

Społeczne i przestrzenne zróżnicowanie zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim

Raport końcowy

Zamawiający

Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi

Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi
ul. Wólczańska 49, 90-608 Łódź
tel. (42) 663-02-57, tel./fax (42) 663-02-52
e-mail: obserwatorium@wup.lodz.pl

Wykonawca

Doradztwo Społeczne i Gospodarcze

ul. Św. Wojciech 22/24 m. 7, 61-749 Poznań
Dział badań i analiz: ul. Śniadeckich 18/7, 60-774 Poznań
tel. 609/499 230, 603/ 933 732
www.dsig.pl, e-mail: dsig@dsig.pl
Autorzy raportu: **Wojciech Jagodziński, Marcin Woźniak**
Redakcja: **dr Krzysztof Bondyra, Marcin Wojtkowiak**

Recenzja

dr hab. Jerzy Krzyszkowski, prof. nadzw. UŁ

Publikacja bezpłatna

Łódź, 2013

Spis treści

Streszczenie	5
Wstęp	8
1. Problematyka wykluczenia społecznego w teorii badań społecznych	12
1.1. Ustalenia terminologiczne	12
1.1.1. Ubóstwo a wykluczenie społeczne	12
1.1.2. Operacjonalizacja pojęcia	16
1.2. Wielowymiarowość zjawiska wykluczenia społecznego	18
1.2.1. Przyczyny i obszary wykluczenia społecznego	18
1.2.2. Wykluczenie społeczne w ujęciu Amartyi Sena	22
2. Przestrzenna charakterystyka wykluczenia społecznego w województwie łódzkim	25
2.1. Charakterystyka sytuacji społeczno-gospodarczej	25
2.1.1. Sytuacja gospodarcza regionu	27
2.1.2. Wysokość wynagrodzeń	29
2.1.3. Sytuacja demograficzna	30
2.2. Charakterystyka sytuacji na rynku pracy	35
2.2.1. Bezrobocie	35
2.2.2. Oferty pracy	38
2.2.3. Przeciętne zatrudnienie w ujęciu sektorowym	40
2.3. Charakterystyka grup zagrożonych wykluczeniem społecznym	42
2.3.1. Długotrwale bezrobotni	42
2.3.2. Bezdomni	46
2.3.3. Niepełnosprawni	48
2.3.4. Odbiorcy pomocy społecznej	50
2.3.5. Samotni rodzice	56
2.3.6. Uzależnieni od substancji psychoaktywnych (w tym alkoholu)	59
2.3.7. Ofiary przemocy domowej	64
2.3.8. Ludność romska	66
2.3.9. Więźniowie opuszczający zakłady karne	69
2.4. Wsparcie instytucjonalne dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	71
2.5. Próba oceny efektywności usług realizowanych przez Publiczne Służby Zatrudnienia oraz przez instytucje pomocy społecznej na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	84
3. Zróznicowanie przestrzenne wykluczenia społecznego w województwie łódzkim	88
3.1. Analiza skupień jako metoda badawcza	88
3.2. Wielowymiarowy wskaźnik wykluczenia społecznego	92

3.3.	Procedura badawcza	94
3.4.	Mapa wykluczenia społecznego	96
3.5.	Podsumowanie analizy danych zastanych.....	103
4.	Metodologia badań własnych	105
4.1.	Zarys koncepcyjny badania.....	105
4.1.1.	Zastosowane metody i techniki badawcze.....	106
4.1.2.	Dobór próby do wywiadów kwestionariuszowych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym	106
4.1.3.	Dobór próby do wywiadów kwestionariuszowych z pracodawcami.....	108
4.1.4.	Dobór próby do indywidualnych wywiadów pogłębionych	108
4.1.5.	Dobór próby do zogniskowanych wywiadów grupowych	109
5.	Wyniki badań jakościowych.....	111
5.1.	Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.....	111
5.1.1.	Sytuacja życiowa.....	111
5.1.2.	Sytuacja materialna	114
5.1.3.	Sytuacja zawodowa	116
5.1.4.	Ocena wsparcia: instytucje rynku pracy	119
5.1.5.	Ocena wsparcia: instytucje pomocy społecznej	121
5.1.6.	Bariery i potrzeby w życiu codziennym	123
5.2.	Pracodawcy.....	125
5.2.1.	Problemy społeczne w regionie.....	125
5.2.2.	Sytuacja na rynku pracy.....	128
5.2.3.	Sytuacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	130
5.2.4.	Poszukiwani pracownicy i zatrudnianie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	132
5.2.5.	Ocena współpracy z instytucjami rynku pracy i pomocy społecznej.....	135
5.3.	Pracownicy instytucji rynku pracy i pomocy społecznej	138
5.3.1.	Profil klienta.....	138
5.3.2.	Diagnoza przyczyn wykluczenia społecznego	140
5.3.3.	Formy wsparcia.....	145
5.3.4.	Ocena wsparcia: instytucje rynku pracy i pomocy społecznej	148
5.3.5.	Działania na rzecz zwiększenia efektywności wsparcia	149
5.4.	Podsumowanie badań jakościowych.....	151
6.	Wyniki badań ilościowych	153
6.1.	Podsumowanie i wnioski z badań ilościowych	169

7. Wnioski i rekomendacje	173
Bibliografia.....	186
Spis rysunków	191
Spis tabel	194
Aneks	195
Scenariusz IDI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym	195
Scenariusz IDI z pracownikami instytucji pomocy społecznej oraz instytucji rynku pracy działających na terenie województwa łódzkiego	197
Scenariusz FGI z pracodawcami.....	199
Scenariusz FGI z przedstawicielami instytucji pomocy społecznej i instytucji rynku pracy działających na terenie województwa łódzkiego	204
Scenariusz FGI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym na terenie województwa łódzkiego	208
Scenariusz FGI z pracownikami instytucji pomocy społecznej oraz z pracodawcami z terenu województwa łódzkiego.....	212
Kwestionariusz PAPI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym.....	215
Kwestionariusz PAPI z pracodawcami	218
Źródła poszukiwanych informacji.....	221

Raport końcowy z badania pod nazwą „Społeczne i przestrzenne zróżnicowanie zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim” składa się z siedmiu zasadniczych części.

Rozdział pierwszy zawiera teoretyczne ujęcie problemu wykluczenia społecznego, które wyraża się przede wszystkim w przedstawieniu podstawowych ustaleń terminologicznych. W tej części dokonana została operacjonalizacja pojęcia „wykluczenie społeczne”. Wskazano najważniejsze aspekty składające się na ten problem społeczny, wyszczególniono przyczyny występowania zjawiska oraz jego najważniejsze obszary. Odwołano się do głównych publikacji naukowych, z uwzględnieniem takich autorów, jak R. Chambers czy A. Sen oraz przywołano wyniki badań dotyczące omawianych kwestii.

Rozdział drugi przedstawia problem wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. W tej części raportu dokonano ogólnej charakterystyki regionu na tle kraju pod względem sytuacji społeczno-gospodarczej (np. wskaźniki demograficzne) i sytuacji na rynku pracy (dane statystyczne na temat bezrobocia, ofert pracy oraz wysokości wynagrodzenia w poszczególnych sektorach gospodarki) oraz charakterystyki grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (m.in. osoby bezdomne, samotni rodzice, ludność romska czy długotrwale bezrobotni) popartej adekwatnymi danymi statystycznymi na temat każdej zbiorowości występującej w województwie łódzkim. Wymienione dane pełnią rolę porównawczą dla danych uzyskanych w toku badań własnych opisanych w dalszej części opracowania. Następnie dokonano analizy aktualnych form wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym realizowanych przez instytucje pomocowe w województwie łódzkim. W dalszej części rozdziału próbnej analizie została poddana efektywność usług realizowanych na terenie województwa przez publiczne służby zatrudnienia oraz przez pozostałe instytucje pomocowe na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Zasadniczo przyjęto, że zakres czasowy prezentowanych danych powinien koncentrować się na latach 2005-2012, czyli obejmować okres po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Wynika to w głównej mierze z dwóch powodów. Po pierwsze, po 2004 roku znacząco zmieniła się sytuacja na rynku pracy – nastąpił wzrost gospodarczy, spadło bezrobocie, a osoby bezrobotne otrzymały znaczne wsparcie w zakresie ich aktywizacji zawodowej, które zaowocowało efektami w postaci wyższej efektywności zatrudnieniowej. Po drugie, w oparciu o środki unijne zrealizowanych zostało wiele projektów, które były skierowane do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, a koniec okresu programowania pozwala na ocenę pierwszych efektów i weryfikację twardych wskaźników przedstawiających sytuację osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w regionie w trakcie

okresu interwencji unijnej. Należy jednak mieć na uwadze ograniczenia w sprawozdawczości i fakt niedostępności wielu danych statystycznych, który utrudnia przeprowadzenie analiz. Ponadto w przypadku niektórych wskaźników przedstawione w raporcie dane odnoszą się do wcześniejszego okresu (np. lat 2002-2004), co pozwoli ukazać szerszy kontekst sytuacyjny lub wskazać na pewne trendy, które w niewielkim stopniu wynikają z obecności Polski w Unii Europejskiej.

Rozdział trzeci raportu koncentruje się na analizie badanego zjawiska w aspekcie przestrzennym. Zastosowana w jej ramach analiza skupień posłużyła do stworzenia wielowymiarowego wskaźnika wykluczenia społecznego (wybór takiej metody jest uzasadniony przede wszystkim wielopłaszczyznowym charakterem problemu wykluczenia społecznego), a w efekcie przyczyniła się do stworzenia graficznej prezentacji badanego zjawiska w formie mapy wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Na podstawie informacji uzyskanych w toku analizy danych zastanych, sformułowano ogólne wnioski dotyczące zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim.

Rozdział czwarty opisuje koncepcję procesu badawczego. Charakteryzuje przeprowadzone badania oraz dostarcza opisu prób badawczych. W badaniu wzięły udział osoby zagrożone wykluczeniem społecznym oraz pracodawcy z regionu (badania ilościowe) pochodzący z każdego powiatu województwa, a także osoby pracujące w instytucjach pomocowych (badania jakościowe). W tej części opisano także wykorzystane narzędzia badawcze.

W rozdziale piątym przedstawiono wyniki badań jakościowych. Zagadnienia problemowe zostały podzielone na kilka zasadniczych kategorii w odniesieniu do poszczególnych grup respondentów. Do każdej z grup zakwalifikowano w toku analizy wyszczególniony materiał jakościowy. Poruszono tu takie zagadnienia, jak: problemy społeczne w regionie, sytuacja życiowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, działania aktywizacyjne podejmowane na rzecz takich osób przez system instytucjonalny, bariery i szanse dotyczące integracji społecznej i zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w województwie łódzkim.

Rozdział szósty prezentuje wyniki badań ilościowych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym oraz pracodawcami.

Rozdział siódmy ma charakter podsumowujący. Oprócz wniosków, przedstawiono w nim, w formie tabelarycznej, główne rekomendacje, ich adresatów oraz proponowane sposoby, metody i instrumenty wdrażania.

Kluczowym zagadnieniem, wokół którego ogniskuje się pojęcie wykluczenia społecznego oraz które determinuje sytuację życiową osób zagrożonych marginalizacją w regionie łódzkim jest

status na rynku pracy. Brak zatrudnienia stanowi istotną przyczynę, a w wielu przypadkach także skutek zagrożenia wykluczeniem społecznym zarówno w opiniach pracodawców, pracowników instytucji rynku pracy i pomocy społecznej, jak też badanych, którzy reprezentowali różne kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W tym kontekście kluczowym wyzwaniem dla instytucji i podmiotów odpowiedzialnych za przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu w regionie łódzkim jest przede wszystkim skuteczna i efektywna polityka rynku pracy uwzględniająca konieczność rozwijania i pogłębiania zarówno współpracy międzysektorowej (instytucje publiczne – pracodawcy - organizacje pozarządowe), jak i wewnątrzsektorowej (ściślejsza współpraca, wymiana informacji i lepsza komunikacja między instytucjami pomocy społecznej a publicznymi służbami zatrudnienia). Ponadto niezwykle ważnym zagadnieniem jest potrzeba bardziej zindywidualizowanego i pogłębionego wsparcia (także psychologicznego) dla osób bezrobotnych, oparta na wzmocnieniu doradztwa zawodowego w urzędach pracy. Towarzyszyć jej powinny także działania instytucji pomocy społecznej oparte na coachingu i terapii psychologicznej wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, aby wsparcie kierowane do tych osób miało charakter kompleksowy i systematyczny, a zarazem obejmowało okres po względnym usamodzielnieniu się beneficjenta.

Największe zagrożenie wykluczeniem społecznym jest widoczne na czterech obszarach, skupionych w centralnej części województwa: Łodzi oraz powiatach pabianickim, zduńskowolskim i sieradzkim. Pogłębiona analiza wskazuje jednak na wewnętrzne zróżnicowanie zjawiska wykluczenia społecznego i każe spojrzeć oddzielnie na Łódź, która w szczególny sposób odróżnia się od pozostałych powiatów województwa. Mając to na uwadze, rekomendowane jest uwzględnienie tego faktu w przyszłym okresie programowania środków unijnych przeznaczonych na przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu.

Prezentowany raport stanowi podsumowanie wyników badania pn. „Społeczne i przestrzenne zróżnicowanie zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim”, zrealizowanego przez Doradztwo Społeczne i Gospodarcze na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Oprócz celu deskryptywnego, który polegał na szczegółowym ujęciu zjawiska wykluczenia społecznego w odniesieniu do wyszczególnionych grup osób, autorzy raportu przyjęli również cele eksploracyjne. W ramach eksploracji wyszczególnić można ogólne problemy badawcze:

- **Na poziomie analizy danych zastanych:** określenie, rozpoznanie i skategoryzowanie poszczególnych powiatów regionu pod względem natężenia zjawiska wykluczenia społecznego, mierzonego specjalnie w tym celu skonstruowanym wskaźnikiem.
- **Na poziomie badań własnych:** diagnozę ubóstwa mieszkańców województwa; identyfikację czynników wpływających na wykluczenie społeczne, a także jego przejawów i skali; ocenę działań realizowanych przez instytucje rynku pracy i pomocy społecznej w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Aby odpowiedzieć na pytania szczegółowo określone w rozdziale metodologicznym, wykorzystano następujące techniki badawcze: indywidualne wywiady kwestionariuszowe, zogniskowane wywiady grupowe, indywidualne wywiady pogłębione oraz analizę skupień. W opracowaniu, oprócz danych uzyskanych w toku badań własnych, wykorzystano takie bazy danych, jak Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz statystyki Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Publicznych Służb Zatrudnienia, Komendy Głównej Policji oraz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. Ponadto wykorzystano opracowania podejmujące problematykę wykluczenia społecznego i grup defaworyzowanych na rynku pracy w województwie, dokumenty regionalne zawierające diagnozę sfery społecznej, a także artykuły i publikacje naukowe, które w usystematyzowany, lecz bardziej ogólny sposób traktują o podjętej problematyce.

Zgodnie z artykułem 14-tym Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności *Korzystanie z praw i wolności wymienionych w niniejszej konwencji¹ powinno być*

¹ Prawo do życia, zakaz tortur, zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego, prawo do rzetelnego procesu sądowego, zakaz karania bez podstawy prawnej, prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, wolność myśli, sumienia i wyznania, wolność wyrażania opinii, wolność zgromadzania się i stowarzyszania się, prawo do zawarcia małżeństwa, prawo do skutecznego środka odwoławczego.

zapewnione bez dyskryminacji wynikającej z takich powodów, jak płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź z jakichkolwiek innych przyczyn. Zapisy zawarte w Konwencji stanowiły podstawę dla uchwalenia Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., a szczególnie rozdziału II, w którym omówiono wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela RP. Zgodnie z zapisami Konstytucji:

- Każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy;
- Minimalną wysokość wynagrodzenia za pracę lub sposób ustalania tej wysokości określa ustawa;
- Władze publiczne prowadzą politykę zmierzającą do pełnego, produktywnego zatrudnienia poprzez realizowanie programów zwalczania bezrobocia, w tym organizowanie i wspieranie poradnictwa i szkolenia zawodowego oraz robót publicznych i prac interwencyjnych;
- Obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego;
- Obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i niemający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa;
- Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych;
- Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczaniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej;
- Władze publiczne zapewniają obywatelom powszechny i równy dostęp do wykształcenia;
- Państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny. Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych;
- Matka przed i po urodzeniu dziecka ma prawo do szczególnej pomocy władz publicznych, której zakres określa ustawa;
- Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka;
- Władze publiczne prowadzą politykę sprzyjającą zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych obywateli, w szczególności przeciwdziałają bezdomności, wspierają rozwój budownictwa socjalnego oraz popierają działania obywateli zmierzające do uzyskania własnego mieszkania.

Zadania państwa w zakresie gwarantowania ww. praw obywateli RP wypełniają zarówno jednostki organizacyjne na poziomie państwowym, jak i samorządowym. Realizacja tych zadań jest

niezwykle trudna, ponieważ wykluczenie społeczne jest efektem współwystępowania wielu czynników o charakterze społecznym, gospodarczym, technologicznym, ale także wynikającym z indywidualnych cech osób zagrożonych czy pozostających w takiej sytuacji.

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jest istotne jednak nie ze względu na konwencje, konstytucje, postanowienia, programy i ustawy, ale przede wszystkim ze względu na moralny obowiązek wspierania osób potrzebujących pomocy. To wsparcie nie oznacza jednak skrajnego altruizmu. Efektem działań ma być aktywizacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w sposób pozwalający im na uzyskanie samodzielności, uczestniczenie w życiu społecznym i gospodarczym. Celem tych działań jest doprowadzenie do sytuacji, w której będą one podejmować wysiłek uczestniczenia w rozwoju społeczno-gospodarczym i (poprzez bezpośrednie działania i/lub opłacanie podatków) będą wspierać innych współobywateli w sytuacji zagrożenia wykluczeniem społecznym.

Podniesienie skuteczności działań podejmowanych w zakresie aktywizacji zawodowej i reintegracji społecznej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, realizowanych przez instytucje rynku pracy oraz instytucje pomocy i integracji społecznej stanowi zatem przedsięwzięcie pozwalające na podniesienie jakości życia nie tylko bezpośrednich beneficjentów tych działań, ale także ogółu mieszkańców społeczności lokalnej, a w efekcie regionu i kraju.

Województwo łódzkie należy do regionów o relatywnie dobrej sytuacji pod względem udziału osób w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ludności ogółem czy liczby osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. ludności. W przypadku obu wskaźników odnotowywane wartości są nieco mniejsze od średnich wartości dla Polski. Dużo większe różnice odnotowuje się na poziomie powiatowym. Stosunkowo duża rozpiętość wartości jest zresztą charakterystyczna dla większości analizowanych na poziomie powiatów wskaźników.

Według danych Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi z lat 2002-2009² najczęstszymi przyczynami przyznawania świadczeń rodzinom w województwie łódzkim było ubóstwo i bezrobocie. Warto jednak zaznaczyć, że w jednej rodzinie może i najczęściej występuje kilka współzależnych czynników uprawniających do uzyskiwania świadczeń.

Dostępne dane pozwalają przypuszczać, że wśród mieszkańców województwa łódzkiego wzrasta świadomość możliwości uzyskania niektórych świadczeń (np. w przypadku „długotrwałej

² W oparciu o dostępny bilans potrzeb na poszczególne lata.

choroby” czy „ochrony macierzyństwa”), co może wskazywać na lepszy dostęp do informacji na ten temat, a niekoniecznie pogorszenie się poziomu i jakości życia mieszkańców województwa łódzkiego.

Zmniejszającą się liczebność rodzin, którym świadczenia przyznano z powodu ubóstwa, bezrobocia czy bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych, a także zwiększającą się liczbę osób ubiegających się o wsparcie można łączyć zarówno z poprawiającą się sytuacją społeczno-gospodarczą w latach 2002-2008 (skutki światowego kryzysu nie były jeszcze zauważalne), ale także z coraz bardziej efektywną działalnością instytucji rynku pracy, pomocy społecznej i integracji społecznej przy współudziale środków unijnych. Dalsze efektywne planowanie działań z zakresu polityki społecznej wymaga jednak dostępu do rzetelnej i możliwie pełnej informacji. Dokładna identyfikacja zjawiska wykluczenia społecznego oraz określenie jego przyczyn, przejawów i skali na terenie województwa, powiatu i gminy (inny zakres zadań i różnice w grupach docelowych) pozwala na bardziej trafne i adekwatne do potrzeb formułowanie celów polityki społecznej na poszczególnych poziomach agregacji administracyjnej i geograficznej, co wpływa nie tylko na ekonomiczną, ale i społeczną efektywność podejmowanych działań.

W ramach niniejszego rozdziału podjęto próbę przeglądu problematyki ubóstwa i wykluczenia społecznego. Ogrom dostępnych studiów badawczych powoduje, że konieczne jest skupienie się na najważniejszych i niezbędnych aspektach omawianych zjawisk, tak aby zarysować istotę problemu badawczego. W dalszych podrozdziałach wyraźnie rozróżniono ubóstwo i wykluczenie społeczne. Wskazano też na wielowymiarowość i powiązanie tego drugiego zjawiska z procesem globalizacji, a następnie zdefiniowano pojęcie na potrzeby niniejszego opracowania.

1.1. Ustalenia terminologiczne

1.1.1. Ubóstwo a wykluczenie społeczne

W literaturze wskazuje się, że zarówno ubóstwo, jak i wykluczenie społeczne należą do zjawisk złożonych. Mimo licznych opracowań podejmujących problematykę ubóstwa czy też wykluczenia społecznego, nie ma jednej powszechnie obowiązującej definicji tak jednego, jak i drugiego pojęcia.

Ubóstwo traktowane jest często jako jeden z symptomów wykluczenia społecznego, a nawet zdarza się, że jest z nim utożsamiane. Określenie związków między wykluczeniem społecznym oraz ubóstwem stanowi przedmiot rozważań o charakterze teoretycznym, debat politycznych, jak i badań empirycznych³. W opracowaniu przyjęto pogląd, który obowiązuje w większości środowisk zajmujących się procesami społecznymi, uznając rozłączność zjawiska ubóstwa i wykluczenia społecznego. Ponadto w ujęciu tym przyjęto, iż ubóstwo jest zaledwie jednym z przejawów samego wykluczenia społecznego. Nie znaczy to, że jest to zjawisko mniej złożone czy też bardziej jednoznaczne. Stanowi ono odrębny koncept teoretyczny, czego przykładem może być diagram 12 wymiarów ubóstwa (rysunek 1). Chambers wskazuje na wzajemne powiązania pomiędzy każdym z wymienionych wymiarów ubóstwa, które tworzą gęstą sieć zależności, z której trudno się wydostać. Autor dzieli również ujęcia teoretyczne ubóstwa na cztery duże grupy, do których zalicza⁴:

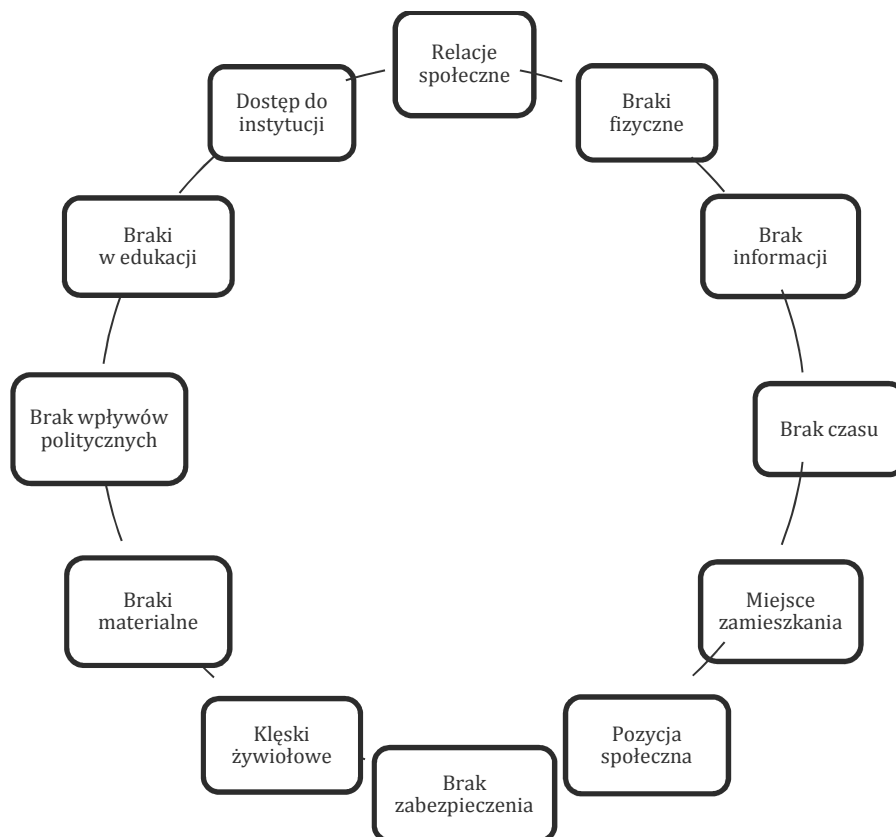
- Ubóstwo materialne czy też ubóstwo w konsumpcji, często traktowane jako synonimy;
- Brak rzeczy materialnych: dotyczy nie tylko dochodu, ale również deficytu, niskiej jakości lub zbyt małej ilości przedmiotów, takich jak: ubrania, meble, środki transportu, sprzęt AGD i RTV; został tu również zaliczony niewystarczający dostęp do usług;

³ GUS 2013, *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Warszawa.

⁴ R. Chambers, 2006, *'What is poverty? Who asks? Who answers?'* In *Poverty in focus: What is poverty? Concepts and Measures*. UNDP, International Poverty Centre.

- Deprywacja zdolności – odnosi się do tego co potrafimy, a czego nie. Ujęcie to poszerza poprzednie o umiejętności, cechy psychiczne i fizyczne, a także wiąże się ze społeczną potrzebą uznania;
- Deprywacja wielowymiarowa, gdzie braki materialne są tylko jednym z wielu przenikających się równolegle ubytków.

Rysunek 1. 12 wymiarów ubóstwa według Roberta Chambersa

Źródło: R. Chambers, 2006, *What is Poverty? Who asks? Who answers?*, Institute of Development Studies.

Różnice pomiędzy ubóstwem a wykluczeniem społecznym zaprezentowano w tabeli 1. Zestawienie pozwala na porównanie wymienionych zjawisk w ramach wyszczególnionych kryteriów różnicujących.

Tabela 1. Różnice pomiędzy ubóstwem a wykluczeniem społecznym

Kryterium różnicujące	Ubóstwo	Wykluczenie społeczne
Przedmiot analizy	Jednostki, gospodarstwa domowe	Całe społeczności i większe obszary
Rodzaj deficytu	Brak wystarczających zasobów materialnych	Odmowa realizacji praw; brak bardziej abstrakcyjnych elementów takich, jak społeczne zaangażowanie, integracja czy władza; deficyt uczestnictwa w społeczeństwie; deficyt kapitału społecznego

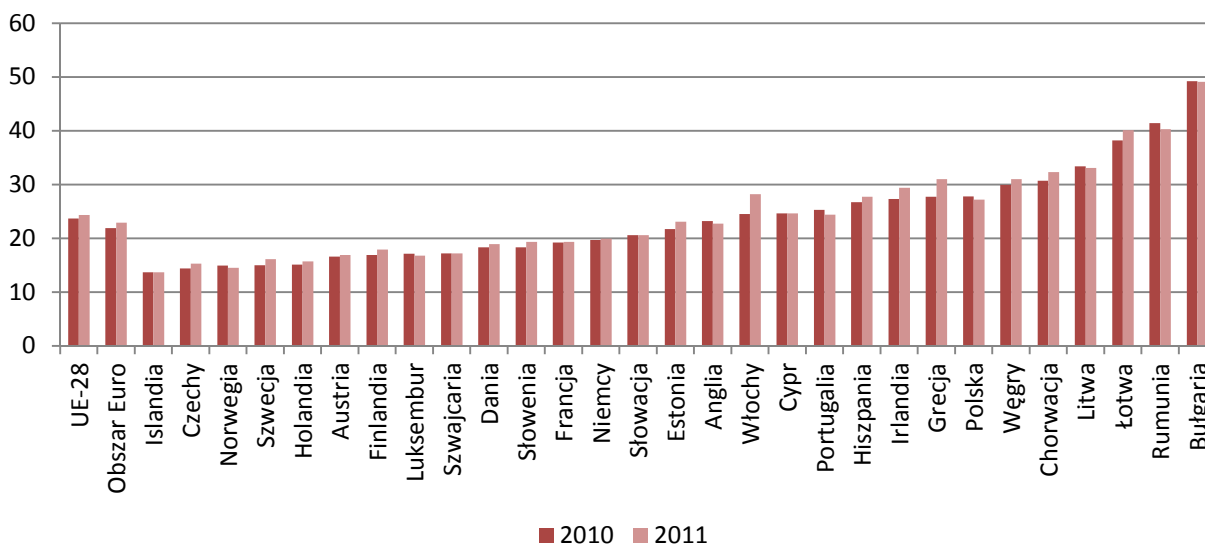
Kryterium różnicujące	Ubóstwo	Wykluczenie społeczne
Główny kontekst	Dystrybucja zasobów w społeczeństwie, nierówność dochodów i majątku pomiędzy jednostkami i gospodarstwami domowymi, przyzwoity poziom życia	Relacje i stosunki władzy (politycznej, ekonomicznej i kulturowej) między jednostkami, zbiorowościami, grupami i państwem, wzmocnienie pozycji grup zdominowanych
Rodzaj naruszanych praw	Prawa socjalne	Prawa obywatelskie (osobiste, polityczne)
Trwałość sytuacji	Tymczasowe pogorszenie	Długotrwałość, z hipotezami dotyczącymi wielopokoleniowości
Perspektywa czasowa	Stacyczna (stan)	Dynamiczna, proces degradacji, deklasacji, ubożenia
Stopniowalność	Stopniowalne, mniej lub bardziej ubodzy	Niestopniowalne, jakościowe zerwanie więzi z resztą społeczeństwa, albo włączony albo wykluczony
Uwzględnianie prawdopodobieństwa	Nie uwzględnia się, pewność przy orzekaniu o ubóstwie	Uwzględnia się, często mowa o podatnych i zagrożonych wykluczeniem, a nie o wykluczonych
Liczba uwzględnianych wymiarów	Jednowymiarowość (wymiar ekonomiczny)	Wielowymiarowość
Pomiar i rodzaj wskaźników	Łatwo mierzalne wskaźniki ekonomiczne, (ubóstwo jako dochód poniżej granicy uznanej za minimum)	Trudno mierzalne, stosowanie wielu rodzajów wskaźników jednocześnie, pomiar procesu
Przyczyny	Niezaspokojenie potrzeb, nierówności w dostępie do zasobów	Dyskryminacja w dostępie do instytucji integrujących, pułapki instytucjonalne
Typ społecznej stratyfikacji i kierunek mobilności	Pionowa (wyższe i niższe klasy), mobilność z góry do dołu	Pozioma (grupy wewnątrz, w centrum i grupy na zewnątrz, peryferie), mobilność z kręgów wewnętrznych do zewnętrznych
Sugerowane remedium	Transfery socjalne (minimalny dochód gwarantowany), polityka bezpieczeństwa socjalnego, strategia bezpośredniego zaspokajania potrzeb	Usługi społeczne (instrumenty aktywizacyjne), polityka zatrudnienia, polityka edukacyjna, polityka wielokulturowości i upodmiotowienia, strategie usamodzielniające
Dyscyplina akademicka	Ekonomia	Socjologia
Ujęcie filozoficzne	Utylitaryzm	Teoria sprawiedliwości społecznej
Podejście badawcze	Ilościowe i przekrojowe (przedstawiające obraz sytuacji w danym momencie)	Ilościowe i panelowe (badania powtarzane na tej samej zbiorowości ujmuje dynamikę sytuacji poszczególnych jednostek i grup oraz pozwalające wyróżnić wykluczonych), jakościowe (np. wywiady biograficzne z wykluczonymi)

Źródło: CMSIKO, 2012, Ocena skuteczności działań w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym na Dolnym Śląsku.

Ubóstwo mierzy się najczęściej za pomocą pewnych granic, które wyznacza minimalny dochód. Osoby, które osiągają dochód poniżej tego progu są uznawane za ubogie. Najtrudniejsze w tym ujęciu jest wyznaczenie: dochodu, od którego będzie liczona granica ubóstwa (np. brutto, netto, rzeczowy, rozporządzalny), metodyki porównywania gospodarstw domowych, sposobów dystrybucji dochodu wewnątrz gospodarstw domowych oraz uwzględnienie dodatkowych wskaźników statystycznych (np. nierówności wewnątrz samej grupy osób ubogich).

Niezależnie od stosowanej metodologii, walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym stała się jednym z priorytetów działania Unii Europejskiej i jest zaliczana do najważniejszych zadań, które mają zostać zrealizowane w perspektywie roku 2020. Jako cel szczegółowy wymienia się tu pomoc przynajmniej 20 milionom mieszkańców UE w walce z różnymi przejawami wykluczenia społecznego. W ramach programu od 2003 roku realizowane jest badanie dotyczące rozpiętości dochodowych i warunków życia (*EU statistics on income and living conditions – EU-SILC*). Dostarcza ono porównywalnych danych dotyczących inkluzji społecznej w krajach UE (por. rysunek 2). Metodologia *EU-SILC* skupia się głównie na dochodzie indywidualnym, dochodzie gospodarstw domowych oraz kilku dodatkowych wskaźnikach (m.in. warunkach mieszkaniowych, pracy, zdrowiu edukacji). Z badań tych wynika, że w 2011 roku 119,6 mln (24,2%) mieszkańców Unii Europejskiej było zagrożonych biedą i wykluczeniem społecznym. W porównaniu z rokiem 2010 odsetek ten wzrósł o 0,6 p.p. (z poziomu 23,6%). Wskaźnik został skonstruowany w oparciu o udział osób w jednej z trzech wyszczególnionych sytuacji życiowych w ogóle populacji. Do sytuacji tych zaliczono: zagrożenie ubóstwem (w oparciu o próg biedy); niedostatki materialne⁵; zamieszkiwanie w gospodarstwach o niskiej intensywności pracy.

Rysunek 2. Zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym w wybranych państwach Europy w latach 2010 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu.

⁵ Definiuje się je jako wymuszoną niezdolność do zapłaty niespodziewanych wydatków, odbycia 1-tygodniowych wakacji raz do roku, przyrządzenia co drugi dzień posiłku zawierającego mięso, ryby lub kurczaka, posiadania dóbr zbywalnych takich jak zmywarka, kolorowa telewizja, telefon czy samochód.

W 2011 roku wśród krajów członkowskich największy odsetek osób zagrożonych biedą i wykluczeniem społecznym odnotowano w Bułgarii (ok. 49%), Rumunii (40%), Łotwie (40%) i na Litwie (33,4%). Polska z wynikiem 27,2% uplasowała się na 10 miejscu wśród 27 krajów członkowskich. Warto jednak zauważyć, iż w porównaniu z rokiem 2010 wskaźnik zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym uległ w Polsce zmniejszeniu, podczas gdy w większości krajów UE zwiększył się (rysunek 2).

Wykluczenie społeczne i bieda stały się więc w Europie przedmiotem rozważań zarówno o charakterze teoretycznym, empirycznym, jak i praktycznym. Wielka Recesja z 2007 roku, nowa fala emigracji czy w ogólniejszym kontekście, zjawisko globalizacji doprowadziły do dynamicznego wzrostu, ale i dywersyfikacji kierunków walki z tymi negatywnymi procesami.

W kolejnym podrozdziale omówione zostało pojęcie wykluczenia społecznego wraz z jego historycznymi uwarunkowaniami oraz definicja tego pojęcia przyjęta na potrzeby niniejszej analizy.

1.1.2. Operacjonalizacja pojęcia

Pojęcie wykluczenia społecznego narodziło się we Francji na początku lat 70. XX wieku po to, aby opisać rozmaite kategorie osób, które zostały wykluczone z systemu ubezpieczeń opartym na regularnym stosunku pracy (m.in. osoby niepełnosprawne, osoby starsze, ofiary przemocy, samotnych rodziców, osoby z marginesu). Z upływem czasu pojęcie to było redefiniowane i uzupełniane w miarę uwzględniania nowych problemów czy kategorii osób. W latach 80. termin został wykorzystany do określenia społecznych braków, które miały wpływ na codzienne funkcjonowanie jednostek, szczególnie w odniesieniu do panującego ówczesnie kryzysu ekonomicznego (tzw. II kryzys naftowy). Zapoczątkowane zostały wtedy masowo zjawiska, z którymi Europa i świat zmagają się do dnia dzisiejszego: długotrwałe bezrobocie, ugettowanie, niepewność, problemy integracji cudzoziemców. Znany francuski socjolog Emil Durkheim już na początku XX wieku sugerował, iż pewne negatywne zjawiska społeczne mogą być efektem przerwania więzi pomiędzy jednostką a społeczeństwem, a także wewnątrz rodziny⁶. Upatrywał on przyczyn tego stanu rzeczy w fakcie przejścia społeczeństwa z cywilizacji rolnej do przemysłowej⁷.

⁶ R. Levitas, 1996, *The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony*, *Critical Social Policy*, vol. 16 no. 46, pp. 5-20.

⁷ D. Allman, 2013, *Sage Open* January-March 2013 vol. 3 no. 1 [dostępny: <http://sgo.sagepub.com/>].

Zadaniem polityki społecznej stało się tym samym włączenie wykluczonych jednostek w główny nurt życia społecznego⁸.

Gwałtowny wzrost upowszechnienia terminu „wykluczenie społeczne” nastąpił w 1989 roku, kiedy Komisja Europejska uchwaliła rezolucję mającą na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Krótco potem pojęcie stało się bardzo popularne, co zaowocowało wzrostem badań dotyczących tego problemu we współczesnych gospodarkach.

W zależności od uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, które w danej gospodarce są dominujące, w Europie wyróżnia się trzy paradygmaty, według których definiuje się wykluczenie społeczne⁹:

- Paradygmat solidarności społecznej – wywodzący się z Francji, gdzie wykluczenie społeczne łączy się z zerwaniem więzi pomiędzy jednostką a społeczeństwem w sensie moralnym i kulturowym. Sens ekonomiczny został tutaj odsunięty na dalszy plan. Ujęcie to wywodzi się z myśli Durkheima i Rousseau. Odwrotność to włączenie (inkluzja), które zgodnie z tym paradygmatem oznacza asymilację z głównym nurtem społecznym.
- Paradygmat specjalizacji – wskazuje na połączenie pojęcia dyskryminacji z wykluczeniem. W ujęciu tym wykluczenie społeczne dotyka pewnych grup społecznych i utrudnia im uczestnictwo w wymianie i interakcji społecznej. Paradygmat ten wywodzi się z tradycji anglo-amerykańskiej i filozofii Locke’a. Wykluczenie jest efektem niedoskonałości rynków i funkcjonowania prawidłowości społecznych.
- Paradygmat monopolu – oparty na filozofii Webera i Marksa. Postrzega porządek społeczny jako przymusowy, wymuszony przez obowiązującą hierarchię i relacje. Społeczne wykluczenie jest tu zdefiniowane jako efekt grupowego monopolu. Wpływowe grupy ograniczają dostęp do cennych zasobów, uniemożliwiając osobom z zewnątrz przeniknięcie do nich. Nierówności mogą zostać złagodzone przez państwo socjalne (państwo opiekuńcze), które poprzez swoje działania dąży do pełnej inkluzji społecznej obywateli.

Na potrzeby analizy przyjęto preferowaną w Unii Europejskiej definicję wykluczenia społecznego, według której jest ono procesem, wskutek którego dane jednostki są spychane na skraj społeczeństwa, co uniemożliwia im pełną w nim partycypację z uwagi na ubóstwo, brak

⁸ A. de Haan, 1998, *Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation*, World Development Report., [dostęp: <http://www.sussex.ac.uk/cspt/documents/issue2-2.pdf>, 08.11.2013].

⁹ B. Jordan, 1996, *A Theory of Poverty and Social Exclusion*, Oxford: Blackwell.

podstawowych kompetencji, brak możliwości uzupełnienia kwalifikacji lub jako efekt dyskryminacji. Wyżej wymienione warunki oddalają takie osoby od pracy, dochodu, edukacji oraz niszczą ich więzi społeczne, a co za tym idzie ograniczają ich uczestnictwo w życiu społecznym. Osoby wykluczone nie mają wpływu na decyzje władz, co powoduje poczucie braku wpływu na codzienne funkcjonowanie danej społeczności¹⁰.

W definicji podkreślona została wielowymiarowość zjawiska wykluczenia społecznego, w której wiele płaszczyzn społecznej i obywatelskiej aktywności składa się na sytuację danej, zagrożonej wykluczeniem społecznym, osoby. Analiza przyczyn i obszarów zjawiska wykluczenia społecznego stanowi cel kolejnego podrozdziału.

1.2. Wielowymiarowość zjawiska wykluczenia społecznego

1.2.1. Przyczyny i obszary wykluczenia społecznego

Faktem jest, że jeszcze w latach 50. i 60. XX wieku gwałtowny postęp technologiczny i bardzo dobra sytuacja na rynkach pracy wśród gospodarek zachodnich pozwalały z optymizmem patrzeć w przyszłość, w której państwo dobrobytu (*welfare state*) zapewniłoby godziwą pracę i dochód wszystkim obywatelom. Jednakże wraz z początkiem pierwszego kryzysu naftowego (1973 r.) ujawniło się wiele negatywnych i nieznanych procesów gospodarczych, które trwale odmieniły oblicze świata. Rozpoczęto wówczas dyskurs o globalizacji jako pewnej sile, która poprzez wywoływanie niekontrolowanych współzależności pomiędzy poszczególnymi gospodarkami, może przyczyniać się do pogłębiania różnic społecznych. Jednocześnie globalizacja może więc być jedną z głównych przyczyn rozprzestrzeniania się wykluczenia społecznego.

Niejednoznaczność procesu globalizacji, siły nią kierujące, a także dyskusja wśród przedstawicieli różnych nauk jaka się wokół niej toczy, uzmysławiają nam jak złożone jest to zjawisko i jak trudno je analizować. Dlatego globalizacja ma przynajmniej tylu przeciwników ilu zwolenników. Integracja gospodarek państw, transfer technologii, zacieśnienie i liberalizacja handlu mogą się z pewnością przyczynić do wyrównania poziomu życia na świecie. Z drugiej strony brak obiektywizmu, kierowanie się nieracjonalnymi przesłankami, często politycznymi, przez instytucje kształtujące gospodarczy ład ogólnoswiatowy, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy czy Bank Światowy, przyczyniają się do pogłębiania podziałów zarówno na poziomie

¹⁰ Eurostat, 2010, *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union 2010*, Belgium.

światowym, jak i danych społeczeństw¹¹. Globalizacja to zjawisko wielowymiarowe. Ma ono wpływ właściwie na wszystkie aspekty życia.

Przyczynę gwałtownych przemian gospodarczych stanowi wiele zjawisk zachodzących we współczesnym świecie, przede wszystkim wspomniane zjawisko globalizacji, oraz specyfika naszych czasów, które Giddens nazywa „płynną ponowoczesnością”¹². Przemiany te wywierają istotny wpływ na społeczeństwo, które musi się przystosować do funkcjonowania w nowej rzeczywistości. Ciągłe doksztalcanie, zmiany miejsc pracy, czasy „prosperity” i czasy kryzysu - to wszystko powoduje, że ludzie funkcjonują w permanentnym stanie zagrożenia bezrobociem i biedą, a także pod wpływem wielu innych czynników (lęków), których wcześniejsze pokolenia po prostu nie znały.

Na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat podwoił się wskaźnik młodych ludzi cierpiących na depresję. Prawdopodobną przyczyną wzrostu jest brak poczucia możliwości osiągnięcia przyzwoitej stopy życiowej związanej również z poziomem edukacji, wysokością dochodu czy dobrym miejscem pracy¹³. Zwiększa się zachorowalność na choroby psychiczne, a także tzw. „choroby cywilizacyjne”. Powyższe fakty to w dużej mierze wskaźniki tempa życia, sygnały alarmowe, informujące o niekorzystnych zjawiskach społecznych i gospodarczych. Dominującym uczuciem, towarzyszącym ludziom żyjącym w tzw. III przyspieszeniu globalizacji¹⁴, a które spotęgowała, przez nikogo nieprzewidziana Wielka Recesja¹⁵, jest uczucie niepewności – wyjątkowo podatny grunt dla populistów głoszących idee *welfare state*.

Z uwagi na system totalitarny, społeczeństwo polskie było izolowane od większości wyżej opisanych zjawisk. Początek transformacji ustrojowej w Polsce zapoczątkował szereg przemian, które należy rozumieć właśnie przez pryzmat zjawiska globalizacji¹⁶.

Teraźniejszość polskiej transformacji to m.in. wzrost sfery ubóstwa w sytuacji wzrostu PKB (paradoks polskiej transformacji). Niezwykle szybki wzrost dochodów, związany z rozwojem gospodarczym, objął tylko grupy najbogatsze. Nastąpiła nierównomierna redystrybucja dochodów,

¹¹ J. E. Stiglitz, *Globalizacja*, Warszawa 2007, str. 7-8.

¹² Patrz np. A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności*, Kraków 2008.

¹³ Z. Bauman, *Życie na przemiał*, Kraków 2006, str. 21-22.

¹⁴ Chodzi o dynamiczne przyspieszenie procesu globalizacji z powodu gwałtownych zmian politycznych, ekonomicznych i technologicznych. (więcej np. E. Czarny (red.), *Globalizacja od A do Z*, 2004, Narodowy Bank Polski - Warszawa).

¹⁵ Kryzys Ekonomiczny z 2007 został określony jako Wielka Recesja. Był to najgorszy kryzys ekonomiczny od czasów II Wojny Światowej, który objął swoim zasięgiem cały świat i wywarł trwałe piętno na obecnym kształcie gospodarki globalnej (więcej np. S. Verick, I. Islam, 2010, *The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses*, IZA Discussion Paper No. 4934).

¹⁶ G.W. Kołodko, 2007, *Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie.

której efektem są rozpiętości wynagrodzeń należące do najwyższych w Europie, oraz jednoczesny wzrost liczby osób żyjących na skraju nędzy¹⁷. Stąd często spotykana nienawiść do przedsiębiorców i ludzi sukcesu, pogłębianie się i tak już znacznych różnic społecznych. Polska posiada słabo rozwiniętą klasę średnią¹⁸, a bez niej nie jest możliwy rozwój współczesnej, nowoczesnej i stabilnej gospodarki, cechującej się zrównoważonym wzrostem w długim okresie¹⁹.

Oprócz czynników związanych z paradoksem polskiej transformacji, na bariery w rozwoju polskiej gospodarki wpływają również²⁰:

- wysokie wydatki socjalne (amotywuujące),
- wysokie koszty pracy, regulacje zawarte w Kodeksie pracy, słaba popularyzacja alternatywnych form zatrudnienia,
- blokady mechanizmu rynkowego,
- silna pozycja związków zawodowych,
- duży poziom zbiurokratyzowania gospodarki i niska wydolność administracji publicznej,
- doraźne „kryzysy” i związane z nimi wahania koniunktury.

Badania wykluczenia społecznego wobec problemów, z jakimi mierzy się współczesna Europa zyskują na znaczeniu. Ten stan rzeczy znalazł odzwierciedlenie w dokumentach Unii Europejskiej (np. Strategia Zrównoważonego Rozwoju) oraz w ustanowieniu roku 2010 Rokiem Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu²¹. Brak dostępu do środków finansowych, niemożność podjęcia pracy i środków materialnych to deficyty, z którymi w 2012 roku miało do czynienia aż 120 mln mieszkańców Unii Europejskiej (25%)²². Przyczyniają się one do wzrostu zagrożenia wykluczeniem społecznym. Wykluczenie społeczne stanowi barierę we wzroście gospodarczym i wzroście zrównoważonym, którego ośrodkiem jest kształtujący społeczno-gospodarczą rzeczywistość człowiek. Dlatego tak istotna jest prewencja, której brak przyczynia się do niedorozwoju społeczeństwa obywatelskiego i erozji kapitału społecznego.

Wśród przyczyn wykluczenia społecznego najczęściej wskazuje się²³:

17 M. Kabaj, *Encyklika Laborem Exercens a polityka społeczna* [w:] J. Mazur (red.), *Praca kluczem polityki społecznej*, Lublin 2007, str. 152-155.

18 Wiele opracowań wskazuje na ten problem społeczny w Polsce np. Analiza: *Wizja zrównoważonego rozwoju dla polskiego biznesu*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2012.

19 Ch. Natalie, H. Rana, U. Mehmet Ali, 2011, *The Role of the Middle Class in Economic Development: What Do Cross-Country Data Show?*, Asian Development Bank Economics Working Paper Series No. 245.

20 B. Woźniak, 2008, *Bezrobocie równowagi i nierównowagi a polityka państwa wobec rynku pracy*, Poznań, str. 74 -75.

21 <http://ec.europa.eu/> [dostęp dnia 07.11.2013].

22 Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2013, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji*, Warszawa.

23 Frąckiewicz L., 2005, *Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej*, [w:] L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamięckiego w Katowicach, Katowice, s. 11.

- ubóstwo materialne,
- niekorzystne procesy o charakterze społecznym i gospodarczym,
- brak wykształcenia na poziomie umożliwiającym posiadanie odpowiedniej pozycji społecznej, ale przede wszystkim brak dostatecznych kwalifikacji pozwalających na podjęcie pracy,
- brak dostępu do odpowiednich instytucji pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, czego przyczyną jest niedorozwój tych instytucji spowodowany brakiem priorytetów, brakiem środków publicznych czy niską efektywnością funkcjonowania,
- posiadanie cech utrudniających korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niepełnosprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- niszczące działania innych osób, np. przemoc, szantaż,
- dyskryminacja o różnym podłożu, która wyłoniła się w wyniku niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak również kulturowych uprzedzeń i stereotypów.

R. Szarfenberger do ww. katalogu dodaje przyczyny leżące w ludziach, którzy nie są wykluczeni. Wskazuje, że takie osoby poprzez wykluczanie innych, podnoszą swoją pozycję i nie muszą dzielić się dobrobytem, np. miejscem pracy. Zjawisko to wynika z konstrukcji „społecznego domu” – jest on za ciasny dla niektórych grup, np. brakuje w nim pokoi dla osób innego wyznania, narodowości, płci, orientacji seksualnej. Bezosobowe procesy (np. gospodarcze) powodują, iż dla niektórych osób brakuje miejsca, możliwości partycypacji w życiu społecznym.

Powyższa lista przyczyn nie jest zamknięta. Istnieje ponadto szereg szczegółowych czynników, które mają wpływ na to zjawisko. Wskazuje się tu m.in. na czynniki regionalne, gdyż kryzys na rynku pracy oraz degradacja obszarów przemysłowych i rolniczych implikują wzrost procesów przyczyniających się do wykluczenia społecznego.

Warto też zauważyć, iż zagrożenie wykluczeniem społecznym najczęściej generuje połączenie przynajmniej kilku przedstawionych powyżej zjawisk. W Polsce wśród grup najbardziej narażonych wymienia się: dzieci z rodzin wielodzietnych, osoby długotrwale bezrobotne, osoby z niskim wykształceniem, osoby w podeszłym wieku, a także osoby niepełnosprawne²⁴.

Często ubóstwo jest cechą charakterystyczną każdej z wymienionych grup. Również bezrobocie długookresowe jest skorelowane z biedą, a także z niskim poziomem wykształcenia,

²⁴ www.obserwatorium.cmsiko.pl [odczyt dnia: 4.11.2013].

specyficznymi nawykami kulturowymi i obyczajowymi funkcjonującymi w określonych grupach społecznych. Istotnym czynnikiem jest również charakterystyczny dla większości grup społecznych zagrożonych procesami wykluczenia społecznego syndrom tzw. wyuczonej bezradności²⁵. Niesie ona za sobą szereg negatywnych konsekwencji o charakterze psychologicznym, do których zalicza się²⁶:

- obniżenie nastroju, negatywna samoocena, oskarżanie się za niepowodzenia,
- rezygnacja, utrata motywacji do działania, bierność,
- spowolnienie reakcji motorycznych,
- trudności w koncentracji, deficyty w zakresie uczenia się i myślenia.

Wykluczenie społeczne jest ściśle połączone z koncepcją biedy i deprivacji, co więcej procesy te często współwystępują w danych zbiorowościach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dotychczasowe rozważania na temat wykluczenia społecznego uświadamiają, jak wiele przyczyn może kryć się za problemem, w zależności od jednostki, która jest nim dotknięta i płaszczyzny, której to zjawisko to dotyczy.

1.2.2. Wykluczenie społeczne w ujęciu Amartyi Sena

Jedną z najpopularniejszych teorii wykluczenia społecznego jest autorstwa Amartyi Sena, indyjskiego filozofa i ekonomisty, który w 1998 roku został uhonorowany nagrodą Banku Szwecji im. A. Nobla w dziedzinie ekonomii za jego wkład w ekonomię dobrobytu oraz w teorię racjonalnego wyboru. Najbardziej znane są jego badania podejmujące zagadnienie głodu, choć wkład noblisty w teorię wykluczenia społecznego też jest znaczny.

Sen w swoim teoretycznym ujęciu wykluczenia społecznego i deprivacji umiejętności argumentuje, iż problem ten należy rozpatrywać w kategoriach równości. W ramach „kategorii równości” wskazuje on takie zmienne, jak: dochód, fortuna, szczęście, wolność, oferowane szanse, zaspokojenie potrzeb, zdolność do działania²⁷. W efekcie z powodu różnorodności ludzi, równość w ramach jednego kryterium może być zbieżna z nierównością w innych przestrzeniach. Najważniejszym kryterium w koncepcji Sena jest równość szans, która może prowadzić do nierówności pod względem dochodów. Podobnie w przypadku dochodów, których równość może

²⁵ Zob. M. Seligman, 1996, *Optymizmu można się nauczyć*, Media Rodzina, Poznań.

²⁶ Op. cit.

²⁷ A. Sen, 2000, *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*, Social Development Papers No. 1, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank.

oznaczać jednocześnie nierówną dystrybucję szczęścia, wolności czy fortuny²⁸. Sen argumentuje, iż istotą jest poznanie tego, co jednostki mogą zrobić ze swoimi pierwotnymi dobrami, a rolą państwa winna być równomierna redystrybucja zdolności (np. zdolność do pracy, zdolność do samorealizacji), która według Sena umożliwi godne i rozsądne życie. Równość zdolności umożliwi zaspokojenie podstawowych potrzeb takich, jak: mieszkanie, wyżywienie, ubranie, transport, dostęp do opieki zdrowotnej, edukacji oraz korzystanie z podstawowych wolności i dostęp do szczęścia²⁹.

Sen zwraca uwagę, iż rzeczywiste nierówności społeczne mogą być większe niż wynika to z indywidualnej percepcji poszczególnych jednostek, gdyż osoby takie dopasowują swoje pragnienia, potrzeby, przyjemności do danej im sytuacji i starają się nie pragnąć tego co niedostępne. Jako przykład wskazuje on sytuację kobiet w krajach Trzeciego Świata, gdzie zostały one całkowicie podporządkowane mężczyznom – można to odnieść również do osób długotrwale bezrobotnych i innych grup marginalizowanych w krajach Europy Zachodniej³⁰. W efekcie oznaki wykluczenia społecznego są bardziej akceptowalne w tego typu środowiskach, co jednak nie może uzasadniać niepodjęcia działań w celu zmiany tego stanu rzeczy. Zmiana paradygmatu, tak aby możliwe stało się wyrównywanie zdolności, jest tu postulatem prawdziwie rewolucyjnym nawet w najbardziej rozwiniętych społecznościach na świecie. Zdolności w tym ujęciu należy wyraźnie oddzielić od normatywnego rozumienia zdolności ludzkich. W ujęciu Sena zdolności mają wymiar uniwersalny i ponadkulturowy.

W kategorii bezrobotnych czy ubogich przyznawanie zasiłków pieniężnych, gwarantuje minimalny poziom zabezpieczenia ekonomicznego, jednak system ten nie umożliwia wyrównywania zdolności, a społeczne i psychologiczne skutki bezrobocia wybiegają daleko poza brak środków finansowych. Sen do negatywnych skutków bezrobocia zalicza utratę motywacji zawodowej i kompetencji, nierównowagę psychiczną, wykluczenie społeczne, które implikuje niemożność powrotu na otwarty rynek pracy, wzrost zachorowalności, zanik więzi społecznych i rodzinnych³¹. Wszystkie te zjawiska mogą przyczynić się do pogłębienia się wykluczenia społecznego wśród osób nim dotkniętych.

Odpowiedzialność za wyrównywanie zdolności powinno ponosić państwo. Polityka państwa powinna oddziaływać na porządek ekonomiczny, gdyż rynek sam w sobie jest źródłem tych

²⁸ J. Gazon, 2008, *Ani bezrobocie, ani opieka społeczna. Od wyboru etycznego do ekonomicznej realizacji*, Warszawa, PWN.

²⁹ Op. cit.

³⁰ A. Nevile, 2007, *Amartya Sen and Social Exclusion*, *Development in Practice* Vol. 17, No. 2, pp. 249-255.

³¹ J. Gazon, op. cit.

nierówności i bez interwencji z zewnątrz nie jest w stanie absorbować negatywnych zjawisk społecznych³². Idąc dalej, przesłaniem tych poglądów jest całkowita zmiana sposobu myślenia o nowoczesnym państwie socjalnym, tak by wszystkie grupy społeczne, w myśl poglądu równości zdolności, miały dostęp do najważniejszych możliwości społecznego działania i rozwoju (np. edukacji, rynku pracy, służby zdrowia itp.).

³² Op. cit.

W tej części raportu dokonano ogólnej charakterystyki regionu na tle kraju pod względem sytuacji społeczno-gospodarczej (np. wskaźniki demograficzne) i sytuacji na rynku pracy (dane statystyczne na temat bezrobocia, ofert pracy oraz wysokości wynagrodzenia w poszczególnych sektorach gospodarki) oraz charakterystyki grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (m.in. osoby bezdomne, samotni rodzice, ludność romska czy długotrwale bezrobotni) popartej adekwatnymi danymi statystycznymi na temat każdej zbiorowości występującej w województwie łódzkim.

2.1. Charakterystyka sytuacji społeczno-gospodarczej

Dotychczasowe rozważania, w których skoncentrowano się na przedstawieniu pewnych zjawisk o charakterze makroekonomicznym, miały na celu nakreślenie tła teoretycznego do analizy zjawiska wykluczenia społecznego. W niniejszym podrozdziale opisano przestrzeń społeczno-gospodarczą województwa łódzkiego w kontekście charakterystyki wykluczenia społecznego, co stanowi szczegółowy cel przedmiotowej analizy.

Województwo łódzkie leży w centralnej części kraju i ma powierzchnię 18 218,95 km². Cechą charakterystyczną regionu jest najmniejsza w Polsce lesistość. Sama Łódź była znana z monokultury przemysłu włókienniczego i odzieżowego. Niestety po transformacji ustrojowej stało się to przyczyną recesji, która ogarnęła region. Zapaść dotknęła również inne miasta regionu o podobnej strukturze przemysłu. Niektóre analizy mówią jednak o powolnym odwracaniu się tych negatywnych trendów. Wskazuje się tu szczególnie na miasto Łódź, gdzie stopniowo rozwijają się nowe działy przemysłu, a także kieruje się tu znaczną ilością inwestycji, związanych z napływem kapitału zagranicznego. Następuje również rozwój sfery usług. Łódź stała się centrum produkcji sprzętu gospodarstwa domowego, a także siedzibą międzynarodowych koncernów bankowych. W regionie rozwija się również przemysł farmaceutyczny, produkcja materiałów opatrunkowych i sprzętu medycznego. W powiatach opoczyńskim i tomaszowskim rozwija się wydobywanie i wytwarzanie materiałów budowlanych³³. Czynnikiem rozwoju jest m.in. utworzenie łódzkiej

³³ Ogólna charakterystyka województwa łódzkiego, [dostępny na: <http://www.wios.lodz.pl/>].

Specjalnej Strefy Ekonomicznej w regionie, w której wartość inwestycji do 2009 roku oszacowano na 8 mld zł, natomiast liczbę nowo utworzonych miejsc pracy na 18 670³⁴.

Mimo to sytuacja społeczno-gospodarcza województwa łódzkiego wciąż należy do stosunkowo trudnych. Badania dotyczące funkcjonowania sfery ekonomiczno-społecznej w regionie podkreślają szereg tendencji i zjawisk, które wskazują na problemy, z jakimi mierzy się łódzka gospodarka. Wśród przemian zachodzących w regionie autorzy cyklicznego badania realizowanego przez Główny Urząd Statystyczny wymieniają³⁵:

- Zmniejszanie się liczby ludności. W porównaniu z rokiem poprzednim liczba ludności w roku 2012 zmniejszyła się o 0,4%. Podobnie jak w latach 2010 i 2011, w 2012 roku zmniejszyła się liczba urodzeń w regionie, a zwiększeniu uległa liczba zgonów (o niemal 2%). Wskaźnik przyrostu naturalnego był najniższy wśród wszystkich województw i wyniósł niemal -3‰.
- Przeciętne zatrudnienie również uległo zmniejszeniu w porównaniu z rokiem 2011 o 1,5%. Głównym powodem spadku było zmniejszenie się zatrudnienia w sekcji przetwórstwo przemysłowe.
- Od 2008 roku w województwie łódzkim rośnie bezrobocie, a dynamika tego zjawiska jest większa niż w pozostałych regionach kraju.
- Według metodologii BAEL sytuacja na rynku pracy została również zdefiniowana jako niekorzystna – odnotowano tu stałą, rosnącą tendencję jeśli chodzi o poziom bezrobocia.
- Zwiększeniu uległa dynamika świadczeń emerytalno-rentowych. Przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto wypłacana przez ZUS wyniosła 1642,49 zł i była o 5,7% wyższa niż w 2011 roku.
- Ceny towarów i usług wzrosły o 3,8% w porównaniu 2012 rokiem – najwyższe wzrosty odnotowano w usługach związanych z transportem (o około 7,3%), mieszkaniem (około 5,7%) oraz w zakresie żywności i napojów bezalkoholowych (o 4,4%).
- Produkcja sprzedana przemysłu w 2012 r. osiągnęła wartość 66771,4 mln zł (w cenach bieżących) i była o 9,3% (w cenach stałych) wyższa niż w 2011 roku. W 2012 roku przeciętne zatrudnienie w przemyśle w województwie ukształtowało się na poziomie 169,7 tys. osób i było o 2,9% niższe niż w 2011 roku. Wydajność pracy w przemyśle, mierzona

³⁴ sse.lodz.pl [odczyt dnia: 4.11.2013].

³⁵ GUS, 2013, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Łodzi II kwartał 2013*, Warszawa.

produkcją sprzedaną na 1 zatrudnionego, w 2012 roku wyniosła 393,4 tys. zł (w cenach bieżących) i była o 13,4% wyższa (w cenach stałych) niż w roku poprzedzającym.

- Wyniki finansowe przedsiębiorstw niefinansowych były mniej korzystne niż w 2011 roku. Mimo większej liczby przedsiębiorstw, które w 2012 roku wykazały zysk netto, większość wskaźników ekonomicznych była gorsza niż przed rokiem. Niższe były wskaźniki rentowności (wskaźnik rentowności obrotu brutto obniżył się o 1,9 p.p.; wskaźnik rentowności ze sprzedaży o 0,3 p.p.) natomiast wskaźnik poziomu kosztów wzrósł o 1,9 p.p. do poziomu 94,4%.
- Wysokość nakładów inwestycyjnych poniesionych przez przedsiębiorstwa w województwie była niższa niż przed rokiem. Spadek ten na poziomie 4,0% był znacznie niższy niż w kraju. W strukturze nakładów wzrost odnotowano w przypadku zakupu maszyn, urządzeń technicznych i narzędzi – o 8,3 p.p. W 2012 roku wzrosła liczba rozpoczętych inwestycji o 8,1%, przy jednocześnie mniejszej niż w roku poprzednim ich wartości kosztorysowej.

2.1.1. Sytuacja gospodarcza regionu

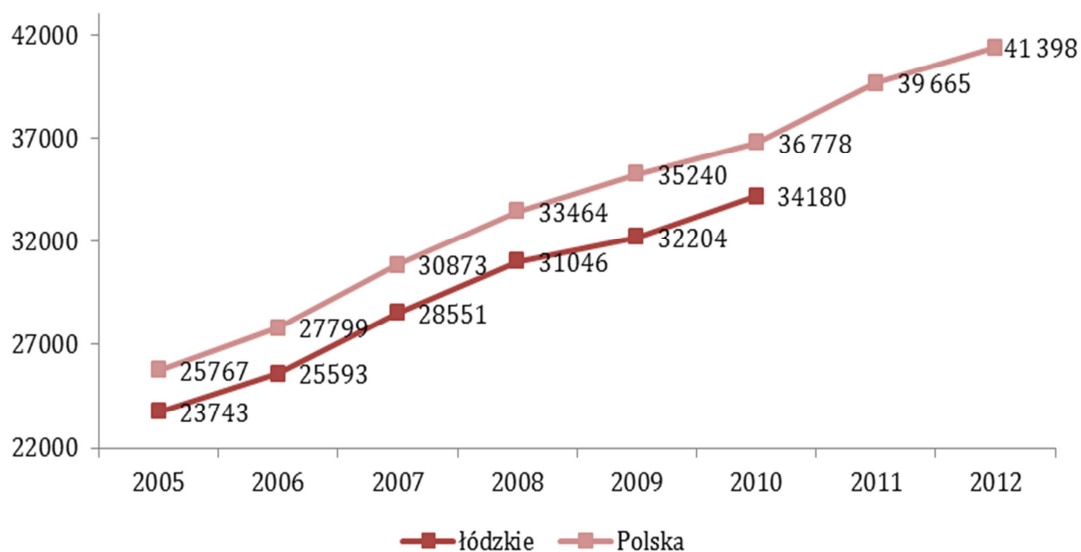
Powszechnie wykorzystywanym wskaźnikiem, pomocnym w porównaniach poziomu rozwoju gospodarczego kraju, jest produkt krajowy brutto (PKB), stanowiący sumę wartości wszystkich finalnych towarów i usług wyprodukowanych na terenie kraju w ciągu roku.

Dane z roku 2011 dla podregionów województwa łódzkiego, wskazują na dość istotne różnice choćby w poziomie PKB na mieszkańca czy poziomie wydajności pracy, mierzonym wartością dodaną na jednego pracującego³⁶. Poziom PKB był najniższy w podregionie sieradzkim i wynosił 26 tys. zł na osobę. Z kolei najwyższą wartość wskaźnika odnotowano w mieście Łodzi (wyniosła ona ponad 48 tys. zł).

Jak wynika z danych zaprezentowanych na rysunku 3, wartość PKB na jednego mieszkańca w województwie łódzkim w latach 2005-2010 była nieznacznie niższa od wartości dla kraju – wzrosła z 23 743 zł do 34 180 zł (w Polsce wzrosła z 25 767 zł do 36 778 zł).

³⁶ Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Rysunek 3. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca w cenach bieżących w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005-2012 (w zł)

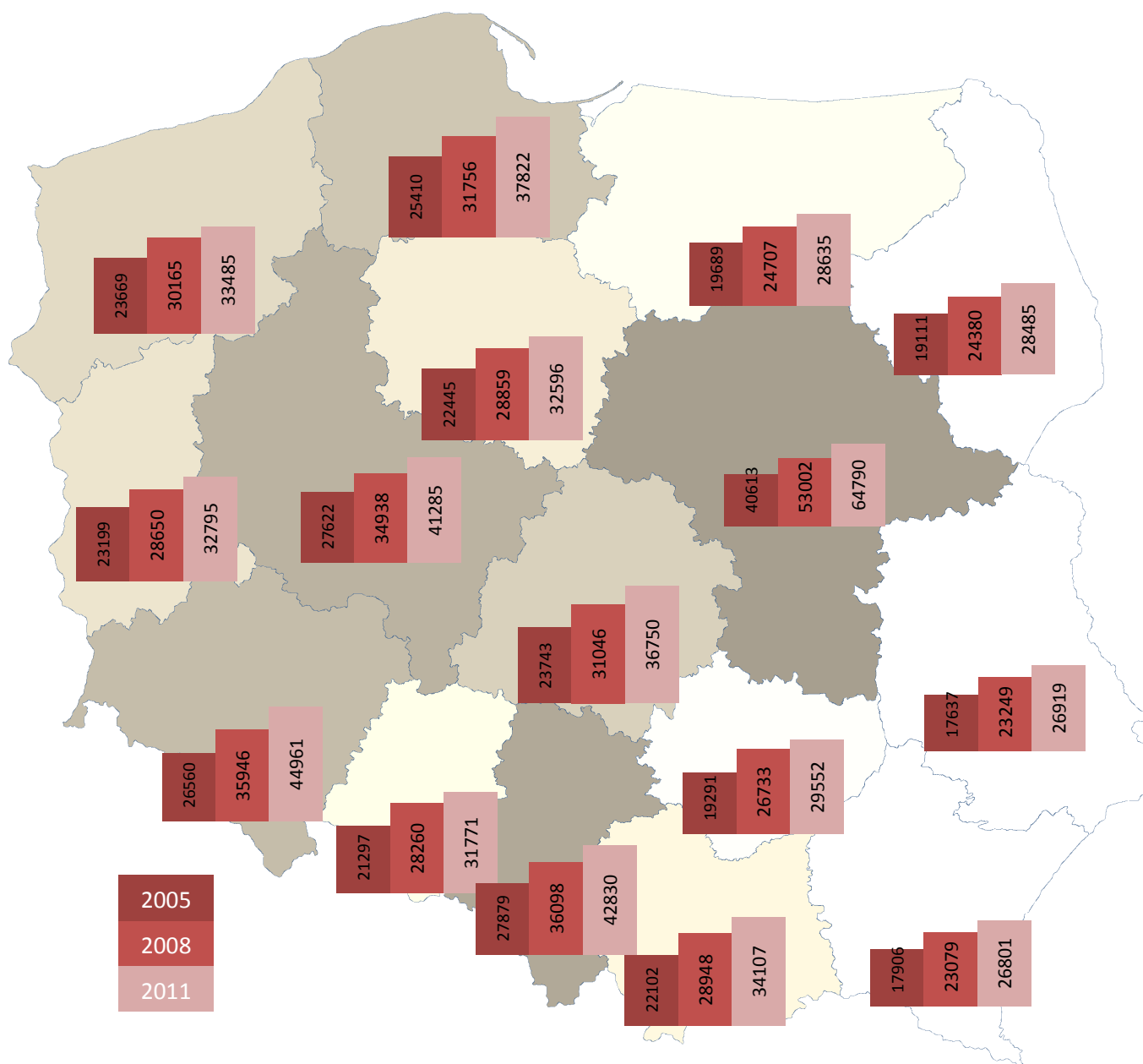

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Zróznicowanie wartości PKB w Polsce w ujęciu regionalnym w latach 2005, 2008 i 2011 przedstawiono na rysunku 4. W 2011 roku najwyższą wartość PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca uzyskało województwo mazowieckie (64 790 zł). Na kolejnych miejscach znalazły się województwa: dolnośląskie (44 961 zł), śląskie (42 830 zł) i wielkopolskie (41 285 zł). Województwo łódzkie uplasowało się na szóstej pozycji (36 750 zł) z wartością PKB zbliżoną do tej w województwie pomorskim (37 822 zł). W uwzględnionym okresie województwo łódzkie odnotowało wzrost wartości PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca o 13 007 zł³⁷.

³⁷ *Sfera gospodarcza województwa łódzkiego* [dostępny: <http://www.lptw.lodzkie.pl/>; odczyt 07.11.2013].

Rysunek 4. Produkt krajowy brutto na jednego mieszkańca (ceny bieżące) w poszczególnych województwach w latach 2005, 2008 i 2011 (w zł)³⁸

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

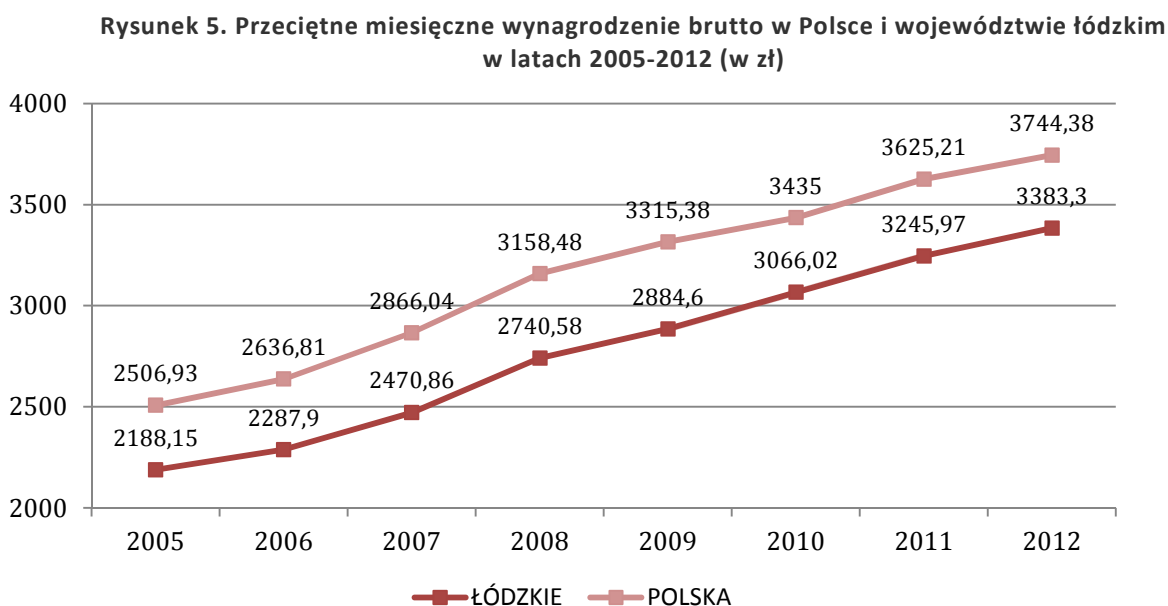
2.1.2. Wysokość wynagrodzeń

W 2012 roku przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie łódzkim wyniosło 3383,3 zł, co uplasowało je na 8 miejscu w kraju ex aequo z województwem lubelskim.

³⁸ Im większe natężenie wskaźnika, tym kolor na danym obszarze ciemniejszy (dot. całego raportu).

Jednak porównując Łódź z innymi miastami, odnotowano, iż wynagrodzenie w metropolii należało w 2012 roku do najniższych w kraju i wyniosło 3 379 zł brutto. Mniejsze zarobki uzyskali jedynie mieszkańcy Bydgoszczy i Białegostoku (odpowiednio 3272 zł i 3116 zł brutto)³⁹.

Na rysunku 5 zobrazowano z kolei przeciętne miesięczne wynagrodzenie w Polsce i województwie łódzkim.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podobnie jak wartość PKB w regionie, również średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w latach 2005-2012 systematycznie wzrastało. Wzrost zanotowany w województwie łódzkim w tych latach szacuje się na prawie 1200 zł. W odniesieniu do średniej krajowej, wartości dla województwa łódzkiego w każdym roku były niższe o około 300-400 zł. W roku 2012 różnica pomiędzy przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem brutto w Polsce i województwie łódzkim wyniosła dokładnie 361,08 zł.

2.1.3. Sytuacja demograficzna

Skala problemów demograficznych w województwie łódzkim należy do największych w kraju i zagraża tym samym rozwojowi regionu. Dostępne analizy w tym zakresie wskazują na nasilające się zjawisko depopulacji, które postępować będzie przynajmniej do 2020 roku. Co więcej, badania wskazują na zły stan zdrowia mieszkańców województwa – umieralność

³⁹ Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

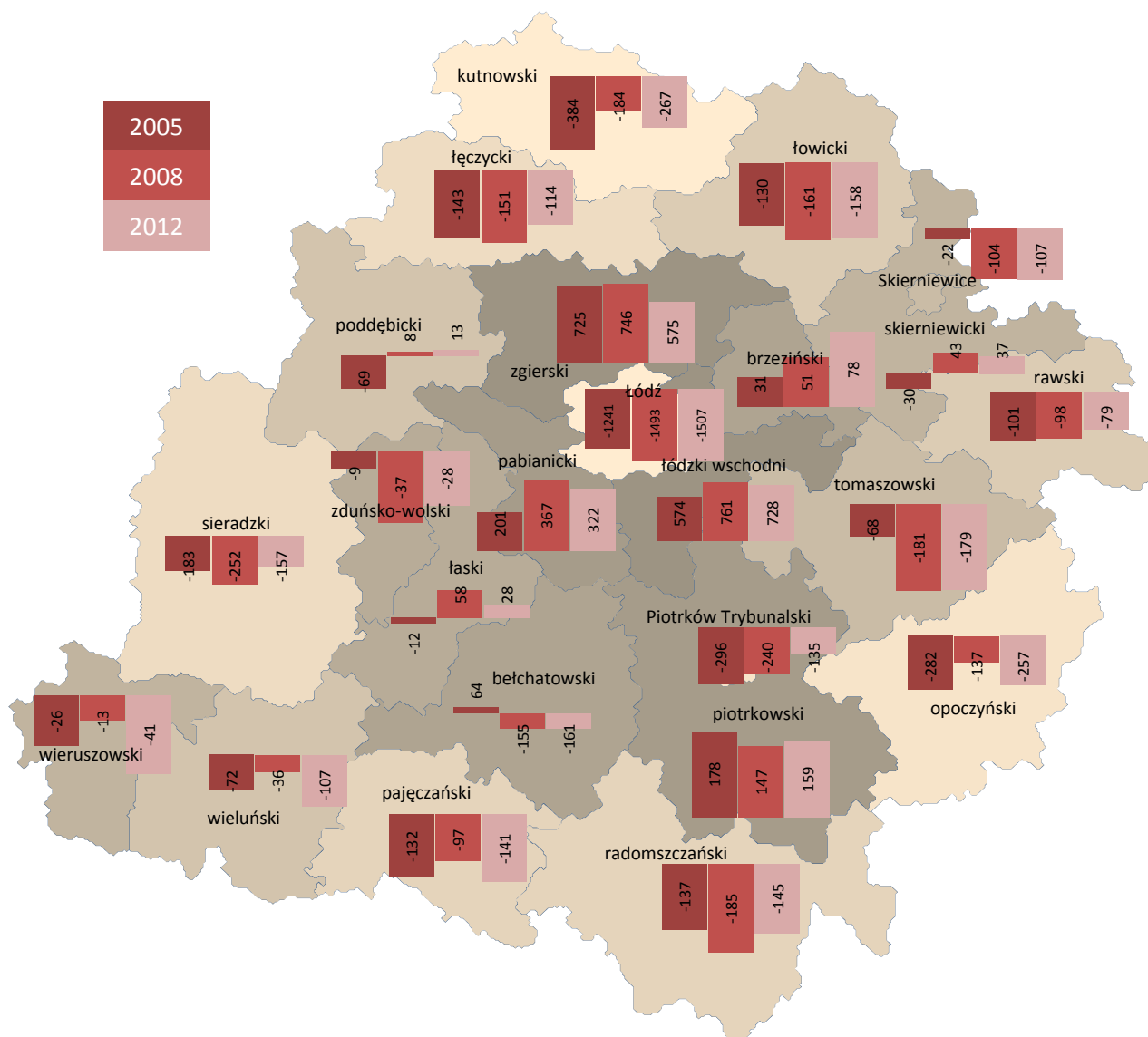
w regionie jest najwyższa w kraju, natomiast zachorowalność na choroby cywilizacyjne w regionie plasuje się na drugiej pozycji. Wśród innych negatywnych zjawisk demograficznych można wymienić silną polaryzację przestrzenną ludności pod względem wykształcenia, a także niedopasowanie kierunków kształcenia w szczególności zawodowego i wyższego do potrzeb lokalnych i regionalnych rynków pracy⁴⁰. Prowadzić to może do dalszego pogłębienia się negatywnych tendencji demograficznych. Konsekwencje tych zjawisk to m.in. stopniowe wyludnianie się województwa. Saldo migracji w poszczególnych powiatach województwa zostało zobrazowane na rysunku 6.

Większość powiatów w regionie miała w poprzednich latach ujemne saldo migracji, przy czym w tych negatywnych tendencjach wyraźnie przodowała Łódź, która systematycznie odnotowywała coraz niższe saldo migracji (-1241 mieszkańców w roku 2005, -1493 w roku 2008 i -1507 w 2012 roku). Zaledwie 5 z 24 powiatów odnotowało w latach 2005, 2008 i 2012 dodatnie saldo migracji. Były to powiaty: łódzki wschodni, pabianicki, zgierski, brzeziński i piotrkowski.

Analiza liczebności mężczyzn według grup aktywności ekonomicznej wykazuje niewielkie wahania w przypadku zmiany liczby mężczyzn w wieku produkcyjnym w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego. Minimalnie większą liczbę mężczyzn w wieku produkcyjnym zanotowano w roku 2012 w porównaniu z rokiem 2005 m.in. w powiatach zgierskim (wzrost z 50 tys. do 52 tys.), sieradzkim (wzrost z 37 tys. do 38 tys.) i radomszczańskim (wzrost z 36 tys. do 37 tys.). Tendencję odwrotną zaobserwowano w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie w 2012 roku żyło mniej mężczyzn w wieku produkcyjnym niż w 2005 i 2008 roku (spadek z 25 tys. do 23 tys.).

⁴⁰ Regionalne Centrum Pomocy Społecznej, 2013, *Plan przeciwdziałania depopulacji w województwie łódzkim*, Łódź.

Rysunek 6. Saldo migracji w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W kategorii mężczyzn w wieku poprodukcyjnym, porównując lata 2005 i 2012, notowane są wzrosty prawie w każdym powiecie. Największe zmiany nastąpiły w powiatach zgierskim (wzrost z 8,4 tys. do 9,5 tys.), pabianickim (wzrost z 6,5 tys. do 7,2 tys.) i w Piotrkowie Trybunalskim (wzrost z 3,7 tys. do 4,3 tys.). W powiecie skierniewickim natomiast liczba mężczyzn w wieku powyżej 64 roku życia zmalała (z poziomu 2,5 tys. do 2,3 tys.)⁴¹.

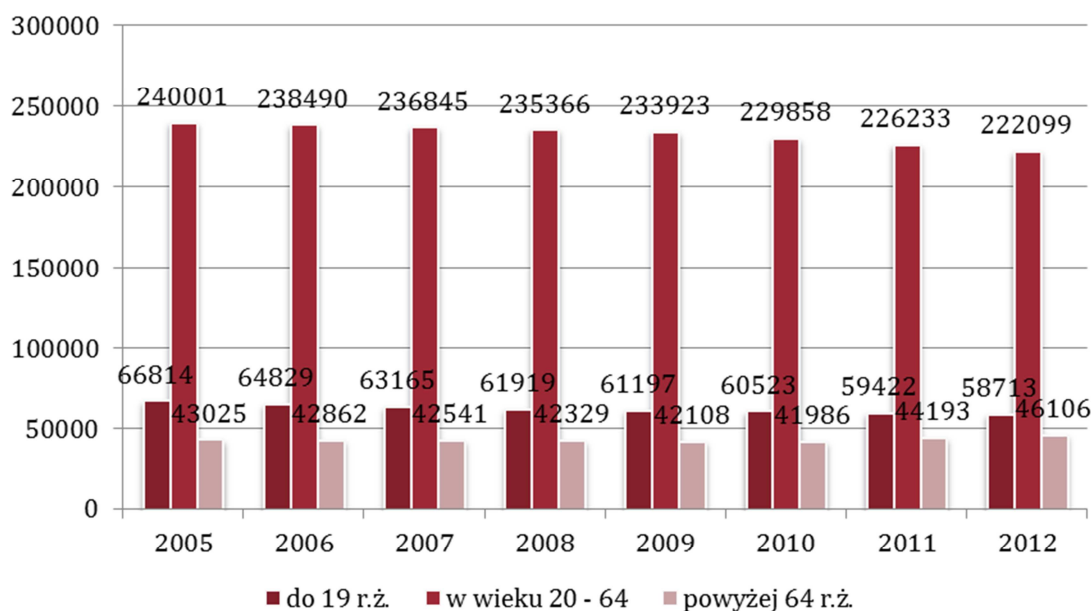
W grupie mężczyzn w wieku przedprodukcyjnym odnotowano spadki (wyjątkiem był tu powiat łódzki wschodni). Najwięcej mężczyzn w tym wieku ubyło w Łodzi (spadek z 57 tys. do

⁴¹ Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

52 tys.) oraz powiecie bełchatowskim (spadek z 12,5 tys. do 10,7 tys.) oraz sieradzkim (spadek z 13,8 tys. do 11,6 tys.). Najmniejsze ubytki odnotowano z kolei w powiecie skierniewickim (z 4,2 tys. do 3,9 tys.) oraz rawskim (z 5,5 tys. do 4,8 tys.)⁴².

W województwie łódzkim w latach 2005-2012 zanotowano nieznaczny spadek liczby mężczyzn w wieku produkcyjnym (o około 18 tys.). Spadła także liczba mężczyzn w wieku do 19 lat – w 2005 było ich nieco ponad 66 tys., siedem lat później niewiele ponad 58,7 tys. Wzrosła natomiast liczba mężczyzn powyżej 64 roku życia – w ciągu siedmiu lat o niewiele ponad 3 tys. Zmiany liczebności mężczyzn w całym regionie przedstawiono na rysunku 7.

Rysunek 7. Mężczyźni według dużych grup wieku w województwie łódzkim w latach 2005-2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

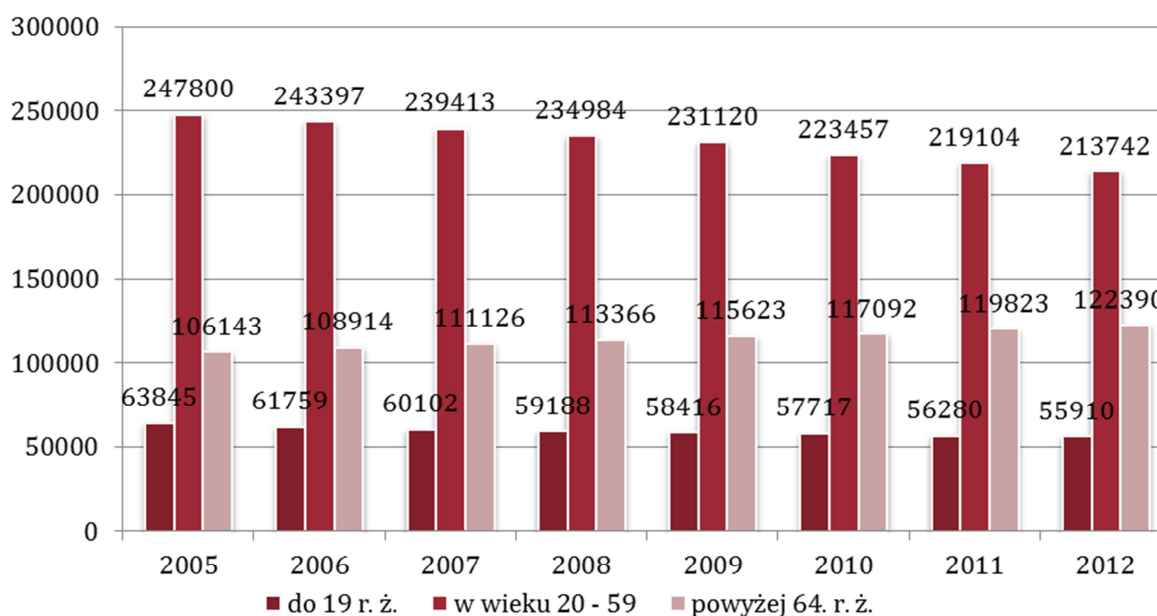
Podobnie jak w przypadku mężczyzn, również liczba kobiet w wieku przedprodukcyjnym malała w okresie siedmiu lat w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego. Duże różnice dla okresu 2005-2012 odnotowano m.in. w powiatach bełchatowskim (spadek z 13,9 tys. do 11,6 tys.), kutnowskim (spadek z 11,2 tys. do 9,1 tys.) czy radomszczańskim (spadek z 13,9 tys. do 11,7 tys.). Jeśli chodzi o liczbę kobiet w wieku produkcyjnym to zaobserwowano bardzo małe różnice w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego. Jedynie w niektórych powiatach liczba ta zmalała od roku 2005 (powiat kutnowski – z 30 tys. do 29 tys., tomaszowski – z 35 tys. do 33 tys.,

⁴² Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

łowicki – z 23 tys. do 22 tys.). W większości powiatów grupa kobiet w tym wieku, miała zbliżoną liczebność. Z kolei dość znaczny wzrost odnotowano w przypadku zmiany liczby kobiet w wieku poprodukcyjnym w województwie. Dynamika wzrostu była największa w powiatach zgierskim (z 18 tys. do 22 tys.), kutnowskim (z 12 tys. do 14 tys.), tomaszowskim (z 13 tys. do 16 tys.) oraz pabianickim (z 14 tys. do 17 tys.). Także dla pozostałych powiatów charakterystyczna jest podobna tendencja, choć na nieco mniejszą skalę⁴³.

W województwie łódzkim w latach 2005-2012 liczba kobiet w wieku 20-59 lat zmalała o niewiele ponad 34 tys.. Systematycznie zmniejszała się również liczba kobiet w wieku do 19 lat, w 2005 roku było ich 63 845, a siedem lat później już tylko 55 910. Kobiety w wieku poprodukcyjnym natomiast stanowią coraz silniejszą reprezentację - począwszy od 2005 roku ich liczba wzrosła o ok. 16 200. Zmiany liczebności kobiet w województwie łódzkim zobrazowano na rysunku 8.

Rysunek 8. Kobiety według dużych grup wieku w województwie łódzkim w latach 2005-2012

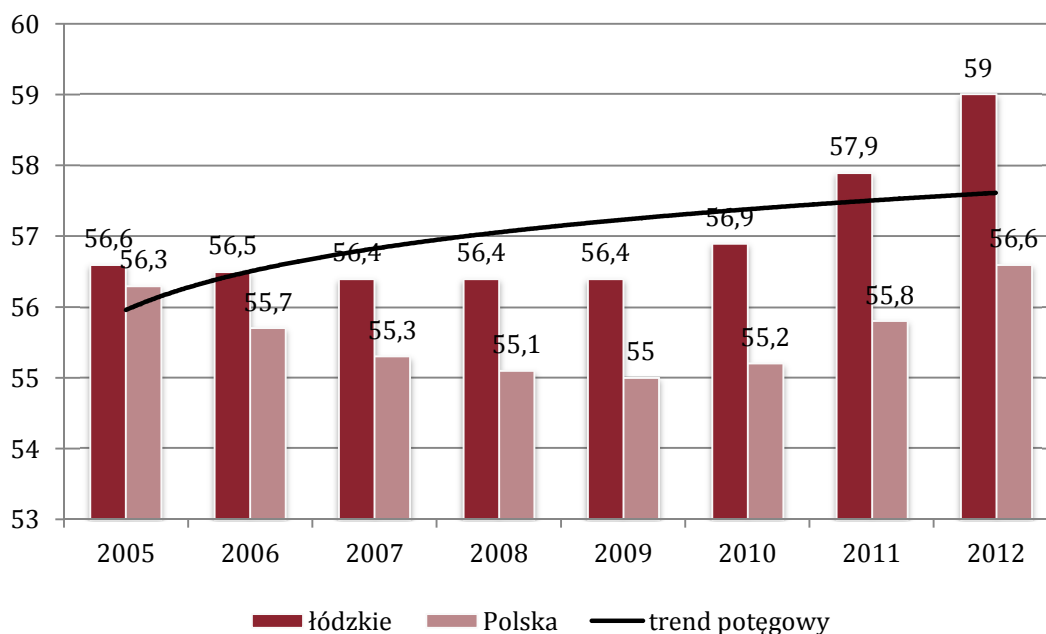

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Kolejny istotny wskaźnik obrazujący sytuację demograficzną w regionie przedstawiono na rysunku 9. Współczynnik obciążenia demograficznego informuje o udziale osób w wieku nieprodukcyjnym w liczbie osób będących w wieku produkcyjnym.

⁴³ Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Rysunek 9. Współczynnik obciążenia demograficznego (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W latach 2005-2012 liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym w województwie łódzkim, w każdym roku była wyższa od średniej wartości wskaźnika dla całego kraju. O ile do roku 2009 wartość współczynnika obciążenia demograficznego w regionie łódzkim była podobna, o tyle od roku 2010 obserwuje się dynamiczny przyrost, który wprost obrazuje wartość wskaźnika dla roku 2012: 59% (w 2009 – 56,4%, zatem wzrost o 2,6 p.p.). Tymczasem w przypadku kraju tempo wzrostu wartości wskaźnika było mniejsze (w roku 2009: 55%, w 2012: 56,6%, zatem wzrost o 1,6 p.p.) Proces ten jest skutkiem szeregu niekorzystnych zjawisk o charakterze depopulacyjnym, które w regionie mają jeszcze bardziej dynamiczny charakter niż w skali kraju.

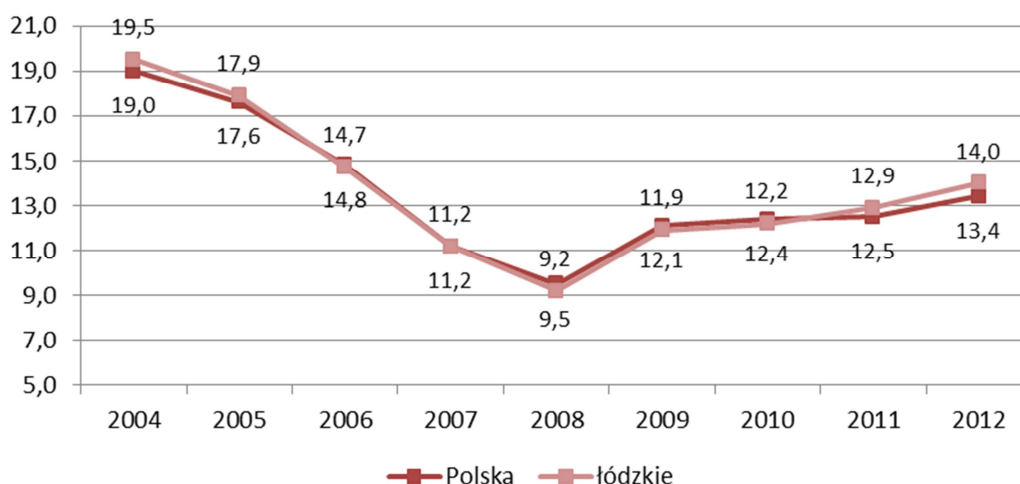
2.2. Charakterystyka sytuacji na rynku pracy

2.2.1. Bezrobocie

Kluczowym czynnikiem mającym wpływ na badane zjawisko jest dostęp do pracy. Praca gwarantuje bowiem dochód, jest czynnikiem kształtującym więzi społeczne i stwarza możliwości edukacyjne. W niniejszym podrozdziale przedstawiono podstawowe tendencje i wskaźniki dotyczące bezrobocia w regionie. W pierwszej kolejności omówiono stopę bezrobocia rejestrowanego w skali kraju i województwa łódzkiego, następnie porównano wartość stopy bezrobocia w poszczególnych powiatach regionu.

Zarówno w województwie łódzkim, jaki i w Polsce wahania stopy bezrobocia rejestrowanego wykazywały taką samą tendencję (rysunek 10). Najniższa stopa bezrobocia w regionie zaobserwowana została w roku 2008 i wynosiła 9,2% (w Polsce 9,5%), najwyższa natomiast w 2004 roku (19,5% w województwie łódzkim i 19% w Polsce). W 2012 roku w województwie łódzkim odnotowano bezrobocie na poziomie 14%, natomiast w kraju o 0,6 p.p. niższe (13,4%).

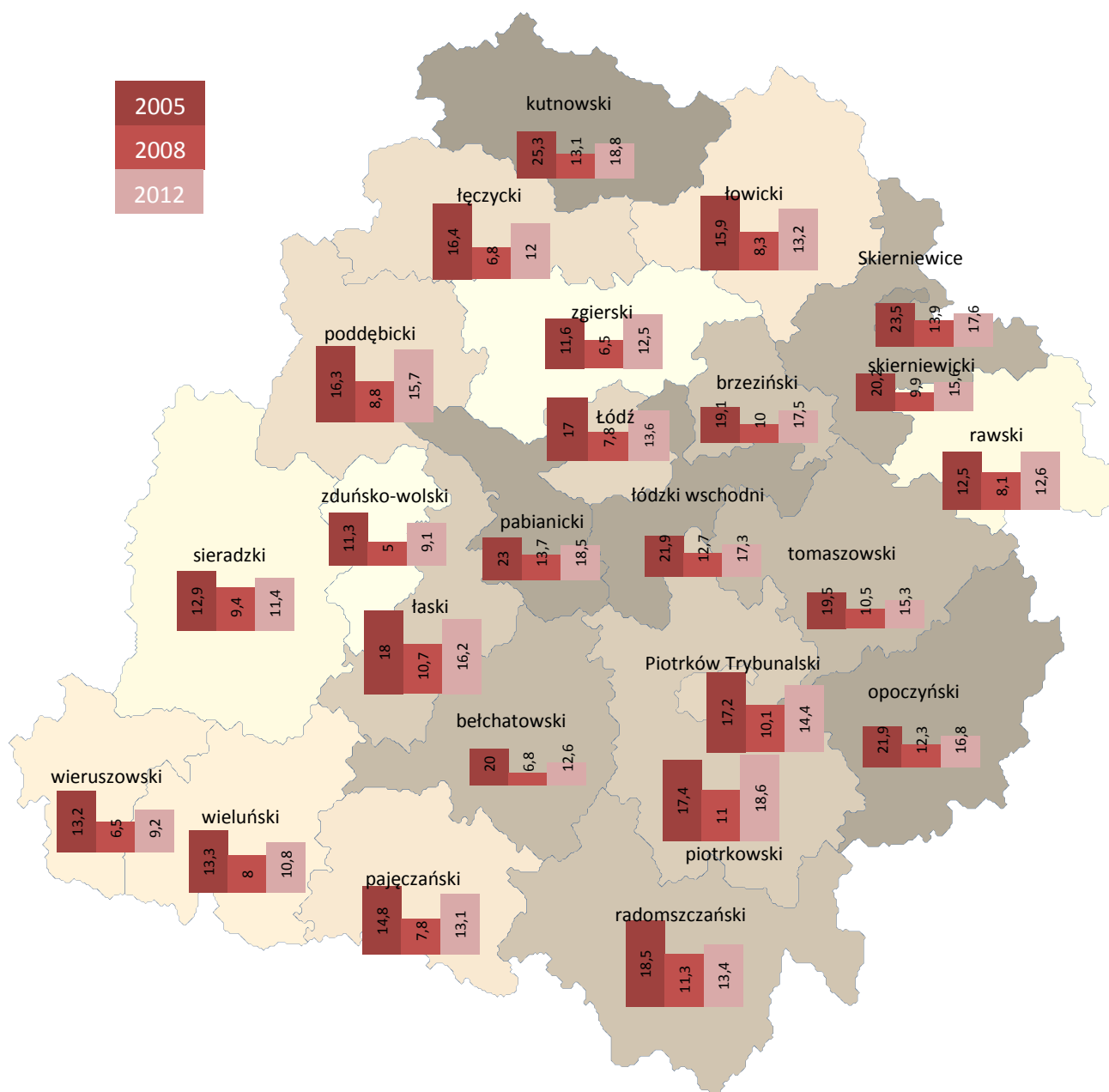
Rysunek 10. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce i województwie łódzkim w latach 2004-2012 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tymczasem w regionie w 2012 roku najwyższą stopę bezrobocia odnotowano w powiecie kutnowskim - 18,8%, niewiele mniej wyniosła ona w powiecie piotrkowskim (18,6%) i pabianickim (18,5%). Najniższa stopa bezrobocia rejestrowanego wystąpiła w powiatach zduńskowolskim i wieruszowskim – odpowiednio 9,1% i 9,2%. Należy zauważyć, że w większości powiatów wartości wskaźnika w 2012 roku były niższe od tych uzyskanych w roku 2005, wyższe natomiast od tych z roku 2008. Wzrost bezrobocia w regionie związany był m.in. z recesją na rynkach światowych, która rozpoczęła się w 2007 roku (rysunek 11).

Rysunek 11. Stopa bezrobocia rejestrowanego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

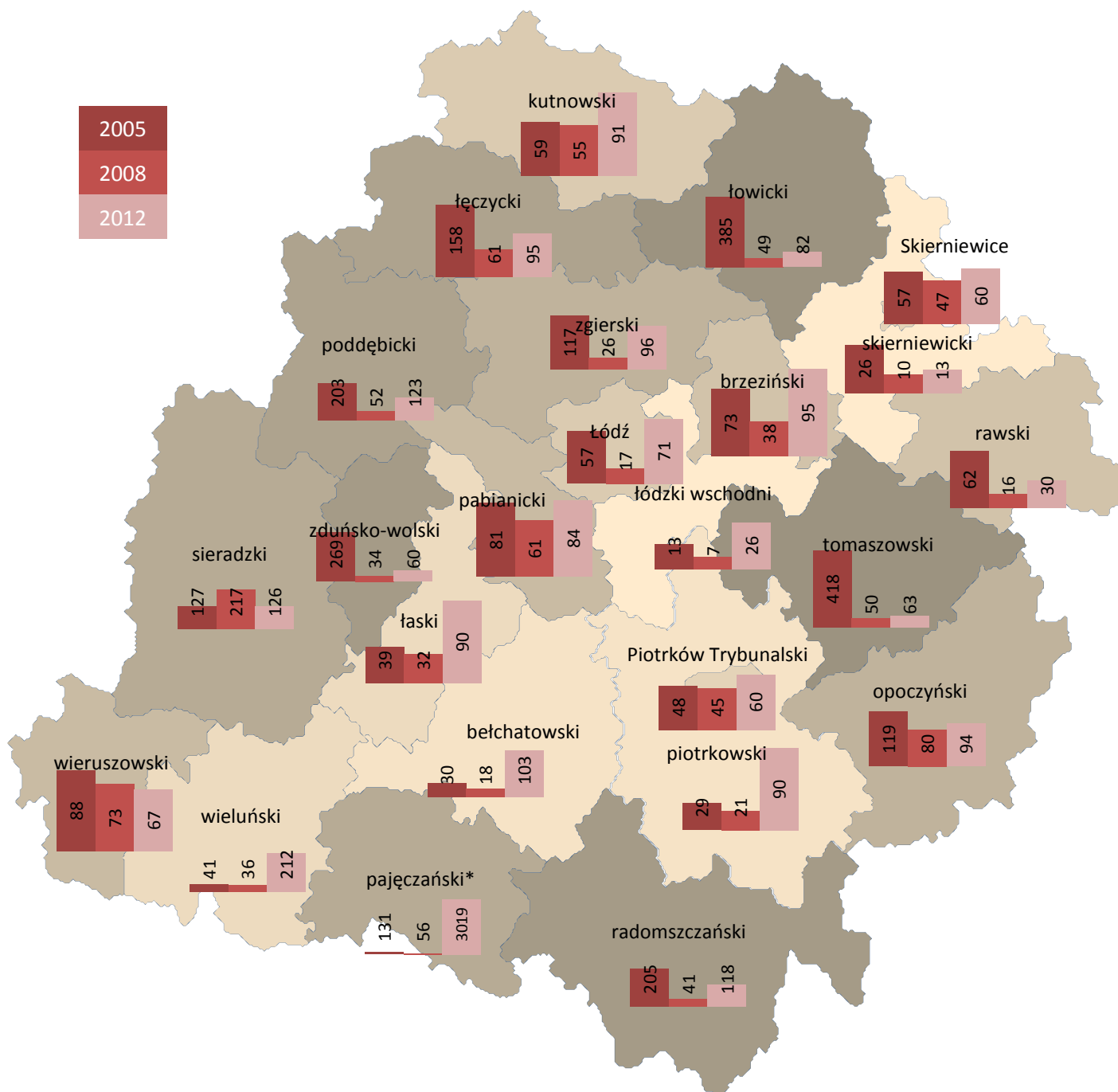
Z punktu widzenia kondycji rynku pracy istotna jest analiza liczby ofert pracy, którą rejestrują urzędy pracy. Im wyższa liczba ofert pracy przy danym bezrobociu, tym prawdopodobieństwo podjęcia zatrudnienia wyższe, a czas przebywania na bezrobociu krótszy⁴⁴.

Choć w aspekcie liczby ofert pracy w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego można zauważyć dość znaczne zróżnicowanie, to generalnie widać ogólny spadek wakatów w powiatach na przestrzeni ostatnich siedmiu lat (2005-2012). Zestawienie liczby ofert pracy w latach 2005, 2008 i 2012 w przeliczeniu na jednego bezrobotnego (rysunek 12) zostało opracowane na podstawie danych o liczbie bezrobotnych w każdym powiecie województwa łódzkiego (dane pochodzą z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego) oraz liczby ofert pracy proponowanych w każdym powiecie osobom bez zatrudnienia (dane pochodzą ze statystyk Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi).

I tak, w roku 2005 najwięcej osób bezrobotnych w przeliczeniu na jedną ofertę pracy przypadało w powiatach tomaszowskim (418 osób), łowickim (385 osób), zduńskowolskim (269 osób) oraz radomszczańskim (205 osób na ofertę). Najmniej osób bezrobotnych na jedną ofertę pracy przypadało w 2005 roku w powiecie łódzkim wschodnim (13 osób) oraz w powiecie skierniewickim (26 osób). Rok 2008 przyniósł zasadniczo lepsze wyniki, gdyż niemal we wszystkich powiatach zmniejszyła się liczba bezrobotnych w przeliczeniu na jeden wakat. Stosunkowo najlepszą sytuację odnotowano w powiecie łódzkim wschodnim (7 osób na ofertę), skierniewickim (10 osób) oraz rawskim (16 osób). W pozostałych powiatach liczba bezrobotnych przypadających na jedną ofertę pracy nie przekroczyła 80 osób. Jedynie powiat sieradzki wyróżnił się negatywnie pod tym względem – na jedną ofertę pracy przypadało aż 217 bezrobotnych, podczas gdy w 2005 roku było to 127 osób.

⁴⁴ M. Woźniak, 2013, *Equilibrium search model with endogenous job destruction. Fitting to Polish labor market*, Working Paper.

Rysunek 12. Liczba bezrobotnych w przeliczeniu na jeden wakat w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008, 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi.

W roku 2012 niemal we wszystkich powiatach odnotowano wzrost liczby bezrobotnych w przeliczeniu na jeden wakat. Najwyższy wynik uzyskano w powiecie wieluńskim (212 osób na ofertę), a następnie sieradzkim (126 osób), poddębickim (123 osoby) i radomszczańskim (118 osób). Co prawda najwyższą wartość w tabeli za rok 2012 reprezentuje powiat pajęczański (3019 osób na ofertę), ale tak wysoka liczba bezrobotnych na jedną ofertę jest spowodowana

prawdopodobnie brakiem odpowiednich danych dla tego regionu. Powyższe zestawienie sygnalizuje kondycję gospodarki województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012 i pozwala zaobserwować zbieżność z fluktuacjami wskaźników makroekonomicznych spowodowanych cyklem gospodarczym.

2.2.3. Przeciętne zatrudnienie w ujęciu sektorowym

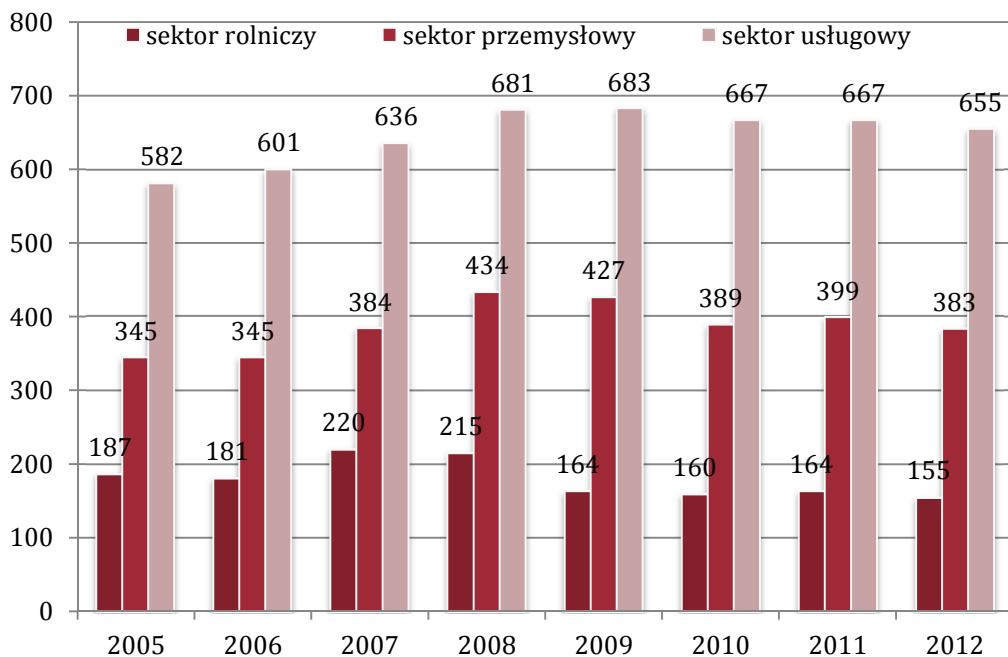
O kondycji gospodarki danego regionu i sytuacji na rynku pracy świadczą również dane dotyczące udziału poszczególnych podmiotów gospodarczych. Koncentracja małych lub dużych firm wskazuje także potencjalne możliwości rozwoju danego obszaru. Największy odsetek małych i mikroprzedsiębiorstw⁴⁵ w województwie łódzkim ma miejsce w podregionie piotrkowsko-skierniewickim - w roku 2010 udział tego rodzaju podmiotów gospodarczych wyniósł tu około 95%. W tym samym roku w Łodzi oraz w podregionie łódzkim odsetek ten był niewiele mniejszy – około 94%⁴⁶. W Łodzi z kolei odnotowano większy niż w pozostałych podregionach udział podmiotów największych (zatrudniających powyżej 50 pracowników). W roku 2010 w Łodzi około 16% przedsiębiorstw stanowiły te zatrudniające do 249 osób, natomiast 3,2% - firmy zatrudniające 250 i więcej pracowników. Dla porównania, udział firm z liczbą powyżej 250 pracowników w podregionie piotrkowsko-skierniewickim wyniósł 2,3%, natomiast w łódzkim – 1,9%⁴⁷. Na rysunku 13 zobrazowano całkowitą liczbę zatrudnionych w województwie łódzkim z uwzględnieniem sektorów gospodarki.

⁴⁵ Mikroprzedsiębiorstwa oraz małe i średnie przedsiębiorstwa definiuje się według liczby pracowników i obrotu lub całkowitego bilansu rocznego. Średnie przedsiębiorstwo to przedsiębiorstwo zatrudniające mniej niż 250 pracowników i którego roczny obrót nie przekracza 50 milionów euro lub całkowity bilans roczny nie przekracza 43 milionów euro. Małe przedsiębiorstwo to przedsiębiorstwo zatrudniające mniej niż 50 pracowników i którego roczny obrót lub całkowity bilans roczny nie przekracza 10 milionów euro. Mikroprzedsiębiorstwo to przedsiębiorstwo zatrudniające mniej niż 10 pracowników i którego roczny obrót lub całkowity bilans roczny nie przekracza 2 milionów euro, na podstawie: http://europa.eu/legislation_summaries/enterprise/business_environment/n26026_pl.htm; <http://www.mg.gov.pl/Wspieranie+przedsiębiorczosci/Polityki+przedsiębiorczosci+i+innowacyjnosci/Definicja+MSP>.

⁴⁶ R. Bolonek, 2010, *Kierunki zmian w regionalnych i wojewódzkich strukturach zatrudnienia jako podłoże technologicznej modernizacji polskiej gospodarki*, Uniwersytet Rzeszowski.

⁴⁷ Op. cit.

Rysunek 13. Zatrudnieni według sektorów w województwie łódzkim w latach 2005-2012 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W województwie łódzkim najwięcej osób pracuje w sektorze usług (w 2012 roku - 655 tys.). Drugim co do liczebności zatrudnienia jest przemysł (383 tys.). Natomiast najmniej osób pracuje w sektorze rolniczym (155 tys.). Po szczycie zatrudnienia, który we wszystkich sektorach przypadł na lata 2008-2009, nastąpił spadek liczby zatrudnionych, co było zbieżne z ostatnim cyklem koniunkturalnym (od 2008 roku czas recesji).

Nieco bardziej szczegółowa analiza zatrudnienia w regionie w 2012 roku (z uwzględnieniem sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności) pokazuje, że największe zagęszczenie w obszarze handlu hurtowego i detalicznego występuje w powiatach opoczyńskim, pączęzańskim, rawskim i kutnowskim. Najmniejsza liczba podmiotów tego typu znajduje się na terenie powiatu skierniewickiego. W sekcji przetwórstwo przemysłowe dominuje powiat brzeziński, a także zgierski, pabianicki i łódzki wschodni. Najmniej jest podmiotów z tej sekcji w powiatach bełchatowskim, kutnowskim, łęczyckim i w Skierniewicach. W samej Łodzi dominują przedsiębiorstwa związane z obsługą rynku nieruchomości. Jeśli chodzi o budownictwo, transport i gospodarkę magazynową na pierwszym miejscu znalazły się Skierniewice i powiat skierniewicki. Sekcja pośrednictwo finansowe jest najliczniej reprezentowana w największych miastach regionu. Koncentracja podmiotów sektora rolniczego, ma miejsce głównie w peryferyjnych powiatach

regionu łódzkiego. W powiatach pabianickim, zgierskim, brzezińskim i radomszczańskim występuje wyraźna koncentracja podmiotów z obszaru przetwórstwa przemysłowego⁴⁸.

2.3. Charakterystyka grup zagrożonych wykluczeniem społecznym

2.3.1. Długotrwale bezrobotni

Bezrobocie długookresowe w polskim ustawodawstwie zostało zdefiniowane jako niemożność znalezienia pracy przez okres powyżej 12 miesięcy⁴⁹. Przedłużający się stan braku zatrudnienia wywiera szereg negatywnych efektów o charakterze społecznym, psychologicznym i ekonomicznym⁵⁰.

Przede wszystkim długotrwałe, masowe bezrobocie destabilizuje gospodarkę, obciąża finansowo pozostałą część społeczeństwa, nie stymuluje również popytu, co w konsekwencji prowadzi do zmniejszenia PKB. Duża grupa bezrobotnych obniża siłę nabywczą społeczeństwa i hamuje popyt wewnętrzny – w związku z tym, że osoby te są w trudnej sytuacji finansowej mają one ograniczoną siłę nabywczą.

Charakterystyczną cechą bezrobocia w Polsce jest marnowanie potencjału zasobów pracy. Wyż lat 50. poprzedniego wieku zaczął w poprzedniej dekadzie masowo przechodzić ze sfery aktywności zawodowej w „sferę świadczeń” (renty, wcześniejsze emerytury). W związku z tym nastąpił znaczny spadek liczby pracujących. Liczba osób biernych zawodowo gwałtownie wzrosła z 4,5 mln osób w roku 1989 do 8,8 mln w 2001⁵¹, powodując poważne konsekwencje ekonomiczne i społeczne.

Bezrobocie to prawie zawsze ubóstwo-bieda, brak środków na podstawowe potrzeby: dach nad głową, żywność, leki i transport. Brak pracy powoduje negatywne skutki psychiczne, stygmatyzację społeczną oraz brak poczucia własnej wartości, co w dalszej konsekwencji może powodować rozwój chorób psychosomatycznych i w efekcie zwiększyć śmiertelność wśród osób długotrwale bezrobotnych⁵².

⁴⁸ J. Kot, D. Stawasz, 2004, *Stan obecny i priorytetowe formy aktywności i kierunki rozwoju gospodarki regionu*, Raport z badań, Łódź.

⁴⁹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 o instytucjach rynku pracy i promocji zatrudnienia.

⁵⁰ Zob. np. M. Woźniak, 2010, *Oblicza bezrobocia długotrwałego*, Polityka Społeczna, IPISS: Warszawa.

⁵¹ Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

⁵² S. Machin, A. Manning, , 1999, The causes and consequences of longterm unemployment in Europe," *Handbook of Labor Economics*, in: O. Ashenfelter, D. Card (ed.), *Handbook of Labor Economics*, edition 1, volume 3, chapter 47, pages 3085-3139 Elsevier.

Podkreśla się, iż to brak dochodów jest główną przyczyną większości negatywnych zjawisk, które dotyczą osoby długotrwale bezrobotne⁵³. Powoduje on w pierwszej kolejności ograniczenie kontaktów społecznych, które są przecież niezbędne w sytuacji poszukiwania pracy. Bezrobotny odcina się od ludzi z kręgu tych „pracujących”, zastępując ich osobami z obszaru instytucjonalnego wsparcia, czy też tymi, którzy są w podobnej do niego sytuacji. Stwierdzono również, że dzieci z rodzin długotrwale bezrobotnych osiągają niższe szkolne wyniki nauczania, przez co determinują niejako swoją przyszłą karierę zawodową⁵⁴. Poza tym praca, jako czynnik porządkujący czas i przestrzeń, organizujący cały dzień, całe życie człowieka, oddziałuje nie tylko na pojedynczą jednostkę, ale i na całe społeczeństwo w znaczący sposób.

Poziom zasiłków to istotny motywator niepodejmowania legalnej pracy oraz pracy „na czarno”. Sytuacja ta korzystna jest także dla wielu pracodawców, którzy nie chcą płacić wysokich podatków związanych z legalnym zatrudnieniem pracownika. Wszystko to prowadzi do pojawienia się „kultury bezrobocia”, czego objawem są całe dzielnice żyjące „z zasiłku”, gdzie bezrobocie jest sposobem na życie. Przegląd tego typu badań prezentuje Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, która nakreśla rzeczywisty obraz i rozmiar zjawiska w łódzkich enklawach biedy. Argumentuje ona, iż mimo akcesji Polski do Unii Europejskiej, występują zarówno specyficzne miejsca, jak i grupy społeczne, gdzie negatywne zjawiska takie jak masowe długotrwale bezrobocie zostają podtrzymane⁵⁵. Ten stan utrwalają nierzadko instytucje, których głównym zadaniem jest jedynie wypłata zasiłków. Utrwalają i pielęgnują w ten sposób patologiczne wzorce, zamiast z nimi walczyć, uczyć samodzielności i odpowiedzialności za własne życie⁵⁶. Stąd podkreślana od wielu lat w literaturze konieczność reform instytucji pomocy społecznej oraz rynku pracy⁵⁷. Na rysunku 14 przedstawiono stopę bezrobocia długotrwałego w Polsce i województwie łódzkim.

⁵³ M. Kabaj, 2005, *Badanie bezrobocia długotrwałego*, Warszawa, IPISS.

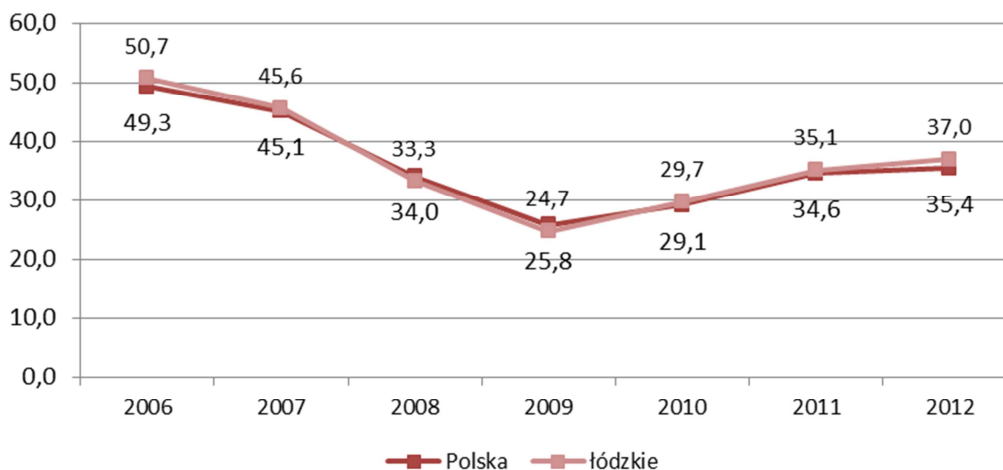
⁵⁴ Op. cit.

⁵⁵ Np. W. Warzywoda-Kruszyńska, B. Jankowski B. (2010) *Mieszkańcy enklaw biedy 10 lat później*, Łódź: IS UŁ, Wyd. Biblioteka.

⁵⁶ M. Woźniak, *Oblicza bezrobocia długotrwałego*, Polityka Społeczna, IPISS: Warszawa.

⁵⁷ Np. M. Kabaj, 2000, *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, IPISS, Warszawa; E. Kryńska, 2009, *Flexicurity w Polsce diagnoza i rekomendacje*. Raport końcowy z badań, IPISS, Warszawa.

Rysunek 14. Stopa bezrobocia długotrwałego w Polsce i województwie łódzkim w latach 2006-2012

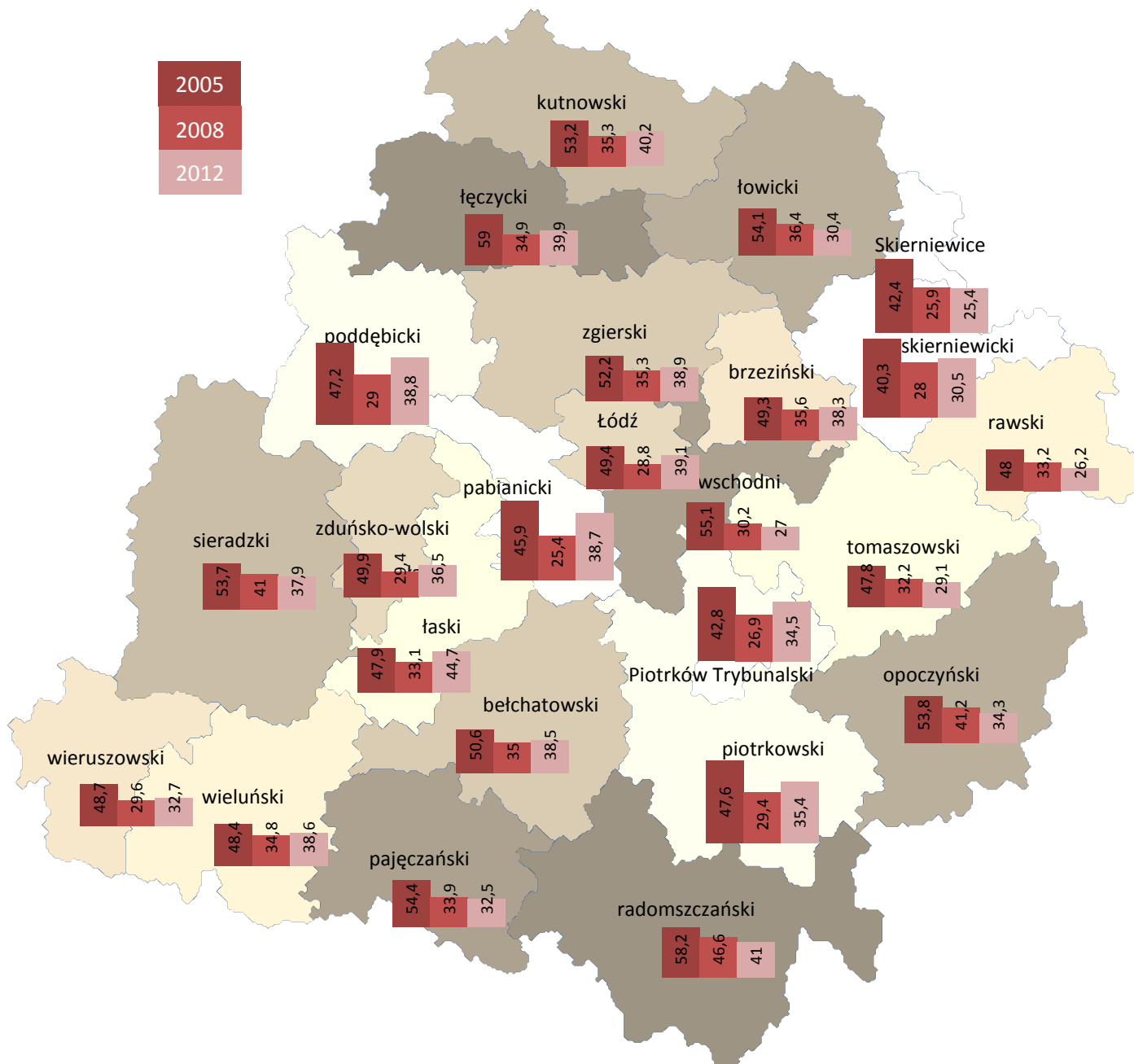

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W okresie 2006-2012 wahania stopy procentowej dotyczącej bezrobocia długotrwałego w Polsce oraz w województwie łódzkim były zasadniczo bardzo podobne – wskaźniki te dla obydwu kategorii spadały i wzrastały w tych samych latach. Stopa bezrobocia długotrwałego była niższa w roku 2012 od tej zaobserwowanej sześć lat wcześniej, w Polsce o 13,9 p.p., w województwie łódzkim o 13,7 p.p.. Najniższe wartości wskaźnika dla obydwu kategorii odnotowano w roku 2009, kiedy w Polsce stopa bezrobocia długotrwałego wynosiła 24,7%, natomiast w województwie łódzkim – 25,8%. Tak niskie wartości były kulminacją stopniowego spadku bezrobocia obserwowanego od roku 2006. Po roku 2009 nastąpił wzrost odsetka osób długotrwale bezrobotnych. Na rysunku 15 zobrazowano stopę bezrobocia długotrwałego w poszczególnych powiatach regionu w latach 2005-2012.

W przypadku podziału na powiaty województwa łódzkiego można zaobserwować dwie tendencje dotyczące wahań stopy bezrobocia długotrwałego w latach 2005, 2008, 2012. Po pierwsze, w niektórych powiatach stopa malała konsekwentnie w tych latach, notując w 2005 wartości najwyższe, natomiast w 2012 najniższe. Druga tendencja miała charakter skokowy, gdzie najniższe wartości odnotowano w 2008 roku, najwyższe natomiast w 2005.

Rysunek 15. Stopa bezrobocia długotrwałego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ogólnie, najwyższa stopa bezrobocia długotrwałego w roku 2012 odnotowana została w powiatach: łaskim (44,7%), radomszczańskim (41%), kutnowskim (40,2%), łeczyckim (39,9%) oraz w Łodzi (39,1%), natomiast najniższa zaobserwowana została w powiatach: Mieście Skierniewice (25,4%), rawskim (26,2%) i łódzkim wschodnim (27%).

Bezdomność jest problemem społecznym, który w ramach ustawy o pomocy społecznej został określony jako brak miejsca zamieszkania w lokalu mieszkalnym, a także brak zameldowania na pobyt stały⁵⁸. W rzeczywistości stanowi jednak szerszy, społeczny problem, który wymyka się często ustawowym definicjom. Ogólnie można przyjąć, że bezdomność to brak jakiegokolwiek mieszkania bądź schronienia przystosowanego do zamieszkania⁵⁹.

W Polsce wśród przyczyn bezdomności wskazuje się m.in.: alkoholizm, utratę pracy, powodującą w konsekwencji brak środków do życia i eksmisję z miejsca zamieszkania, rozpad rodziny, powrót z zakładu karnego bez możliwości zamieszkania, przemoc w rodzinie, likwidację hoteli pracowniczych, opuszczenie domu dziecka czy szpitala psychiatrycznego bez określonego miejsca powrotu. Bezdomność może być również konsekwencją braku tolerancji i zrozumienia dla osób przebywających ciężkie, a czasem nawet śmiertelne choroby, jak choćby AIDS. Ponadto problem ten dotyka również obcokrajowców, uchodźców bądź osób czasowo przebywających na terenie danego kraju⁶⁰.

Skalę zjawiska bezdomności trudno oszacować nie tylko w przypadku województwa łódzkiego, ale również całego kraju. Liczbę osób bezdomnych w Polsce określa się w przedziale od 30 tys. do 300 tys.⁶¹. W kontekście wspomnianych trudności z oszacowaniem rzeczywistej liczby osób bezdomnych, warto wspomnieć o efektach akcji liczenia osób bezdomnych w województwie łódzkim przeprowadzonej w nocy z 7 na 8 lutego 2013 roku. Dostarczyła ona cennych informacji obrazujących skalę problemu w regionie oraz miejsca pobytu osób bezdomnych. Najwięcej bezdomnych przebywało w różnego typu schroniskach (1388). W noclegowniach i ogrzewalniach doliczono się ponad 300 osób, w zakładach karnych i aresztach – 125 osób, a w szpitalach i innych placówkach zdrowotnych - 113 osób. Warto zaznaczyć, że problem bezdomności dotyczy głównie mężczyzn, a w zdecydowanie mniejszym stopniu kobiet i dzieci, co również zaobserwowano podczas akcji liczenia bezdomnych w regionie łódzkim.

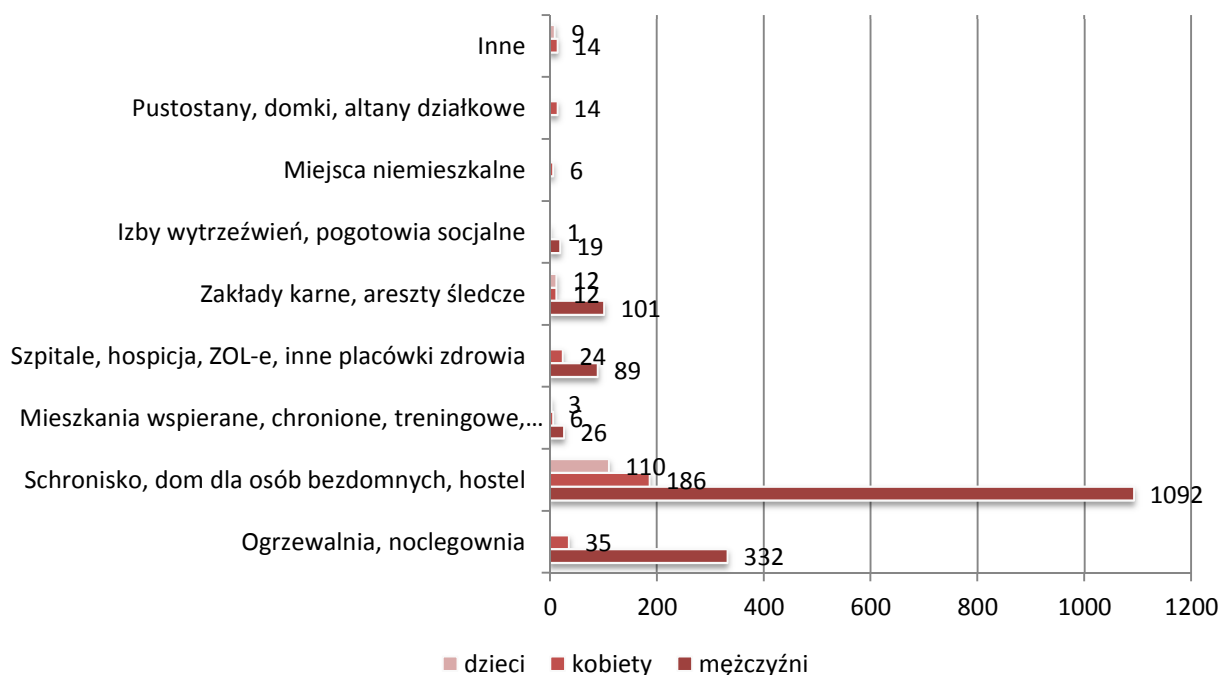
⁵⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

⁵⁹ M. Abucewicz-Szcześniak, *Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu*, Polityka Społeczna nr 1/2001.

⁶⁰ M. Abucewicz-Szcześniak, *Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu*, [dostępny: www.ipsir.uw.edu.pl]; 07.11.2013].

⁶¹ Dane Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

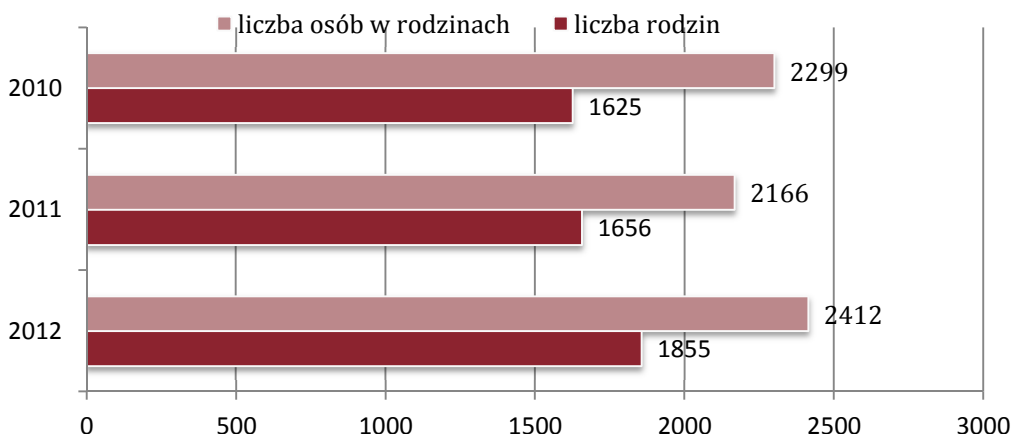
Rysunek 16. Liczba osób bezdomnych według przebywania w województwie łódzkim w nocy z 7 na 8 lutego 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie: <http://www.pomoc.lodzkie.eu>.

Choć problem bezdomności jest trudno mierzalny, a dostępne statystyki na ten temat nie oddają rzeczywistej jego skali, to istnieją wskaźniki, które mogą pełnić rolę sygnalizującą skalę wykluczenia społecznego w tym względzie. Jednym z takich wskaźników jest liczba osób bezdomnych korzystających ze wsparcia ośrodków pomocowych w województwie (rysunek 17). Liczba osób korzystających z pomocy z powodu bezdomności przyjmowała podobne wartości w latach 2010-2012, które kształtowały się na poziomie 2290 osób rocznie. Również liczba rodzin, które korzystały z pomocy tego typu w analizowanych latach była dość podobna, choć rok 2012 przyniósł wzrost o około 200 rodzin i było to dokładnie 1855 rodzin, natomiast w latach 2010 i 2011 było to odpowiednio 1625 i 1656 rodzin. Jest to z pewnością niepokojąca tendencja, która wyrażać może reperkusje kryzysu ekonomicznego z 2008 roku jak również kumulację innych negatywnych zjawisk zachodzących w społeczeństwie (np. ubóstwo, bieda, alkoholizm, długotrwałe bezrobocie).

Rysunek 17. Bezdomni korzystający ze wsparcia w województwie łódzkim w latach 2010-2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

2.3.3. Niepełnosprawni

Osoby niepełnosprawne to kolejna z grup, którą można zaliczyć do zagrożonych wykluczeniem społecznym. Osobą niepełnosprawną jest taka jednostka, która posiada odpowiednie orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony lub osoba, która takiego orzeczenia nie posiada, lecz odczuwa ograniczenie sprawności w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku (zabawa, nauka, praca, samoobsługa)⁶². Zbiorowość osób niepełnosprawnych dzieli się zatem na dwie podstawowe grupy⁶³:

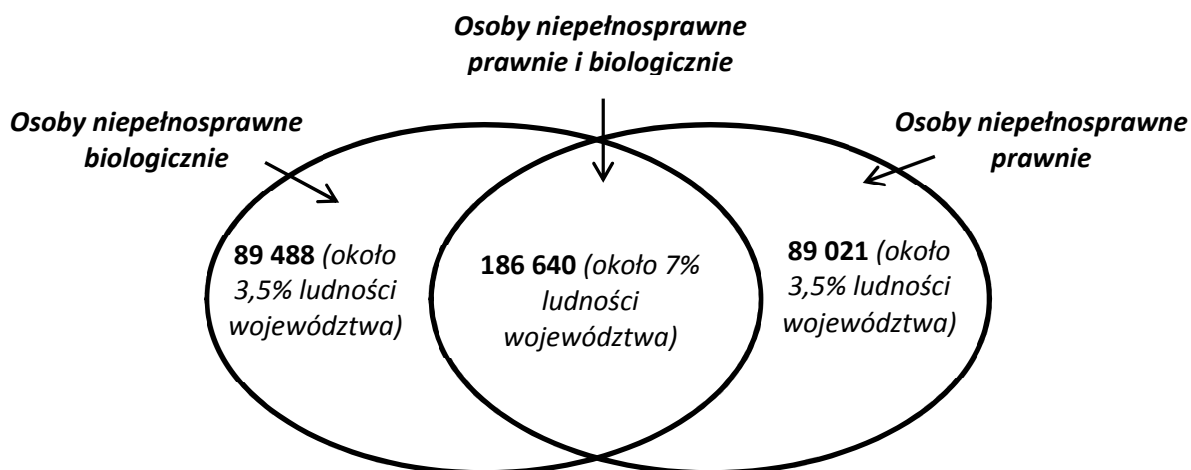
- osoby niepełnosprawne prawnie,
- osoby niepełnosprawne tylko biologicznie.

Udział poszczególnych grup osób niepełnosprawnych wśród ogółu mieszkańców województwa łódzkiego zobrazowano na rysunku 18.

⁶² Definicja Głównego Urzędu Statystycznego.

⁶³ Podział wg definicji Głównego Urzędu Statystycznego.

Rysunek 18. Osoby niepełnosprawne na terenie województwa łódzkiego w 2008 roku

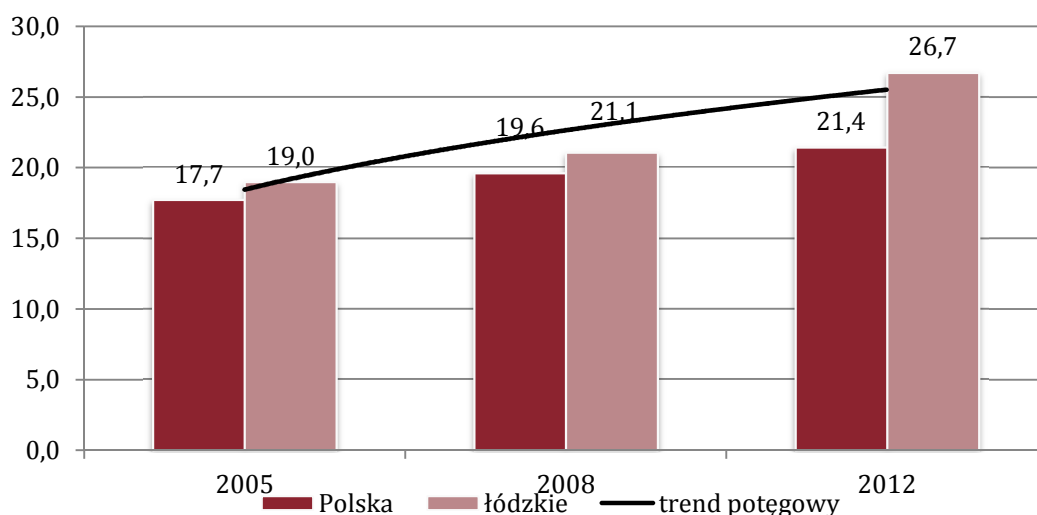

Źródło: GUS, 2008, Osoby niepełnosprawne na terenie województwa łódzkiego.

Osoby niepełnosprawne biologicznie i prawnie stanowiły po około 3,5% ludności całego województwa łódzkiego. 7% ludności regionu to z kolei osoby niepełnosprawne zarówno prawnie jak i biologicznie.

Osoby niepełnosprawne cierpią często z powodu izolacji, braku więzi społecznych, a co za tym idzie wykluczenia z rynku pracy. Dlatego też wskaźniki badające poziom aktywności zawodowej w tej grupie osób, mimo wzrostowej tendencji, są niskie (rysunek 19).

Rysunek 19. Odsetek niepełnosprawnych aktywnych zawodowo w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005, 2008 i 2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ogólnie, w latach 2005, 2008 i 2012 odsetek osób niepełnosprawnych aktywnych zawodowo był wyższy w województwie łódzkim niż w całym kraju. Zarówno w Polsce, jak i w Łódzkiem odsetek ten wzrastał stopniowo w analizowanym okresie. I tak, w roku 2005 były to

odsetki odpowiednio 17,7% dla kraju oraz 19% dla województwa łódzkiego, natomiast w roku 2012 wartości tego wskaźnika plasowały się na poziomie odpowiednio 21,4% dla Polski oraz 26,7% dla województwa łódzkiego. Dla porównania współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku produkcyjnym wyniósł w Polsce w 2012 roku 72%, a w województwie łódzkim 75%..

2.3.4. Odbiorcy pomocy społecznej

Pomoc społeczna to instytucja polityki społecznej. Jej celem jest wsparcie osób w trudnych życiowych sytuacjach, z którymi one same nie są w stanie sobie poradzić, a także zapewnienie im bytowania w warunkach odpowiadających godności człowieka⁶⁴. Instytucje pomocy społecznej w Polsce można podzielić na publiczne i niepubliczne⁶⁵. Funkcjonowanie instytucji determinuje ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., która wyszczególnia następujące ich typy:

- regionalne ośrodki polityki społecznej,
- powiatowe centra pomocy rodzinie,
- ośrodki pomocy społecznej,
- domy pomocy społecznej,
- placówki specjalistycznego poradnictwa, w tym rodzinnego,
- placówki opiekuńczo-wychowawcze,
- ośrodki adopcyjno-opiekuńcze,
- ośrodki wsparcia,
- ośrodki interwencji kryzysowej.

Organizacja funkcjonowania pomocy społecznej należy do organów administracji rządowej (minister, wojewodowie), jak i samorządowej (marszałkowie, starostwa powiatowe, wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast)⁶⁶. W praktyce system pomocy społecznej ma jednak głównie samorządowy charakter, o czym świadczy liczba instytucji działających na szczeblu powiatu⁶⁷. Warto też zwrócić uwagę na fakt delegowania niektórych zadań organizacjom pozarządowym. Schemat systemu świadczeń pomocy społecznej zobrazowano na rysunku 20.

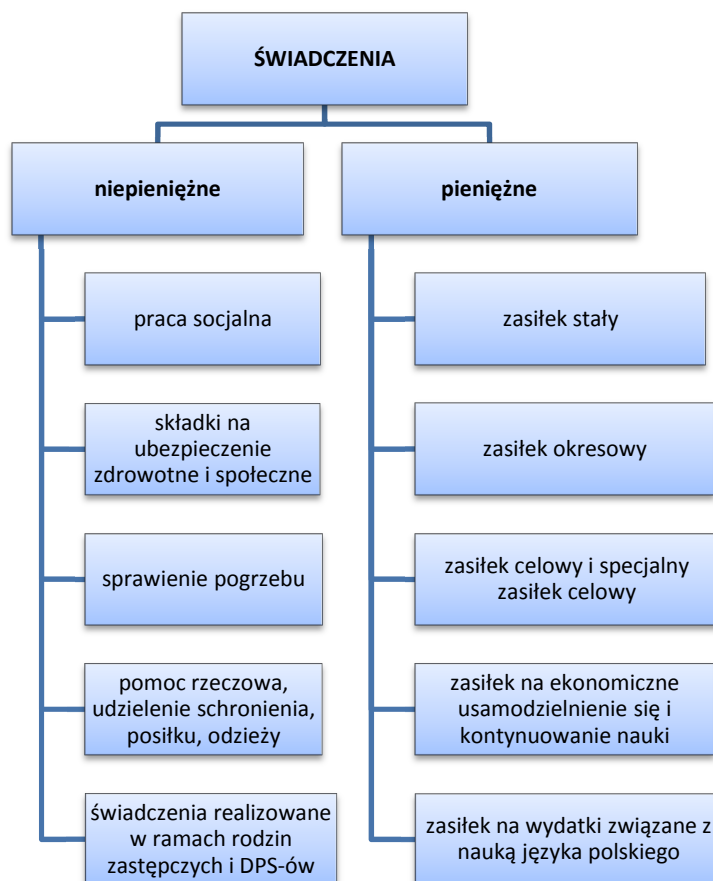
⁶⁴ B. Piotrkowski, 2010, *Kształtowanie się polityki społecznej w Polsce – od okresu międzywojennego po dzień dzisiejszy*, [dostępny na: www.bezrobocie.org.pl; dostęp: 18.11.2013].

⁶⁵ Instytut Badań Strukturalnych, 2008, *Ewaluacja działań podejmowanych na rzecz wsparcia systemu instytucjonalnego rynku pracy oraz pomocy społecznej w ramach EFS*, Warszawa.

⁶⁶ Op. cit.

⁶⁷ P. Broda-Wysocki, 2010, *Pomoc społeczna w Polsce – koncepcja i instrumenty*, IPISS, Warszawa.

Rysunek 20. System świadczeń pomocy społecznej w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie: P. Broda-Wysocki, 2010, Pomoc społeczna w Polsce – koncepcja i instrumenty, IPISS, Warszawa.

Poniżej zaprezentowano nieco bardziej szczegółową charakterystykę świadczeń pieniężnych pomocy społecznej⁶⁸:

- zasilek stały otrzymywany w regularnych odstępach czasu, w sposób ciągły, udzielany osobom całkowicie niezdolnym do pracy, których dochody są poniżej minimum socjalnego,
- zasilek okresowy – zasilek pieniężny otrzymywany okresowo, przysługuje w szczególności ze względu na długotrwałą chorobę, niepełnosprawność, bezrobocie, niemożliwość utrzymania lub nabycia uprawnień do świadczeń z innych systemów zabezpieczenia społecznego,

⁶⁸ Ustawa z dnia 12 marca 2004r o pomocy społecznej Dz. U. 2004 r., nr 64, poz. 593.

- zasiłek celowy i specjalny zasiłek celowy – zasiłek pieniężny udzielany w celu zaspokojenia niezbędnej potrzeby bytowej, który może być przyznany w szczególności na pokrycie części lub całości kosztów zakupu żywności, leków i leczenia, opału, odzieży, niezbędnych przedmiotów użytku domowego, drobnych remontów i napraw w mieszkaniu, a także kosztów pogrzebu,
- zasiłek i pożyczka na ekonomiczne usamodzielnienie – udzielane osobie albo rodzinie, gmina może przyznać pomoc w formie pieniężnej lub rzeczowej, w celu ekonomicznego usamodzielnienia; pomoc w formie pieniężnej w celu ekonomicznego usamodzielnienia może być przyznana w formie jednorazowego zasiłku celowego lub nieoprocentowanej pożyczki,
- jednorazowa pomoc losowa – zasiłek celowy przyznawany osobie albo rodzinie, które poniosły straty w wyniku jednorazowego zdarzenia losowego,
- okresowa pomoc losowa – zasiłek celowy przyznany osobie albo rodzinie, które poniosły straty w wyniku okresowych zdarzeń losowych, np. utrata pracy, powódź itp.,
- pomoc dla rodzin zastępczych – pomoc pieniężna udzielana rodzinom zastępczym znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej,
- pomoc na usamodzielnienie oraz kontynuowanie nauki – pomoc pieniężna przeznaczona na kontynuowanie nauki w celu przygotowania do wykonywania określonej pracy umożliwiającej usamodzielnienie ekonomiczne,
- pomoc na uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych – pomoc pieniężna przeznaczana na stworzenie odpowiednich warunków mieszkaniowych,
- pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej – pomoc pieniężna przeznaczona na wyposażenie mieszkania w sprzęt niezbędny do normalnej egzystencji,
- pomoc w uzyskaniu zatrudnienia – pomoc pieniężna przeznaczona np. na pokrycie kosztów szkolenia umożliwiającego podjęcie pracy,
- świadczenie pieniężne na utrzymanie i pokrycie wydatków związanych z nauką języka polskiego dla uchodźców – pomoc pieniężna przeznaczona dla uchodźców mających problemy z integracją w społeczeństwie przeznaczona na naukę języka polskiego oraz tymczasowe utrzymanie.

Najpopularniejszą i kluczową zarazem formą świadczeń niepieniężnych jest tzw. praca socjalna⁶⁹, która może być świadczona niezależnie od dochodu uzyskiwanego przez daną rodzinę. Powinna ona być prowadzona w ramach całej społeczności lokalnej, w której funkcjonują osoby wymagające wsparcia⁷⁰.

Nietrudno tu o wniosek, iż odbiorcami pomocy społecznej są zazwyczaj grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, które z uwagi na trudną sytuację życiową i brak środków do życia wnoszą o pomoc do instytucji zajmujących się redystrybucją dochodów.

Przeprowadzone na terenie województwa łódzkiego w 2006 roku badania⁷¹ dotyczące różnych grup klientów opieki społecznej wskazują, że osoby bezdomne i długotrwale bezrobotne są najczęściej odbiorcami zasiłku celowego i specjalnego zasiłku celowego; osoby uzależnione od alkoholu i narkotyków otrzymują najczęściej zasiłek okresowy i specjalny zasiłek okresowy; uchodźcy

i imigranci – świadczenia pieniężne na pokrycie wydatków związanych z nauką języka polskiego; młodzież bezrobotna – zasiłek celowy i specjalny zasiłek celowy, a także pomoc w usamodzielnieniu się. Dominującymi formami pomocy w regionie są zatem zasiłek celowy i specjalny zasiłek celowy, zasiłek okresowy oraz pomoc w uzyskaniu zatrudnienia.

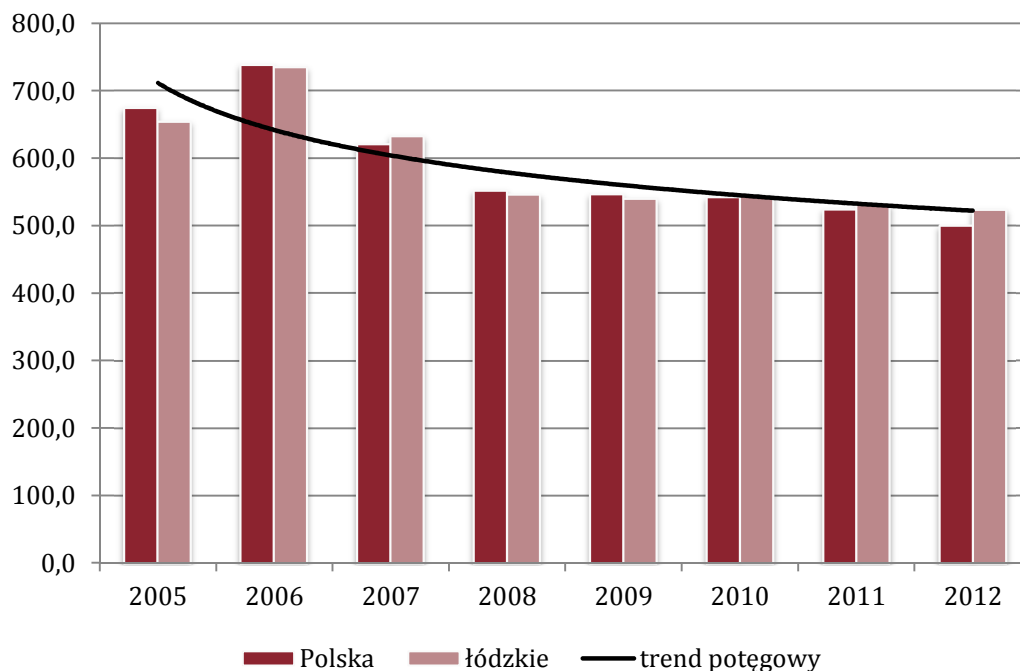
Dynamikę korzystania ze świadczeń pomocy społecznej zobrazowano z kolei na rysunku 21. Wartości wskaźnika w aspekcie korzystania z pomocy społecznej notowały w latach 2005-2012 podobne wahania zarówno dla Polski, jak i dla województwa łódzkiego. Największą liczbę osób korzystających z pomocy odnotowano w roku 2006 – w skali kraju było to nieco ponad 738 osób na 10 tys. ludności, a dla województwa łódzkiego blisko 735 osób na 10 tys. ludności. Lata 2007-2012 przyniosły już niższe wartości, w przypadku Polski można mówić o stopniowym spadku liczby osób korzystających ze wsparcia (najniższa wartość w roku 2012 – niecałe 500 osób na 10 tys. ludności). W województwie łódzkim w latach 2007-2009 notowano stopniowy spadek liczby osób korzystających ze wsparcia, natomiast w roku 2010 liczba ta wzrosła, by w latach 2011-2012 znów się zmniejszyć, z wartością najniższą dla roku 2012 – nieco ponad 523 osoby na 10 tys. ludności.

⁶⁹ Definiuje się ją jako interdyscyplinarną działalność zawodowa mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi (według Ustawy o pomocy społecznej).

⁷⁰ Op. cit.

⁷¹ J. Krzyszkowski, M. Skrzyński, Ł. Kutylko, 2006, *Analiza efektywności form wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*, ASM, Kutno.

Rysunek 21. Liczba osób korzystających z pomocy społecznej w przeliczeniu na 10 tys. ludności w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005-2012

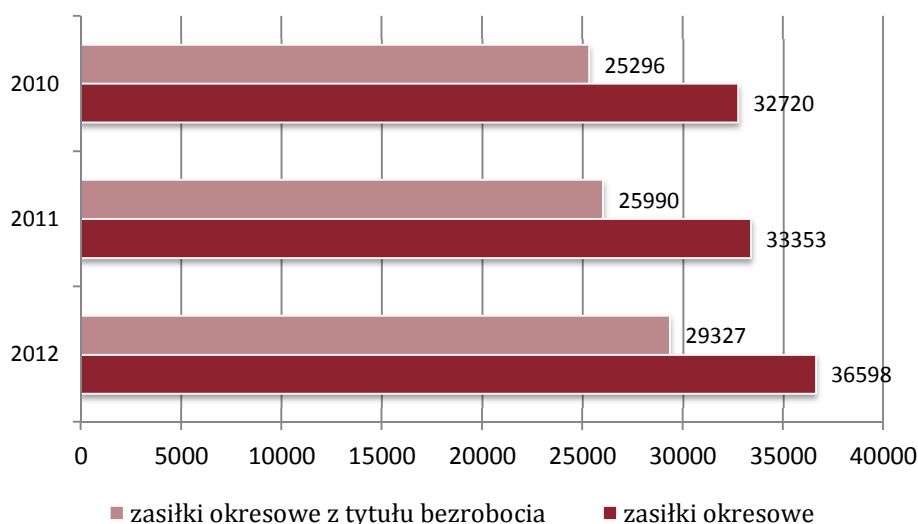

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Na rysunkach 22 i 23 przedstawiono dynamikę kształtowania się liczby osób korzystających z zasiłków okresowych i stałych – najpopularniejszych świadczeń przyznawanych przez ośrodki pomocy społecznej⁷². W latach 2010-2012 stopniowo wzrastała liczba osób objętych pomocą w postaci zasiłków okresowych w województwie łódzkim. Liczebność tej grupy mieściła się w granicach 32-37 tysięcy osób. Zasadnicza część przyznanych zasiłków okresowych była związana z pomocą bezrobotnym. Liczba osób objętych zasiłkami okresowymi z tytułu bezrobocia w województwie łódzkim rosła z roku na rok (w 2010 wyniosła 25 296, a w 2012 - 29 327).

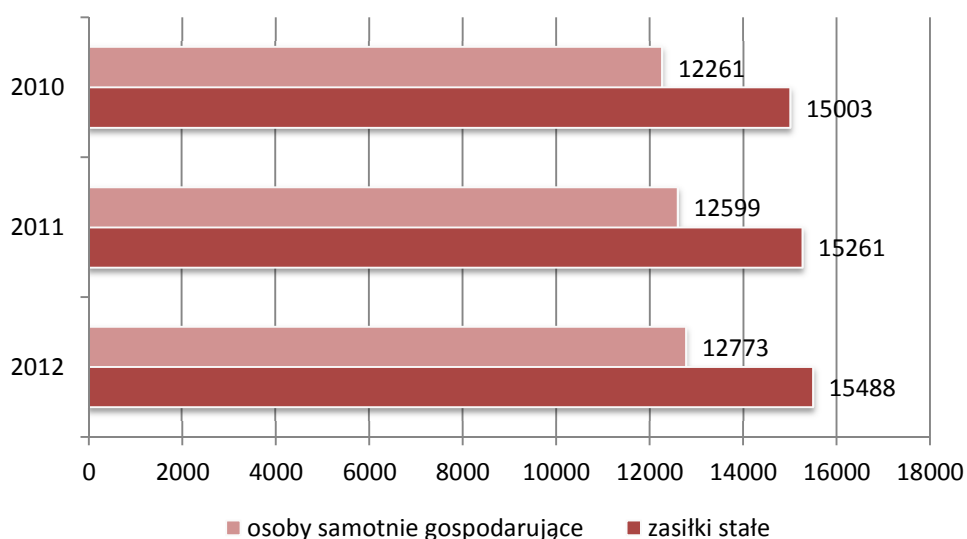
⁷² Dane Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego.

Rysunek 22. Liczba osób objętych zasiłkami okresowymi w województwie łódzkim w latach 2010-2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 23. Liczba osób objętych zasiłkami stałymi w województwie łódzkim w latach 2010-2012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Podobne tendencje wykazały statystyki dotyczące liczby osób objętych zasiłkami stałymi w województwie łódzkim. W latach 2010-2012 stopniowo wzrastała liczba osób, którym przyznano taką pomoc. Spośród nich, znaczną część stanowiły osoby samotnie gospodarujące (w roku 2012 takich osób było 12 773).

Wzrost liczby rodzin niepełnych w ubiegłym dziesięcioleciu w Polsce miał bardzo wysoką dynamikę. Udział rodzin niepełnych wzrósł z 15,4% w roku 1988 do 19,4% w 2007. Dynamika tego wzrostu była wyższa w miastach (wzrost z 16,8% do 21,1%) niż na wsi (wzrost z 13,0% do 16,4%). W konsekwencji zmiana ta współwystępowała ze spadkiem udziału rodzin pełnych z dziećmi z 61,8% do 57,1% i odpowiednio w mieście z 60,9% do 54,4%, a na wsi z 63,4% do 61,7%”.

Szacuje się, że w rodzinach niepełnych jest wychowywanych około 15,4% dzieci i młodzieży w wieku 0-24 lat⁷³. Większość samotnych rodziców wychowuje jedno dziecko – odpowiednio 64,9% matek i 69% ojców. Niemal 25% samotnych rodziców wychowuje dwoje dzieci, a 9,1% to rodziny mające troje i więcej dzieci. Matki i ojcowie samotnie wychowujący troje i więcej dzieci (czyli rodziny wielodzietne) stanowili w 2004 roku z kolei odpowiednio 9,1% i 0,8%⁷⁴.

Większość przypadków samotnego wychowywania dzieci dotyczy sytuacji, w której całkowite obowiązki rodzicielskie przejmuje matka – jest to ponad 90% wszystkich przypadków samotnego rodzicielstwa⁷⁵. Liczba rodziców samotnie wychowujących dzieci ciągle wzrasta, przy czym dane wskazują, iż są oni szczególnie narażeni na ubóstwo. Ponieważ tak znaczna część z nich to kobiety, ryzyko wystąpienia ubóstwa jest zależne od płci (kobiety są na nie narażone częściej, gdyż częściej samotnie wychowują dzieci).

W 2007 roku ponad połowę samotnych matek w miastach stanowiły kobiety w wieku 25-49 lat, z czego 27,6% to matki w wieku 25-39 lat, a 26,5% to matki w wieku 40-49 lat. Na obszarach wiejskich 53% samotnych matek stanowiły kobiety w wieku 50 lat i więcej. Blisko co piąta rodzina w województwie dolnośląskim i zachodniopomorskim tworzona była przez samotną matkę. Najniższy udział rodzin samotnych matek miały województwa wielkopolskie (15,4%) i podkarpackie (15,5%). Województwo łódzkie znalazło się w tym przypadku w połowie stawki z wynikiem 17,2%. Udział rodzin samotnych ojców wahał się od 2,0% do 2,5%⁷⁶.

Na rysunku 24 przedstawiono udział dzieci do 17 roku życia wśród ogółu rówieśników, na które przyznawane są świadczenia rodzinne w poszczególnych powiatach regionu. Jest to rodzaj świadczeń, z których samotni rodzice korzystają najczęściej.

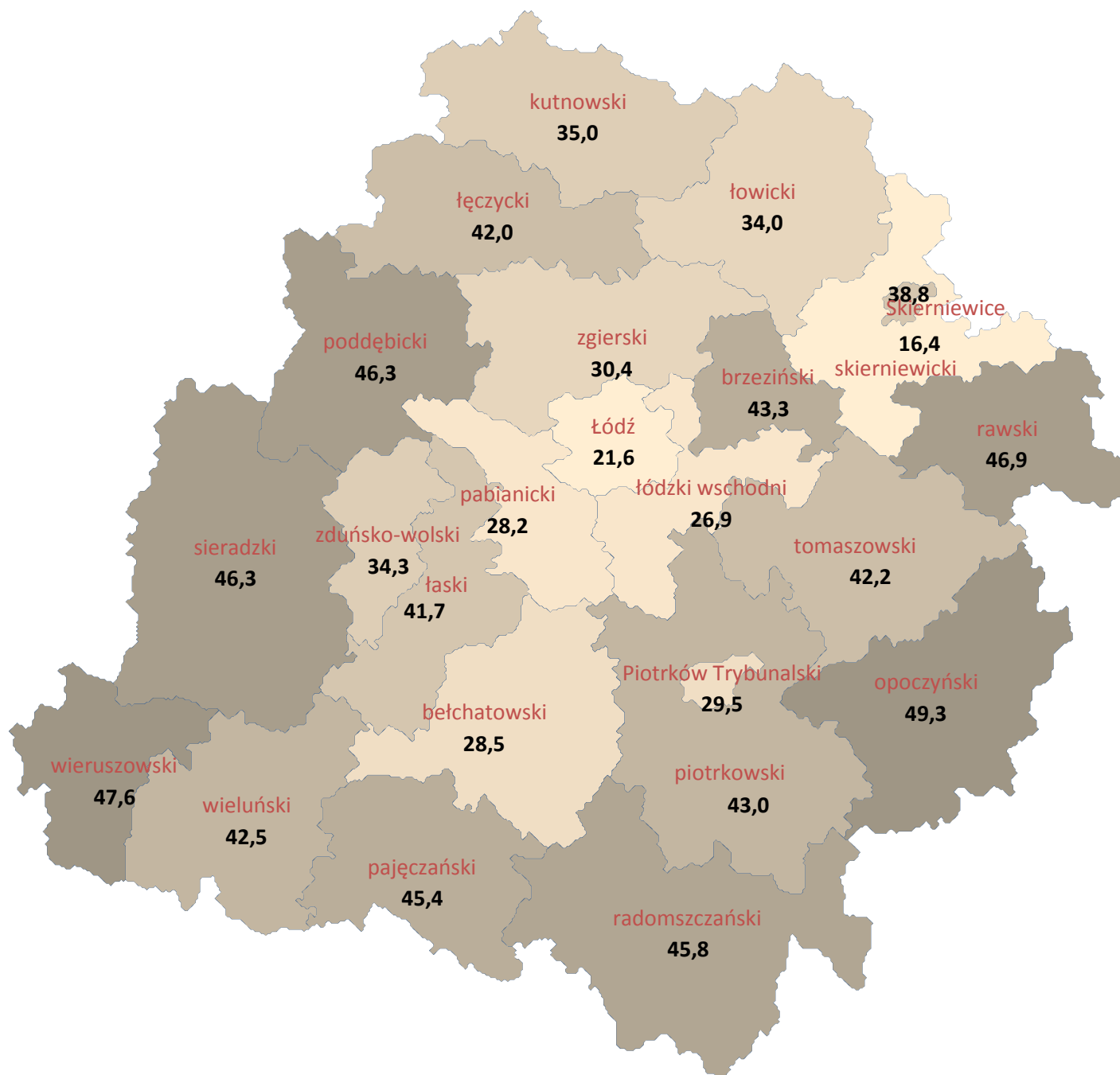
⁷³ Główny Urząd Statystyczny, 2008, Dzieci w Polsce. Charakterystyka demograficzna, Warszawa.

⁷⁴ Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, 2004, MPiPS.

⁷⁵ Główny Urząd Statystyczny, 2007, Kobiety w Polsce, Warszawa.

⁷⁶ Op. cit.

Rysunek 24. Udział dzieci do 17 roku życia, na które przyznano świadczenia rodzinne wśród ogółu rówieśników w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Sytuację samotnych matek w województwie łódzkim pogarsza fakt ich niskiej pozycji społeczno-ekonomicznej oraz jednoczesny brak wsparcia ze strony rodziny, znajomych, organizacji

pozarządowych a także brak oferty instytucjonalnej. To niestety zjawiska, które szczególnie sprzyjają bierności i wykluczeniu społecznemu we wszystkich istotnych aspektach⁷⁷.

Wśród barier uniemożliwiających powrót na rynek pracy samotnym rodzicom autorzy raportu „Diagnoza grup defaworyzowanych na rynku pracy” wymieniają⁷⁸:

- Brak dyspozycyjności i mobilności. Osoby te zdają sobie sprawę, że uzależniając swój plan dnia od godzin pracy publicznych placówek, takich jak żłobki czy przedszkola, stają się mniej atrakcyjnymi kandydatami na pracownika. Ponadto są one świadome, że dla potencjalnego pracodawcy problem może stanowić absencja pracownika w przypadku choroby dziecka czy niemożność odbywania podróży służbowych poza standardowymi godzinami pracy;
- Niski poziom wykształcenia i brak kwalifikacji. To dodatkowa komplikacja w przypadku części samotnych matek. Kobiety te zmuszone są szukać pracy fizycznej, która bardzo często organizowana jest w trybie kilkuzmianowym. W takiej sytuacji korzystanie z przedszkoli lub żłobków jest niemożliwe;
- Trudną sytuację materialną samotnych matek. Brak środków finansowych na opłacenie opieki do dzieci na czas rozmów kwalifikacyjnych. Nie mając możliwości zostawienia dzieci pod opieką innej osoby, samotne matki zmuszone są udawać się na rozmowy kwalifikacyjne w towarzystwie pociech, co zmniejsza ich szanse na uzyskanie zatrudnienia. Ponadto obecnie większość pracodawców preferuje przesyłanie zgłoszeń drogą elektroniczną, a samotna matka utrzymująca się z zasiłków dla bezrobotnych rzadko kiedy może pozwolić sobie na posiadanie dostępu do Internetu w domu;
- Małą ilość publicznych placówek opieki nad dziećmi (żłobki/przedszkola). To podstawowa bariera, niezależna od samotnych matek. Bez możliwości korzystania z nich powrót do aktywności zawodowej jest niemożliwy;
- Zbyt krótki czas pracy żłobków czy przedszkoli. Niejednokrotnie godziny ich otwarcia są krótsze, aniżeli godziny pracy matek, co uniemożliwia z jednej strony korzystanie z takich placówek, a w konsekwencji utrudnia podjęcie pracy przez samotne matki.

⁷⁷ Op. cit.

⁷⁸ Op. cit.

2.3.6. Uzależnieni od substancji psychoaktywnych (w tym alkoholu)

Alkoholizm i narkomania są zjawiskami sprzyjającymi wykluczeniu społecznemu⁷⁹. Ich nadużywanie jest przyczyną wielorakich, negatywnych konsekwencji o charakterze psychologicznym, społecznym i zdrowotnym. Wśród społecznych skutków nadużywania substancji psychoaktywnych można wyliczyć m.in.:

- Problemy w sferze osobistej – rozpad więzi rodzinnych, obniżenie się standardu życia, często poniżej minimum egzystencji, utrata przyjaciół, niemożność realizacji celów życiowych, degradacja osobowości, ubóstwo, utrata zdrowia, izolacja społeczna;
- Problemy w sferze zawodowej – utrata kompetencji zawodowych, utrata wiarygodności, ryzyko utraty pracy, brak awansów, zmiana warunków pracy;
- Problemy w sferze prawnej – problemy z policją, naruszenia prawa.

Warto zasygnalizować, że sieć placówek dla osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych jest w Polsce niewystarczająca⁸⁰, a struktura leczenia odbiega od standardów większości krajów rozwiniętych. Po pierwsze w Polsce dominuje opieka całodobowa, często poza miejscem zamieszkania, opieka ambulatoryjna pełni funkcje pomocnicze. System nie zapewnia ciągłości opieki. Po drugie, czas oczekiwania na leczenie w specjalistycznych instytucjach wynosi nierzadko tygodnie, a nawet miesiące. Wreszcie, leczenie substytucyjne⁸¹, które stało się standardem w wielu krajach europejskich, w Polsce jest niedoceniane, a liczba osób uzależnionych objęta nim jest niewielka i wynosi kilka procent.

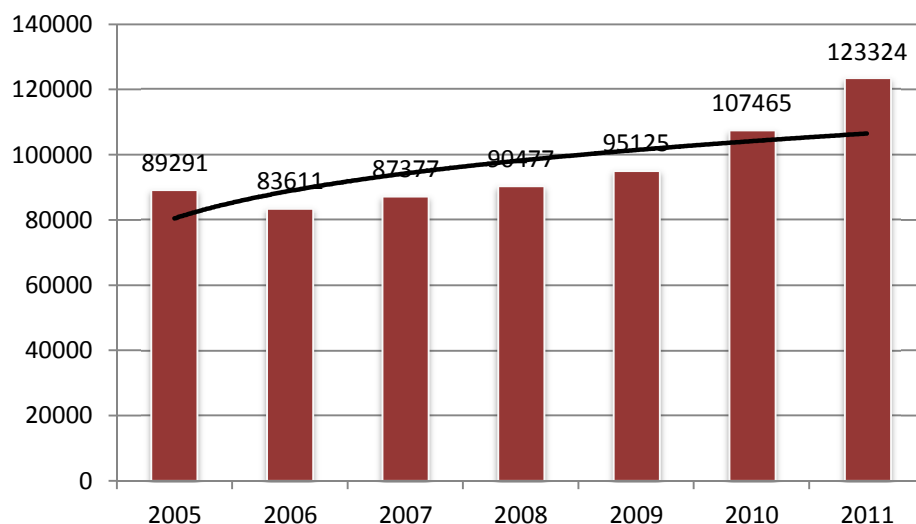
Jedynie dostępne w Banku Danych Lokalnych dane na temat rozmiarów zjawiska alkoholizmu w województwie łódzkim wskazują liczbę osób uzależnionych od alkoholu, objętych leczeniem w poradniach zdrowia psychicznego (rysunek 25).

⁷⁹ MPIPS, 2012, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, Warszawa.

⁸⁰ A. Sieniawska, J. Charmast, 2011, *Raport Rzecznika Praw Osób Uzależnionych*, Warszawa.

⁸¹ Leczenie substytucyjne to farmakologiczna metoda leczenia osób uzależnionych od opioidów, która w połączeniu z opieką socjalną, medyczną oraz psychologiczną daje największe prawdopodobieństwo skuteczności spośród wszystkich innych dostępnych form leczenia.

Rysunek 25. Liczba zarejestrowanych w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, uzależnionych od alkoholu w województwie łódzkim w latach 2005-2011

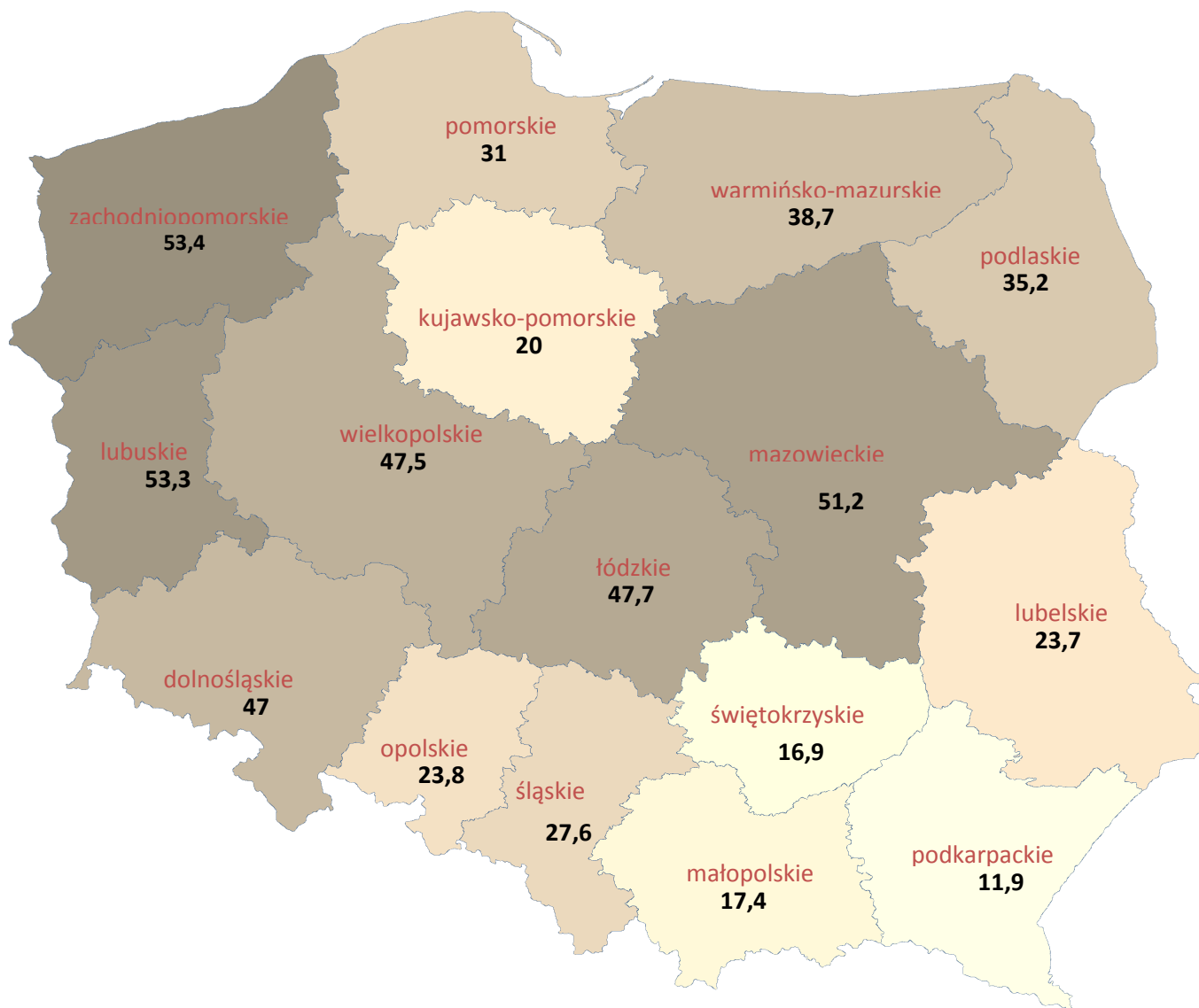

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Liczebność zbiorowości osób zarejestrowanych w poradniach dla uzależnionych od alkoholu oraz z zaburzeniami psychicznymi w Łódzkiem, począwszy od roku 2006, wzrasta. W ciągu 5 lat (2006-2011) zwiększyła się o blisko 40 tysięcy (z 83 611 do 123 324 w roku 2011).

W ramach kolejnego zestawienia zobrazowano liczbę pacjentów przyjętych do placówek leczenia odwykowego w przeliczeniu na 100 tysięcy mieszkańców w poszczególnych województwach w 2010 roku (rysunek 26). W tym przypadku województwo łódzkie uplasowało się na 4 miejscu w kraju, co świadczyć może z jednej strony o poważnym problemie uzależnień w regionie, a z drugiej o aktywnej działalności leczniczej w tym zakresie.

Rysunek 26. Przyjęci do leczenia stacjonarnego w 2010 roku z powodu zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania spowodowanych używaniem substancji psychoaktywnych na 100 tys. mieszkańców według miejsca zamieszkania pacjenta

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Monitorowanie problemów narkotyków i narkomanii na terenie województwa łódzkiego w 2011 roku. Raport, Komenda Główna Policji.

Reprezentatywne badania przeprowadzone w 2008 roku na terenie województwa łódzkiego ujawniły, że 91% jego mieszkańców piło alkohol przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku. Tymczasem średnia dla Polski wynosiła 84%⁸². W tabeli 2 zestawiono przeciętne spożycie różnych rodzajów alkoholu deklarowane w ramach innych badań⁸³ przez mieszkańców regionu i kraju.

⁸² PARPA - CBOS, 2008, Wzory konsumpcji alkoholu w Polsce, Warszawa.

⁸³ Pracownia badań społecznych, Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie łódzkim, Warszawa – Sopot 2006.

Tabela 2. Średnie roczne spożycie w litrach 100% alkoholu i struktura konsumpcji napojów alkoholowych (w litrach) w województwie łódzkim i w Polsce w 2006 roku

Wyszczególnienie	Województwo łódzkie	Polska
napoje spirytusowe		
średnia dla wszystkich badanych	1,8	2,02
średnia dla konsumentów	2,02	2,44
udział w spożyciu (w%)	52,8	46,9
wino		
średnia dla wszystkich badanych	0,24	0,37
średnia dla konsumentów	0,27	0,44
udział w spożyciu (w%)	7,1	8,6
piwo		
średnia dla wszystkich badanych	1,37	1,92
średnia dla konsumentów	1,54	2,3
udział w spożyciu (w%)	40	44
napoje alkoholowe ogółem		
średnia dla wszystkich badanych	3,41	4,31
średnia dla konsumentów	3,83	5,18

Źródło: Pracownia badań społecznych, Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie łódzkim, Warszawa – Sopot 2006.

Z wcześniej przeprowadzonych badań wynika, że mieszkańcy regionu pili statystycznie nieco mniej alkoholu niż przeciętny mieszkaniec kraju (odpowiednio: 3,41 i 4,31 litra czystego spirytusu na osobę w skali roku). Różnica wynikała z mniejszego średniego rocznego spożycia przez mieszkańców województwa łódzkiego napojów spirytusowych (1,8 litra w porównaniu do 2,02 litra), piwa (1,37 litra wobec 1,92 litra), a także wina (0,24 litra w porównaniu do 0,37 litra w Polsce). Struktura spożycia napojów alkoholowych w łódzkim była zbliżona do ogólnopolskiej: najbardziej popularnym trunkiem była wódka, najmniej – wino. W województwie łódzkim preferowało je zaledwie 7% konsumentów alkoholu (w Polsce 9%). Najczęściej alkohol spożywano na terenie mieszkań (78% badanych). Do picia alkoholu w miejscu pracy przyznał się 1% ankietowanych)⁸⁴.

Wojewódzki program profilaktyki uzależnień wskazuje na istotny problem nadużywania alkoholu przez młodzież i studentów uczelni wyższych na terenie regionu łódzkiego. Spożywanie alkoholu wiąże się w tym przypadku z szeregiem ryzykownych zachowań, powodując społeczne,

⁸⁴ Pracownia badań społecznych, Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie łódzkim, Warszawa – Sopot 2006.

prawne i zdrowotne problemy w tej grupie mieszkańców⁸⁵. Ponadto badania wskazują, iż nadużywanie alkoholu może mieć związek z późniejszym sięganiem po narkotyki⁸⁶.

Picie alkoholu to najbardziej rozpowszechnione ryzykowne zachowanie wśród młodzieży w wieku od 15 do 17 lat. Autorzy programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych z 2011 roku wskazują, że zdecydowana większość populacji na terenie województwa łódzkiego w tym wieku sięga regularnie po napoje alkoholowe (najczęściej piwo)⁸⁷.

Autorzy raportu z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym z 2011 roku⁸⁸ zauważyli następujące, ogólnopolskie tendencje związane z przestępczością narkotykową oraz konsumpcją środków odurzających i psychotropowych:

- najbardziej popularną formą dystrybucji narkotyków były transakcje przeprowadzane poprzez komunikatory internetowe, gadu-gadu, czat itp., za pośrednictwem często zmienianych telefonów komórkowych na kartę, a dealerzy posługiwali się pseudonimami i korzystali z pośredników,
- coraz częściej po narkotyki sięgała młodzież z tzw. typowych domów, pełnych, dobrze sytuowanych rodzin,
- policjanci odnotowywali pojedyncze próby eksperymentowania z konsumpcją mefedronu, morfiny w ampułkach, substancji 2CB (halucynogen, półprodukt do produkcji narkotyków pobudzających) oraz soli 4MC (proszek, pochodna kokainy),
- zanika zainteresowanie tzw. „dopalaczami”, jednak powiększa się grupa młodzieży eksperymentującej z substancjami dostępnymi na legalnym rynku leków (np. preparaty przeciwkaszlowe i przeciwprzeziębieniowe) i napojów energetycznych.

Pomimo licznych badań i analiz w dalszym ciągu trudne jest określenie rzeczywistych rozmiarów zjawiska problemowego używania narkotyków i alkoholu, ponieważ istnieje tzw. populacja ukryta problemowych użytkowników zarówno jeśli chodzi o alkohol, jak i inne środki psychoaktywne. Osoby takie nie trafiają do statystyk systemu leczenia, statystyk policyjnych czy też innych opracowań. Oszacowanie tej populacji jest ogromnym wyzwaniem dla socjologów i statystyków.

⁸⁵ Regionalne Centrum Polityki Społecznej, 2011, Wojewódzki program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, Łódź.

⁸⁶ T. Kolind, J. Demant, G. Hunt, 2013, *Studies in youth, drug and alcohol consumption at the Centre for Alcohol and Drug Research*, Drugs: Education, Prevention, and Policy, 2013, Vol. 20, No. 6 : pp. 457-464.

⁸⁷ Regionalne Centrum Polityki Społecznej, 2011, Wojewódzki program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, Łódź.

⁸⁸ Biuro Prewencji Komendy Głównej Policji, Raport z działań Policji w zakresie zapobiegania przestępczości oraz patologiom społecznym w 2011 roku, Warszawa.

Przemoc domową definiuje się jako działanie lub zaniechanie dokonywane w ramach rodziny przez jednego z jej członków przeciwko pozostałym⁸⁹:

- z wykorzystaniem istniejącej lub stworzonej przez okoliczności przewagi sił lub władzy,
- godzące w ich prawa lub dobra osobiste, a w szczególności w ich życie lub zdrowie (fizyczne czy psychiczne),
- powodujące u nich szkody lub cierpienie.

Istotne jest tu wykorzystanie i demonstracja siły i władzy przez jednego z członków rodziny, która jest krzywdząca dla innych zamieszkujących wspólne gospodarstwo domowe. W psychologicznym ujęciu przemocy domowej zwraca się przede wszystkim uwagę na cierpienie i bezradność ofiary, odsłania mechanizmy wewnętrzne i sytuacyjne sterujące przemocą oraz złożone procesy interakcji między sprawcą i ofiarą. Psychologiczne zrozumienie przemocy odgrywa podstawową rolę przy pomaganiu ofiarom w wyzwaniu się od przemocy i w naprawianiu szkód, jakie poczyniła w ich życiu.

Według badań przeprowadzonych przez firmę TNS OBOP na reprezentatywnej próbie 3000 dorosłych Polaków, można przedstawić niektóre cechy charakterystyczne zjawiska przemocy domowej. Wnioski z ww. studium wskazują na funkcjonowanie pewnych stereotypów i przekonań dotyczących przemocy domowej (np. 25% ankietowanych uważa, że „krzyki i przepychanie” nie są przemocą, również co czwarty z badanych wskazuje, że krzyki i wyzwiska to „normalna rzecz”). Z badań tych wynika, że co trzeci Polak doświadczył przemocy domowej, która najczęściej przybierała formę przemocy psychicznej. Zjawisko przemocy dotyka też częściej kobiet niż mężczyzn, można je też częściej odnotować w gospodarstwach domowych o niskim poziomie dochodów⁹⁰. Autorzy badań z 2007 roku wskazują cechy charakterystyczne populacji dotkniętej przemocą

w rodzinie:

- 18% ofiar przemocy zamieszkiwało w gospodarstwie domowym, w którym ofiarą przemocy była kobieta,
- 14% ofiar przemocy zamieszkiwało w gospodarstwie domowym, w którym ofiarą przemocy w rodzinie był mężczyzna,

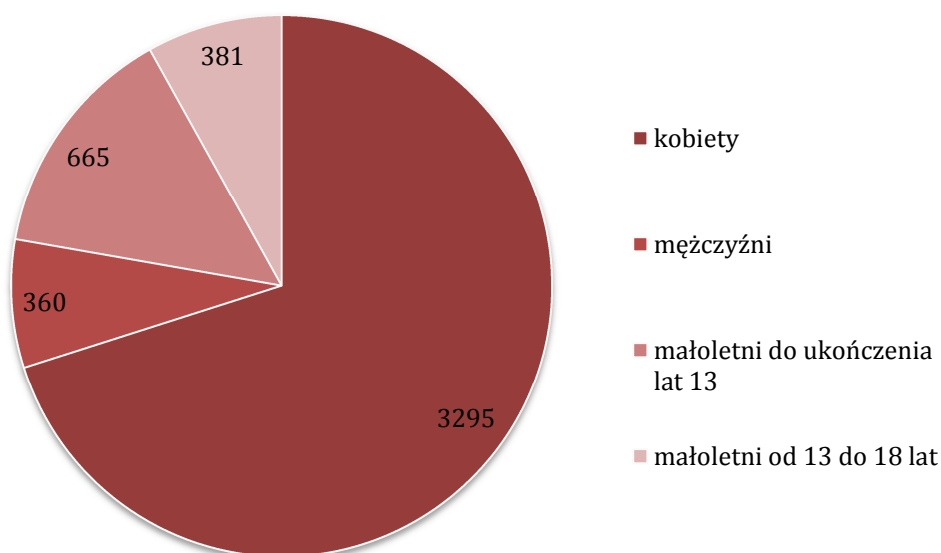
⁸⁹ J. Mellibruda, Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie (www.niebieskalinia.pl), dostęp 24.02.2014.

⁹⁰ TNS OBOP, 2007, *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, Warszawa.

- 13% ofiar przemocy zamieszkiwało w gospodarstwie domowym/gospodarstwach domowych, w którym/których ofiarą przemocy była zarówno kobieta, jak i mężczyzna.

Na rysunku 27 zobrazowano liczbę osób pokrzywdzonych w wyniku przemocy domowej w województwie łódzkim w 2009 roku. Ze statystyk Policji wynika, że ofiarami przemocy domowej najczęściej były kobiety (3295 przypadków). Drugą najliczniejszą grupą pokrzywdzonych były dzieci do 13 roku życia (665 osób), a trzecią małoletni w wieku 13-18 lat (381 osób). Policja odnotowała również przypadki, kiedy ofiarami przemocy domowej byli mężczyźni (360 osób). Wśród sprawców przemocy zdecydowanie dominowali mężczyźni (3201). Ze statystyk wynika ponadto, że kobiety były sprawcami przemocy w 139 przypadkach, a nieletni – 4⁹¹.

Rysunek 27. Liczba pokrzywdzonych w wyniku przemocy domowej w województwie łódzkim w 2009 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyk Policji.

Autorzy reprezentatywnego badania zrealizowanego na terenie Polski i województwa łódzkiego wskazują, że 93% respondentów z regionu łódzkiego w zdecydowanej większości wyraziło sprzeciw wobec poglądu, jakoby istniały okoliczności, które usprawiedliwiają przemoc w rodzinie (dla porównania, w Polsce odsetek ten wyniósł 88%). 80% ankietowanych z województwa łódzkiego nie zgodziło się z opinią, że kobiety są współodpowiedzialne za przemoc w rodzinie (w Polsce 77%). 57% respondentów z terenu województwa łódzkiego sprzeciwiło się

⁹¹ Statystyki Policji.

stwierdzeniu: „Lepiej nie wtrącać się, bo można jeszcze bardziej zaszkodzić osobie pokrzywdzonej”, natomiast w próbie ogólnopolskiej było to 49% badanych. Również zdanie: „Lepiej nie wtrącać się, bo można potem samemu mieć kłopoty” w województwie łódzkim spotkało się ze sprzeciwem (52%), natomiast w kraju ze stwierdzeniem nie zgodziło się 44% . Ponadto mieszkańcy województwa wyrazili zdecydowaną chęć pomocy ofiarom przemocy w rodzinie (84% respondentów wyraziło poparcie dla takiej opinii)⁹².

2.3.8. Ludność romska

Romowie w Polsce należą do czterech grup etnicznych⁹³:

- Polska Roma – potomkowie migrantów z państw niemieckich, którzy między XVI i XVIII wiekiem uciekali do Polski z powodu prześladowań. Noszą polskie nazwiska;
- Romowie Karpaccy (Bergitka Roma) – migrowali do Polski od XV wieku z Wołoszczyzny, Węgier, Słowacji. Mają nazwiska pochodzenia węgierskiego i prowadzą osiadły tryb życia;
- Kełderasze (Kelderari, Kalderasza, Kotlarze) – migrowali do Polski od 60. lat XIX wieku z terenów Rumunii i Węgier, ich główną profesją było kotlarstwo;
- Lowarzy (Loara, Łowaria) – migrowali do Polski równoległe z Kełderaszami z terenów dzisiejszej Rumunii i Węgier, specjalizowali się w handlu końmi.

Romowie to mniejszość etniczna, do której przynależność podczas przeprowadzonego w 2002 roku Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań zadeklarowało 12 731 obywateli polskich w tym w województwie łódzkim - 1018. Województwo łódzkie jest szóstym co do wielkości skupiskiem rodzin romskich w Polsce (rysunek 28).

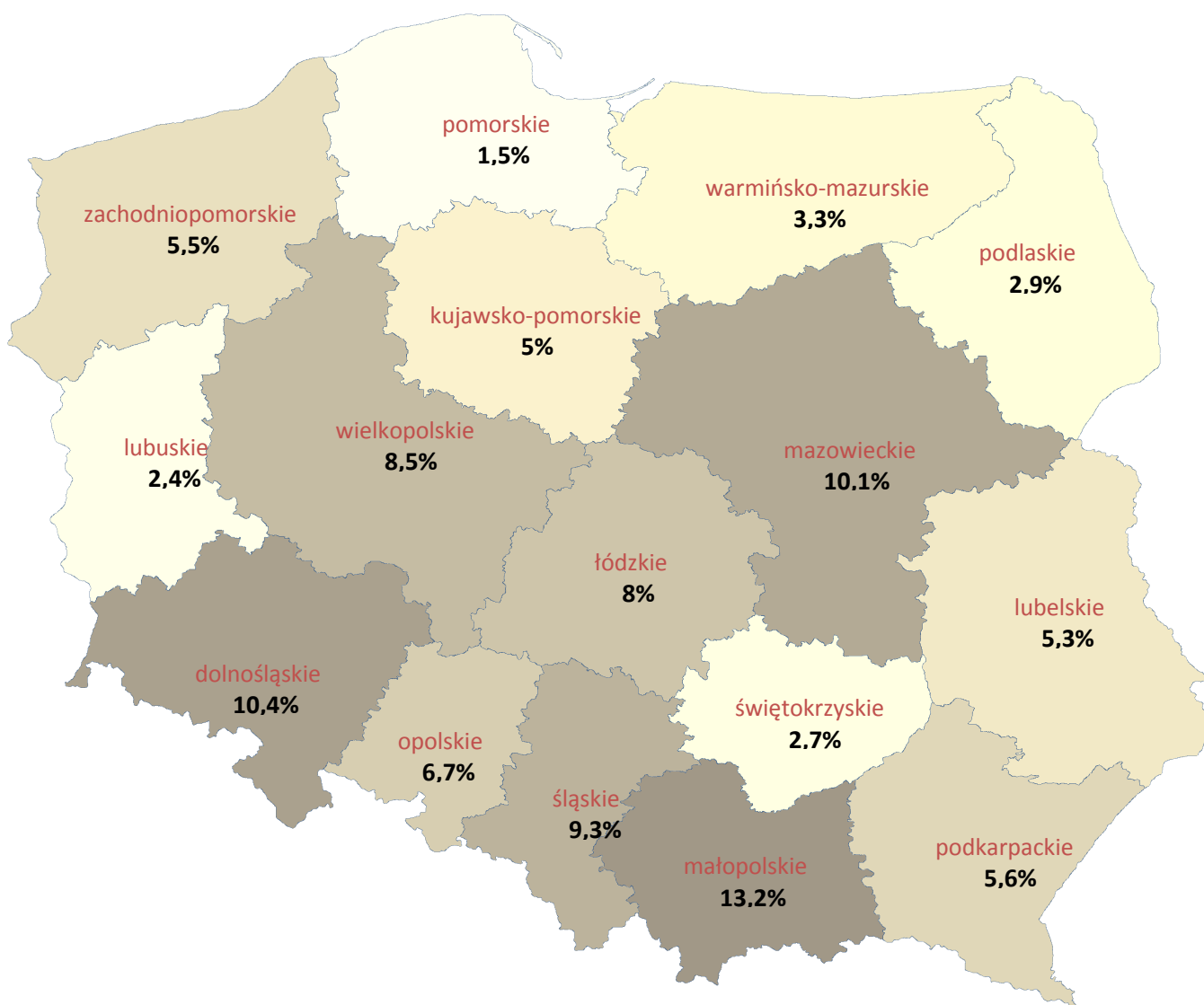
Romowie w Polsce borykają się z wieloma problemami, które wpływają na ich trudne położenie ekonomiczno-społeczne, ale również na proces aktywizacji zawodowej i integracji społecznej. Do problemów tych zalicza się⁹⁴:

⁹² Pracownia badań społecznych, 2006, *Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie łódzkim*, Warszawa – Sopot.

⁹³ J. Szymańczyk, 2011, *Społeczność Romów w Polsce*, Analizy, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa.

- Bezrobocie. Znalezienie pracy utrudnia Romom wiele czynników, począwszy od dyskryminacji etnicznej, po niski poziom wykształcenia i kwalifikacji zawodowych. Według szacunkowych danych wśród Romów może panować 90% bezrobocie. Utrzymują się przede wszystkim z zasiłków socjalnych, drobnego handlu, grania na ulicy, pracy za granicą czy zajęć sezonowych. Jeżeli mogą w ogóle liczyć na jakąś pracę, to za najniższe możliwe stawki, a zatem często bardziej „opłaca” im się nie pracować.

Rysunek 28. Odsetek romskiej mniejszości etnicznej zamieszkującej w Polsce w 2002 roku według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NSP 2002.

⁹⁴ CMSIKO, 2012, *Ocena skuteczności działań w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym na Dolnym Śląsku*, Wrocław.

- Braki edukacyjne. Wśród Romów ponad 50% nie ukończyło szkoły podstawowej, a jedynie dwie osoby na tysiąc mają wyższe wykształcenie⁹⁵. Z jednej strony rodziny romskie same nie posyłają dzieci do szkoły ze względu na tradycje kulturowe, z drugiej jednak dzieci są w placówkach oświatowych dyskryminowane z powodu przynależności do tej mniejszości etnicznej. Dzieci romskie słabo posługują się językiem polskim, co powoduje dodatkowe trudności, gdy rozpoczynają edukację. Często kieruje się je do szkół specjalnych.
- Trudna sytuacja mieszkaniowa. Romowie mieszkają zazwyczaj w lokalach komunalnych. Skupieni są w jednej z dzielnic miasta, co powoduje swego rodzaju „gettyzację”. Ponadto mieszkania są przeludnione, o niskim standardzie sanitarnym i wyposażenia w podstawowe urządzenia, czy też środki trwałe.
- Dyskryminacja. W stosunku do tej grupy etnicznej panują silne stereotypy, w których Romowie postrzegani są jako oszuści, kombinatorzy i naciągacze. Romowie są społecznością, która cieszy się najmniejszą sympatią i jednocześnie największą niechęcią ze strony społeczeństwa polskiego⁹⁶. Przedsiębiorcy nie dopuszczają sytuacji zatrudniania Romów nawet w przypadku dużych braków kadrowych. Pracodawcy postrzegają Romów jako mało zmotywowanych do pracy, szybko zniechęcających się⁹⁷. Te opinie często przekładają się na fakt dyskryminacji, a co za tym idzie wykluczenia Romów. W konsekwencji Romowie mają obniżoną samoocenę, czują się wyizolowani i niepotrzebni jako pracownicy.
- Różnice kulturowe. Stereotypowe postrzeganie Romów i związana z tym dyskryminacja wynika z różnic kulturowych i nieznamomości zwyczajów i kultury tej mniejszości wśród Polaków. Romowie posługują się własnym językiem i starają się pielęgnować tradycję.
- Bariery mentalnościowe. Problemem w procesie aktywizacji zawodowej tej grupy jest również niechęć do podjęcia zatrudnienia i integracji społecznej ze społeczeństwem polskim. Sami przedstawiciele romskiej mniejszości etnicznej nie odczuwają potrzeby podjęcia pracy, czy edukacji. Zamykają się we własnych społecznościach i nie wykazują inicjatywy zmiany swojej trudnej sytuacji życiowej.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Centrum Kultury Romów, 2007, *Inicjatywa na Rzecz Rozwoju Przedsiębiorstw Romów Kxetanes-Razem*.

⁹⁷ ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku, *Analiza lokalnego rynku pracy pod kątem zatrudniania Romów*, Kutno 2008.

Powyższe problemy potwierdza także raport Biura Analiz Sejmowych z 2011 roku, w którym czytamy, że cechy środowisk lokalnych społeczności Romskich, a także ich orientacja kulturowa sprawiają, że Romom jest znacznie trudniej znaleźć pracę niż innym bezrobotnym. To z kolei skutkuje tym, iż w przeważającej większości znajdują się w gorszej sytuacji ekonomiczno-bytowej niż ogół społeczeństwa. Podstawowe problemy występujące w tej społeczności to: ubóstwo, bezrobocie, dyskryminacja, niski poziom wykształcenia, zagrożenie wykluczeniem społecznym⁹⁸. Inne badania wskazują na fakt, że Romowie w większości przypadków żyją i funkcjonują obok formalnych i nieformalnych struktur społeczeństwa w Polsce. Jest to, jak się wydaje, główny problem bez rozwiązania którego niemożliwym jest normalne, aktywne funkcjonowanie mniejszości Romów w obrębie społeczeństwa polskiego, przy zachowaniu tradycji, tożsamości i innych cech ją charakteryzujących⁹⁹.

2.3.9. Więźniowie opuszczający zakłady karne

Więźniowie, w tym także osoby opuszczające zakłady karne stanowią kolejną grupę, która dotknięta jest wykluczeniem społecznym lub jest nim szczególnie zagrożona. Na koniec grudnia 2010 roku w zakładach karnych i aresztach śledczych w całej Polsce przebywało 80,5 tys. skazanych. Ponadto podczas pobytu w zakładzie karnym około 1/3 skazanych i ukaranych podejmuje zatrudnienie i najczęściej są to prace porządkowe i pomocnicze o charakterze administracyjnym¹⁰⁰. Około 27% pracujących w zakładach karnych wykonuje pracę na rzecz kontrahentów zewnętrznych, natomiast ok. 12% pracuje w przywieziennych zakładach pracy. W ciągu 2010 roku w zakładach karnych w całej Polsce przeprowadzono 1177 kursów, w których uczestniczyło 13,3 tys. więźniów, co stanowiło ok. 16-17% pozbawionych wolności¹⁰¹.

Średnio tylko 10-15% zwolnionych znajduje stałe zatrudnienie (dla przykładu w roku 2010 zakłady karne opuściło ponad 90 tys. osób). Pozostali, zwłaszcza gdy pozbawieni są wsparcia rodzin, stają przed realną perspektywą powrotu na drogę przestępstwa, a tym samym powrotu do zakładu karnego i pogłębienia marginalizacji społecznej. W odniesieniu do województwa łódzkiego

⁹⁸ J. Szymańczyk, 2011, *Spoleczność Romów w Polsce*, Analizy, Biuro Analiz Sejmowych, Warszawa.

⁹⁹ R. Kwiatkowski, L.A. Gruszczyński, H.J. Paweła, J. Pasternak, *Opis Położenia Społecznego Romów w Polsce, Stowarzyszenie Romów w Polsce*, Oświęcim-Katowice, listopad 1999 r.

¹⁰⁰ Regionalne Centrum Polityki Społecznej 2011, *Sytuacja osób opuszczających zakłady karne na terenie województwa łódzkiego*, Łódź.

¹⁰¹ Op. cit.

w tabeli 3 przedstawiono liczbę osób osadzonych w placówkach penitencjarnych na terenie województwa, z kolei w tabeli 4 – średnią liczbę zwalnianych w skali miesiąca.

Tabela 3. Liczba osób przebywających w jednostkach penitencjarnych w województwie łódzkim w 2011 roku

Wyszczególnienie	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Areszt Śledczy w Łodzi	1090	0	1090
Zakład Karny w Garbalinie	1027	0	1027
Zakład Karny w Sieradzu	924	0	924
Zakład Karny w Łowiczu	749	0	749
Areszt Śledczy w Piotrkowie Trybunalskim	740	0	740
Zakład Karny nr 1 w Łodzi	341	193	534
Zakład Karny nr 2 w Łodzi	290	6	296
Ogółem	5161	199	5360

Źródło: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

Tabela 4. Liczba osób zwalnianych z zakładów penitencjarnych w skali miesiąca w województwie łódzkim w latach 2009-2011

Wyszczególnienie	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Areszt Śledczy w Łodzi	108	0	108
Zakład Karny w Garbalinie	87	0	87
Zakład Karny w Sieradzu	81	0	81
Zakład Karny w Łowiczu	75	0	75
Areszt Śledczy w Piotrkowie Trybunalskim	64	0	64
Zakład Karny nr 1 w Łodzi	22	25	47
Zakład Karny nr 2 w Łodzi	19	1	20
Ogółem	456	26	482

Źródło: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

Osobom osadzonym oraz opuszczającym zakłady karne i areszty śledcze przysługuje różnego rodzaju pomoc uregulowana obecnie rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 3 stycznia 2012 r. w sprawie Funduszu Pomocy Osobom Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Wśród najczęściej stosowanych form pomocy w tej grupie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w 2012 roku w województwie łódzkim wymieniono¹⁰²:

- świadczenia pieniężne na określony cel i okres wskazany przez organ udzielający pomocy – w szczególnie uzasadnionych wypadkach (1900 świadczeń na średnią kwotę 60 zł),
- pomoc rzeczową w formie żywności lub bonów żywnościowych, odzieży, leków, protez, przedmiotów i środków pomocniczych, o których mowa w art. 115 § 2 ustawy z dnia

¹⁰² Regionalne Centrum Polityki Społecznej, 2012, *Sytuacja osób opuszczających zakłady karne na terenie województwa łódzkiego*, Łódź.

6 czerwca 1997 r. – KKW, środków sanitarnych, podręczników i innych pomocy naukowych (1552 świadczenia na średnią kwotę 99 zł),

- pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją zdrowotną oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do zatrudnienia, pomocy psychologicznej oraz terapii uzależnień (1348 świadczeń na średnią kwotę 94 zł),
- pokrywanie kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych niezbędnych dokumentów (738 świadczenia na średnią kwotę 13 zł),
- organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej (400 świadczeń na średnią kwotę 78 zł),
- organizowanie i finansowanie kursów przygotowania zawodowego lub pokrywanie kosztów związanych z udziałem w takich kursach oraz zdawaniem egzaminów kwalifikacyjnych (300 świadczeń na średnią kwotę 1075 zł),
- finansowanie przejazdów środkami komunikacji publicznej lub pokrywanie kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi (205 świadczeń na średnią kwotę 17 zł),
- okresowe dopłaty do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba ubiegająca się o pomoc ma tytuł prawny (27 świadczeń na średnią kwotę 297 zł).

2.4. Wsparcie instytucjonalne dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Po krótkiej charakterystyce grup zagrożonych wykluczeniem społecznym, kolejny podrozdział koncentruje się na opisie różnorodnych form wsparcia świadczonych przez instytucje na rzecz osób dotkniętych problemem wykluczenia społecznego w regionie łódzkim.

Instytucje udzielające wsparcia osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym to przede wszystkim Publiczne Służby Zatrudnienia, ośrodki pomocy i integracji społecznej, a także wszelkiego rodzaju organizacje pozarządowe, które zajmują się tego rodzaju działalnością. W przedmiotowym podrozdziale zobrazowano potencjał instytucjonalny województwa łódzkiego w tym zakresie.

Na terenie województwa łódzkiego znajdują się 22 powiatowe urzędy pracy, natomiast w całej Polsce jest ich 343¹⁰³. Głównym zadaniem powiatowych urzędów pracy są działania na rzecz aktywizacji zawodowej osób bez zatrudnienia oraz łagodzenia skutków bezrobocia. Aby

¹⁰³ Dane Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej.

zrealizować to zadanie urzędy pracy dysponują pewnymi instrumentami, które zostały wskazane w ustawie o instytucjach rynku pracy i promocji zatrudnienia. Należą do nich¹⁰⁴:

- Pośrednictwo pracy, które polega na udzielaniu pomocy osobom w uzyskaniu odpowiedniego zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej oraz pracodawcom w pozyskaniu pracowników o poszukiwanych kwalifikacjach zawodowych, pozyskiwaniu i upowszechnianiu ofert pracy, udzielaniu pracodawcom informacji o kandydatach do pracy, w związku ze zgłoszoną ofertą pracy, informowaniu kandydatów do pracy oraz pracodawców o aktualnej sytuacji i przewidywanych zmianach na lokalnym rynku pracy, inicjowaniu i organizowaniu kontaktów osób poszukujących odpowiedniego zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej z pracodawcami, kierowaniu osób do pracy za granicą u pracodawców zagranicznych;
- Poradnictwo i informacja zawodowa, która polega na udzielaniu informacji o zawodach, rynku pracy oraz możliwościach szkolenia i kształcenia, udzielaniu porad z wykorzystaniem standaryzowanych metod ułatwiających wybór zawodu, zmianę kwalifikacji, podjęcie lub zmianę zatrudnienia, w tym badaniu zainteresowań i uzdolnień zawodowych, kierowaniu na specjalistyczne badania psychologiczne i lekarskie umożliwiające wydawanie opinii o przydatności zawodowej do pracy i zawodu albo kierunku szkolenia, inicjowaniu, organizowaniu i prowadzeniu grupowych porad zawodowych dla bezrobotnych i poszukujących pracy; W odniesieniu do pracodawców: w doborze kandydatów do pracy spośród bezrobotnych i poszukujących pracy, we wspieraniu rozwoju zawodowego pracodawcy i jego pracowników przez udzielanie porad zawodowych;
- Pomoc w aktywnym poszukiwaniu pracy polega na przygotowywaniu bezrobotnych i poszukujących pracy do lepszego radzenia sobie w poszukiwaniu i podejmowaniu zatrudnienia, w szczególności przez: uczestnictwo w szkoleniu z zakresu umiejętności poszukiwania pracy; uczestnictwo w zajęciach aktywizacyjnych; dostęp do informacji i elektronicznych baz danych służących uzyskaniu umiejętności poszukiwania pracy i samozatrudnienia.
- Przygotowanie zawodowe dorosłych odbywa się w formie: praktycznej nauki zawodu dorosłych umożliwiającej przystąpienie do egzaminu potwierdzającego kwalifikacje w zawodzie lub egzaminu czeladniczego; przyuczenia do pracy dorosłych mającego na celu zdobycie wybranych kwalifikacji zawodowych lub umiejętności, niezbędnych do

¹⁰⁴ Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001, Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

wykonywania określonych zadań zawodowych, właściwych dla zawodu występującego w klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy.

- Szkolenie finansowane przez starostę z Funduszu Pracy odbywa się w formie kursu, realizowanego według planu nauczania obejmującego przeciętnie nie mniej niż 25 godzin zegarowych w tygodniu, chyba że przepisy odrębne przewidują niższy wymiar szkolenia. Szkolenie może trwać do 6 miesięcy, a w sytuacjach uzasadnionych programem szkolenia w danym zawodzie nie dłużej niż 12 miesięcy; w przypadku osób bez kwalifikacji zawodowych szkolenie może trwać do 12 miesięcy, a w sytuacjach uzasadnionych programem szkolenia w danym zawodzie nie dłużej niż 24 miesiące.

Badania wskazują na to, iż osoby z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym korzystają z wyszczególnionych usług¹⁰⁵, przy czym najczęściej są to osoby samotnie wychowujące dzieci, osoby ubogie, korzystające równoległe ze świadczeń opieki społecznej, osoby niepełnosprawne, osoby

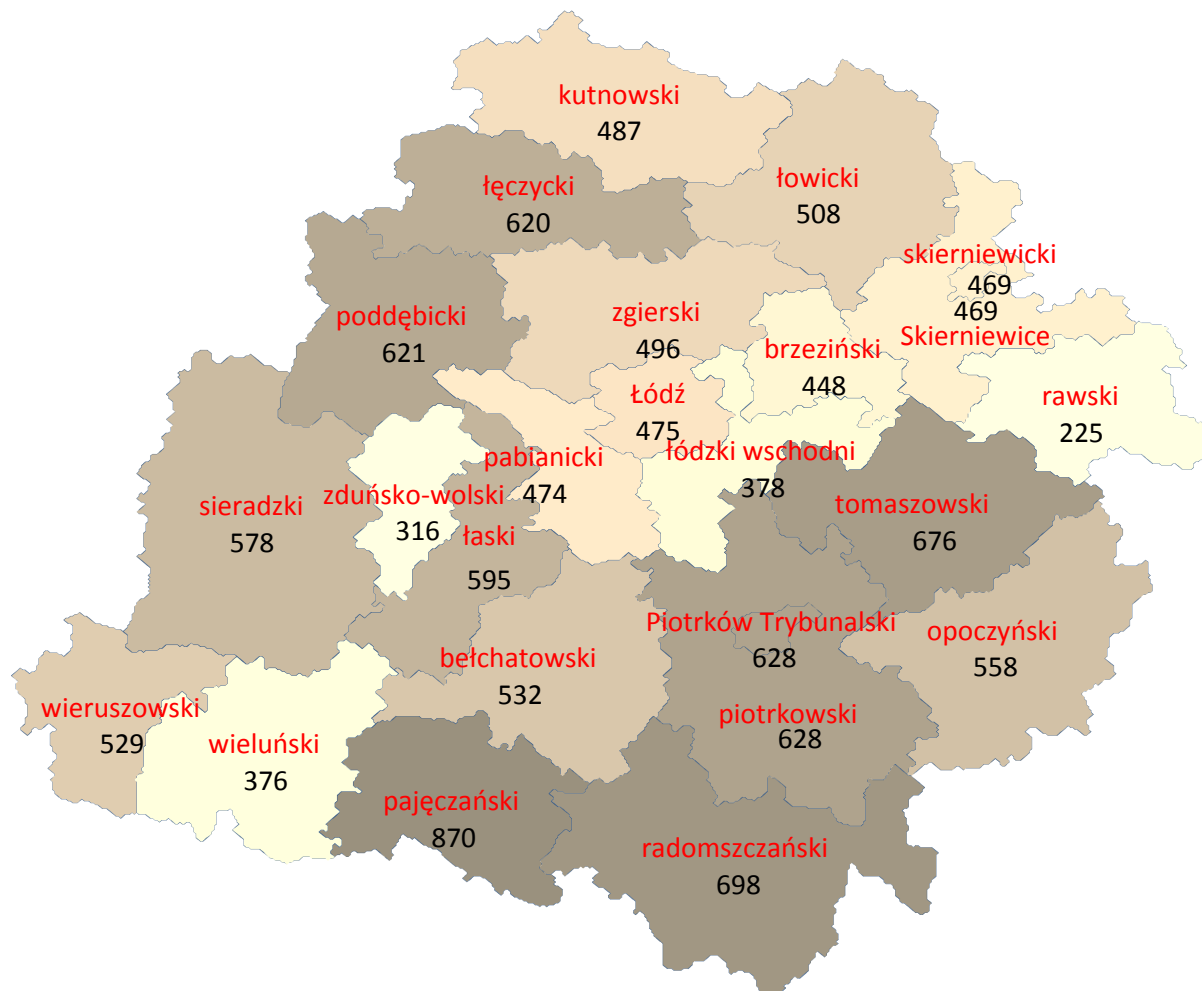
o niskich kwalifikacjach, a także osoby długotrwale bezrobotne. Mając na uwadze jakość wsparcia, jakie tego typu placówki oferują osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym, istotna jest liczba pracowników mających bezpośredni kontakt z bezrobotnym. Liczba pośredników pracy zarówno w Polsce, jak i województwie łódzkim jest niewystarczająca i odbiega od zachodnioeuropejskich standardów, warto jednak zwrócić uwagę na fakt stopniowego wzrostu w ostatnich latach liczby zatrudnionych przy świadczeniu tej kluczowej usługi PSZ¹⁰⁶.

Liczba bezrobotnych przypadających na jednego pośrednika pracy jest w regionie łódzkim bardzo zróżnicowana (rysunek 29). W 2012 roku najwięcej bezrobotnych, bo niemal 900 przypadało na jednego pośrednika w powiecie pajęczańskim. Liczba ta była również bardzo duża w powiatach radomszczańskim (698 bezrobotnych), tomaszowskim (676 bezrobotnych), piotrkowskim (628 bezrobotnych), poddębickim (621 bezrobotnych), łęczyckim (620 bezrobotnych). Powiaty, w których ten stosunek był najkorzystniejszy to powiat rawski (225 bezrobotnych), zduńsko-wolski (316 bezrobotnych) i wieluński (376 bezrobotnych).

¹⁰⁵ Np. M. Kabaj, 2005, *Badanie bezrobocia długotrwałego*, Warszawa: IPiSS.

¹⁰⁶ E. Kryńska, 2009, *Flexicurity w Polsce diagnoza i rekomendacje raport końcowy z badań*, MPiPS: Warszawa.

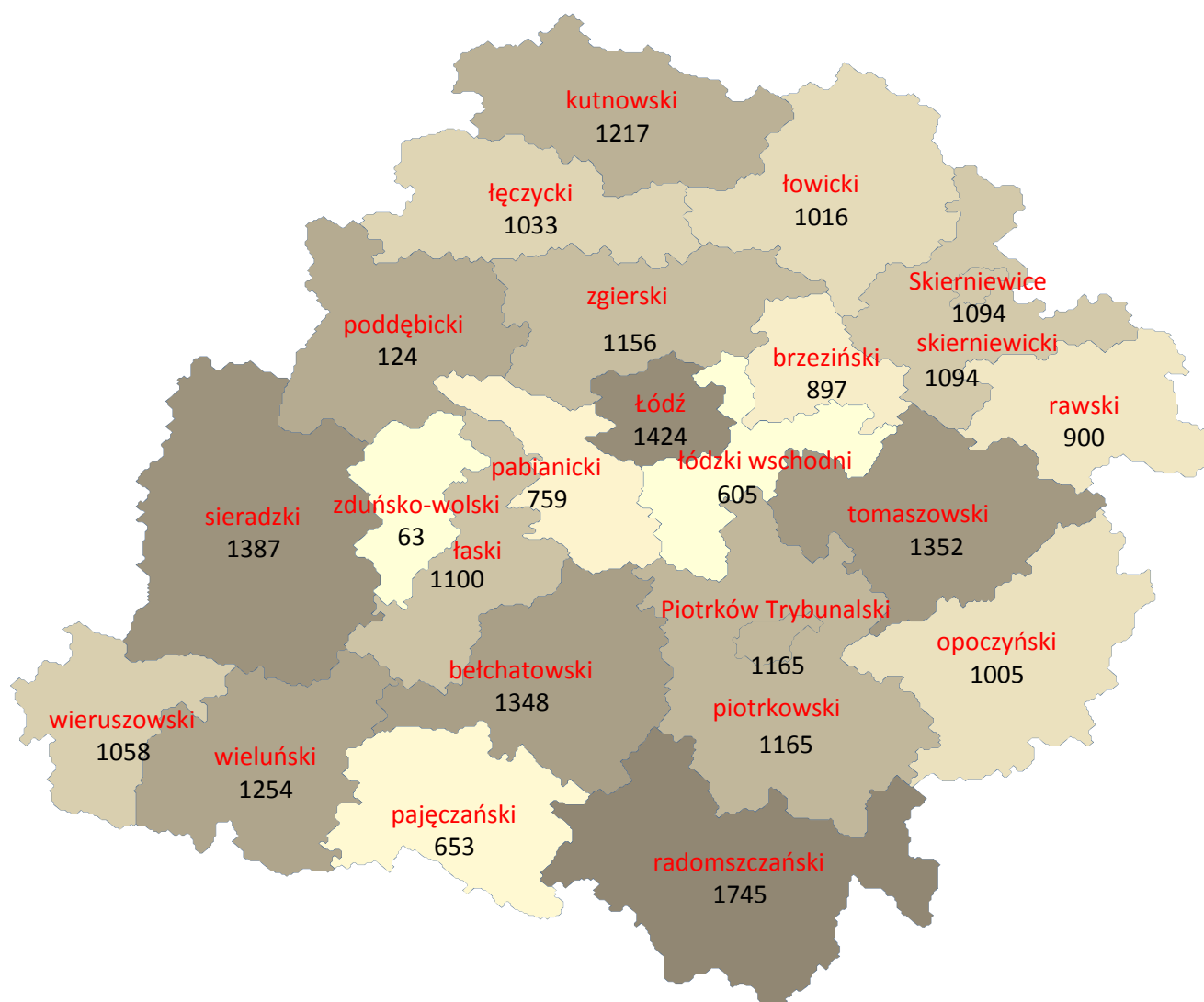
Rysunek 29. Liczba bezrobotnych przypadająca na jednego pośrednika pracy w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Publicznych Służb Zatrudnienia.

Biorąc pod uwagę liczbę doradców zawodowych w województwie łódzkim, sytuacja przedstawia się jeszcze gorzej (rysunek 30). W 2012 roku liczba bezrobotnych przypadających na jednego doradcę zawodowego była znacznie wyższa niż w przypadku pośrednika pracy. Najwięcej bezrobotnych przypadało na doradcę zawodowego w powiatach radomszczańskim (1745 osób), łodzi (1424 osób), sieradzkim (1387 osób) i tomaszowskim (1352 osób). Najmniej - w powiecie łódzkim wschodnim (605 osób), zduńsko-wolskim (632 osób), pajęczańskim (653) i pabianickim (759). Dane te jednoznacznie świadczą, że liczba doradców zawodowych w powiatowych urzędach pracy jest zdecydowanie za niska, co z kolei przekłada się na jakość świadczonych usług.

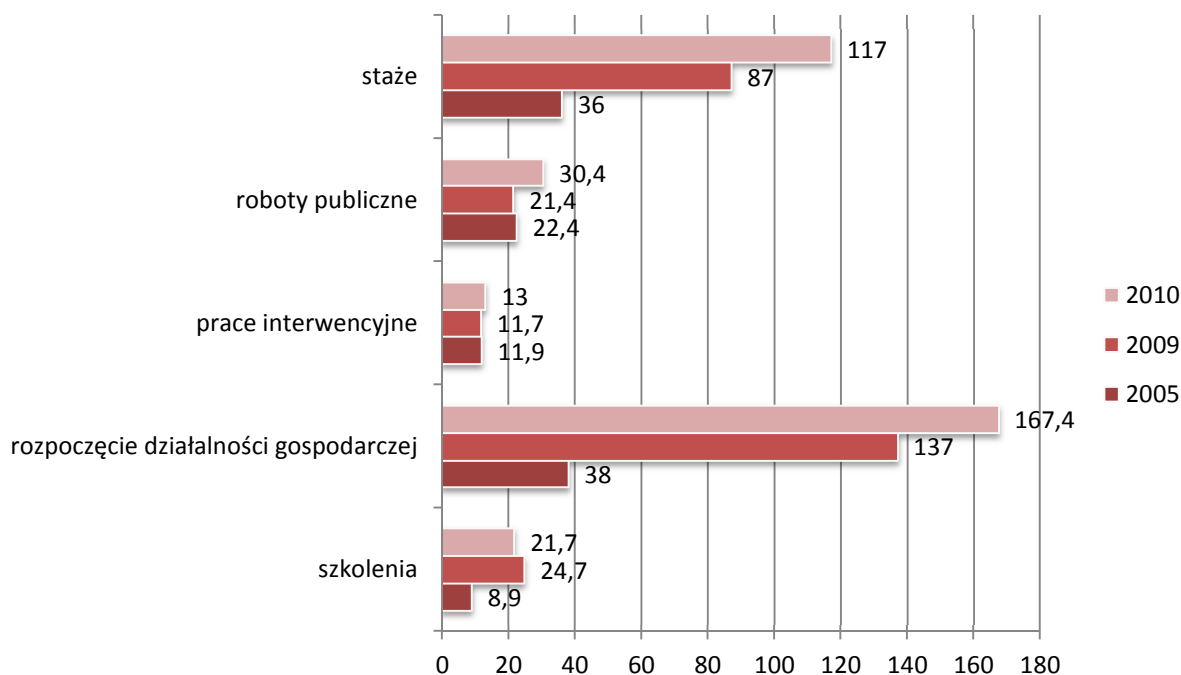
Rysunek 30. Liczba bezrobotnych przypadająca na jednego doradcę zawodowego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Publicznych Służb Zatrudnienia.

W odniesieniu do osób bezrobotnych szczególnie ważne są aktywne programy rynku pracy, które umożliwiają ponowną integrację zawodową. W ostatnich latach w województwie łódzkim pula środków przeznaczonych na te programy zwiększyła się (rysunek 31). Największe wzrosty dotyczyły ilości środków wydatkowanych na dofinansowanie działalności gospodarczej (z 38 mln w roku 2005 do ponad 167 mln w 2010 roku) oraz na staże (z 36 mln w 2005 roku do 117 mln w 2010 roku). Biorąc pod uwagę fakt, że Polska ma jeden z najniższych odsetków wydatków na aktywną politykę rynku pracy mierzonym jako udział w PKB, powyższą tendencję należy uznać za pożądaną. Zwiększenie puli środków na aktywne programy rynku pracy świadczy o wzroście potencjału instytucji rynku pracy w zakresie aktywizacji zawodowej bezrobotnych.

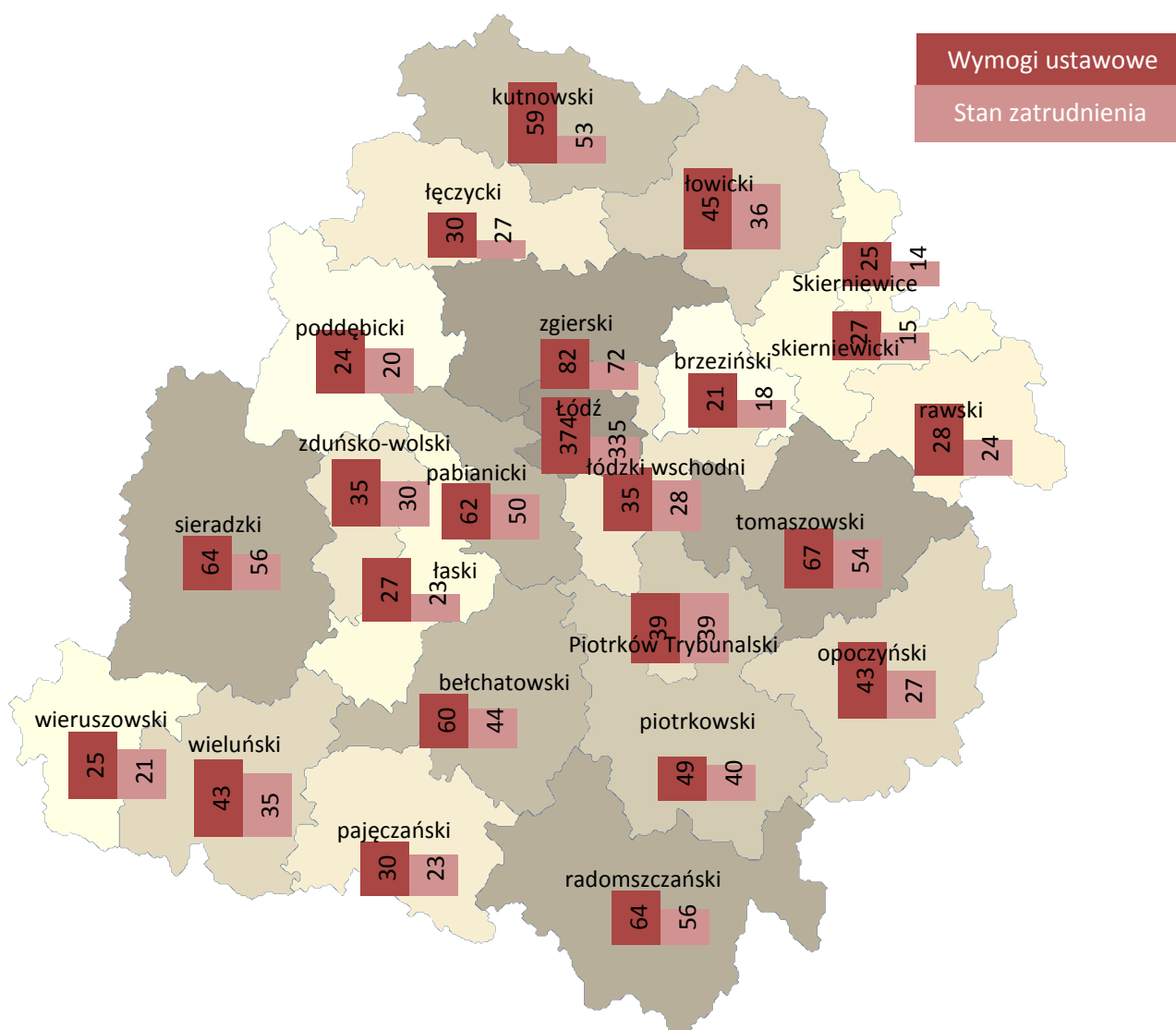
**Rysunek 31. Wydatki z Funduszu Pracy na aktywne programy rynku pracy w województwie łódzkim
(w mln zł w latach 2005, 2009 i 2010)**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MPiPS.

Obok Publicznych Służb Zatrudnienia, za wsparcie osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym odpowiedzialne są również instytucje pomocy i integracji społecznej. Powinny one zapewnić pewien poziom egzystencji jednostkom i rodzinom znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej i wesprzeć je w ponownej społecznej inkluzji. Rodzaj i zakres pomocy, które stosują w stosunku do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przedstawiono w podrozdziale 2.3.4. prezentowanego raportu. W analizie potencjału instytucjonalnego ww. jednostek konieczne jest zapoznanie się ze stanem faktycznym zatrudnienia pracowników socjalnych w województwie łódzkim i porównanie go do stanu pożądanego sprecyzowanego ustawą o pomocy społecznej. Dane z 2010 roku świadczą o brakach kadrowych. We wszystkich powiatach regionu łódzkiego, z wyjątkiem Piotrkowa Trybunalskiego, liczba zatrudnionych pracowników socjalnych była niższa od ustawowo wymaganej (Rysunek 32).

Rysunek 32. Wymogi ustawowe a faktyczna liczba zatrudnionych pracowników socjalnych w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie bilansu potrzeb pomocy społecznej za 2010 rok.

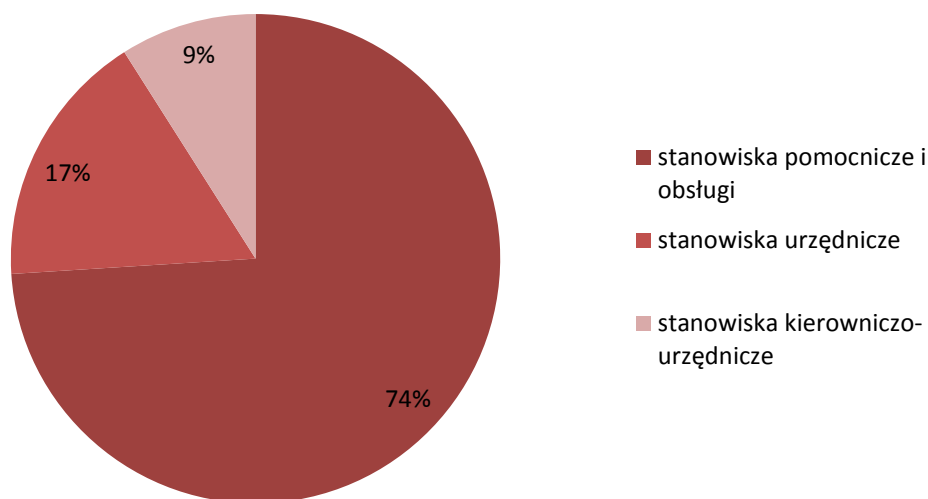
Liczba środowisk przypadających na jednego pracownika socjalnego sprecyzowana ustawą¹⁰⁷ i tak jest duża (50 rodzin), a braki kadrowe na tym strategicznym stanowisku przyczyniają się do obniżenia jakości usług świadczonych przez instytucje pomocy i integracji społecznej. Pracownik socjalny nie ma wystarczającej ilości czasu, aby pracować z klientem, czy też całą rodziną, w związku z tym skupia się on na wypłacie zasiłków.

Źródłem informacji o pracownikach zatrudnionych w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej z terenów województwa jest badanie przeprowadzone w 2011 roku przez Ośrodek

¹⁰⁷ Ustawa o pomocy społecznej

Kształcenia Służb Społecznych Uniwersytetu Łódzkiego. Wynika z niego, że zdecydowaną większość zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej pracowników stanowiły kobiety (1706 z 1929). Badanie dostarczyło również danych na temat m.in. struktury stanowisk w ramach systemu pomocy społecznej w województwie (rysunek 33)¹⁰⁸.

Rysunek 33. Struktura stanowisk w instytucjach pomocy społecznej w województwie łódzkim w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Krzyszkowski, 2011, Analiza struktury zatrudnienia w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej z terenu województwa wraz z badaniem potrzeb kształcenia i zatrudnienia, Łódź.

Badanie dostarczyło także informacji na temat struktury wykształcenia pracowników instytucji pomocy społecznej w województwie łódzkim, która kształtowała się następująco¹⁰⁹:

- podstawowe – 5,8%,
- zasadnicze zawodowe – 13,1%,
- średnie – 23,8%,
- policealne – 19,5,
- licencjackie – 5%,
- magisterskie 32,8%.

¹⁰⁸ J. Krzyszkowski, 2011, Analiza struktury zatrudnienia w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej z terenu województwa wraz z badaniem potrzeb kształcenia i zatrudnienia, Łódź.

¹⁰⁹ J. Krzyszkowski, 2011, Analiza struktury zatrudnienia w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej z terenu województwa wraz z badaniem potrzeb kształcenia i zatrudnienia, Łódź.

Wśród pracowników z wykształceniem wyższym dominowali absolwenci kierunków pedagogicznych, ekonomicznych, administracji oraz socjologii i pracy socjalnej, organizacji pomocy społecznej, wykorzystania funduszy unijnych oraz rachunkowości.

Ogólnie, w 2011 roku w instytucjach pomocy społecznej w województwie łódzkim zatrudnionych było 312 pracowników socjalnych (pracownik socjalny – 180, specjalista pracy socjalnej – 97, starszy specjalista pracy socjalnej – 34, główny specjalista pracy socjalnej – 1). Specjalizacje pierwszego stopnia w zawodzie pracownik socjalny posiadało 99 osób, natomiast specjalizacje drugiego stopnia 13 osób. Na tle ogółu kadry, pracownicy socjalni stanowili relatywnie dobrze wykształconą kategorię zawodową: pojedyncze osoby posiadały wykształcenie średnie, 128 osób posiadało wykształcenie policealne, 52 licencjackie, a 41 magisterskie. Byli to głównie absolwenci pedagogiki i pracy socjalnej¹¹⁰.

Kolejnym aspektem, na który zwrócono uwagę w raporcie stanowiącym podsumowanie wyników badania z 2011 roku były obszary podnoszenia kwalifikacji przez pracowników instytucji pomocy społecznej. Wyniki badań pokazały, że aktywność edukacyjna pracowników wyrażała się głównie poprzez uczestnictwo w studiach podyplomowych (128 spośród ogółu pracowników ukończyło studia podyplomowe, a 21 było w ich trakcie). Kluczowymi obszarami podnoszenia kwalifikacji były kierunki: organizacja i zarządzanie w pomocy społecznej, fundusze unijne, rachunkowość i pedagogika. W strukturze wiekowej badanych pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej dominowały osoby w wieku między 46 a 55 rokiem życia¹¹¹.

W 2011 roku na terenie województwa łódzkiego działały 182 ośrodki pomocy społecznej, 21 powiatowych centrów pomocy rodzinie, a także 65 domów opieki społecznej. Najwięcej domów pomocy społecznej znajdowało się w Łodzi (15) oraz w powiecie kutnowskim (6), a w Skierniewicach oraz w powiecie rawskim nie było żadnej takiej jednostki. Jeśli chodzi o ośrodki pomocy społecznej różnego typu (gminnego, powiatowego, miejskiego) to najwięcej tych instytucji znajdowało się w Łodzi (23) oraz powiatach: radomszczańskim (14), kutnowskim, piotrkowskim, sieradzkim i tomaszowskim (po 11). Najmniej było ich w Piotrkowie Trybunalskim (1) i Skierniewicach (2)¹¹².

Najwięcej mieszkańców powiatu przypadało na jedną instytucję pomocy społecznej w Łodzi, powiecie opoczyńskim oraz pabianickim, natomiast w powiatach brzezińskim,

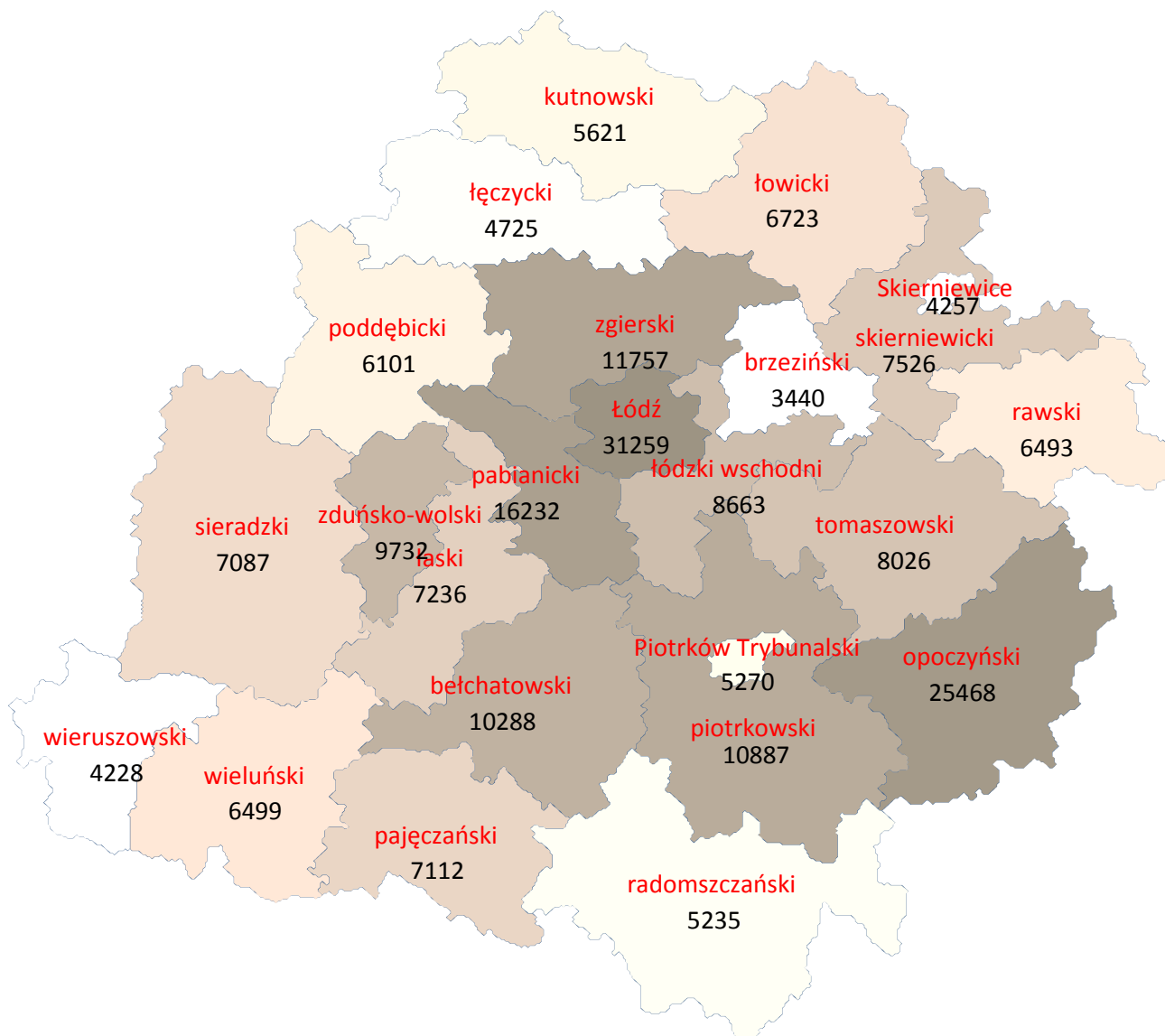
¹¹⁰ J. Krzyszkowski, op. cit.

¹¹¹ J. Krzyszkowski, op. cit.

¹¹² Dane pochodzą z portali www.pcpr.info oraz www.politykaspoeczna.gov.pl, [odczyt dnia 24.02.2014r].

wieruszowskim, łęczyckim i Skierniewicach, liczba ta nie przekraczała 4800 osób. Średnio w województwie w 2012 roku przypadło 9420 osób na jedną instytucję (rysunek 34).

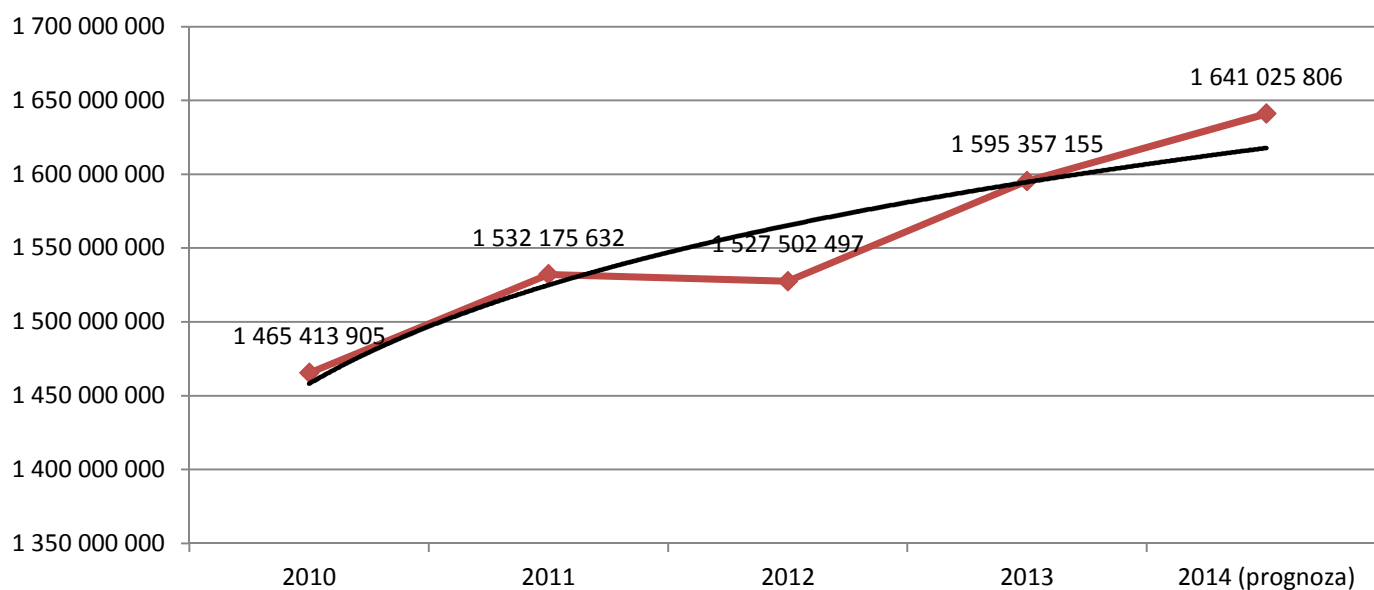
Rysunek 34. Liczba mieszkańców poszczególnych powiatów przypadająca na jedną instytucję opieki i integracji społecznej w województwie łódzkim w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych www.pcsr.info oraz www.politykaspooleczna.gov.pl.

Na rysunku 35 przedstawiono skumulowane wydatki poniesione na pomoc społeczną w wojewódzkim łódzkim w latach 2010-2014. Dane dotyczą następujących działów klasyfikacji budżetowej: dział 851 – ochrona zdrowia, dział 852 – pomoc społeczna, dział 853 – pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej, dział 854 – edukacyjna opieka wychowawcza oraz inne środki (w tym te z Europejskiego Funduszu Społecznego).

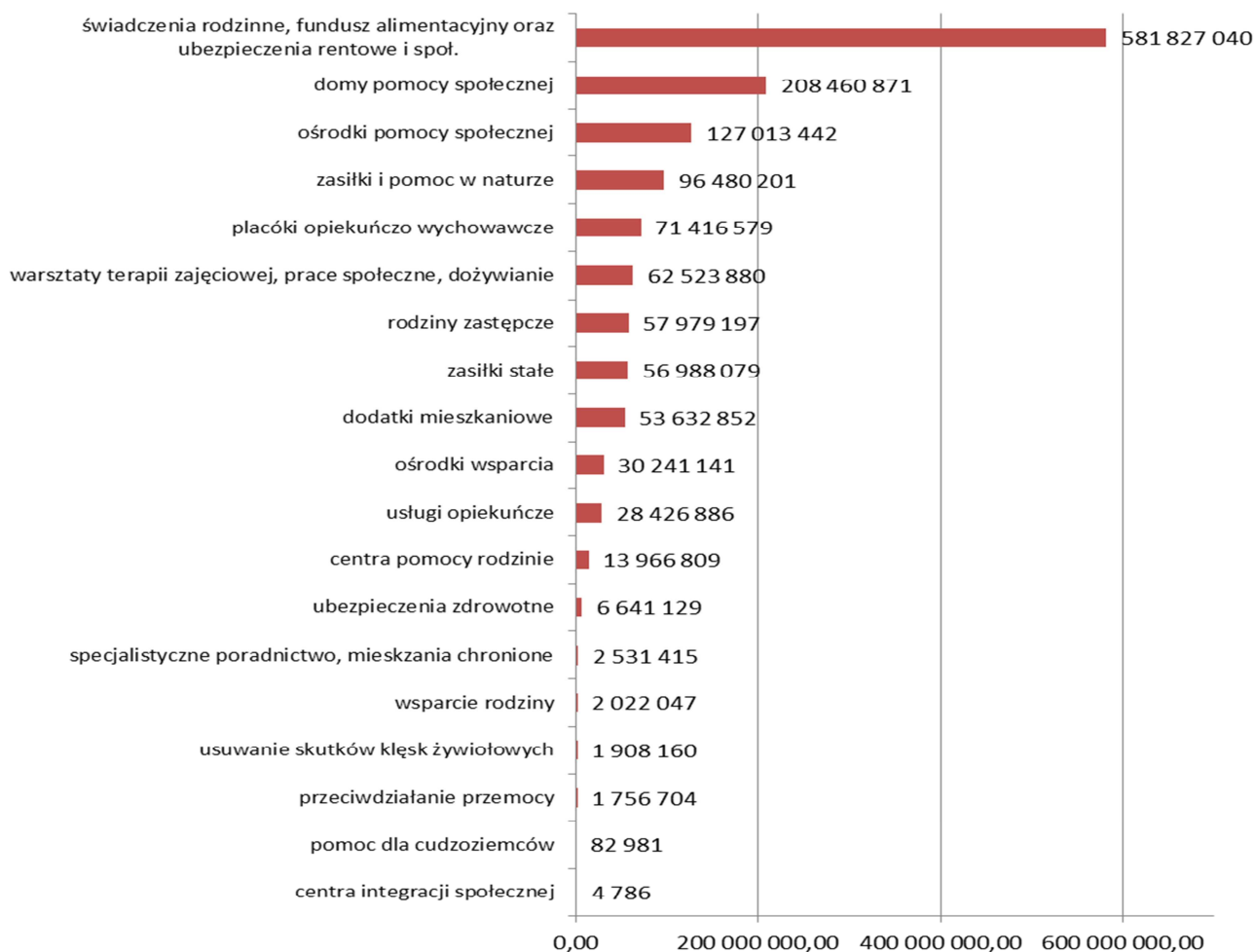
Rysunek 35. Skumulowane wydatki na pomoc społeczną w województwie łódzkim w latach 2010-2014 oraz linia trendu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

W regionie łódzkim ponoszone są coraz większe wydatki związane z obszarem pomocy społecznej. W ciągu czterech ostatnich lat wzrosły one niemal o 200 mln zł. Prognozy na rok 2014 wskazują na wzrost środków przeznaczanych na pomoc społeczną o około 12% w porównaniu z rokiem 2010. Szczegółowe wydatkowanie środków finansowych w ramach zadań instytucji pomocy społecznej w województwie łódzkim zobrazowano na rysunku 36. W dziale pomoc społeczna najwyższe wydatki związane były ze świadczeniami rodzinnymi, z funduszu alimentacyjnego oraz składkami na ubezpieczenia rentowe i społeczne (ponad 581 mln zł). Według prognoz, w 2014 roku nastąpi dalszy wzrost tych wydatków o około 2%. Drugim w kolejności obszarem, na który poniesiono najwięcej wydatków był ten związany z funkcjonowaniem domów pomocy społecznej (ponad 208 mln zł). Najniższe kwoty wydatkowane były na centra integracji społecznej, pomoc dla cudzoziemców oraz na przeciwdziałanie przemocy.

Rysunek 36. Szczegółowa struktura środków przeznaczonych na pomoc społeczną w województwie łódzkim w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi.

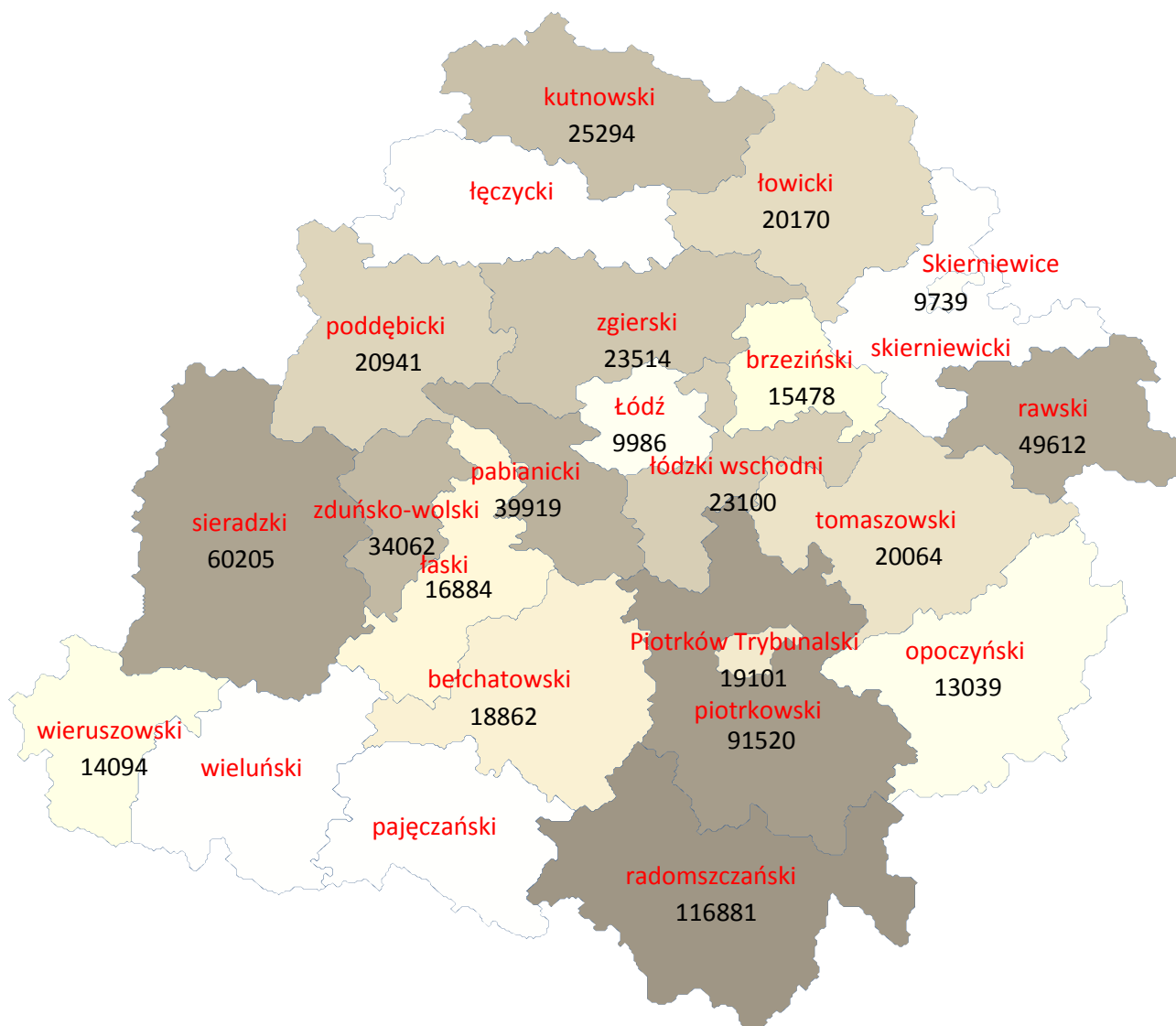
Ważną rolę w przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu pełnią również organizacje pozarządowe, w ramach których coraz częściej są kontraktowane usługi adresowane do osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji (np. programy aktywizacji zawodowej). Stąd, z punktu widzenia wsparcia instytucjonalnego istotna jest również liczba fundacji i stowarzyszeń działających w obszarze wsparcia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W 2012 roku w województwie łódzkim działało 137 organizacji pozarządowych różnego typu, które prowadziły działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym¹¹³. Zdecydowanie najwięcej tego typu jednostek miało swoją siedzibę w stolicy województwa - Łodzi (72), w pozostałych powiatach liczba ta nie przekraczała siedmiu organizacji. Najwięcej ich występowało kolejno w powiatach: zgierskim (7), tomaszowskim,

¹¹³ Dane pochodzą z bazy www.ngo.pl.

opoczyńskim i bełchatowskim (po 6). Po jednej organizacji znajdowało się w powiatach: piotrkowskim, radomszczańskim i rawskim, zaś w powiatach: wieluńskim, pajęczańskim, łęczyckim i skierniewickim nie odnotowano działalności tego typu organizacji.

Najwięcej mieszkańców na jedną organizację pozarządową zajmującą się integracją społeczną i zawodową osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przypadało w powiatach: radomszczańskim, piotrkowskim, sieradzkim i rawskim. Najmniej natomiast w Skierniewicach (9739 osoby), Łodzi (9986) oraz powiecie opoczyńskim (13 039). Średnia dla całego województwa wyniosła 18 428 osoby na jedną organizację (rysunek 37).

Rysunek 37. Liczba mieszkańców poszczególnych powiatów przypadająca na jedną organizację pozarządową działającą w obszarze wsparcia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w województwie łódzkim w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych www.ngo.pl.

2.5. Próba oceny efektywności usług realizowanych przez Publiczne Służby Zatrudnienia oraz instytucje pomocy społecznej na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Przeliczenie wysokości świadczeń w Polsce, pod względem dochodu narodowego na mieszkańca coraz bardziej zbliża nas do krajów UE, jednak pieniądze te przeznaczane są głównie na świadczenia pieniężne. W Polsce brakuje aktywnej polityki społecznej, opartej na wartości pracy i rozwoju wiedzy. Obecna polityka państwa ma szereg negatywnych cech, ponieważ zwiększa koszty tworzenia nowych miejsc pracy, a zarazem obniża konkurencyjność firm, utrudnia przystosowanie gospodarki do zmian koniunktury, obciąża budżet państwa, demotywuje już pracujących, zwłaszcza tych zarabiających najmniej, oraz pielęgnuje „szarą strefę”.

Urzędy pracy to podstawowe instytucje mające pomagać osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym w powrocie na rynek pracy, niestety ich funkcjonowanie dalekie jest od definicyjnego ideału. Najczęstsze zarzuty to: zbiurokratyzowany proces obsługi bezrobotnych, nieskuteczny i nieefektywny program pośrednictwa pracy, nieadekwatna ilość czasu poświęcana osobom bezrobotnym, niewiele ofert pracy, często nieaktualnych, z których większość to praca fizyczna, za najniższą krajową pensję¹¹⁴. Obrazują to częściowo dane przedstawione w rozdziale 2.4, które ujawniły jak duża jest liczba bezrobotnych przypadających zarówno na jednego pośrednika pracy, jak i na doradcę zawodowego.

W województwie łódzkim na 151 tys. bezrobotnych w 2011 roku zaledwie 33 tys. uczestniczyło w konsultacji z doradcą zawodowym (20%)¹¹⁵. Znaczy to, że zaledwie co piąty bezrobotny odbył jednorazową wizytę u doradcy zawodowego. Ten stan rzeczy należy uznać za niewystarczający, tym bardziej, iż wiele badań wskazuje, że zarówno doradztwo zawodowe, jak i pośrednictwo pracy to bardzo efektywne metody w walce z bezrobociem¹¹⁶.

Powyższe obserwacje pokrywają się z badaniami przeprowadzonymi przez M. Kabaja¹¹⁷. Podkreśla on, że oprócz niewielkiego czasu, jaki poświęcany jest osobie bezrobotnej, w urzędach pracy dominują pracownicy administracyjni, którzy stanowią 85%-90% wszystkich pracowników urzędu, zupełnie odwrotnie niż w krajach zachodnich, np. w Holandii czy Danii, gdzie 80% to pracownicy zajmujący się pośrednictwem pracy. Urzędy pracy w Polsce nie prowadzą więc pośrednictwa pracy, a tym bardziej poradnictwa zawodowego we właściwy sposób.

¹¹⁴ M. Woźniak, 2011, *Alternatywna droga reintegracji długotrwale bezrobotnych*, Polityka Społeczna, IPiSS: Warszawa.

¹¹⁵ Informacja o realizacji usługi poradnictwo zawodowe i informacja zawodowa w urzędach pracy w 2011 roku, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

¹¹⁶ S. Kastoryano, Bas van der Klaauw, 2011, *Dynamic Evaluation of Job Search Assistance*, IZA Discussion Paper, Bonn.

¹¹⁷ M. Kabaj, 2005, *Badanie bezrobocia długotrwałego*, Warszawa IPiSS.

Aby doradztwo zawodowe i pośrednictwo pracy były skuteczne, spotkania robocze powinny odbywać się częściej i być oparte na relacji cechującej się wzajemnym zaufaniem. Badania ponadto wskazują na to, aby zwrócić uwagę na rozwój umiejętności miękkich, a w szczególności na: motywowanie, asertywność, podniesienie poczucia własnej wartości, umiejętność autoprezentacji i przygotowanie dokumentów aplikacyjnych. Wskazuje się, że to często w tych właśnie obszarach występują kluczowe dla poszukujących zatrudnienia braki¹¹⁸.

Kolejne usługi adresowane do bezrobotnych to m.in. zatrudnienie subsydiowane (staże, prace interwencyjne i przygotowanie zawodowe), szkolenia dla bezrobotnych i dotacje na rozpoczęcie własnej działalności gospodarczej. Niestety w Polsce brakuje rzetelnej walidacji ww. programów, a dostępne statystyki skupiają się na szacowaniu tak zwanych efektów brutto¹¹⁹. Szacowanie efektów netto aktywnej polityki rynku pracy to zadanie o wiele trudniejsze, które wymaga: uwzględnienia efektów biegu jałowego (gdy nie wiemy czy zatrudnienie danej osoby jest efektem udziału w programie, czy też nie), substytucji (gdy nie wiemy czy zatrudnienie jednej osoby nie jest poprzedzone zwolnieniem innej); zastąpienia (gdy nie wiemy czy zatrudnienie jednej osoby nie spowoduje w przyszłości zwolnienia innej)¹²⁰. Ponadto trudno jest stwierdzić po jakim czasie programy rynku pracy zaczynają bądź kończą działać. Znaczący to, iż mogą one przynieść pozytywny, neutralny bądź negatywny efekt w grupie osób nim objętych w zależności od upływu czasu, w którym dany instrument polityki rynku pracy badamy¹²¹. Niestety, obecnie brak jest tego typu analiz dla województwa łódzkiego. Poniżej zaprezentowano badania szacujące efekty netto wybranych aktywnych programów rynku pracy w odniesieniu do całego kraju.

M. Woźniak przeprowadził analizę ekonometryczną efektywności zatrudnienia subsydiowanego oraz szkoleń dla bezrobotnych z wykorzystaniem tzw. funkcji dopasowań¹²². Wyniki obliczeń przedstawiono w tabeli 5. Ich interpretacja wskazuje na neutralny efekt zatrudnieniowy szkoleń dla bezrobotnych, które stanowią najbardziej popularną ofertę urzędów pracy. Szczegółowa analiza efektywności staży w tym samym opracowaniu wskazuje na ich pozytywny efekt zatrudnieniowy – wzrost liczby uczestników staży o 1% skutkuje spadkiem bezrobocia o 0,13% po upływie trzech kwartałów. Liczba dostępnych miejsc pracy w ramach tzw.

¹¹⁸ Doradztwo Społeczne i Gospodarcze, 2011, Analiza wykonana w ramach Projektu pt. Jobcoaching jako narzędzie aktywizujące osoby 45+ na terenie województwa wielkopolskiego, Poznań.

¹¹⁹ Ewaluacja tzw. efektów brutto opiera się na liczbowym zestawieniu osób, które podjęły zatrudnienie po zakończeniu udziału w danym programie.

¹²⁰ J. Kluve, 2006, *The Effectiveness of European Active Labor Market Policy*, IZA Discussion Papers, Bonn.

¹²¹ D. Card, J. Kluve, A. Weber, 2010, *Active Labor Market Policy Evaluations: A Meta-Analysis*, NBER Working Paper No. 16173.

¹²² M. Woźniak, 2013, *Walidacja aktywnych programów rynku pracy w dwóch odśłonach. Szacunki makroekonomiczne dla Polski z wykorzystaniem danych regionalnych*, *Ekonomista* (w druku).

przygotowania zawodowego dorosłych¹²³ pozostaje również niewielka – w grudniu 2012 roku w województwie łódzkim na 151 tysięcy zarejestrowanych bezrobotnych w stażu o takim charakterze uczestniczyło zaledwie 5 osób.

System aktywizacji bezrobotnych i pomocy społecznej w świetle powyższych faktów wymaga gruntownej przebudowy. Wśród rekomendacji M. Woźniak wymienia¹²⁴ m.in.:

- konieczność przebudowy instytucjonalnej – zintegrowanie instytucji rynku pracy i pomocy społecznej oraz ich ścisłą współpracę;
- większą specjalizację programów ALMP (aktywne programy rynku pracy), w tym specjalizację w ramach danych grup docelowych oraz zwiększenie gamy oferowanych usług;
- wprowadzenie regionalnie sterowanej polityki rynku pracy (programy dopasowane do potrzeb regionów);
- dywersyfikację działań zarówno pod kątem metodycznym, jak i sektorowym;
- zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w powstawaniu i funkcjonowaniu programów rynku pracy oraz rozwój ekonomii społecznej;
- udział społeczności lokalnych w programach ALMP;
- rozwój dodatkowych form pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym – indywidualny coaching i doradztwo;
- zmianę modelu pośrednictwa pracy i doradztwa zawodowego (powiązanie usług z lokalnym rynkiem pracy);
- reformę systemu świadczeń socjalnych i zasiłków dla bezrobotnych oraz powiązanie ich z programami ALMP i indywidualizacja kryteriów przyznania pomocy;
- stosowanie nowych technologii wspierających działanie programów ALMP (systemy i programy komputerowe, modele ekonometryczne i matematyczne).

¹²³ Jest to instrument aktywnej polityki rynku pracy, mający na celu pomoc w ponownym transferze na rynek pracy osobom znajdującym się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej.

¹²⁴ M. Woźniak, 2011, *Alternatywna droga reintegracji długotrwale bezrobotnych*, Polityka Społeczna, IPiSS, Warszawa.

Tabela 5. Wyniki oceny efektywności szkoleń i stażu dla bezrobotnych przy pomocy tzw. funkcji dopasowań dla Polski w latach 2005-2012

Zmienna/model	D-LSDV (I)		FDGMM (II)	
Z. zależna: U	Param	wartość t	param	wartość t
C	2.09	13.75	-	
U(-1)	0.27	6.80	0.19	4.28
YO	0.83	43.81	0.50	12.57
YO(-1)	-0.23	-5.87	0.15	2.91
V	0.097	8.92	0.015	1.26
V(-1)	-0.02	-1.85	0.008	0.78
SKO	-0.027	-5.01	-0.034	7.18
SKO(-1)	0.010	1.73	0.015	3.14
SKO(-2)	0.011	2.16	0.022	5.01
STA	-0.046	-7.18	-0.072	-1.17
STA(-1)	-0.003	-0.48	-0.017	-2.96
STA(-2)	-0.033	-5.48	-0.040	-8.25
STA(-3)	-0.014	3.18	-0.031	-7.69
K1	0.038	4.70	0.058	8.40
K2	0.002	0.34	-0.005	-0.84
K3	-0.006	-0.88	-0.003	-0.51
R2	0.95		-	
Sargan Test	-		446.148 [0.00]	
Arellando-Bond AR1	-		-3.707 [0.0002]	
Arellando-Bond AR2	-		-3196 [0.0014]	
BIC	-1616.191		-	

U to skumulowana stopa bezrobocia, *YO* to stopa bezrobocia wśród osób do 25 r.ż., *V* to stopa wakatów, *SKO* i *STA* oznaczają stopę udziału w szkoleniach i stażach liczoną jako stosunek do ogółu bezrobotnych, *K1*, *K2*, *K3* to binarne zmienne kwartalne. Wartości w nawiasach (-1), (-2), (-3) oznaczają dane opóźnienia zmiennych, wartości w nawiasach kwadratowych oznaczają wartość t. D-LSDV to równanie regresji oszacowane metodą najmniejszych kwadratów ze zmiennymi binarnymi (Least Squares Dummy Variables); FDGMM oznacza równanie regresji oszacowane przy pomocy estymatora pierwszych różnic dla uogólnionej metody momentów (First Difference Method of Moments). Z racji dynamicznej specyfikacji obu modeli zawierają one opóźnioną zmienną objaśnianą *U(-1)*.

Źródło: M. Woźniak, *Walidacja aktywnych programów rynku pracy w dwóch odstępach. Szacunki makroekonomiczne dla Polski z wykorzystaniem danych regionalnych*, Ekonomista, PTE, Warszawa (w druku).

Rozdział trzeci raportu koncentruje się na analizie badanego zjawiska w aspekcie przestrzennym. Zastosowana w jej ramach analiza skupień posłużyła do stworzenia wielowymiarowego wskaźnika wykluczenia społecznego (wybór takiej metody jest spowodowany przede wszystkim wielopłaszczyznowym charakterem problemu wykluczenia społecznego), a w efekcie przyczyniła się do stworzenia graficznej prezentacji badanego zjawiska w formie mapy wykluczenia społecznego w województwie łódzkim.

3.1. Analiza skupień jako metoda badawcza

Mapa wykluczenia społecznego została opracowana na podstawie analizy skupień. Jest to metoda badawcza, którą można zaliczyć do tzw. *data mining*¹²⁵. Analizę skupień stosujemy, gdy chcemy wyróżnić grupy obiektów podobnych, w przypadku gdy obiekty te są opisane przez więcej niż jedną cechę¹²⁶. Analiza skupień ma zastosowanie np. w wyszukiwarkach internetowych – pomaga ona tworzyć sensowne grupy tematycznie powiązanych dokumentów, oraz opisać te grupy w sposób zrozumiały dla człowieka. W metodzie tej skupienie rozumiemy jako taki zbiór obiektów, w którym podobieństwo pomiędzy dowolną parą obiektów jest większe niż podobieństwo pomiędzy jakimkolwiek obiektem należącym do klasy, a dowolnym obiektem do niej nie należącym, ponadto skupienia są rozłączne, czyli żaden obiekt nie może być częścią dwóch klas. Podział metod grupowania zaprezentowano w tabeli 6.

Analiza skupień jest metodą objaśniającą, także jest ona wykorzystywana do tworzenia, a nie do testowania hipotez – stąd brak wartości p w wynikach¹²⁷. W ramach analizy skupień można wymienić techniki, które przy pomocy różnych algorytmów dokonują porządkowania danych obiektów. Jednak większość z nich wykorzystuje tzw. miary odległości lub niepodobieństwa do klasyfikacji obiektów¹²⁸.

¹²⁵ Everitt, B. S., S. Landau, M. Leese, and D. Stahl, 2011, *Cluster Analysis*. 5th ed. Chichester, UK: Wiley.

¹²⁶ Kaufman, L., and P. J. Rousseeuw, 1990, *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*. New York: Wiley.

¹²⁷ Everitt, B. S., 1993, *Cluster Analysis*. 3rd ed. London: Arnold.

¹²⁸ Stata Manual 2012.

Tabela 6. Podział metod grupowania

Metody hierarchiczne	Metody niehierarchiczne
Metody te polegają na iteracyjnym łączeniu obiektów w coraz to większe lub coraz to mniejsze skupienia (budowanie hierarchii skupień w zależności od odległości między nimi)	Metody te polegają na przenoszeniu obiektów z jednego skupienia do innego, w poszukiwaniu najlepszego zestawu skupień według zadanego kryterium (np. najmniejszej wariancji międzygrupowej)

Źródło: Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, materiały dydaktyczne.

W pierwszym etapie analizy w celu wyodrębnienia grup obiektów podobnych pod względem natężenia zjawiska wykluczenia społecznego posłużono się niehierarchiczną metodą k -średnich. Wykorzystanie tej metody w odróżnieniu od metod hierarchicznych nie wymaga zdefiniowania macierzy odległości pomiędzy każdą parą badanych obiektów, co zdecydowanie ułatwia obliczenia. Metoda ta umożliwia zakwalifikowanie badanych obiektów do k grup, gdzie k jest egzogenicznie ustaloną liczbą rzeczywistą, która odpowiada pożądanej liczbie skupień. Grupowanie odbywa się poprzez kolejne iteracje, dzięki którym wyodrębnia się objekty, które leżą najbliżej danych centrów¹²⁹:

- 1) Każdy obiekt x_i jest przypisywany do odpowiadającego mu centrum,
- 2) Każde centrum C_k jest aktualizowane, aby stanowić średnią z zakwalifikowanych do niego obiektów.

Algorytm zbiega do wyniku, gdy każda kolejna zmiana nie powoduje istotnych odchyień w składzie wyodrębnionych skupień. Opiera się on na minimalizacji sumy kwadratów odchyień pomiędzy analizowanymi obiektami w danej grupie (*within cluster sum of squares*)¹³⁰:

$$J_k = \sum_{k=1}^K \sum_{i \in C_k} (x_i - m_k)^2,$$

Gdzie $(x_1, \dots, x_n) = X$ to macierz badanych obiektów a $\sum_{i \in C_k} x_i / n_k$ to centrum danego skupienia C_k a n_k to liczba obiektów w danym skupieniu.

Tak ujęta metoda jest zbliżona do innych związanych z grupowaniem podobnych do siebie obiektów tj. m.in. odległość Euklidesowa, gdzie zadaniem jest minimalizacja odległości

¹²⁹ A. Gordo and F. Perronnin. *Asymmetric distances for binary embeddings*. CVPR, 2011.

¹³⁰ Ch. Ding, X. He, 2004, *K-means Clustering via Principal Component Analysis*, Berkley.

geometrycznej i z racji swej formalnej specyfikacji implikuje zbieżność do lokalnego optimum w każdej z wyszczególnionych grup, choć nie gwarantuje znalezienia optimum w danym skupieniu¹³¹.

W drugim etapie analizy w celu zbadania powiązań pomiędzy obiektami wykorzystano metody hierarchiczne, w ramach których w literaturze przedmiotu wyróżnia się podejście aglomeracyjne (*agglomerative*) oraz podejście deglomeracyjne (*divisive*). Oba podejścia umożliwiają analizę hierarchii wewnątrz skupień jednak różnią się co do zasady ich wyodrębniania.

W ramach metod aglomeracyjnych, algorytmy porządkujące struktury klastrów tworzą tzw. macierz podobieństwa obiektów, a w dalszych krokach łączą w skupienia obiekty lub grupy najbardziej podobne do siebie. Początkowo każdy obiekt zostaje przyporządkowany do jednej grupy. Implikuje to powstanie N grup, z których liczebność każdej wynosi 1. Następnie dwie najbliższe grupy są łączone; liczba grup wynosi $N - 1$, z tym że jedna z grup ma liczebność równą 2, a pozostałe grupy równą jedności. Proces połączeń jest kontynuowany, aż do uzyskania wyniku, czyli hierarchii wszystkich klasyfikowanych obiektów. W tym przypadku w ramach pierwszego kroku procedury rozważamy $\frac{N(N-1)}{2}$ możliwych połączeń badanych obiektów¹³².

Z kolei algorytmy deglomeracyjne w pierwszym etapie biorą pod uwagę skupienie obejmujące wszystkie obiekty, a w kolejnych krokach procedury dzielą je na mniejsze grupy podobnych do siebie obiektów. Przy wykorzystaniu metod deglomeracyjnych, w ramach pierwszego kroku, bierzemy pod uwagę $2^{(n-1)} - 1$ możliwych porównań poszczególnych obiektów. Warto odnotować, iż zarówno w przypadku metod aglomeracyjnych jak i deglomeracyjnych liczba ta rośnie wykładniczo wraz z N .

Zarówno przy grupowaniu aglomeracyjnym, jak i deglomeracyjnym konieczne jest zdefiniowanie miary odległości pomiędzy badanymi zbiorami A i B z wykorzystaniem wybranej miary d . Najczęściej stosowane kryteria grupowania to¹³³:

- Metoda pojedynczego połączenia (*single linkage*). Odległość między dwoma skupieniami jest zdefiniowana jako odległość między dwoma najbliższymi punktami, po jednym z każdego skupienia: $\min\{d(a, b): a \in A, b \in B\}$.

¹³¹M. Norouzi D.J. Fleet, *Cartesian k-means*, Department of Computer Science University of Toronto; online: <http://www.cs.toronto.edu/~norouzi/research/papers/ckmeans.pdf>.

¹³²G. Lance, and W. T. Williams, 1967, *A general theory of classificatory sorting strategies: 1. Hierarchical systems*, Computer Journal 9: 373–380.

¹³³Op. cit.

- Metoda całkowitego połączenia (*complete linkage*). Odległość między dwoma skupieniami jest zdefiniowana jako odległość między dwoma najbardziej oddalonymi punktami, po jednym z każdego skupienia: $\max\{d(a, b): a \in A, b \in B\}$.
- Metoda średniej odległości (*average distance*). Odległość między dwoma skupieniami jest zdefiniowana jako średnia odległość między każdymi dwoma punktami, po jednym z każdego skupienia: $\frac{1}{|A||B|} \sum_{a \in A} \sum_{b \in B} d(a, b)$.
- Metoda Warda. Odległość między dwoma skupieniami zdefiniowana jest wariancją obiektów wewnątrz danego klastra. Minimalna odległość to tzw. odległość euklidesowa podniesiona do kwadratu: $d(\{A\}, \{B\}) = \|A - B\|^2$.
- Metoda odległości między środkami (*centroid*). Odległość między dwoma skupieniami jest zdefiniowana jako odległość między dwoma ich środkami ciężkości: $d(a, b)$.

Ogólny zapis formalny, który pozwala z kolei na uproszczone przedstawienie wszystkich metod hierarchicznych nosi nazwę formuły Lance'a-Williamsa¹³⁴:

$$d_{k(ij)} = \alpha_i d_{ki} + \alpha_j d_{kj} + \beta d_{ij} + \gamma |d_{ki} - d_{kj}|,$$

gdzie d_{ij} to odległość pomiędzy skupieniem i oraz j ; $d_{k(ij)}$ to odległość pomiędzy skupieniem k , a nowym zgrupowaniem powstałym po połączeniu skupień i oraz j . α, β, γ to parametry, których wartości zależą od wyboru konkretnej metody hierarchicznej. Wartości parametrów w zależności od zastosowanej metody zostały zaprezentowane w tabeli 7. W praktyce wykorzystanie powyższego równania oraz wartości parametrów sprowadza się do obliczenia tzw. miar niepodobieństw pomiędzy grupami tworzonymi na kolejnych etapach tworzenia klastrów¹³⁵. Wartości tych miar będą widoczne na dendrogramach, będących wizualizacją wyników algorytmów hierarchicznych.

Obliczenia zostały przeprowadzone z wykorzystaniem algorytmu k-średnich, algorytmu Warda oraz algorytmu całkowitego połączenia, zaimplementowanego w pakiecie *STATA13 MP*. Uszczegółowiona metodyka pomiaru zjawiska wykluczenia społecznego oraz obliczeń statystycznych została przedstawiona w kolejnych podrozdziałach.

¹³⁴ A. C Rencher, 2002, *Methods of Multivariate Analysis. 2nd ed.* New York: Wiley.

¹³⁵ Everitt, B. S., S. Landau, M. Leese, and D. Stahl. 2011. *Cluster Analysis. 5th ed.* Chichester, UK: Wiley.

Tabela 7. Wartości parametrów równania w zależności od zastosowanej metody

Metoda / parametr	α_i	α_j	β	γ
Pojedynczego połączenie	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$-\frac{1}{2}$
Całkowitego połączenie	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	0	$\frac{1}{2}$
Średniej odległości	$\frac{n_i}{(n_i + n_j)}$	$\frac{n_j}{(n_i + n_j)}$	0	0
Warda	$\frac{n_i + n_k}{(n_i + n_j + n_k)}$	$\frac{n_j + n_k}{(n_i + n_j + n_k)}$	$\frac{-n_k}{(n_i + n_j + n_k)}$	0
Odległości między środkami	$\frac{n_i}{(n_i + n_j)}$	$\frac{n_i}{(n_i + n_j)}$	$\alpha_i \alpha_j$	0

Źródło: Everitt, B. S., S. Landau, M. Leese, and D. Stahl. 2011. *Cluster Analysis*. 5th ed. Chichester, UK: Wiley.

3.2. Wielowymiarowy wskaźnik wykluczenia społecznego

W oparciu o analizę zjawiska wykluczenia społecznego można stwierdzić, że jego pomiar statystyczny nie jest łatwym procesem. Różne definicje i ujęcia teoretyczne zjawiska, jego wielowymiarowość, powiązanie z ubóstwem nastrożają wielu problemów metodologicznych w jego analizie.

Faktem jest jednak znacznie szersze pojęciowo ujęcie zjawiska wykluczenia społecznego. Jak już zostało powiedziane, trudno jednoznacznie określić wszystkie możliwe obszary wykluczenia co przekłada się bezpośrednio na metodykę pomiaru. Wskazuje się jednak na kluczowe znaczenie pracy i pomiaru wykluczenia z rynku pracy w całościowym ujęciu tego zjawiska¹³⁶.

W celu pomiaru zjawiska wykorzystano tzw. podejście wielowskaźnikowe. Jako uzasadnienie wyboru można wskazać na wielowymiarowość wykluczenia społecznego, która skłania do używania różnych wskaźników dla wielu obszarów wykluczenia. Problematyka dotycząca tego zjawiska została szczegółowo przedstawiona w rozdziale pierwszym. Jako podstawowe obszary wykluczenia społecznego, które wykorzystano do konstrukcji wskaźnika, wybrano, tak jak to zalecają T. Burchard, J. Le Grand i D. Piachaud (2002), a także tak jak to wskazano w metodologii Eurostatu:

¹³⁶ GUS, 2013, *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa łódzkiego*, Łódź.

- Obszar konsumpcji – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na niewystarczające dochody,
- Obszar produkcji – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na bycie bezrobotnym oraz niemożność podniesienia kwalifikacji umożliwiających uzyskanie pracy,
- Obszar zaangażowania politycznego – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na ograniczanie jej biernych lub czynnych praw wyborczych,
- Obszar integracji społecznej – jednostka podlega wykluczeniu ze względu na niewchodzenie w kontakty z innymi członkami społeczeństwa.

W rezultacie w tabeli 8 zobrazowano wielowymiarowy wskaźnik wykluczenia społecznego, który został wykorzystany w badaniu¹³⁷.

Do pomiaru wykluczenia z rynku posłużył wskaźnik bezrobocia długotrwałego. Obszar wykluczenia ekonomicznego zobrazowano udziałem osób korzystających z pieniężnych świadczeń pomocy społecznej w danym regionie. Wykluczenie z konsumpcji ilustruje Local Human Development Index – Wealth (LHDI-W), który stanowi przybliżoną miarę dochodu rozporządzalnego mieszkańców. Z braku innych wskaźników założono, że poziom aktywności społecznej wskazuje pośrednio liczba aktywnych stowarzyszeń i fundacji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców.

Tabela 8. Wielowymiarowy wskaźnik wykluczenia społecznego

Obszar	Wskaźnik
Wykluczenie na rynku pracy	Stopa bezrobocia długotrwałego
Wykluczenie ekonomiczne	Udział korzystających z pieniężnej pomocy społecznej wśród ogółu ludności
Wykluczenie z konsumpcji	Local Human Development Index - Wealth
Wykluczenie z działań społecznych	Liczba stowarzyszeń i fundacji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców
Zagrożenie przestępczością	Przestępstwa przeciw mieniu i życiu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców
Zagrożenie uzależnieniem	Osoby zatrzymane po spożyciu alkoholu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców

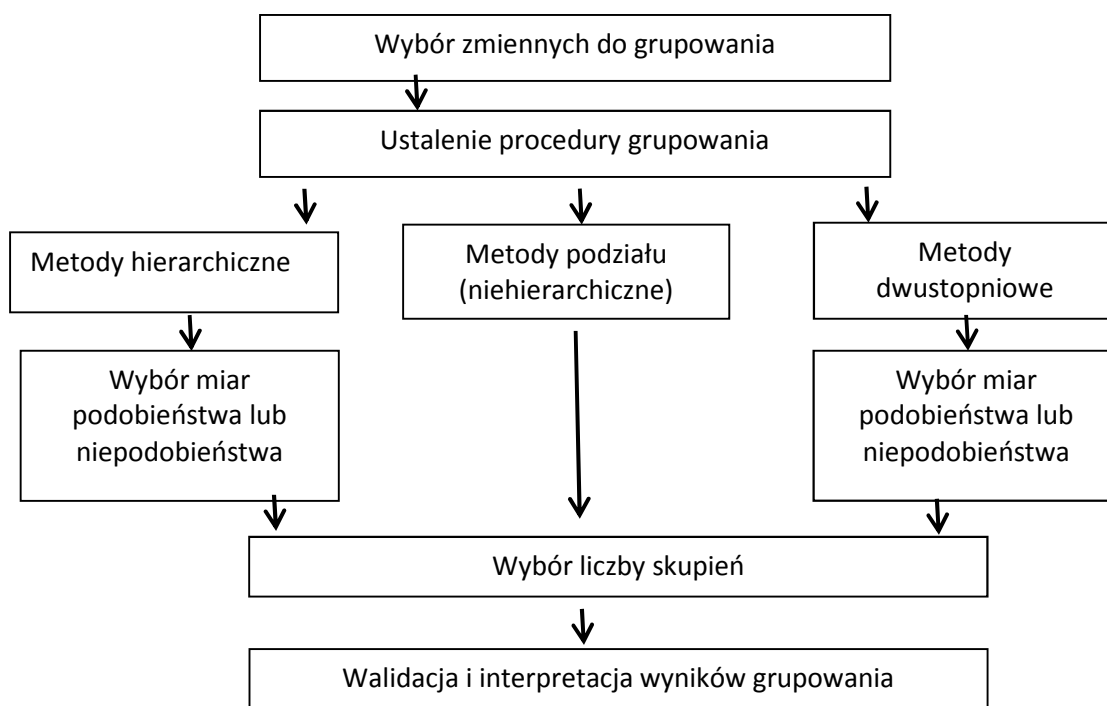
Źródło: opracowanie własne.

W obszarze zagrożenia przestępczością uwzględniono przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. W końcu jako substytut zagrożenia uzależnieniem potraktowano liczbę osób zatrzymanych po spożyciu alkoholu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców.

¹³⁷ Wskaźniki zostały dobrane tak, aby możliwe było jak najaktualniejsze zobrazowanie zagregowanego zjawiska wykluczenia społecznego na mapie powiatów województwa łódzkiego.

W kolejnym etapie badań opracowano szczegółową procedurę badawczą, której schemat przedstawiono na rysunku 38. Pierwszy z etapów procedury zakładał wyodrębnienie zmiennych, które posłużyły do określenia grup podobieństwa. Istotnym było, aby poszczególne zmienne z jednej strony dobrze charakteryzowały badaną zbiorowość, a z drugiej pozwalały na jasne rozróżnienie pomiędzy badanymi obiektami¹³⁸. Zaleca się ponadto, aby zmienne nie były ze sobą silnie skorelowane. Tak więc wyodrębniono 6 obszarów, które miały różnicować badane obiekty. Każdy z obszarów odnosił się do innego wymiaru wykluczenia społecznego, a przypisanie poszczególnych wskaźników do wyszczególnionych obszarów umożliwiło indywidualne i jednoznaczne scharakteryzowanie każdego z badanych powiatów (tabela 8). Przy konstrukcji wskaźnika wykluczenia społecznego posłużono się metodyką Eurostatu (badanie *Local Human Development Index*) jak również dostępnymi pracami empirycznymi, które badają to zjawisko.

Rysunek 38. Etapy procedury badawczej w ramach analizy skupień

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

¹³⁸ Wedel, Kamakura, 2000, *Market Segmentation. Conceptual and Methodological Foundations Series: International Series in Quantitative Marketing*, Vol. 8, Springer.

W ramach drugiego etapu procedury badawczej, czyli ustalenia procedury grupowania zdecydowano o sposobie utworzenia zbiorów podobnych obiektów. Jak już wspomniano, istnieje wiele metod grupowania obiektów, z których główne rozróżnienie to metody hierarchiczne i niehierarchiczne. W analizie zastosowano zarówno metody niehierarchiczne (algorytm k-średnich), jak i hierarchiczne (algorytm połączenia całkowitego oraz Warda).

Zdecydowano się na wybór metody k-średnich z uwagi na szereg zalet, które mogą być przydatne przy rozwiązywaniu podjętego problemu badawczego, tj.:

- Metoda optymalizuje wewnątrzgrupowe miary odległości, tak więc nie trzeba wskazywać miary odległości w pierwszym etapie procedury,
- Procedura rozpoczyna się, gdy algorytm przyporządkowuje losowo wybrany obiekt do jednej z grup, a następnie może on zostać przypisany do innej grupy, do której może być bardziej podobny. Metody hierarchiczne zakładają nieodwracalność procedury porządkowania.
- W pierwszym etapie analizy nie ma potrzeby tworzenia hierarchii badanych obiektów, a jedynie utworzenie grup podobieństw.
- Ogólnie metoda k-średnich jest bardziej odporna na błędy i ewentualnie źle dobrane zmienne.

Istotnym problemem w analizie skupień jest liczba grup, która powinna zostać wyodrębniona w toku analizy danych¹³⁹. Wykorzystując metodę k-średnich należy dokonać preselekcji liczby skupień przed właściwą analizą. Z uwagi na liczbę analizowanych jednostek, a także sam problem badawczy postanowiono wyodrębnić 3 różniące się pomiędzy sobą jednostki taksonomiczne. Po wstępnych obliczeniach odrzucono liczebność 2 i 5 skupień jako nieefektywną.

Aby pogłębić analizę powiązań pomiędzy obiektami w obrębie poszczególnych skupień zastosowano z kolei metody hierarchiczne. W celach porównawczych zdecydowano się na wykorzystanie dwóch algorytmów: metody połączeń całkowitych (*complete linkage*) oraz metody Warda (*Ward's algorithm*). Konieczne było tu również zdefiniowanie miary niepodobieństwa, która będzie wykorzystana do obliczenia odległości pomiędzy badanymi obiektami. Z uwagi na szeroką gamę zastosowań, prostotę analizy, a także udokumentowaną odporność na błędy¹⁴⁰,

¹³⁹ Problem optymalizacji liczby skupień szerzej opisują np.: S. Ray, R. H. Turi, *Determination of Number of Clusters in K-Means Clustering and Application in Colour Image Segmentation*, School of Computer Science and Software Engineering Monash University, Wellington Road, Clayton, Victoria, 3168, Australia [dostępny: <http://www.csse.monash.edu.au/~roset/papers/cal99.pdf>].

¹⁴⁰ Np. A. D. Gordon, 1999, *Classification. 2nd ed.* Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.

zdecydowano się na zastosowanie miary Euklidesowej o ogólnej postaci (w dwuwymiarowym układzie współrzędnych)¹⁴¹:

$$d(p, q) = \sqrt{(p_1 - q_1)^2 + (p_2 - q_2)^2},$$

gdzie $d(p, q)$ definiuje odległość pomiędzy punktami p i q .

Do cech charakterystycznych i zalet zastosowanych algorytmów hierarchicznych zaliczyć można przede wszystkim to, że:

- Pozwalają uzyskać układ obiektów bardzo czytelny w analizie i łatwy do interpretacji,
- Tworzone są mniejsze klastry, co umożliwia bardziej pogłębioną analizę.

Ostatni etap procedury – walidacja i interpretacja wyników analizy – zaprezentowano w kolejnym podrozdziale.

3.4. Mapa wykluczenia społecznego

W tabeli 9 przedstawiono szczegółową statystykę opisową wykorzystanych w obliczeniach danych. Wskaźniki zostały pozyskane ze wskazanych źródeł i przyporządkowane danym powiatom, tak że każdy z powiatów charakteryzował się sześcioma niezależnymi cechami, z których każda wskazywała na jeden z obszarów wykluczenia społecznego wskazanego w tabeli 8.

Tabela 9. Statystyka opisowa wykorzystanych danych

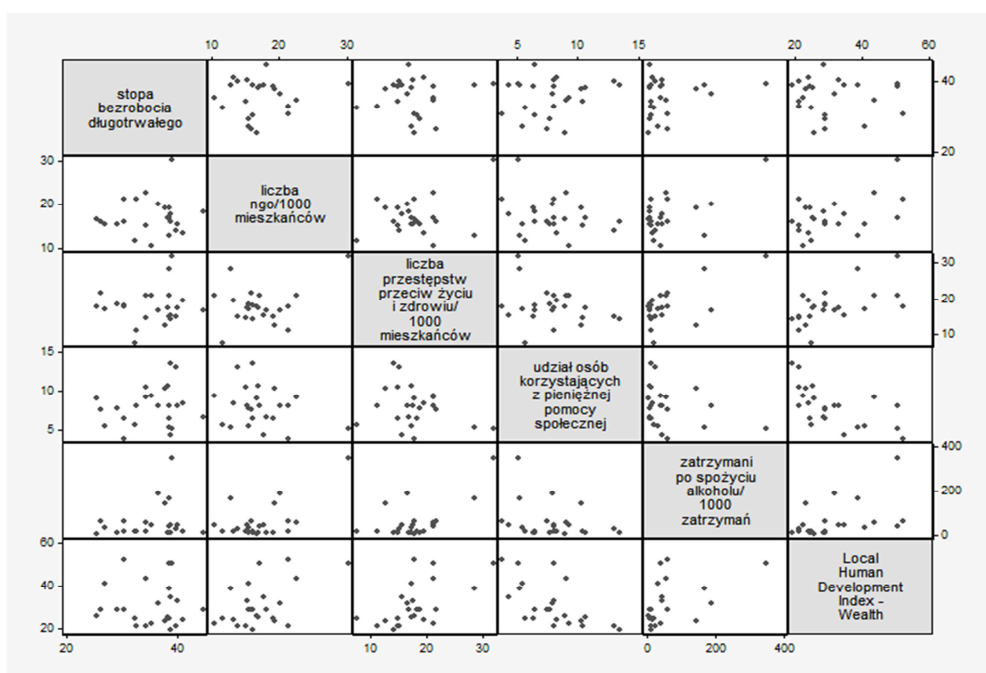
Zmienna	Liczba obserwacji	Średnia	Odchylenie standardowe	Mini mum	Maxi mum	Źródło
Stopa bezrobocia długotrwałego	24	35,37917	5.136653	25,4	44,7	GUS-Bank Danych Lokalnych
Liczba NGO/1000 mieszkańców	24	17,15417	4.129636	10,4	30,2	GUS-Bank Danych Lokalnych
Liczba przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu / 1000 mieszkańców	24	17,81375	5.062376	7,46	31,83	Statystyki Policyjne
Udział osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej w ogóle populacji zamieszkującej dany powiat	24	7,9125	2.515751	3,8	13,5	Regionalne Centrum Polityki Społecznej
Liczba osób zatrzymanych po spożyciu alkoholu/ 1000 zatrzymań	24	56,94167	80.21261	4,5	348,5	Polska Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych
Local Human Development Index	24	31,025	10.13917	19,1	52,4	www.mojapolis.pl

Źródło: obliczenia własne.

¹⁴¹ Szczegółową formalną definicję odległości euklidesowej można znaleźć np. w: N. Krislock, H. Wolkowicz, *Euclidean Distance Matrices and Applications*, International Series in Operations Research & Management Science Volume 166, 2012, s. 879-914.

Liczba obserwacji odpowiada liczbie badanych powiatów. Najwyższą wartość średnią jak i odchylenie standardowe odnotowano w przypadku zmiennej *liczba osób zatrzymanych po spożyciu alkoholu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców* – wartości wskaźnika wahały się tu od 4,5 do 348,5 zatrzymania. Najniższą wartość średnią jak i odchylenie standardowe odnotowano w przypadku zmiennej *udział osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej w ogóle populacji zamieszkującej dany powiat* – wartości wskaźnika wahały się w tym przypadku od 3,8 do 13,5. W dalszym etapie procedury narysowano macierz z wartościami poszczególnych wykorzystanych wskaźników (rysunek 39).

Rysunek 39. Macierz wykorzystanych danych

Źródło: obliczenia własne.

Powyższa macierz wskazuje, tak jak to wynika ze statystyki opisowej, szeroką rozpiętość liczbową wartości analizowanych wskaźników. Wstępna analiza wykresu może wskazywać na istnienie pewnych różniących się od siebie grup w badanej zbiorowości obiektów. Tak więc przeprowadzono analizę skupień z wykorzystaniem metody k-średnich (*k-means*), zgodnie z wcześniejszymi założeniami dokonano preselekcji 3 skupień. Wykorzystano algorytm losowego ustalenia centrum pierwszej z grup (*krandom*). W efekcie przeprowadzonej procedury wyodrębniono skupienia o następującej liczebności (tabela 10).

Tabela 10. Liczebność obiektów w ramach wyodrębnionych skupień

Skupienie	Częstość
1	4
2	8
3	12

Źródło: obliczenia własne.

Następnie dokonano opisu cech charakterystycznych dla obiektów przyporządkowanych do danego skupienia (tabela 11).

Tabela 11. Wewnątrzgrupowa statystyka wykorzystanych zmiennych

Skupienie	Stopa bezrobocia długotrwałego (minimum, średnia, maximum)	Liczba NGO/1000 mieszkańców	Liczba przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu / 1000 mieszkańców	Udział osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej w ogóle populacji w powiecie	Liczba osób zatrzymanych po spożyciu alkoholu/ 1000 zatrzymań	Local Human Development Index – Wealth
1	36,5	12,8	12,46	5,12	144	23,3
	38,05	20,6	22,3425	7,1575	211,825	36,15
	39,1	30,2	31,83	10,31	348,5	50,9
2	26,2	10,4	15,46	3,8	30,1	22,2
	33,9	16,9625	19,09125	6,95	46,925	38,35
	40,2	22,6	21,76	9,36	60,6	52,4
3	25,4	11,6	7,46	5,65	4,5	19,1
	35,475	16,13333	15,4525	8,805833	11,99167	24,43333
	44,7	21,3	19,48	13,5	24,9	29
Total	25,4	10,4	7,46	3,8	4,5	19,1
	35,37917	17,15417	17,81375	7,9125	56,94167	31,025
	44,7	30,2	31,83	13,5	348,5	52,4

Źródło: obliczenia własne.

Każdy z wyodrębnionych klastrów charakteryzuje się innymi cechami, których wartości minimalne, maksymalne i średnie przedstawiono w tabeli 11. Zgodnie z przyjętą metodologią badawczą założono, że obiekty w ramach danego klastra są do siebie podobne.

Skupienie 1 odznacza się w szczególności:

- największym natężeniem zjawiska bezrobocia długotrwałego (38,05%), czyli potencjalnie najbardziej niekorzystną sytuacją na rynku pracy,
- potencjalnym największym zagrożeniem związanym z rozprzestrzenianiem się alkoholizmu,
- największym poziomem przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu w przeliczeniu na 1000 mieszkańców (22,34), co potencjalnie wskazuje na największe zagrożenie przestępczością w tym skupisku,

- średnim poziomem liczby osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej,
- średnim poziomem ogólnej zamożności mierzonej wskaźnikiem LHDI,
- najwyższym poziomem aktywności obywatelskiej mierzonej liczbą stowarzyszeń i fundacji.

Skupienie 2 odznacza się z kolei:

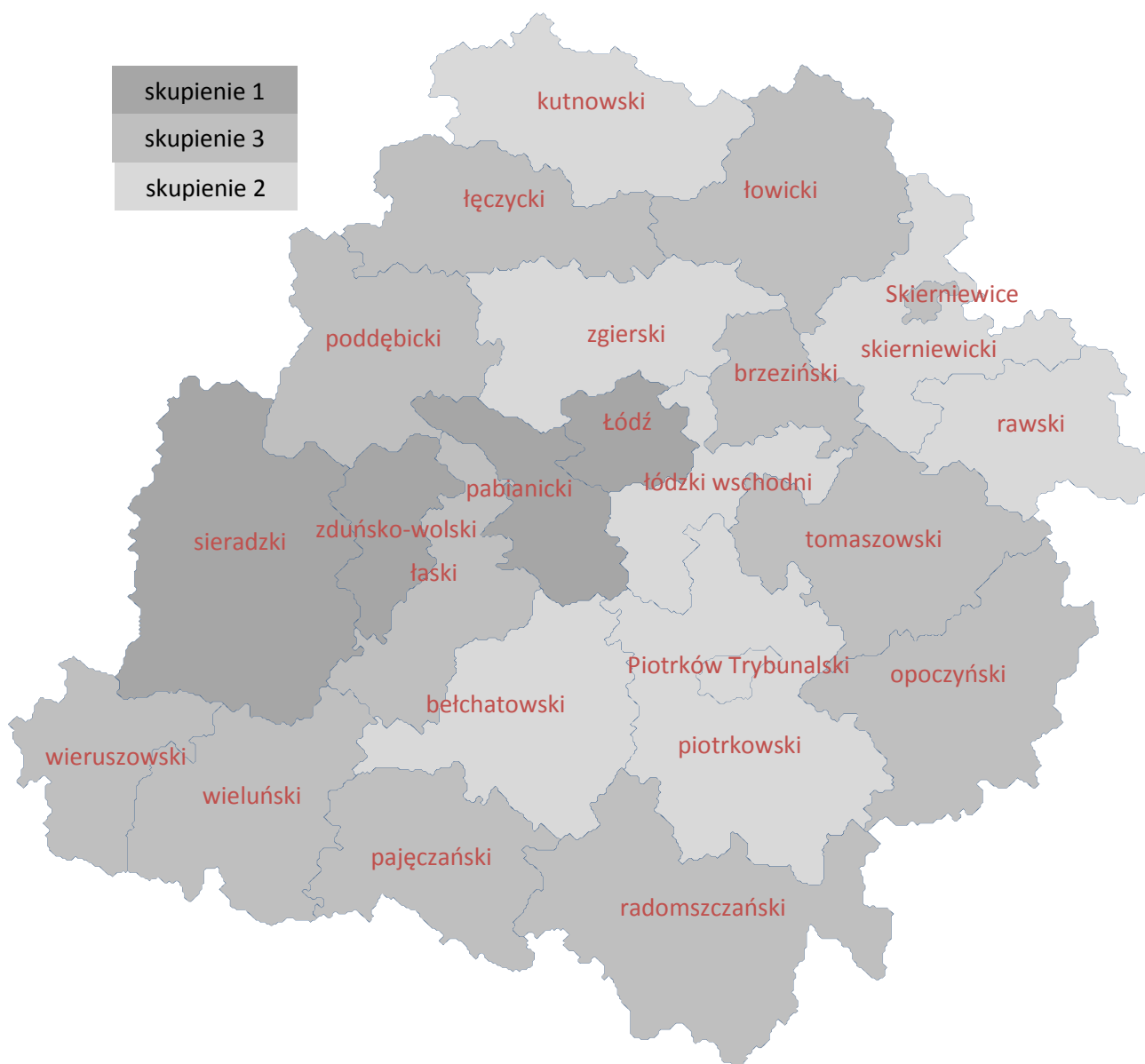
- wyższym poziomem zamożności mierzonej wskaźnikiem LHDI,
- najniższym odsetkiem osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej,
- średnim poziomem zagrożenia przestępczością,
- średnim poziomem aktywności obywatelskiej.

Skupienie 3 charakteryzuje się:

- zdecydowanie najniższym poziomem zamożności mierzonej wskaźnikiem LHDI,
- najwyższą liczbą osób korzystających z pieniężnej pomocy społecznej,
- najniższą aktywnością obywatelską,
- średnim poziomem bezrobocia długotrwałego.

Graficzną ilustrację poszczególnych skupień w odniesieniu do województwa łódzkiego przedstawia rysunek 40. W ramach przeprowadzonej procedury badawczej dokonano statystycznego porządkowania obiektów z pomocą metody k-średnich, która umożliwiła segregację obiektów (w tym przypadku powiatów) do grup cechujących się określonymi podobieństwami. Analizując cechy charakterystyczne dla wyszczególnionych skupień można stwierdzić, że klaster oznaczony numerem 1, zawierający cztery obiekty, charakteryzuje się stosunkowo najwyższym poziomem wykluczenia społecznego mierzonego z pomocą skonstruowanego wskaźnika. Klaster oznaczony numerem 3 odznacza się średnim poziomem wykluczenia społecznego, mierzonego przy pomocy zastosowanego wskaźnika (warto jednak zauważyć, że poziom ubóstwa jest tu największy). Klaster oznaczony numerem 2 odznacza się stosunkowo najmniejszym poziomem wykluczenia społecznego mierzonego z wykorzystaniem wielowymiarowego wskaźnika (najwyższy poziom zamożności, najniższy wskaźnik bezrobocia długotrwałego, najmniej osób korzystających z zasiłków pomocy społecznej).

Rysunek 40. Mapa wykluczenia społecznego dla województwa łódzkiego¹⁴²

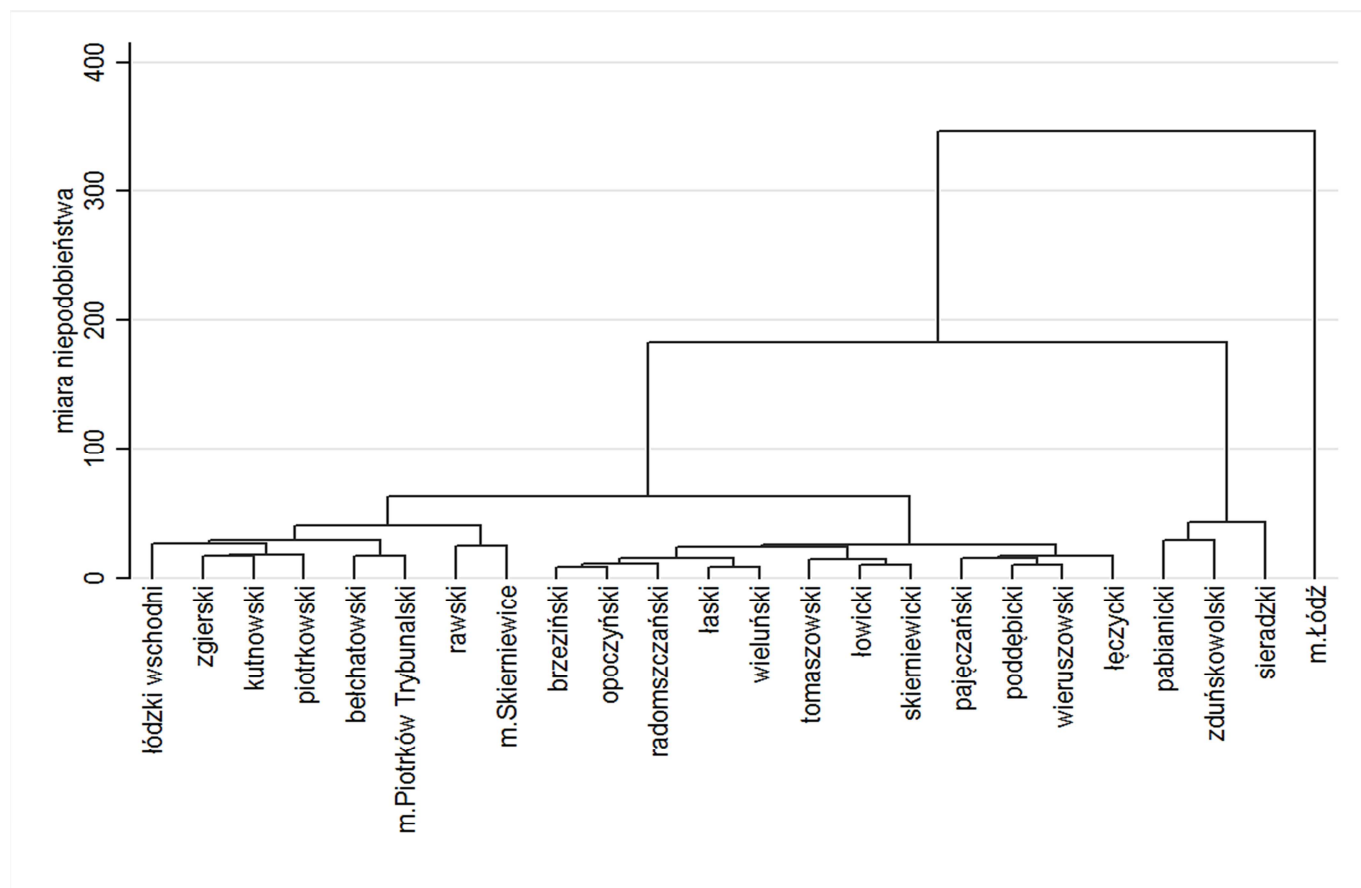
Źródło: obliczenia własne.

Aby zachować spójność z poprzednią częścią raportu, w ramach obliczeń z wykorzystaniem algorytmów hierarchicznych, również i tu posłużono się agregowaną zmienną opisującą pięć wymiarów wykluczenia społecznego. Zmienna ta została szczegółowo opisana w rozdziale 3.2.

W pierwszej kolejności, na rysunku 41 przedstawiono wyniki hierarchicznej metody połączeń całkowitych dla poszczególnych powiatów badanego województwa.

¹⁴² W tym przypadku kolor nie oznacza natężenia wskaźnika, a jedynie przynależność do określonego skupienia (jednego z trzech wyszczególnionych).

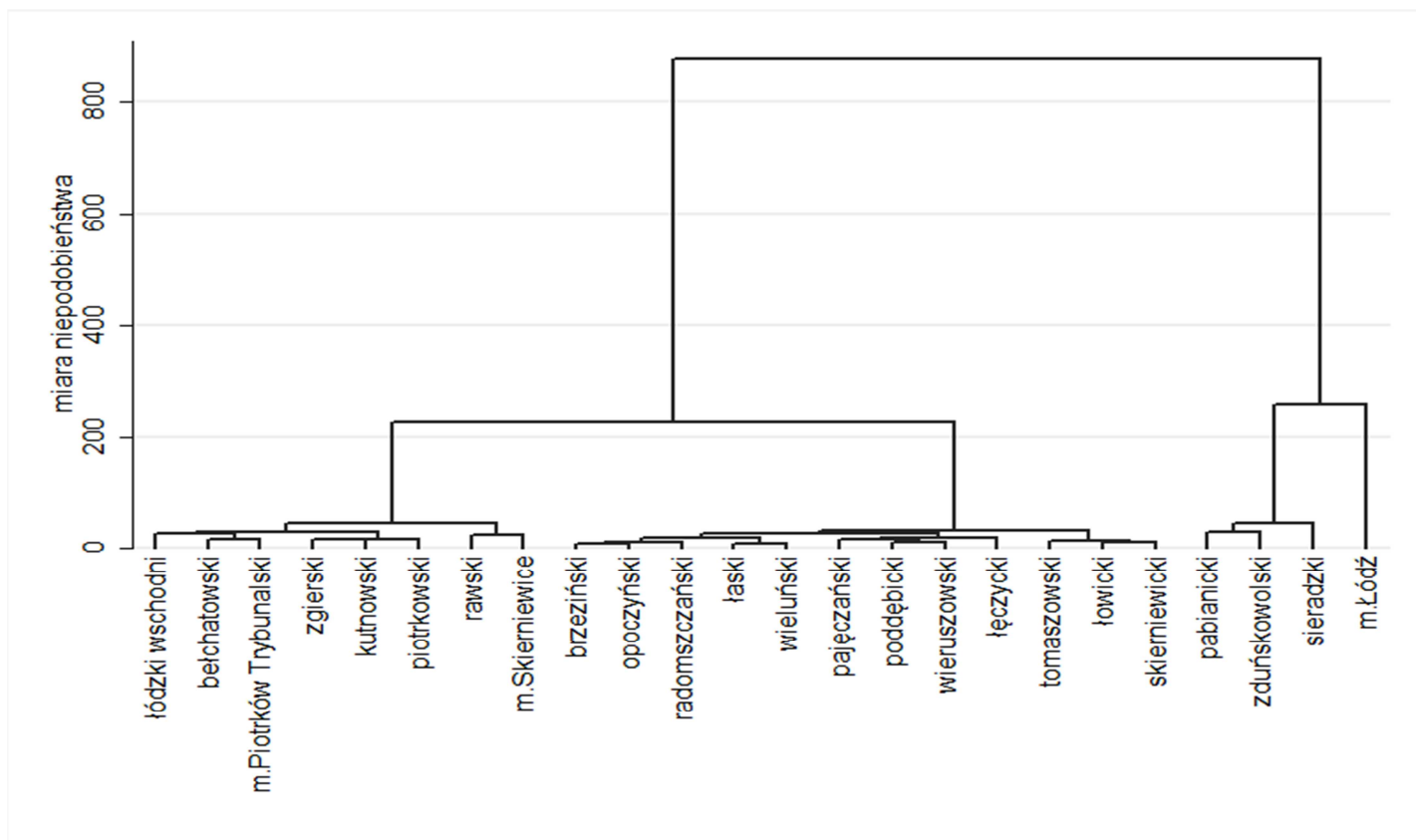
Rysunek 41. Dendrogram dla hierarchicznej metody całkowitego połączenia

Źródło: obliczenia własne.

Z kolei rysunek 42 przedstawia dendrogram dla obliczeń przeprowadzonych z wykorzystaniem algorytmu Warda. Jak to zostało zobrazowane na rysunkach 41 oraz 42, obie metody hierarchiczne dają bardzo podobne rezultaty, co sugeruje poprawność przyjętych założeń teoretycznych. Oba rysunki wskazują na istnienie trzech dużych skupień badanych obiektów. Klasyfikacja badanych powiatów jest w dużej mierze zbieżna z mapą wykluczenia społecznego (rysunek 40) opracowaną na podstawie wyników algorytmu k-średnich. Można jednak zaobserwować niewielkie różnice, jeśli chodzi o stopień podobieństwa badanych obiektów.

Rysunek 42. Dendrogram dla hierarchicznej metody Warda

Źródło: obliczenia własne.

Drugą istotną informacją, którą można wyczytać z diagramów jest fakt, iż miasto Łódź dzieli spore różnice w wartości zagregowanego wskaźnika wykluczenia społecznego, w porównaniu do innych powiatów (widoczne jest to zwłaszcza na rysunku 41, gdzie Łódź została sklasyfikowana jako osobny klaster). W konsekwencji zaleca się odrębne traktowanie stolicy regionu, zarówno jeśli chodzi o definiowanie problemów badawczych, jak i podejmowanie działań naprawczych w obszarze przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Analiza hierarchiczna wyraźnie wskazała zbyt duże rozbieżności pomiędzy stolicą województwa a resztą powiatów.

Kolejną istotną informacją jest fakt istnienia dużej zbieżności pod względem zagregowanego wskaźnika wykluczenia społecznego w pozostałych dwóch skupieniach (widać to wyraźnie na obu powyższych rysunkach). Świadczy to o dużej homogeniczności powiatów zaklasyfikowanych do danego klastra. Pogłębiona analiza wskazuje, że w ramach pierwszego skupienia (nr 1 na mapie wykluczenia), szczególnie silne podobieństwo odnotowano pomiędzy powiatami:

- pabianickim i zduńskowolskim.

W ramach drugiego skupienia (nr 2 na mapie wykluczenia) szczególne podobieństwo dotyczy powiatów:

- bełchatowskiego i Piotrkowa Trybunalskiego,
- zgierskiego, kutnowskiego i piotrkowskiego,
- rawskiego i Skierniewic.

W ramach trzeciego skupienia (nr 3 na mapie wykluczenia) silną zbieżność wskaźnika obserwujemy na terenie powiatów:

- brzezińskiego, opoczyńskiego oraz radomszczańskiego,
- łaskiego oraz wieluńskiego,
- pajęczańskiego, poddębickiego, wierszowskiego i łęczyckiego,
- tomaszowskiego, skierniewickiego, i łowickiego.

Podsumowując tę część analizy, można stwierdzić, iż badany region jest stosunkowo silnie zróżnicowany jeśli chodzi o natężenie zjawiska wykluczenia społecznego. Jednakże wewnętrzna heterogeniczność województwa współwystępuje z dużym podobieństwem pewnych powiatów. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu w ramach podobnych do siebie zgrupowań winno się opierać na podobnym zestawie działań i priorytetów.

Warto zwrócić uwagę na potrzebę dalszych badań w tym aspekcie, w szczególności spójnych metodologicznie studiów wykluczenia społecznego na całym terytorium kraju, które dostarczą porównywalnego materiału empirycznego.

3.5. Podsumowanie analizy danych zastanych

Po przeprowadzeniu analizy danych zastanych można wskazać następujące główne tendencje i zjawiska charakterystyczne dla badanego regionu:

- Brak ogólnopolskiej metodologii pomiaru wykluczenia społecznego w jego różnych obszarach tak, aby możliwe było porównywanie danego regionu/powiatu z resztą kraju.
- Szczególnie widoczne na terenie województwa są niekorzystne tendencje depopulacyjne, które dotyczą zwłaszcza Łodzi, jednak samo zjawisko wyludniania się metropolii nie jest niczym nowym i dotyczy wszystkich dużych miast w Polsce. Łódź odznacza się jednak większą dynamiką zjawiska niż pozostałe polskie miasta.
- Recesja gospodarcza, która od lat dotyka region to wciąż jeszcze reperkusje likwidacji monokultury włókienniczej z wczesnych lat transformacji ustrojowej, choć znaczenie tego czynnika z upływem czasu zmniejsza się.

- Faktem jest trwały, wysoki poziom bezrobocia długotrwałego w regionie, który wskazuje na utrzymującą się niekorzystną sytuację na rynku pracy.
- Na wyższym poziomie niż w pozostałych regionach kraju kształtuje się odsetek osób zatrzymanych pod wpływem alkoholu, co również może świadczyć o potencjalnie wyższym poziomie zagrożenia uzależnieniami w regionie.
- Brak instytucjonalnej oferty dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – niewystarczająca jakość usług pośrednictwa pracy i doradztwa zawodowego, szczątkowa liczba subsydiów, które są jedną z najefektywniejszych metod pomocy w powrocie na rynek pracy.
- Zarówno instytucje rynku pracy, jak i ośrodki pomocy społecznej z uwagi na masowość i skalę działania nie skupiają się w wystarczającym stopniu na grupach potrzebujących wsparcia. Zasiłki są zbyt powszechne, a ich wysokość jest za niska. Niewystarczająca jest ponadto liczba pracowników socjalnych, pośredników pracy i doradców zawodowych. W związku z powyższym, w obszarze tym można wymienić następujące cele długoterminowe: konieczność przebudowy instytucjonalnej – zintegrowanie instytucji rynku pracy i pomocy społecznej oraz ich ścisłą współpracę; większą specjalizację programów ALMP (aktywne programy rynku pracy), w tym specjalizację w ramach danych grup docelowych oraz zwiększenie gamy oferowanych usług; wprowadzenie regionalnie sterowanej polityki rynku pracy (programy dopasowane do potrzeb regionów); dywersyfikację działań zarówno pod kątem metodycznym, jak i sektorowym; zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w powstawaniu i funkcjonowaniu programów rynku pracy oraz rozwój ekonomii społecznej; udział społeczności lokalnych w programach ALMP; rozwój dodatkowych form pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym – indywidualny coaching i doradztwo; zmianę modelu pośrednictwa pracy i doradztwa zawodowego (powiązanie usług z lokalnym rynkiem pracy); reformę systemu świadczeń socjalnych i zasiłków dla bezrobotnych oraz powiązanie ich z programami ALMP i indywidualizację kryteriów przyznania pomocy; stosowanie nowych technologii wspierających działanie programów ALMP.

4. Metodologia badań własnych

Rozdział czwarty opisuje koncepcję procesu badawczego, a także rodzaj wykonanych badań ilościowych oraz jakościowych wraz z doбором prób do każdego badania. W badaniu wzięły udział osoby zagrożone wykluczeniem społecznym oraz pracodawcy z regionu (badania ilościowe) pochodzący z każdego powiatu województwa, a także osoby pracujące w instytucjach pomocowych (badania jakościowe).

4.1. Zarys koncepcyjny badania

Problematyka badawcza została usystematyzowana poprzez przyporządkowanie poszczególnych pytań badawczych do pięciu głównych obszarów. Efekt usystematyzowania problematyki badawczej prezentuje tabela 12.

Tabela 12. Przyporządkowanie pytań badawczych poszczególnym obszarom

Lp.	Pytanie badawcze
Obszar I – Identyfikacja i skala wykluczenia społecznego w województwie łódzkim	
I.1.	Na czym polega i w czym się przejawia wykluczenie społeczne?
I.2.	Jakie problemy społeczne i w jakim natężeniu występują na terenie województwa łódzkiego?
I.3.	Jakie kategorie społeczne i dlaczego są szczególnie narażone na wykluczenie społecznie ?
Obszar II – Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego	
II.1.	Jakie czynniki wpływają na wykluczenie społeczne?
II.2.	Jak przedstawia się zjawisko dyskryminacji w poszczególnych grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
II.3.	Jak przedstawia się zjawisko „dziedziczenia wykluczenia” w różnych kategoriach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
Obszar III – Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego	
III.1.	Jak wygląda ogólna sytuacja na regionalnym i lokalnych rynkach pracy województwa łódzkiego?
III.2.	Jaka jest dynamika liczby osób korzystających z pomocy społecznej, jakie są jej przyczyny?
III.3.	Jakie trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb człowieka mają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym?
III.4.	Jaka jest ekonomiczna sytuacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
Obszar IV – Ocena działań realizowanych przez instytucje rynku pracy z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym	
IV.1.	Jakie działania i z jakim skutkiem są podejmowane przez PSZ i OPS w stosunku do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
IV.2.	Z jakich form wsparcia oferowanych przez PSZ i OPS korzystają najczęściej osoby zagrożone wykluczeniem społecznym?
IV.3.	Jakie są motywy korzystania bądź nie ze wsparcia instytucjonalnego?
IV.4.	Jakie są bariery w aktywizacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
IV.5.	Jak przedstawiają się aspiracje i dążenia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
Obszar V – Postawy pracodawców wobec zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym	
V.1.	Jakich pracowników poszukują pracodawcy województwa łódzkiego?
V.2.	Jak przedstawia się współpraca pracodawców z instytucjami pomocy społecznej i PSZ?
V.3.	Jakie jest nastawienie pracodawców w stosunku do zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?

Źródło: opracowanie własne.

W rozdziale 4.1.1 przedstawiono wykorzystane techniki badawcze oraz metodykę doboru próby do poszczególnych elementów badania, tj. wywiadów kwestionariuszowych (PAPI), indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) oraz zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI).

4.1.1. Zastosowane metody i techniki badawcze

W badaniu „Społeczne i przestrzenne zróżnicowanie wykluczenia społecznego w województwie łódzkim” zastosowano następujące metody i techniki badawcze:

- Indywidualne wywiady kwestionariuszowe (PAPI) z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym;
- Indywidualne wywiady kwestionariuszowe (PAPI) z przedstawicielami pracodawców działających na terenie województwa łódzkiego;
- Zogniskowane wywiady grupowe (FGI) z pracownikami instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy;
- Zogniskowane wywiady grupowe (FGI) z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym;
- Zogniskowane wywiady grupowe (FGI) z pracodawcami działającymi na terenie województwa łódzkiego;
- Zogniskowane wywiady grupowe (FGI) z pracodawcami działającymi na terenie województwa łódzkiego i z pracownikami instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy;
- Indywidualne wywiady pogłębione (IDI) z pracownikami instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy;
- Indywidualne wywiady pogłębione (IDI) z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym.

4.1.2. Dobór próby do wywiadów kwestionariuszowych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym

W ramach badania PAPI zrealizowanych zostało 1060 wywiadów kwestionariuszowych z mieszkańcami województwa łódzkiego zagrożonymi wykluczeniem społecznym. Z uwagi na niemożność przeprowadzenia badań probabilistycznych w obliczu braku operatów badawczych oraz mnogości kategorii ujętych w przedmiotowym badaniu, próba obejmowała następujące kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym:

- uboga,
- bezdomna,
- długotrwale bezrobotna,
- niepełnosprawna,
- ofiara przemocy w rodzinie,

- samotna matka,
- cudzoziemiec (imigrant),
- Rom,
- zwolniona z zakładu karnego,
- alkoholik,
- narkoman,
- emeryt.

Zastosowano procedurę zakładającą przyjęcie za punkty startowe w badaniu instytucji typu OPS, PCPR itd.¹⁴³ i ankietowanie beneficjentów tych instytucji w bezpośredniej okolicy placówek (bądź wewnątrz pod warunkiem wyrażenia zgody dyrekcji i udostępnienia miejsca na przeprowadzenie badania). W pewnych przypadkach stosowano metodę kuli śniegowej. Służyła ona do rekrutacji do wywiadów kwestionariuszowych respondentów z wyszczególnionych grup, którzy nie korzystają ze wsparcia instytucjonalnego.

Dodatkowo próba została podzielona na dwa segmenty:

- **Trudniejszy w dotarciu** (N= minimum 100) – Romowie, narkomani, alkoholicy, bezdomni, imigranci, osoby opuszczające zakłady karne – dotarcie w oparciu o współpracę z instytucjami pomocy społecznej oraz metodę kuli śniegowej.
- **Łatwiejszy w dotarciu** (N= nie więcej niż 900) – przedstawiciele pozostałych kategorii.

Zgodnie z założeniami udział poszczególnych kategorii zagrożonych wykluczeniem był w próbie nie mniejszy niż 2%, co w przypadku niektórych powiatów było równoznaczne z wywiadami przeprowadzonymi z kilkoma osobami. Reguła ta nie obowiązywała w przypadku powiatów, gdzie próba badawcza miała względnie małą liczebność i w odniesieniu do zamieszkujących je: Romów, imigrantów, narkomanów, bezdomnych, osób opuszczających zakłady karne (przedstawicielei segmentu trudniejszego w dotarciu).

Mając na uwadze pewnego rodzaju sztuczność proponowanych rozwiązań należy jednocześnie pamiętać, że poszczególne źródła zagrożenia wykluczeniem społecznym bardzo często warunkują się nawzajem i przenikają. Okoliczność ta stworzyła duże szanse na powodzenie realizacji tak przyjętego doboru próby, rozumianego jako zrealizowanie wywiadów z wszystkimi wymienionymi kategoriami (tabela 13).

¹⁴³ Za punkty startowe w części przypadków posłużyły także: powiatowe urzędy pracy; powiatowe centra pomocy rodzinie; ośrodki pomocy społecznej; stowarzyszenia wspierające osoby niepełnosprawne; oddziały organizacji pozarządowych typu Barka, Monar; noclegownie dla bezdomnych; kluby/domy seniora.

Tabela 13. Podział próby badawczej ze względu na liczbę osób w wieku produkcyjnym w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ogólnej liczbie osób w tym wieku

Powiaty	Częstość	Procent
Bełchatowski	48	4,5
Brzeziński	15	1,4
Kutnowski	59	5,6
Łaski	22	2,1
Łęczycki	34	3,2
Łowicki	24	2,3
Łódzki wschodni	34	3,2
m. Łódź	227	21,4
m. Piotrków Trybunalski	32	3,0
m. Skierniewice	13	1,2
Opoczyński	49	4,6
Pabianicki	38	3,6
Pajęczański	23	2,2
Piotrkowski	44	4,2
Poddębicki	29	2,7
Radomszczański	70	6,6
Rawski	22	2,1
Sieradzki	56	5,3
Skierniewicki	16	1,5
Tomaszowski	63	5,9
Wieluński	29	2,7
Wieruszowski	18	1,7
Zduńskowolski	26	2,5
Zgierski	69	6,5
Ogółem	1060	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, BDL.

4.1.3. Dobór próby do wywiadów kwestionariuszowych z pracodawcami

Drugi komponent badań społecznych objął 226 pracodawców z terenu woj. łódzkiego. Dobór próby miał charakter warstwowo-kwotowy (proporcjonalny), gdzie pierwszą warstwę stanowiły podregiony oraz drugą warstwę sektory gospodarki. Próba przedsiębiorstw objęła także firmy zatrudniające osoby z kategorii zagrożonych wykluczeniem społecznym. Operatem losowania poszczególnych przedsiębiorstw była ogólnodostępna baza danych w wersji elektronicznej, tj. „Panorama Firm”.

4.1.4. Dobór próby do indywidualnych wywiadów pogłębionych

W ramach badania zostały przeprowadzone 62 indywidualne wywiady pogłębione (w tym 2 wywiady pilotażowe) z przedstawicielami dwóch kategorii społecznych:

- 25 IDI z pracownikami losowo wybranych instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy (z przedstawicielami wszystkich powiatów w województwie);
- 37 IDI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym.

Na terenie województwa łódzkiego działa (według danych RCPS w Łodzi, WUP w Łodzi, Łódzkiej Wojewódzkiej Komendy OHP):

- 177 ośrodków pomocy społecznej,
- 67 placówek świadczących pomoc osobom bezdomnym,
- 24 powiatowe centra pomocy rodzinie,
- 572 instytucje szkoleniowe (w tym 56 instytucji szkolących w zakresie aktywnego poszukiwania pracy, 10 realizujących programy ogólne, dane: ris.praca.gov.pl),
- 211 agencji zatrudnienia (według stanu na dzień 14-08-2013 dane: www.kraz.praca.gov.pl),
- 22 Powiatowe Urzędy Pracy,
- 13 gminnych centrów informacji,
- 65 jednostek organizacyjnych OHP.

Na potrzeby doboru próby opracowany został operat badawczy uwzględniający wszystkie ww. instytucje z podziałem na powiaty, a następnie dokonane zostało losowanie. Osoby zagrożone wykluczeniem były rekrutowane do badania poprzez instytucje pomocy i integracji społecznej oraz instytucje rynku pracy (wskazania pracowników tych instytucji) tak, aby w próbie znaleźli się mieszkańcy wszystkich powiatów województwa łódzkiego (kryterium rekrutacji stanowiło spełnianie przesłanek kwalifikujących daną osobę do kategorii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym).

4.1.5. Dobór próby do zogniskowanych wywiadów grupowych

W ramach badań jakościowych przeprowadzonych zostało 8 zogniskowanych wywiadów grupowych (FGI), w tym 4 przeprowadzone w ramach pilotażu.

Dobór próby badawczej wyglądał następująco:

- 2 FGI z pracownikami losowo wybranych instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy. Dobór próby polegał na podziale badanych według szczebli administracji publicznej, tj. 1 FGI został przeprowadzony z pracownikami instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy funkcjonującymi na poziomie powiatów. W drugiej

grupie znaleźli się pracownicy lokalnych (gminnych) instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy.

- 2 FGI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. W tej grupie znaleźli się przedstawiciele następujących kategorii społecznych:

- kobiet samotnie wychowujące dzieci,
- osób o niskich kwalifikacjach,
- osób długotrwale bezrobotnych,
- osób żyjących w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych,
- osób niepełnosprawnych,
- osób opuszczających zakłady karne,
- imigrantów,
- osób zagrożonych eksmisją z zamieszkiwanych lokali.

Dobór próby uwzględniał podział na płeć. Uzasadnieniem takiego doboru był zamiar ograniczenia dyskomfortu psychicznego uczestników badania, który mógłby się pojawić np. w przypadku kobiet będących ofiarami przemocy wobec mężczyzn uczestniczących w badaniu.

- 2 FGI z pracodawcami działającymi na terenie województwa łódzkiego. Rekrutowani byli pracodawcy zatrudniający osoby zagrożone wykluczeniem społecznym (np. współpracujący z PUP), a także tacy, którzy nie zatrudniają takich osób.
- 2 FGI z pracodawcami działającymi na terenie województwa łódzkiego i z pracownikami instytucji pomocy i integracji społecznej oraz instytucji rynku pracy. W przypadku osób reprezentujących instytucje pomocy i integracji społecznej oraz instytucje rynku pracy uczestnicy badania zostali zrekrutowani według powiatów, na terenie których działają pracodawcy zaproszeni do udziału w FGI oraz współpracujący z jednostkami publicznych służb zatrudnienia i prowadzący zakłady pracy chronionej.

5. Wyniki badań jakościowych

W niniejszym rozdziale omówiono wyniki badań jakościowych w odniesieniu do poszczególnych grup respondentów. Pierwszy podrozdział porusza kwestie związane z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. W ramach drugiego podrozdziału omówiono najważniejsze tematy, które wyodrębniono w toku analizy wywiadów grupowych (FGI) z pracodawcami. Ostatnia część rozdziału podsumowuje opinie, wyrażone przez pracowników instytucji rynku pracy i pomocy społecznej.

5.1. Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym

5.1.1. Sytuacja życiowa

Przedstawiciele grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach przeprowadzonych wywiadów zostali na początku zapytani o obecną sytuację życiową. W treści rozmów dominowały frustracja i brak nadziei, wynikające w dużej mierze z niewystarczających dochodów, których brak uniemożliwia zaspokajanie potrzeb życiowych. Bezrobocie było cechą charakterystyczną dużej liczby badanych respondentów, a brak pracy implikował kolejne problemy natury społecznej i psychologicznej związane z erozją więzi społecznych i utrwaleniem syndromu tzw. wyuczonej bezradności. W szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy znalazły się osoby po 40 roku życia, które otwarcie mówiły o tym, że pracodawcy nie chcą ich zatrudniać. W wypowiedziach pojawiał się ponadto temat pomocy społecznej, dofinansowującej niewielkimi zasiłkami bieżące wydatki dużej części respondentów. Osoby pracujące uprzednio za granicą wskazywały z kolei na olbrzymią przepaść w poziomie życia i zarobkach pomiędzy takimi krajami, jak Szwecja, Niemcy i Polska. Rodzime warunki w ich opinii generowały znacznie większe trudności związane z wynajmem mieszkania czy codziennym utrzymaniem się, a świadomość różnic demotywowowała i odbierała sens staraniom, skoro i tak poziom szwedzki czy niemiecki był nieosiągalny:

- *Ciężko żyje się w Łodzi, zero perspektyw na pracę, duże utrudnienia w komunikacji. Na dzień dzisiejszy [sytuacja] jest zła, żona moja pracuje, ja bezrobotny, mamy nieletnią córkę na utrzymaniu, utrzymuję się z Ośrodka Pomocy Społecznej, dostaję sto pięćdziesiąt złotych, córka ma finansowane obiady w szkole. Z Urzędu Pracy nie dostałem nic. (...) Moja sytuacja na dzień dzisiejszy jest tragiczna, gdyby nie moja córka, która ma piętnaście lat, to nie wiem, czy bym ze sobą nie skończył (IDI4).*

- *W tej chwili jest coraz gorzej ze wszystkim. Ponieważ mam skalę porównawczą, bo wróciłem ze Szwecji, ze Sztokholmu, gdzie mieszkałem i pracowałem trochę. Widziałem, co w rzeczywistości państwo może oferować człowiekowi. Zawiodłem się przyjeżdżając tu, mimo że pracowałem tam na czarno. Wynajmowałem mieszkanie i zarabiałem pieniądze itd. Żyje się tu bardzo źle. Ja mam grupę inwalidzką i nawet korzystając z zasiłku takiego stałego, nie stać mnie na wiele rzeczy. Nie mówiąc już o tym, gdybym mieszkanie wynajmował, to nie wiem, co by było (IDI13).*
- *Nie jest lekko. Jest bardzo niska stopa zarobkowa. W Wieluniu mamy niskie zarobki. Polak w Niemczech dostaje sześć euro za godzinę, a Niemiec, którego przysyła opieka dostaje czternaście euro. Tutaj to się wszystko mija z celem. Wszystkie opłaty są bardzo wysokie. Mała płaca za pracę, coraz wyższe ceny w sklepach. Tutaj nie ma przyszłości (IDI9).*
- *Z braku pracy to wszystko. Tym bardziej, że mam uraz kręgosłupa, chodzę na rehabilitację, trochę podźwigam i mnie zaraz boli, a mieszkam w takich warunkach na trzecim piętrze, nie mam ani wody, ani centralnego, po wodę muszę schodzić na dół, kręgosłup mnie boli, dwa razy już byłem na rehabilitacji i co to za życie (IDI14).*
- *Problemem jest przede wszystkim praca. Mnie się wydaje, że jestem w wieku nie za młodym. Jestem jednak w wieku, w którym mogę pracować i chciałbym coś robić, automatycznie, zarabiać pieniądze. Nie mam tego. Sądzę, że wiele potrafię, bo trochę lat pracowałem w różnych profesjach, głównie budowlanych (IDI6).*
- *Szczególnie ciężko jest osobom w moim wieku, czyli takim po czterdziestce. Osoby młode dają sobie radę, mają bardziej wyspecjalizowane umiejętności (IDI7).*
- *Problemem jest bezrobocie. Gdy ludzie nie mają pracy następuje degradacja. Wiele z tych osób nie radzi sobie z brakiem pieniędzy i nie potrafi na własny rachunek zorganizować sobie miejsca pracy, bo jest to bardzo trudne. W związku z tym następuje degradacja społeczna, idzie za tym alkoholizm (IDI4).*

Wypowiedzi utrzymane w podobnym tonie można by mnożyć, choć część z badanych osób wskazywała na inne kwestie związane z trudną sytuacją życiową. W kolejnych wypowiedziach pojawia się problem bezdomności, który również dotyka niektórych respondentów, a nawet pojawiły się sugestie, że w Łodzi jest to problem bardziej nasilony niż w innych polskich miastach. W tym przypadku wiąże się on często z chorobą alkoholową i oczywiście trwałym bezrobociem:

- *Miałem okazje oglądać inne miasta i w nocy, i w dzień; można powiedzieć, że poczułem bezdomność, a takiego stężenia jak w Łodzi to nie widziałem nigdzie(...) Wydaje mi się, że ten region jeszcze się nie obudził, że jednak trzeba się w jakiś sposób przekwalifikowywać,*

a nie myśleć starym torem. Druga rzecz ewidentnie dotyczy samej Łodzi. Łódź uderza w bardzo duże projekty inwestycyjne czy też rewitalizacyjne. Oczekuje się od razu dużo, a nie postępuje metodą małych kroków (IDI5).

- *Ja trafiłem do tego ośrodka po terapii odwykowej. Byłem na terapii w Zgierzu 10 tygodni i teraz trafiłem tutaj i obecnie poszukuję pracy. Na dzień dzisiejszy jestem bezrobotny. Ogólnie pochodzę spod Rawy Mazowieckiej, ale tam już nie chcę wracać, później chcę się postarać o jakieś mieszkanie, znaleźć pracę. Po prostu wiem, że jak trafię w moje okolice to nie gwarantuję za siebie, bo jest tam za dużo ludzi, którzy piją. Chcę od tego towarzystwa uciec (IDI2).*

Co ciekawe, wielu z badanych w ramach tego pytania poruszało kwestie związane z ochroną zdrowia, traktując ją jako istotny obszar problemowy. Wskazuje to na fakt, iż prawdopodobnie osoby zagrożone wykluczeniem społecznym częściej korzystają z porad lekarzy specjalistów niż wynosi średnia dla całej populacji. Potwierdzone jest, że w pewnych grupach osób w szczególnie trudnej sytuacji życiowej występują problemy zdrowotne, które uniemożliwiają podjęcie pracy zarobkowej, co z kolei przyczynia się do utrwalenia biedy i pogłębienia zagrożenia wykluczeniem społecznym. Respondenci w ramach kwestii zdrowotnych wskazywali głównie na problemy z czasem oczekiwania na wizyty do specjalistów, a także z dodatkowymi wydatkami, które w ramach leczenia często trzeba ponosić:

- *Średnio się żyje. Najbardziej chodzi mi o lekarzy, bo wiadomo, że jak człowiek stary tylko po lekarzach chodzi. Są tak odległe terminy oczekiwania. Jak już jestem chora i potrzebuję porady to nie skorzystam, bo mi termin na np. za pół roku wyznaczą. Tak, przede wszystkim to długie oczekiwanie. Wydaje mi się, że lekarze się teraz już tak nie przykładają. Bardzo zaczęło mnie boleć kolano, więc dostałam od lekarza pierwszego kontaktu skierowanie na ul. Kopernika do klinik i – gdzie leczą prywatnie i na NFZ- poszłam już z prześwietleniem, a pan doktor spojrzął na to kolanko i zapytał od razu czy jestem przygotowana finansowo, bo będzie trzeba blokadę zrobić, gdzie jeden zastrzyk kosztuje 120 zł, a ja musiałabym mieć 6 zastrzyków. Czyli 720 zł! Wyobraża sobie to pan?! Zaczęłam więc kolano smarować i pomału, pomału chodzę. Słyszałam teraz w telewizji jak mówili też o tych skorumpowanych lekarzach i farmaceutach, no na litość boską do czego my dojdziemy?! (IDI10).*
- *Wyszykować córkę, bo to córka musi iść i załatwiać wizyty, żeby ten termin był, ale wie pan ja z pokorą to wszystko przyjmuję, nie jestem jakaś roszczeniowa mocno, bo doskonale rozumiem wszystko (IDI9).*

- *Przede wszystkim rozchodzi się to o naszą służbę zdrowia i dojazdy do szpitali. Człowiek się tym bardzo denerwuje. Ja mam podejrzenie białaczki i półtora miesiąca czekałam na badania. To się wiąże z dużym stresem (IDI-pilotaż).*
- *Teraz, ze względu na moją chorobę, muszę bardzo dużo jeździć do Łodzi, do specjalistów. Są to kwestie hematologii i oprócz tego, że to są poważne sprawy, wiążą się z kosztami. Akurat ja jestem w takiej sytuacji, że ktoś mi pomaga. Gdybym tego nie miała, byłoby mi bardzo ciężko, zwłaszcza, że mam córkę na studiach, a to są kolejne koszty. Na pewno moje środki by mi nie wystarczyły (IDI-pilotaż).*

5.1.2. Sytuacja materialna

Problemy materialne stały się kolejną z kluczowych kwestii poruszanych w toku badań jakościowych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. Jednym z głównych źródeł dochodu w tej grupie respondentów pozostają świadczenia pieniężne z instytucji pomocy społecznej, których wysokość, zdaniem większości badanych, jest niewystarczająca. Część osób korzysta z pomocy instytucji charytatywnych, a w przypadku gdy jeden ze współmałżonków jest zatrudniony, następuje próba utrzymania się w oparciu o jedną pensję. Nierzadkie są też sytuacje, gdy bliższy lub dalszy członek rodziny partycypuje w utrzymaniu ubogiego krewnego. Pojawia się też wypowiedź jednego z uczestników badań, który przyznał, iż czasem zdarza mu się żebrać. Z treści wywiadów wynika, że dochody osób zagrożonych wykluczeniem społecznym oscylują znacznie poniżej minimalnej pensji krajowej:

- *Utrzymuję się z pensji żony. Nie mam żadnych źródeł dochodów poza tym, co dostaję z Ośrodka Pomocy Społecznej – sto pięćdziesiąt złotych miesięcznie. Córka ma finansowane obiady w szkole. (...) Do czynszu mam dofinansowanie w kwocie stu złotych, z Urzędu Miasta, ponieważ ja nie pracuję i jestem na utrzymaniu żony. W kamienicy nie ma żadnych wygód, brak bieżącej wody. W sklepie nie mam długów, staram się sobie odmawiać i dziecku kupić (IDI4).*
- *Korzystam z darów z kościoła, jest to żywność. Od roku, co miesiąc, pobieram żywność (IDI7).*
- *Brat mi pomaga, a oprócz tego dostaję z ośrodka pomocy społecznej sześć złotych dziennie (IDI9).*

- *Byłam na wychowawczym to dostawałam jakieś pieniądze, niedużo, wiadomo. Wychowawcze wynosiło u mnie 400 złotych plus rodzinne i wychodziło jakieś 700 złotych razem z dziećmi, do tego jakiś MOPS, który dofinansował, więc powiedzmy na te leki teraz obecnie, na takie potrzeby dzieci wystarczy. (...) Nie płacę za mieszkanie, bo akurat za mieszkanie płaci jeszcze do 30 stycznia gmina, nie wiem, co będzie dalej, czy nadal będą płacić czy nie i teraz jeszcze będę miała zasiłek, ale to jest wszystko mało, to jest taka wegetacja (IDI12).*
- *Dostaję niewielkie kwoty z opieki i z prac interwencyjnych. Niestety wszystkie opłaty są wysokie. Co zostaje na życie? Prawie nic. Nie jest wesoło. Często się nie płaci za mieszkania i zmienia je (IDI10).*
- *Teściowa kupi coś dzieciakom, zrobi drobne zakupy, pojedziemy sobie na obiad, dzieciaki tam sobie pojedą to na takiej zasadzie, jakiejś większej pomocy nie otrzymujemy (IDI9).*
- *W tej chwili jestem na utrzymaniu innej osoby (IDI-pilotaż).*
- *Ja mam stały zasiłek socjalny ze względu, że mam grupę inwalidzką (IDI13).*
- *Na czwórkę dzieci otrzymuję z opieki 605zł (IDI12).*
- *Ja mógłbym teraz dostać rentę w ciągu 5 sekund, nie musząc udawać, że nie mam ręki albo nogi, ponieważ alkoholik dostaje rentę w wysokości 580 złotych miesięcznie, bo choroba jest nieuleczalna (IDI 15).*
- *Teraz moim źródłem dochodu będzie zasiłek z Urzędu Pracy, bo 15 lat pracowałam, a ze względu na zmianę miejsca zamieszkania jak dzieci się urodziły to rozwiązałam umowę, bo nie miałam możliwości dojazdu do firmy (IDI9).*
- *Odrobinę pieniędzy z opieki społecznej. Nie tyle co powinienem dostawać, ale to temat na inną rozmowę. Po prostu jestem za młody bym mógł z tego skorzystać (IDI7).*
- *Ja mówię wprost jak jest - zarabiam sobie idąc pod kościół i ludzie tam mi dają. Bo przecież nie ukradnę (IDI5).*

Osoby zamieszkujące placówki stałego pobytu zwracały uwagę na brak konieczności troski o zaspokojenie podstawowych potrzeb związanych z wyżywieniem i zakwaterowaniem:

- *Ta placówka mi pomaga pod względem jedzenia, pod względem spania i tym podobnych. Dużo mi to pomaga, dużo mi to daje. Bo tak to się włączyłem, po komórkach spałem, po klatkach spałem. Tutaj wyżywienie jest, ciepło, mam się w co ubrać i te parę groszy, które człowiek dostanie to sobie kupi cukierka czy owoc i tak się żyje (IDI8).*
- *Dają tu jedzenie, spanie też jest, ale luksusów nie ma zresztą sam pan widzi (IDI5).*

- *Jestem zadowolona – mam dach nad głową, pranie, spanie, jedzenie, spokój, ciepło. Nie jestem na klatce schodowej, tylko mam normalne warunki. Jest telewizor, są urządzone święta, jest spokój. Jeżeli się człowiek zachowuje normalnie, to ma tutaj dobrze (IDI4).*

W niektórych przypadkach okazuje się, że brak środków finansowych staje się często przyczyną o wiele poważniejszych konsekwencji związanych m.in. z zadłużeniem, stąd innym aspektem trudnej sytuacji materialnej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym są zaciągane zobowiązania materialne, które nie są potem możliwe do spłacenia. Wspomniała o nich stosunkowo liczna grupa badanych osób. W ich wypowiedziach pojawiły się kwestie związane z zaległościami w zapłacie rachunków telefonicznych, niepłaconymi rachunkami za mieszkanie. Część osób deklarowało niespłacone zadłużenie w bankach czy też zaległości polegające na niespłaceniu należności wynikających z obowiązkowego ubezpieczenia społecznego, a także długi u rodziny:

- *Ja brałam telefon dla kogoś na abonament, ale kontakt się urwał, rachunki nie były płacone, a do mnie przyszły pisma o spłatę 2500 zł (IDI12).*
- *Wzięliśmy kredyt, a po zamknięciu firmy, przestaliśmy go spłacać. Pożyczki od rodziny. Zaległości w ZUS, których nie byliśmy w stanie spłacać na bieżąco (IDI10).*
- *Mam jakąś niespłaconą pożyczkę w banku. Wzięłam ją, kiedy urodziło mi się drugie dziecko. To było dwa lata temu (IDI15).*

5.1.3. Sytuacja zawodowa

W toku analizy danych jakościowych dotyczących sytuacji na rynku pracy w regionie, w przeważającej liczbie wywiadów dało się zaobserwować wyraźne opinie wskazujące na liczne dysfunkcje regionalnego rynku pracy. I tak, poszukujący zatrudnienia wskazywali na problem braku wolnych miejsc pracy i braku poszanowania pracowników. Poruszano także tematy związane z dyskryminacją osób w średnim wieku, które praktycznie nie mają szans na podjęcie zatrudnienia. Do tego dochodziła kwestia zawyżonych wymagań i oczekiwań pracodawców, które są charakterystyczne nawet dla ofert na proste, fizyczne stanowiska. Jak wynika z wielu badań, których wyniki zostały przytoczone w poprzednich częściach raportu pracodawcy niechętnie zatrudniają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, ponieważ kierują się głównie maksymalizacją zysku, stąd rekrutują osoby, które za niewielką pensję wykonają zleconą pracę. Osoby przechodzące trudne życiowe sytuacje nie potrafią skupić się w odpowiadającym

pracodawcy stopniu na czynnościach służbowych, stąd są szybko zwalniane. Szczególnie trudna sytuacja zawodowa dotyczy samotnych matek z dziećmi, które są postrzegane na rynku pracy jako problemowe, przebywające wciąż na zwolnieniach lekarskich pracowniczki. Jeden z cudzoziemców porusza też kwestie związane z dyskryminacją ze względu na pochodzenie. Wypowiedzi dotyczące powyższych problemów przedstawiono poniżej:

- *Raz, gdy byłam sprzedawcą w małym sklepiku, traktowano mnie jak sprzątaczkę. Do moich obowiązków należało wynoszenie skrzynek, a nie obsługa klientów i stanie przy kasie. To było bardzo upokarzające. Ja rozumiem, że taka praca wiąże się ze sprzątniem, ale ja w ogóle nie miałam dostępu do klienta. Gdybym zatrudniła się tam jako sprzątaczką, nie byłoby problemu, ponieważ nie boję się żadnej pracy, a tym bardziej się jej nie wstydzę (IDI-pilotaż).*
- *Mój wiek [jest przeszkodą], idę do pracodawcy, mówię o kilkunastoletnim doświadczeniu jako kierowca, są zadowoleni, a jak przechodzimy do wieku, to odpowiadają: panie, w tym wieku to na emeryturę (...), na dzień dzisiejszy z tego co mi wiadomo, na stu takich pracodawców może znaleźć się pięciu, którzy by nie patrzyli na wiek (IDI14).*
- *Nie ma pracy i pracodawcy nie szanują pracowników. Na miejsce jednego jest dwudziestu chętnych do pracy (IDI12).*
- *Z tego co wiem, z mojego doświadczenia, rzadko jest taki pracodawca, który by się przejmował pracownikami (...) Nie podobało mi się jak odzywali się do pracowników, przede wszystkim to było krzykiem. Nie było wytłumaczone, na czym praca polegała (IDI7).*
- *Nie chodzi o problemy, tylko chodzi o pieniądze. Pracownik powinien być jak najmłodszy, powinien jak najwięcej robić i najlepiej, żeby za dużo nie gadał (IDI13).*
- *[Pracodawcy poszukują] osób, które mogą pracować po godzinach, za najniższą płacę, taka osoba potrzebuje pieniądze i chwyci się wszystkiego (IDI9).*
- *Pracowałam z inwalidami i widziałam, jak się ich traktuje. Przeważnie gorzej traktuje się osoby umysłowo chore. Mówię tutaj o szacunku do tych osób. Dla mnie to jest odrażające. Te osoby były kopane, przepychane przez osoby z otoczenia. To było poniżające (IDI-pilotaż).*
- *Na pewno w momencie, kiedy chcę podjąć pracę, to wtedy jestem gorzej traktowany, bo ludzie zamiast patrzeć na kwalifikacje patrzą na dysfunkcję i od razu odrzucają takiego kandydata przez to, że się boją (IDI13).*
- *[Osoby z problemami są postrzegane] raczej jako mało wydajne, bo mają problemy, więc pewnie zaczną się zwolnienia lekarskie, pewnie nie będzie chęci do pracy, pewnie będą*

przychodzi załamane i zamiast skupić się na pracy, na tym co robią, to będą myśleli o tym co się dzieje w domu czy coś takiego (IDI9).

- *Jako samotna matka to mam problem. Pierwsze [pytanie pracodawcy] – „A ma Pani dziecko? A dziecko chodzi do przedszkola? A z kim dziecko zostaje?”. Ten pracodawca chciałby pracownika, który nie chodzi na zwolnienia. Matka potrzebuje wychowywać dziecko, w szczególności gdy jest sama (IDI7).*
- *Ja zawsze byłam szczerą wobec pracodawcy. Gdy moja mama była chora na raka, powiedziałam o tym swojemu pracodawcy i pewnie z tego względu też zostałam zwolniona. Powiedziałam, że potrzebuję urlop i wcale nie oczekiwałam płatnego urlopu. Niestety zostałam potraktowana tak, a nie inaczej (IDI-pilotaż).*
- *Irakijczyk jak ma tutaj działalność, to dobrze traktuje ludzi. Ludzie muszą nauczyć się przede wszystkim relacji między ludźmi, dobry kontakt, szanować drugą osobę, nieważne kim ona jest, jest człowiekiem, a w Polsce brakuje tego niestety (IDI16).*

Badani wskazywali ponadto na inne potencjalne problemy związane z zatrudnianiem. Powszechną, zdaniem niektórych respondentów, praktyką jest wyłudzenie pieniędzy przez pracodawców z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, dlatego bardzo chętnie zatrudniane są osoby legitymujące się niepełnosprawnością. Fakt ten jest ściśle powiązany z możliwością wyłudzenia dopłat do stanowisk pracy:

- *Słyszałem, że są takie przypadki, że 2800 złotych dopłaca PFRON. Do takiego pracownika trzeba dopłacić 300 złotych plus ewentualne koszty utrzymania pracownika, a sam pracownik dostaje 1000 złotych (IDI7).*

Kolejne kwestie, na jakie zwrócili uwagę badani dotyczą uczciwości pracodawców oraz dużych obciążeń związanych z kosztami zatrudnienia. Również w tym przypadku respondenci odnoszą się do dobrych praktyk realizowanych np. w Szwecji, Holandii czy w USA:

- *Widziałbym jakieś dofinansowania, jakieś zmniejszenie podatków. Pomoc ze strony państwa, przetargi gdzie nie tylko wielcy, ale i drobni będą mieli szansę. Bankowe sprawy, kredyty, pożyczki. To musi wszystko normalnie funkcjonować. Chodzi o to, by nie było takich spraw jak rozmawialiśmy, że pracodawca nie płaci. W Szwecji umowa ustna jest zobowiązującą. Jeśli ktoś Panu pieniędzy nie wypłaci za należną pracę, zgłasza to Pan odpowiedniej komórce. Ona wtedy blokuje wszystko, konta, facet leży. Nie ma czegoś takiego (IDI13).*
- *Jakiś program jak jest w Ameryce – szef jeździ do swoich pracowników, patrzy jak żyją, czy dają sobie radę, czy wystarczają im pieniądze zarobione u niego. W korporacjach spotkania*

między pracodawcą a pracownikami. Niech myślą nie tylko o sobie, ale i też o ludziach których zatrudniają. Podoba mi się zwyczaj w Holandii, co roku każda ulica ma swoje święto, ludzie się tam spotykają, nikt się nie zna, a bawią się wszyscy razem, robią grilla, jednoczą się (IDI16).

Wymienione przykłady dobrych praktyk wskazują na ogromną rolę kapitału społecznego i wysokiego poczucia odpowiedzialności za członków społeczności, które to stanowią główny fundament rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. W tym zakresie Polska zdecydowanie odstaje od krajów Europy Zachodniej oraz Stanów Zjednoczonych.

5.1.4. Ocena wsparcia: instytucje rynku pracy

Instytucje rynku pracy oraz opieki społecznej świadczą szereg usług na rzecz osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji, co zostało opisane w podrozdziałach 2.3 i 2.4. W konsekwencji spora grupa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym korzysta z tego rodzaju wsparcia instytucjonalnego. Nie dziwi więc fakt, iż ocena jakości usług realizowanych przez instytucje rynku pracy stała się burzliwym elementem większości wywiadów. Większość opinii dotyczących jakości oferowanych usług należy uznać za negatywne. Dotyczyły one problemów związanych z pośrednictwem pracy i niedopasowaniem wakatów do kompetencji i kwalifikacji potencjalnych kandydatów. W opinii badanych ogłoszenia z urzędowych gablot to najczęściej praca fizyczna, realizowana w ramach umów cywilnoprawnych, nisko płatna. Część respondentów mówi wręcz otwarcie o braku jakiegokolwiek pomocy ze strony urzędów pracy, a także o skostniałej, biurokratycznej strukturze tych instytucji, która nie jest w stanie zapewnić sprawnego ich funkcjonowania. Wizyty u pośredników pracy, z uwagi na ich obciążenie dużą liczbą klientów są rzadkie, co uniemożliwia efektywne poszukiwanie zatrudnienia. W opinii części badanych, problemem są też aktywne programy rynku pracy realizowane przez Publiczne Służby Zatrudnienia, których efektywność zatrudnieniowa może pozostawiać wiele do życzenia. Główne zarzuty to: brak wolnych miejsc aktywizacji oraz nieracjonalne przesłanki kwalifikowania do nich. Opinie te zebrano poniżej:

- *(...) miałam doświadczenie w sprzedaży, mam kursy, szkolenia, prawo jazdy, jestem na studiach logistycznych, znam dobrze angielski i dostałam ofertę pracy na pół etatu jako sprzątaczką (...)* (IDI12).

- *Dostałam kilka propozycji z pośredniaka tylko na sprzątanie. Okazało się, że za około 3 złote na godzinę. Spytałam się, czy mam na czole wypisane „Murzyn”? (IDI15).*
- *Pierwszym błędem, który robi petent jest to, że idzie tam w sprawie pracy. Tam się nie idzie w sprawie pracy, tam można iść załatwić wiele spraw, ale nie pracę (IDI11).*
- *Wtedy był styczeń, a kolejna wizyta została ustalona na kwiecień. I to wszystko tak wyglądało. Od trzech lat jestem zarejestrowany jako osoba bezrobotna, w tym czasie nie zaofiarowali mi nic. Dla mnie skuteczność Urzędu Pracy jest zerowa (IDI5).*
- *(...)odsyłają z kwitkiem. Taka spychotechnika. Nie ma konkretów. Panie sobie siedzą przy biurku, mają swoje miejsca pracy (IDI10).*
- *Moja kariera pracy dopiero się zaczęła, bo wcześniej tam byłam rok po szkole, ale to już było dawno temu, teraz złożyłam papiery, zawiozłam, przyznali mi zasiłek i wyznaczyli termin, że za trzy dni mam się stawić, żeby dostać opiekuna, który będzie mnie kierował w razie jakiejś pracy czy coś. Więc ja poszłam i nikt mnie nie zapytał nawet, czy chcę pracować, tylko dostałam kartkę, że mam się zjawić 29 lutego na podpis. Pytania czy chciałabym jakiś kurs, czy wyraża Pani inicjatywę, żeby pracować, nikt mnie nie spytał (IDI9).*
- *Korzystam z urzędu, jestem zarejestrowana w urzędzie. Dość często tam jestem. Próbowałam przez urząd szukać pracy, ale to wychodzi w drugą stronę. Przeważnie, jak jest dawane ogłoszenie w urzędzie to już są nieaktualne. W większości to jest szukanie na własną rękę (IDI7).*
- *Niedobrze. Teraz już nie chodzę. Jak zobaczyłem, za co się biorą, co oni tam robią? To zresztą widać na rynku. Dla mnie urzędy pracy powinny być skasowane. Mało pomagają. Szkolenia są fikcyjne. Człowiek ma papier, a nie ma pracy, a jakie ogromne nakłady na to idą (IDI13).*
- *Jestem zarejestrowany, przyjdę, odhaczę. Nie ma pracy dla pana w tym wieku, dziękuję, i koniec rozmowy niestety (IDI4).*
- *Byłem zarejestrowany i na czarno pracowałem. I czekałem, żeby mi coś wynaleźli, nic mi nie wynaleźli i na czarno robiłem (IDI8).*
- *Urzednicy są bezradni, mają za mało funduszy, znają przepisy, a nie znają życiowych sytuacji, nawet jakby chcieli komuś pomóc, to nie mogą ze względu na przepisy (IDI7).*
- *Przede wszystkim szkolenia, kursy. Bo do tej pory wygląda to tak, że człowiek chce iść zrobić sobie szkolenie, zapisuje się, a co do czego przychodzi, nie ma miejsc, a człowiek chciałby pracować (IDI4).*

- (...) bodajże dwa lata temu chciałem otworzyć firmę i pozyskać szesnaście tysięcy złotych pożyczki bezzwrotnej, warunek był przejść szkolenie i przez rok utrzymać działalność, w przeciwnym razie musiałbym oddać te pieniądze. Przeszedłem szkolenie, udałem się z biznesplanem do Urzędu, jak powiedziałem, że chcę otworzyć bar w tym samym miejscu, co miałem wcześniej, odmówili mi, przecież tu już Pan pracował, nie należy się panu dotacja. Knajpę na plecach przeniosę w inne miejsce, na inną ulicę, powiedziałem. Tak właśnie, urząd pracuje. Oczekiwałem, nie dostałem, więc się wypinam. Chciałbym nauczyć się kłamać i kraść, niestety nie umiem, ale potrafię na szydełku robić, gotować, prasować, sprzątać, parę języków znam (IDI9).

Respondenci wyrażali też przychylne opinie dotyczące wsparcia realizowanego przez urzędy pracy, należały one jednak do rzadkości. Urzędy pracy doceniono głównie za usługi szkoleniowe, dzięki którym można nabyć umiejętności społeczne, przydatne w procesie poszukiwania zatrudnienia, a także za podstawową pomoc polegającą na sporządzaniu dokumentów aplikacyjnych:

- Wiele dały mi szkolenia w Urzędzie Pracy, które pomogły mi nauczyć się rozmawiać z pracodawcami. Nie mam zbyt dużych kłopotów. Ja akurat nie mam problemów. Ja po prostu słucham tego, co do mnie mówią. Jeśli mam wziąć udział w szkoleniu, to biorę w nim udział i się nie spóźniam, uczę się. Staram się uczestniczyć w tych szkoleniach, a nie odsiedzieć swoje. Jedynym wsparciem, które było mi potrzebne to były szkolenia. Teraz potrafię rozmawiać z pracodawcą, potrafię zachować się w każdej sytuacji. Bardzo dużo mi to dało (IDI-pilotaż).
- Pomagają pisać CV, to jest naprawdę fajne, szczególnie dla starszych osób, które nie znają się na komputerze (IDI16).

5.1.5. Ocena wsparcia: instytucje pomocy społecznej

Podobnie jak w przypadku instytucji rynku pracy, spora grupa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym korzystała również ze wsparcia instytucji pomocy społecznej. Jednak w tym przypadku opinie na temat świadczonej pomocy były znacznie bardziej pozytywne. Respondenci deklarowali też, że spotykają się z większym zrozumieniem w tego typu placówkach, choć przyznają, że wysokość oferowanego wsparcia jest niewielka i wielu przypadkach nie wystarcza na pokrycie podstawowych potrzeb. Pomoc, z której respondenci korzystali najczęściej, to w tym przypadku zasiłki stałe i celowe, talony na żywność oraz zasiłki rodzinne:

- *Ja brałam zasiłki i wiem, jakie to są fundusze. Jest, tylko że ludzie uważają, że te instytucje dostają nie wiadomo ile pieniędzy, a oni [pracownicy instytucji] są poniżani. Jestem zadowolona z tego względu, że w ogóle zostałam potraktowana jak człowiek. Nie traktowano mnie jak kogoś gorszego, tylko jak osobę, której po prostu nie wystarcza środków na życie. Następnie podejmowałam jakąkolwiek pracę, żeby po prostu przeżyć od miesiąca do miesiąca. Akurat w tej sytuacji nie muszę z tego korzystać. Dla innych osób myślę, że przydałyby się trochę większe nakłady finansowe. Jeśli ktoś ma małe dzieci, to te środki nie wystarczają (IDI-pilotaż).*
- *To jest bardzo dużo dla ludzi. Duża pomoc. Są tacy, którzy by chcieli więcej... A nic nie dają od siebie. Nie doceniają tego. Jest wiele osób młodych, którzy nie pracują i tylko liczą na to, aż ktoś da. Mnie to strasznie denerwuje, że ci ludzie wymagają, a nic od siebie nie dają. A to nie tak powinno działać (IDI10).*
- *Pomagają, ale oferowane zasiłki są bardzo niskie (IDI5).*

Pozytywne opinie, dotyczące jakości oferowanego wsparcia wyrazili również beneficjenci m.in. dziennych placówek pobytu. W tym przypadku podkreślana była możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (por. rozdział 5.1.1) oraz towarzystwo innych osób:

- *Bardzo dobrze. Wiele osób zamyka się w domu, a tutaj jesteśmy w gronie ludzi (IDI12).*

Wśród wypowiedzi pojawiły się też głosy mówiące o złej jakości usług realizowanych w placówkach. Opinie takie dotyczą najczęściej przyznania wsparcia, ale nie w wystarczającej wysokości, bądź usług, których instytucje te nie prowadzą, a które, być może, byłyby bardzo potrzebne:

- *Po opuszczeniu zakładu karnego zawiodłem się na MOPS. Mówili, że jak pójdę to dostanę pieniądze, po czym nie dostałem grosza, więc podziękowałem i do dzisiaj nie korzystam ze świadczeń MOPS. Tylko w sądzie coś dali, ale za mało. Przez to nie chodzę nigdzie, bo po co mam się denerwować? Napisali mi, że talony dostanę, 200 zł. Dostałem 100 zł, podziękowali mi i powiedzieli, że więcej mi się nie należy. Tu 200 zł wyraźnie, poszedłem do opieki to mi mówią: „no przecież pan tu 200 zł dostał, tu ma pan 1400 zł” ale, że grzywnę płaciłem z tych 1400 zł i wypłaciłem pieniądze, żeby to zapłacić, to ich nie interesuje. Dlatego nie chodzę, podziękowałem im (IDI6).*
- *Ja oczekuję tego, żeby była psychoterapeutka. Ja wiem, że MOPS dąży do tego, żeby integracja była. Dobrze, ale żeby była ta integracja to musi być ktoś, kto poprowadzi, kto zna psychikę ludzi (IDI9).*

Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym napotykały w swoim codziennym funkcjonowaniu wiele barier, które uniemożliwiły im pełną partycypację społeczną i wiązały się z uciążliwymi konsekwencjami. Wśród tego typu barier wskazano problemy z zatrudnieniem, wynikające z niedopasowań podaży-popytowych na rynku pracy. Badani wiązali strukturalne problemy rynku pracy z okresem transformacji ustrojowej i kryzysem gospodarczym regionu, który był związany z likwidacją dużych zakładów włókienniczych. Kilka wątków dotyczących barier w integracji społecznej przewijało się w wypowiedziach osób niepełnosprawnych, które rozumieją ten aspekt czysto fizycznie. To m.in. wypowiedzi dotyczące rozwiązań architektonicznych, dotyczących złego zaplanowania przestrzeni miejskiej, a także niedostosowania komunikacji zbiorowej do potrzeb niepełnosprawnych wzrokowo. Pojawiały się też próby diagnozy sytuacji, która zdaniem uczestników leży w barierach mentalnościowych. Zdaniem części respondentów to uprzedzenia i stereotypy, zakorzenione w społeczeństwie utrudniają inkluzję społeczną pewnych grup osób. Wypowiedzi dotyczące powyższych problemów przedstawiono poniżej:

- *Jeśli nie ma pieniędzy, to we wszystkim są bariery (...) Przede wszystkim rozchodzi się o zadłużenia. Z reguły wszystko się rozbija o finanse. Przez to się rozbiło moje życie prywatne (IDI8).*
- *Osoby w moim wieku, mają przede wszystkim problemy finansowe, brak stabilizacji materialnej. Łódź kiedyś była miastem włókienniczym, teraz jest miastem sprywatyzowanym, nie ma pracy, tak jak była kiedyś (IDI17).*
- *W moim wieku ludzie mają praktycznie już same problemy, finansowe, zdrowotne, mieszkaniowe. Jeżeli są dobrze sytuowani, młodzi, się pobierają, biorą niby kredyt, wychodzą, spłacają. Powiedzmy na przykład, do jednego mieszkania wprowadza się druga rodzina i mają jeszcze dziecko lub dwoje dzieci, to nie jest problem. Więc tacy ludzie, w moim wieku muszą przyjąć swoje dzieci do siebie do domu. Teraz zamiast odpoczywać sobie, czy jechać do parku, kina, to się muszą wnukami zajmować, mało tego dofinansowywać, bo jeden z tych młodych ludzi nie ma pracy, albo oboje nie mają. (...) Przez trzydzieści trzy lata prowadziłem restaurację w Łodzi i wychowały się u mnie trzy pokolenia. Tych młodych ludzi do trzydziestu lat, już nie uświadczą się na ulicy, czy w pubie, o nie, wszyscy są w Irlandii czy w Anglii (IDI12).*

- *Łódź była miastem fabrykantów, robotników, a jak pozamykano fabryki, pootwierano dziesiątki supermarketów, dużo małych sklepów pozamykało się i zamyka, bo nie dadzą sobie rady, konkurencja duża. Kupują w Chinach towar na kilogramy, sprzedają pojedyncze sztuki. Najwięcej ludzi uciekło z Łodzi, ponad dwieście tysięcy wyjechało stąd, młodzieży nie ma. Biurokracja nas wykańcza, jeżeli ktoś chce otworzyć swój interes, czeka go wielka bariera załatwiania papierów: to zabytek, nie wolno ruszać, to za wysoko, to za nisko. Nie wolno budować wysokich budynków, ponieważ nie pasują do otoczenia itd. (IDI13).*
- *Jeśli chodzi o niepełnosprawnych, to jest bardzo dużo mankamentów. W wielu miejscach na środku chodnika stoją słupki, znaki. To jest jeden mankament. Dwa, organizacja komunikacji jest okropna. Powiem o tym tylko dwa słowa, bo ja mógłbym na ten temat pisać rozprawy. Komunikacja w mieście, nie tylko dla niepełnosprawnych, ale dla wszystkich jest bardzo niedostosowana. Organizacja ruchu w mieście to jedno wielkie nieporozumienie (IDI11).*
- *(...) chodzi tu o przemieszczanie się środkami zbiorowego transportu, ale tu wszyscy mają z tym problem, niezależnie czy jest to osoba z dysfunkcją wzroku, czy z innymi dysfunkcjami lub pełnosprawna (IDI14).*
- *Większość barier tak naprawdę siedzi w głowach ludzi. Jeśli oni będą postrzegać mnie jako osobę, która sobie nie radzi lub też uważa się nad sobą, a jednocześnie będą w swoim mniemaniu motywować, a tak naprawdę demotywować, to tak naprawdę idziemy cały czas pod górkę i możemy nie dojść na szczyt (IDI8).*

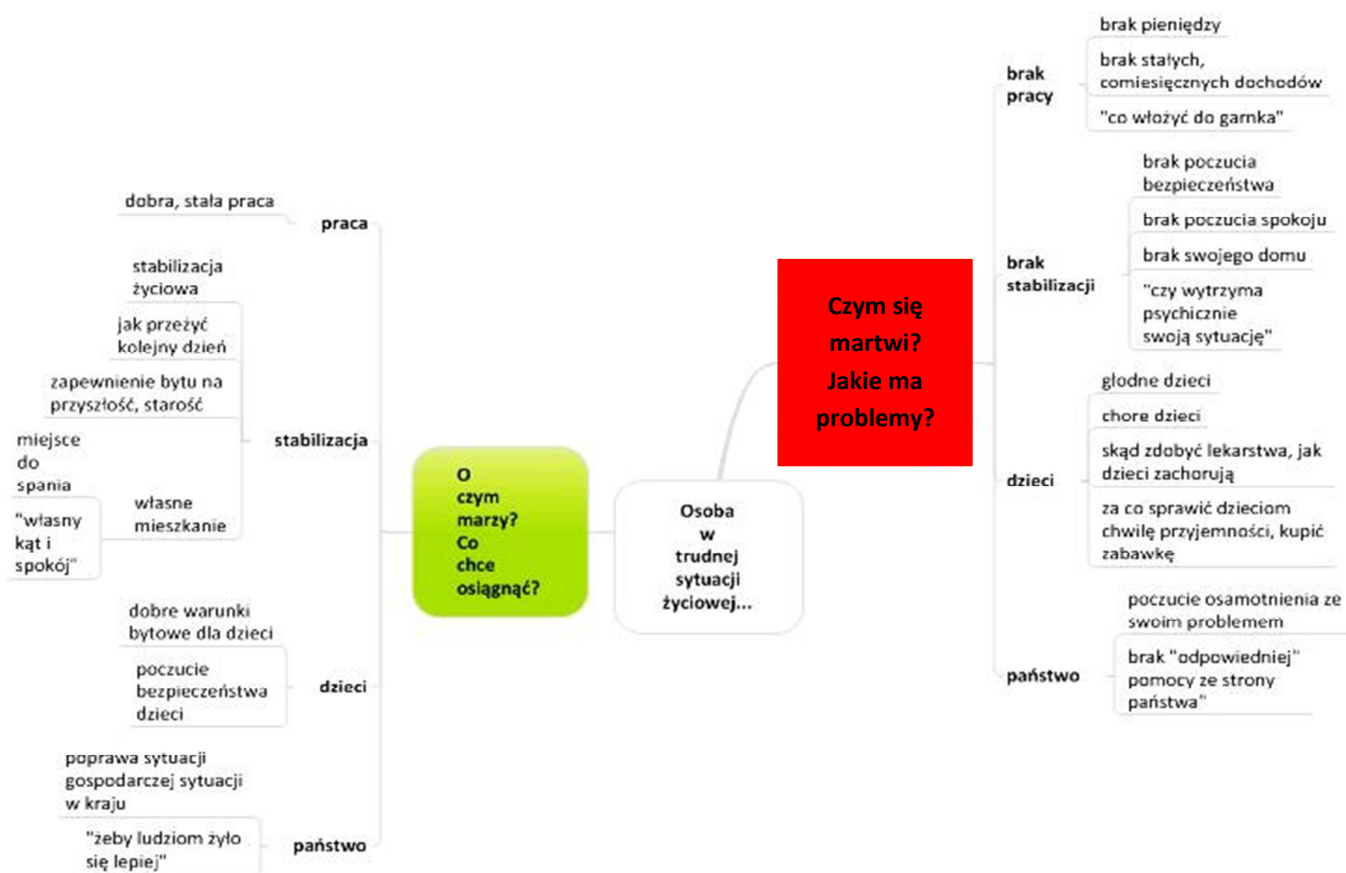
Potrzeby życiowe osób zagrożonych wykluczeniem społecznym nie należały do wygórowanych. Były one często związane z możliwością podjęcia stałej pracy i samodzielnego utrzymania się. W toku analizy treści wywiadów pojawiały się wypowiedzi o braku zaspokojenia wielu z ważnych potrzeb. Respondenci wspominali w dużej mierze jedynie o realizowaniu bieżących potrzeb związanych z wyżywieniem:

- *Trudno jest. Ja mam niedomykalność zastawek, jaskrę, a te wszystkie leki są strasznie drogie. Jak ja wydam 200 zł to dla mnie bardzo dużo. Dobrze, że tutaj przychodzę to łatwiej mi jest trochę. Mam tu obiady. I tak się jakoś ciągnie (IDI10).*
- *To od góry do dołu można jechać. Chciałbym iść do kina, nie stać mnie na to. Chciałbym coś lepszego zjeść, nie stać mnie na to. Chciałbym coś lepszego sobie kupić do ubrania, też nie stać mnie (IDI13).*
- *No z czego żyć, jak ja dostaję z opieki 200 złotych (IDI14)?*

- Nie mam takich możliwości, mieszkam w kamienicy, w której pięćdziesiąt lat nie ma wody, nie ma podstawowych warunków potrzebnych do normalnego funkcjonowania, płacę czynsz w granicach trzystu pięćdziesięciu złotych, to jest chore (IDI8).
- (...) ciągle wracam do tego jak było kiedyś. Pracownicy mieli leki bezpłatne, emeryci też mieli bezpłatne. W tej chwili rzeczywiście jednak emeryci odstawiają leki, bo są tak cholerycznie drogie, że ja się nie dziwię, że jest grono ludzi, którzy nie wykupują tych leków (IDI5).

W toku analizy treści wywiadów wyodrębniono cztery kategorie, które z jednej strony są barierami i problemami, a z drugiej stanowią potrzeby i pragnienia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ramach każdej kategorii wyszczególniono pewne fakty z życia respondentów, które różnicują poszczególne obszary „marzeń” i „problemów” – przedstawia je rysunek 43.

Rysunek 43. Problemy i pragnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Źródło: opracowanie własne.

5.2. Pracodawcy

5.2.1. Problemy społeczne w regionie

W ramach badań jakościowych pracodawcy wymieniali szereg problemów, z których większość została opisana w podrozdziałach 2.1, 2.2 i 2.3, jako kwestie charakterystyczne dla regionu. Po analizie treści wywiadów można wyszczególnić kilka głównych obszarów problemowych, które badani pracodawcy wskazywali najczęściej. W ich opinii jednym z ważniejszych problemów społecznych na terenie województwa jest problem bezrobotnych, którzy charakteryzują się niską motywacją do podjęcia zatrudnienia. Istotnym, równie często przewijającym się elementem, jest kwestia biedy, ubóstwa i wykluczenia społecznego. Pracodawcy wskazywali wręcz, iż problematyka ta jest charakterystyczną cechą regionu, a natężenie negatywnych zjawisk jest tu wyjątkowo duże. Wskazano również na zjawisko dziedziczenia biedy i wykluczenia społecznego. Zjawisko to polega na przejmowaniu pewnych zachowań między pokoleniami, co prowadzi do funkcjonowania na terenie miasta tzw. enklaw biedy. Zachowania te związane są najczęściej z bezrobociem długookresowym oraz utrzymywaniem się rodzin jedynie z zasiłków pomocy społecznej. W wypowiedziach zauważono również problem braku oferty instytucjonalnej dla dzieci wychowujących się w tego rodzaju środowiskach. Wymienione problemy obrazują poniższe wypowiedzi:

- *Przy jednoczesnym bezrobociu jest niewielka ilość osób garnących się do pracy. Do prawdziwej pracy. Z jednej strony bezrobocie, ale z drugiej strony oczekiwanie czegoś lepszego niż jest dostępne na rynku (FGI1 – R1).*
- *Brak pracy, zwłaszcza w regionie, myślę o Zgierzu. Sama Łódź to może nie, ale te miasteczka ościenne, sypialnie Łodzi, to zdecydowane bezrobocie, a to potem powiązuje się i idzie takim łańcuchem (FGI2 – R5).*
- *Ja bym tutaj dodał brak pracy spowodowany w dużej części niedostosowaniem kwalifikacji, zwłaszcza ludzi starszych, które wypadły z przemysłu lekkiego i nie bardzo mogły się tutaj dalej odnaleźć. Myślę, że kwestia kwalifikacji i przystosowania się do sytuacji gospodarczej, jaką mamy teraz (FGI2 - R3).*
- *Faktycznie, tej kadry przystosowanej do firm funkcjonujących, czy zakładanych w regionie mamy mniej. Mamy pracowników ze Szczecina będąc w Łodzi (FGI2 – R2).*
- *Tutaj strasznie widać, że jest bieda, że ci ludzie (...) nie chcą pracować (FGI2-R8).*
- *Dziedziczenie biedy to jest taki duży problem. Powielanie wzorców. Niewielu ludzi z tego środowiska ucieka, dziecko chłonie wzorce od rodziców, którym jakoś się tam*

udaje, bo się pójdzie do pomocy społecznej po zasiłek, gdzieś indziej się pójdzie i coś się dostanie. Nie ma takiej motywacji do zmiany. Jest oczywiście też za mało miejsc, gdzie się pracuje z młodzieżą (FGI1-R3).

- *Myślę, że jest jeszcze jeden temat, dziedziczenie biedy. To jest rzeczywiście charakterystyczne dla Łodzi. Kolejne pokolenie młodych ludzi dziedziczy biedę po rodzicach. Ludzie, którzy wypadli gdzieś z rynku pracy na początku lat 90. albo wcześniej, spójrzmy na całe centrum. Ich dzieci wchodzi w wiek, gdzie mogłyby iść na konkretniejsze studia, czy podejmować poważniejsze decyzje, one dziedziczą tę biedę i beznadzieję po rodzicach (FGI2-R4).*
- *Bieda, która zmienia sposób funkcjonowania, człowiek ubogi zmienia perspektywę, zajmuje się wyłącznie walką o przetrwanie, a system opieki społecznej w Polsce buduje roszczenia zamiast budować pewność siebie i wspierać wejście na rynek pracy (FGI1-R2).*

Wśród innych negatywnych zjawisk w regionie badani pracodawcy wyliczyli zakrojoną na szeroką skalę migrację ludzi, zwłaszcza młodych, która przyczyniła się do wyludnienia województwa. Respondenci wskazywali ponadto na utrudnienia komunikacyjne w mieście, przyzwolenie na spożywanie alkoholu w miejscach publicznych oraz kwestie związane z kosztami pracy. Ten ostatni temat wzbudzał wiele kontrowersji i stał się istotnym elementem przeprowadzonej dyskusji:

- *Została poruszona kwestia migracji ludności. Ludzie się przemieszczają i szukają pracy gdzie indziej. Mam wrażenie, że mamy społeczeństwo starzejące się i średnia wieku jest naprawdę wysoka. Młodzi ludzie po skończeniu studiów czekają aż znudzi im się po prostu i wyjeżdżają szukać dalej (FGI1-R3).*
- *Jest problem komunikacji w mieście. Koleżanka biegnąc na badanie, zdarła obcasy. Normalnie przyjechalibyśmy tu samochodami, ale przejechanie tutaj samochodem kilometra zajmuje godzinę (FGI2- R5).*
- *Jest problem tak zwanych budek z piwem. Nie jest to problem społeczny rozwiązany w Polsce, ponieważ etos pracy nie istnieje praktycznie, w związku z czym te wszystkie wałkonie męskie, które stoją pod budkami z piwem albo na rogach podwórek albo gdzieś tam w kamienicach to jest problem (FGI2-R8).*
- *Uważam, że bzdurne jest obciążanie pracodawcy rozliczeniem i odprowadzeniem składek do ZUS. Te pieniądze powinien dostać pracownik. To znowu jest kwestia etosu pracy i innych problemów społecznych. W świadomości pracownika istnieje tylko to, co dostaje „na rękę”, a nie ma świadomości tego, że pracodawca odprowadza składki, bo to nie jego,*

pracownika, pieniądze. Dodatkowo pracodawca jest obciążony, czy to prowadząc samemu, czy to powierzając komuś innemu, czy też mając osobną jednostkę w firmie, do zatrudnienia kolejnej osoby i poniesienia kosztów pracy, żeby sporządzić ileś tam deklaracji, PIT-ów, odprowadzić składki na ZUS, wyliczyć składki za każdego, jednemu na lewo, innemu legalnie i tak dalej. Wracamy zatem do kwestii społecznej niezrozumienia i niepojmowania przez ludzi, którzy wykonują pracę, ile tak naprawdę stanowią obciążenia dla pracodawcy (FGI1-R1).

5.2.2. Sytuacja na rynku pracy

Analiza danych jakościowych dotyczących sytuacji na rynku pracy w regionie pozwoliła zaobserwować kilka głównych wątków, które przewijały się najczęściej w wypowiedziach pracodawców. Po pierwsze, pomimo wysokiej stopy bezrobocia pracodawcy mieli trudności z rekrutacją pracowników; w ich opinii potencjalni pracobiorcy charakteryzowali się niską motywacją do podjęcia zatrudnienia. Po drugie, respondenci zwracali uwagę na problem niedopasowania systemu edukacji do potrzeb rynku pracy. Mowa tu głównie o szkolnictwie wyższym, w ramach którego mury uczelni opuszczają co roku tysiące absolwentów, podczas gdy na rynku pracy wymagane są twarde umiejętności, które można nabyć w toku kształcenia zawodowego. W tym przypadku w opinii badanych można zauważyć jednak pewne pozytywne zmiany prowadzące do rekonstrukcji systemu kształcenia zawodowego. Po trzecie, młodzi ludzie wchodzący na rynek pracy cechowali się zawyżonymi aspiracjami płacowymi, podczas gdy poziom ich kwalifikacji i kompetencji był niewystarczający. Opinie dotyczące powyższych kwestii zebrano poniżej:

- *Ja ten problem niedopasowania również widzę z perspektywy osób młodych, które kończą uczelnie i często nie podejmują pracy, ponieważ ich kwalifikacje, które zdobywają na uczelni nie są dopasowane do realiów rynku pracy. Na przykład pojawia się problem małej ilości staży. Proszę sobie wyobrazić, że na niektórych kierunkach do niedawna, nie było w ogóle obowiązku odbywania staży czy praktyk podczas studiów. Teraz ten obowiązek jest, ale jest to miesiąc, góra dwa, w całym toku studiów. To jest naprawdę niewiele i niewystarczająco, żeby podjąć pracę po zakończeniu (FGI2-R3).*
- *Nie ma dopasowania oferty uczelni do rynku pracy. Dziesięć lat temu zupełnie rozbito system szkolnictwa zawodowego, brakuje personelu np. w firmach odzieżowych, bo ostatnie osoby, które kształciły się w danym zawodzie, mają obecnie 50-60 lat. Gdy*

w latach 80. zdawałem maturę, gdy na studiach pisałem pracę magisterską - to był ewenement. Poszliśmy w kierunku upowszechniania edukacji, ale nie w kierunku zwiększania jakości tej edukacji. Ludzie, którzy dziś kończą studia wyższe, są na poziomie dawnej szkoły średniej. Brakuje praktycznego podejścia do nauki zawodowej, ale też nie kształtuje się umiejętności społecznych, które są potrzebne w pracy, bo nie ma etosu nauczyciela (FGI1-R6).

- *Brakuje zawodowych fachowców. Tak jak jeszcze z 15-20 lat temu, ten czas tak leci i pamiętam jak do mojego ojca (bo też prowadzi firmę budowlaną) przychodziły chłopaki z technikum, czy szkoły zasadniczej i byli na praktykach przez miesiąc. Na tyle polubili firmę, że zostawali w tej firmie. W tej chwili nie ma nikogo, kto by przyszedł (FGI2-R6).*
- *W Łodzi wraca bardzo powoli temat szkolnictwa zawodowego i on się odbudowuje. Jestem świeżo po kilku konferencjach i rzeczywiście szkoły zawodowe zaczynają rosnąć w siłę – coraz więcej osób świadomie je wybiera, a szkoły szukają tych powiązań z firmami. Myślę o szkołach typu gastronomia, czy hotelarstwo, czy bardziej techniczne szkoły, ale to się od jakiegoś czasu znowu dzieje i to jest jakieś światło w tunelu, że uczniowie rozumieją, że liceum i studia (...) nie dają żadnej przyszłości (FGI1-R2).*
- *Chodzi o to, żeby przywrócić taką instytucję, jak mistrz, ale też o to, żeby przekazywać swoją wiedzę, trzeba mieć ją komu przekazywać. Ten człowiek musi mieć motywację, musi być aktywny (FGI1-R2).*
- *(...) ja znam wielu studentów, którzy przychodzą i nie mają wiedzy, która powinna być nabyta w podstawówce. Łódź wydaje bardzo dużą liczbę absolwentów, studentów, którzy są kompletnie niedostosowani do rynku pracy, bo nie mają chociażby doświadczenia w podstawowych sprawach, a już nie mówię o umiejętnościach typu dziurkacz, zszywacz, gdzie kiedyś tego się używało i w szkołach pokazywali, czy rodzice przynosili żeby było w domu (FGI2-R2).*
- *Kompletne nieprzygotowanie młodych ludzi wchodzących na rynek pracy. Po pierwsze nie mają doświadczenia, które muszą gdzieś nabyć, a z drugiej strony niechęć do tego, żeby zacząć pracę od podstawowej pensji – najpierw się uczy, a potem wymagamy od pracodawcy tego, że będą ci płacić dobre pieniądze, jak będziesz przynosił dla mojej firmy konkretne zyski (FGI2-R7).*
- *(...) oczekiwania ludzi młodych, którzy wchodzi pierwszy raz na rynek pracy są wysokie, dlatego, że zapatrują się na inne wielkie miasta Polski, nie patrząc na to, jak wygląda Łódź na tym tle. Chociażby kwestia zarobków – zarobki w Warszawie i zarobki w Łodzi. Ta*

różnica i patrzenie w stronę Warszawy i oczekiwania, że zarobki przy pierwszej pracy będą tak samo wysokie, jak w Warszawie (FGI1-R4).

- *Ale też oczekiwania młodych ludzi. Mówię o swoim środowisku, czyli ludzi po studiach. Nie wiem skąd to się bierze, ale to są naprawdę wysokie oczekiwania. Przez ten rok przeprowadziłam naprawdę sporo rekrutacji. Po pierwsze, z powodu utworzenia kilku nowych stanowisk, po drugie dlatego, że ludzie się powymieniali, ponieważ korporacje ludzi podkupiły. Mam już tego potąd, kilkuset ludzi przećwiczyłam (FGI1-R5).*
- *Chciałam powiedzieć jeszcze coś o oczekiwaniach. Na rynek wchodzi najmłodsze pokolenie, które niedawno ukończyło szkoły. Oni zakładają, że tak naprawdę na starcie powinni już mieć na wszystko. Nie ma tego, co było kiedyś, że dorobię się czegoś, najpierw to, później tamto (FGI2-R6).*

5.2.3. Sytuacja osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Pracodawcy zostali poproszeni o ocenę sytuacji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W dyskusji skupiono się głównie na rynku pracy i potencjalnych trudnościach, jakie osoby zagrożone wykluczeniem społecznym mogą mieć w tym zakresie. Warto tutaj zaznaczyć, iż badani pracodawcy wyodrębnili dwie grupy wśród wskazanych kategorii osób. Pierwszą grupę określono mianem „nienadająca się do zatrudnienia”, natomiast drugą „nadająca się do zatrudnienia”. Do pierwszego skupienia zaliczano najczęściej alkoholików, narkomanów, bezdomnych, Romów oraz osoby opuszczające zakłady karne. Podkreślano tutaj fakt, iż wśród tych kategorii to nie brak pracy jest głównym problemem, lecz pewne zewnętrzne lub wewnętrzne przeszkody, które *de facto* uniemożliwiają tym grupom podjęcie zatrudnienia. Do przeszkód tych zaliczono m.in.: uzależnienia i/lub chorobę (np. alkoholową), brak schronienia, odmienną kulturę, czy też uprzedzenia bądź stereotypy funkcjonujące wśród badanych pracodawców. Zwrócono ponadto uwagę na problem potencjalnego współwystępowania kilku czynników ryzyka w ramach poszczególnych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W ramach dyskusji poruszono też kwestie związane z dyskryminacją, zaprzeczając istnieniu tego typu zjawiska w odniesieniu do wyszczególnionych grup osób. Wypowiedzi związane z opisanymi powyżej wątkami zestawiono poniżej:

- *Nie jest tak, że one się w pewnym sensie nakładają? Wiadomo, że osoba, która opuściła zakład karny jest często bezrobotna i często pozostaje długotrwale bezrobotna. Czasami te kategorie mogą się nakładać (FGI1-R1).*

- *Wydaje mi się, że tutaj są osoby, które kojarzą się totalnie negatywnie i osoby, których sytuacja na ogół dla nas nie ma znaczenia, typu samotna matka. Teoretycznie nie ma znaczenia, czy jest samotna, czy nie. Nikt na rozmowę o pracę nie pyta, czy ty kobieto jesteś samotna, czy nie, czy z mężem czy z kochankiem. Nie ma to dla nas znaczenia. Ale z drugiej strony przedstawiciel mniejszości romskiej budzi raczej emocje mało pozytywne. Jesteśmy w stanie ocenić patrząc, czy taka osoba jest przedstawicielem grupy romskiej i od razu budzi w nas skojarzenia. Wydaje mi się, że wiele z wymienionych osób budzi negatywne opinie z założenia (FGI2-R1).*
- *Generalnie większość z listy [postrzegam] bardziej negatywnie, ale na przykład taką osobą neutralną jest osoba niepełnosprawna. W moim przypadku, gdy nie ma pracy fizycznej i nie ma wymogów, to jest to dla mnie neutralne i nie ma znaczenia. W przypadku narkomana, to już inna sprawa. Jeśli chodzi o cudzoziemca, również neutralna. Więc to zależy generalnie od grupy (FGI2-R2).*
- *(...) osoby uzależnione od alkoholu wymagają leczenia. Nie wiem, czy bym zatrudnił alkoholika. Kiedyś zatrudniłem mężczyznę, który był po leczeniu uzależnienia od alkoholu i miałem z nim problemy, bo to jest taki rodzaj choroby, który sprawia, że ten mężczyzna nawet nie będąc pod wpływem alkoholu sam nie wiedział, co robi (FGI2-R3).*
- *Mam wrażenie pewnej stereotypowości, jeśli chodzi o odbiór alkoholików, narkomanów, osób niepełnosprawnych, jak i obcokrajowców, którzy z natury rzeczy dostają pieczętkę, że ten pan, czy pani pracuje za stawki, które są poniżej tych najniższych ustalonych i z pełną zgodą w tym uczestniczą. Ta stereotypowość mam wrażenie, że odnosi się też do nazw przysposobionych do osób, które są de facto chore. Trudno oczekiwać, że alkoholik, czy narkoman, który bierze na co dzień, będzie pracownikiem, który będzie wykazywał te cechy, których pracodawca oczekuje (FGI1-R3).*
- *Narkomana utożsamia się z wieloma chorobami. Uważa się, że narkoman to często złodziej, ponieważ poszukuje za wszelką cenę środków na kupno narkotyków, bądź płaci za to w inny sposób. Uważam, że mają najgorzej, nie ma żadnej akceptacji u nas w kraju dla narkomanów. Najlepszym przykładem są te wszystkie ośrodki, które są budowane gdzieś na obrzeżach miast czy w mniejszych miejscowościach, gdzie okoliczni mieszkańcy robią wszystko, żeby się pozbyć takiego ośrodka (FGI1-R2).*
- *Ja nie zrozumiałem do końca dyskryminacji w przypadku narkomana. Tak jak pan mówi nie wiemy, przychodzi ktoś - ja miałem 2 tygodnie temu taką sytuację w firmie – przyszedł ktoś do pracy i nikt nie wiedział, że jest narkomanem. Po tygodniu go złapali jak jakieś kleje, czy*

nawet butlę z gazem wachał i później je ukradł. Zwolniłem go. Czy to jest dyskryminacja? (FGI2-R5).

- *Taka samotna matka ma większą motywację do pracy. Ale ona ma na pewno obciążenia. Często jest jednak dobrze wykwalifikowana. Mam świetne doświadczenie z taką samotną matką. Miałam rekrutację niby na proste stanowisko asystenckie. Zgłosiło się mnóstwo dziewczyn, w tym pięć, sześć młodych prosto po studiach, które deklarowały różne rzeczy w CV. Później, gdy pytałam o znajomość języka, obsługę komputera czy inne rzeczy to okazywało się, że były takie zajęcia na uczelni, ale jakoś się nie wdrożyły. Natomiast ta samotna matka, z trójką dzieci na dodatek, wygrała tę rekrutację, bo знаła dwa języki i jakoś się to wszystko zbiegło i w rezultacie bardzo długo pracowała w tej firmie (FGI1-R4).*
- *Na przykład emeryci. Wydaje mi się, że na rynku pracy są oferty kierowane do emerytów. Emeryci i renciści pracują w ochronie i są do tego typu pracy poszukiwani. Dzięki temu mają jakieś źródło dochodów. Pracodawcy poszukują emerytów, bo są to osoby w jakiś sposób stateczne i są stanowiska, na których się oni dobrze sprawdzają. Jest to kwestia wyboru. Jeśli chodzi o cudzoziemca lub imigranta jest to kwestia wykształcenia. Osoba wykształcona, znająca języki i posiadająca kontakty ma tutaj szansę. Natomiast brak wykształcenia, nieznanostwo języka polskiego będzie ograniczać potencjał tej osoby na rynku lokalnym. Samotna matka na pewno ma kłopoty i opieka nad dzieckiem na pewno sprawowana jest przez matkę. Z innymi instytucjami różnie to jest, żłobki, przedszkola jakoś funkcjonują. Samotne matki z dzieckiem, mają pierwszeństwo przy przyjęciach do żłobka, czy przedszkola, ale jak się dziecko rozchoruje, a matka nie może liczyć na jakąś bliższą rodzinę, to taka matka ma już wtedy problem i pracodawca też (FGI1-R3).*
- *Podejrzewam, że każdy zatrudniał kiedyś samotną matkę. To nie jest takie obojętne, ponieważ znacznie łatwiej pracuje się z osobami szczęśliwymi, które posiadają rodzinę, nikt nie choruje, mają udane związki. Łatwiej pracuje się z kobietą, która ma męża, który pracuje, zarabia i przynosi do domu pieniądze niż z samotną matką. Już pomijam, że ona od czasu do czasu musi iść na zwolnienie, ale nawet jeśli to dziecko jest większe, to taka kobieta jest sfrustrowana i zmęczona. Jest na pewno trudniej pracować z takimi osobami, lepiej się żyje w szczęśliwym społeczeństwie niż w nieszczęśliwym (FGI2-R8).*

5.2.4. Poszukiwani pracownicy i zatrudnianie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

W związku z tym, iż badani pracodawcy reprezentowali różne branże, trudno wyodrębnić jeden, spójny profil poszukiwanego pracownika. Respondenci, w zależności od branży wskazywali

na dużą wagę umiejętności miękkich oraz ogólnej inteligencji. Dzięki tym zdolnościom będzie możliwe kompetentne wykonywanie obowiązków służbowych – były to wskazania, które w wypowiedziach badanych pojawiały się najczęściej. Pracodawcy poszukują również kandydatów legitymujących się dyplomem uczelni wyższej, jednak pożądany profil to studia techniczne. W branży budowlanej, w opinii badanego, bezrobocie nie istnieje, stąd brak szczególnych wymagań do pracy na tego typu stanowiskach. Wypowiedzi dotyczące charakterystyki pożądanego pracownika znajdują się poniżej:

- *Dla mnie kreatywny i zaangażowany w to, co robi. Taki odpowiedzialny, czyli utożsamiający się też z firmą. Bo jest trochę tak „to nie moja firma, to nie moja instytucja, więc zrobię to, co mam zrobić i w razie czego szef odpowie za to” (FGI2-R6).*
- *Z mojego punktu widzenia, doświadczenia praktycznego, nie tyle, co nie wymagam, ale nie jest to punkt wyjścia, tak samo jak wykształcenie. To nie jest dla mnie wyznacznik – bardziej kwestia otwartości, komunikacji z tą osobą, chęci nauki. Naprawdę wszystkiego się można nauczyć (FGI2-R4).*
- *To są wszystko umiejętności, których można się nauczyć. Tylko żeby ta osoba była odpowiedzialna za to, co robi, żeby nauka nie poszła w las, żeby nie obiecywał, tylko dotrzymywał terminów dla klienta, żeby był wiarygodnym łącznikiem między zarządem a klientem (FGI1-R4).*
- *Wydaje mi się, że jeżeli wytłumaczę coś raz, powtórzę drugi raz, to oczekuję, że za trzecim razem on już będzie to umieć, a nie oczekiwać, że za każdym razem, wszystko mu podam pod nos na tacy. Niech trochę się wysili, niech trochę pomyśli. Jeśli ma problem z zapamiętywaniem, to niech po prostu zapisze. Ważne, żeby wiedział gdzie szukać, a nie musi cytować regułek na pamięć, to jest dla mnie ważne (FGI2-R2).*
- *Kompetencje to jest raz, a druga sprawa to jakaś możliwość udokumentowania tej osoby, kim ona w rzeczywistości jest, a trzy to są koszty pracy. Taka prawda (FGI2-R4).*
- *Ponieważ zatrudniam specjalistów, potrzebuję specjalisty z wykształceniem wyższym, na pewno z wykształceniem wyższym technicznym, posługującym się językiem angielskim. Mam sporo kandydatów spełniających kryteria zawarte przeze mnie w ogłoszeniach o pracę. Są to wykształceni, wyspecjalizowani ludzie (FGI1-R3).*
- *W przypadku branży budowlanej nie ma bezrobocia. Teraz kolejne inwestycje, które są przez miasto organizowane, to tych ludzi, których i tak nie ma – nie wiem jak te remonty zostaną przeprowadzone. Tych ludzi teraz nie ma, a planuje się jeszcze tyle zrobić w Łodzi. Dla mnie to jest zagadką. W branży budowlanej uważam, że nie ma bezrobocia, a jeśli jest,*

to jest sztucznie nadmuchiwane. Nie wiem, pracują na czarno, a i tak się zgłaszają żeby zasiłek otrzymywać. Natomiast o innych branżach nie mogę się wypowiadać (FGI2-R5).

Pracodawcy w większości zatrudniają reprezentanta którejś z grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, jednak niemal wszystkie tego typu przypadki dotyczą matek samotnie wychowujących dzieci. W wypowiedziach pojawia się jednak opinia znacznie gorszej pozycji przetargowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w porównaniu do pozostałych, poszukujących zatrudnienia osób. Pojawia się również komentarz, że uprzednie wprowadzenie takich osób na stanowiska pracy, chociażby w formie stażu umożliwiłoby poznanie takiego pracownika i być może zwiększyłoby jego szanse na zatrudnienie w przyszłości:

- *Jeżeli pracodawca ma do wyboru zatrudnić osobę niezależną, bez zobowiązań i wykształconą lub samotną matkę, to bez względu na to, o czym byśmy tutaj nie opowiadali, rynek jest konkurencyjny i każdy wybierze bardziej atrakcyjnego pracownika. Zatrudnię alkoholika, osobę bezdomną wtedy, gdy nie będę miał wyboru. My, jako pracodawcy, mamy szansę wybierać wśród lepszych: nie zatrudniamy gorszych, bo jest bezrobocie (FGI2-R4).*
- *Pracodawca, który usłyszy, że ma do czynienia z osobą po jakimś cięższym wyroku, myślę, że odrzuci taką osobę i przyjmie taką, która nie będzie po zakładzie karnym. Nawet taką z niższym wykształceniem (FGI1-R1).*
- *Pracodawcy nie chcą zatrudniać, to znaczy, jak się zorientują, że jest alkoholikiem to nie chcą zatrudniać, bo albo nie wykonuje tej swojej pracy tak jak powinien, albo wręcz w ogóle jej nie wykonuje, bo nie przyjdzie do pracy, albo przyjdzie tak pijany, że nie będzie w stanie jej wykonać. Tak mi się wydaje, może to też jest jakiś stereotyp, ale picie alkoholu jest częste w branży budowlanej (FGI2-R6).*
- *Ja zatrudniam samotną matkę, ale to nie ma różnicy. Myślę, że nawet jest czasami większe zaangażowanie w tę pracę. Myślę, że czuje ten ciężar, że tylko na jej barkach spoczywa odpowiedzialność za rodzinę (FGI1-R4).*
- *Ja właściwie zatrudniam przedstawiciela każdej z tych grup [osób zagrożonych wykluczeniem społecznym]. Poza przedstawicielami Romów. Z zakładów karnych często się zdarza, alkoholików to mam co najmniej z 4, narkoman też się zdarzy. Emerytów bardzo cenię, bo widzę, że to stara gwardia, jak to nazywam, która szanuje pracę. Osoba uboga – z reguły to są osoby ubogie. Bezdomną – raz mi się zdarzyło, ale był później kłopot ze świadectwem pracy, bo nie było komu i gdzie wysłać. Długotrwale bezrobotne – też się pewnie jakaś zdarzyła (FGI2-R5).*

- *Cudzoziemca, imigranta niezbyt dobrze wspominam akurat, ponieważ nagle porzucił tę pracę. Był Palestyńczykiem i poszedł na wojnę walczyć, później się dowiedziałem. Samotna matka bardzo dobrze, niepełnosprawna też nie było problemów. Emerytów, jak wspomniałem bardzo dobrze wspominam. Alkoholików – jak już pracują, to naprawdę pracują, jak pije, to przez tydzień, czy dwa potrafi go nie być. Ale później to jest po prostu punktualnie i wszystko robi (FGI2-R5).*
- *Zdarza się zatrudniać, jeżeli pracodawca pozna taką osobę, ma szansę ją poznać, myślę tu o stażach pracowniczych. (...) zdarza się, że taki pracownik zostaje w firmie po ukończeniu stażu, ponieważ są z niego zadowoleni (FGI1-R1).*

5.2.5. Ocena współpracy z instytucjami rynku pracy i pomocy społecznej

Podobnie jak w przypadku osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, dyskusyjnym elementem większości wywiadów grupowych były wątki dotyczące oceny działań podejmowanych przez instytucje rynku pracy i pomocy społecznej. W tym przypadku jednak nie odnotowano ani jednej pozytywnej opinii dotyczącej usług świadczonych przez te instytucje. Niezadowolenie pracodawców skupiało się w obszarach fatalnej ich zdaniem jakości usługi pośrednictwa pracy, która skutkuje tym, iż pracownicy przysłani z urzędów nie spełniają wymagań stawianych przez pracodawców. Instytucje te charakteryzują się ponadto dużym zbiurokratyzowaniem, co utrudnia komunikację, wydłuża procedury i uniemożliwia realną współpracę (choćby w pozyskaniu stażystów do firm). Pracodawcy zaznaczali, że ośrodki pomocy społecznej nie rozwiązują istotnych problemów społecznych – zajmują się jedynie rozdawnictwem pieniędzy i zasiłków, które zamiast motywować, przyczyniają się do ugruntowania kultury bezrobocia. Z drugiej strony respondenci zauważali braki kadrowe, które utrudniają pracownikom świadczenia usług na odpowiednim poziomie. Opinie związane z powyższymi obszarami problemowymi przedstawiono poniżej:

- *Tu jest pytanie o rolę urzędów pracy w ogóle. Tutaj mamy wielką instytucję, a tak naprawdę istnieje stereotyp, jeśli chodzi o urzędy pracy, że tam się ludzie rejestrują – nie ci, którzy szukają pracy. I tak naprawdę de facto jest, bo faktycznie urzędy pracy nie zabiegają specjalnie o oferty od pracodawców. Z drugiej strony pracodawca wie, że jak tam pójdzie, to nie dostanie stamtąd dobrej osoby do pracy, tylko taką co przyszła po pieczętkę. Stąd pytanie, nad sensem funkcjonowania, ja nie mówię o likwidacji urzędów pracy, ale po tylu latach powinni jakieś wnioski z tego wyciągnąć (FGI2-R5).*

- *Jestem załamana po prostu. Ja mam stażystów. Naprawdę lubię przyjmować praktykantów ze szkół i ludzi na staże i młodzież akademicką. Lubię ich uczyć, szkolić, bo wydaje mi się, że jak teraz ich nauczymy, to jak przyjdzie kiedyś na rozmowę o pracę, to będzie chociaż coś wiedział. No ale urzędy pracy stosują dziwną politykę. Na przykład wysyła się informację, że przyjmie się pracownika na staż i ma się pewne wskazania, takie oczekiwania człowiek miał, chciałby, żeby coś umiał, w zależności oczywiście od branży. A urząd pracy przesyła osoby na staż kompletnie niespełniające oczekiwań pracodawcy (FGI2-R7).*
- *Właśnie jest pytanie, w jaki sposób urząd pracy próbuje, co próbuje zrobić żeby połączyć dwa środowiska – bezrobotnych i przedsiębiorców? Wydaje mi się, że jest mur, naprawdę. Szczelnie postawiony i każdy robi swoje. Oni robią swoją politykę i promują to, że mają staże, mają dofinansowania na stanowiska, wydawałoby się, że robią wszystko. A pracodawcy mówią, że nie mogą znaleźć poprzez nich pracowników, których chcą (FGI1-R3).*
- *Uważam, że aby taka współpraca była owocna należałoby wszystkie urzędy pracy pozamykać. (...) Natomiast jeżeli chodzi o elementy zatrudniania i pomocy w zatrudnianiu, to przekazałbym to firmom prywatnym, agencjom prywatnym. Wolałbym, aby pośrednictwem pracy zajęły się prywatne firmy, a nie urzędnik. Ile to pieniędzy kosztuje? Nie ma tam pieniędzy dla pracodawców, nie ma dla pracowników, bo się okazuje, że oni tam pięćdziesiąt procent budżetu przejadają (FGI1-R2).*
- *Mam bardzo negatywną opinię na temat pracowników MOPS, pracownicy MOPS mogą komuś albo bardzo pomóc, albo kogoś bardzo skrzywdzić, jeżeli podchodzą do tego czysto legislacyjnie. Ludzie nie otrzymują takiej pomocy, jaką powinni: fachowej. To jest efekt nieefektywnego, niewydajnego modelu pomocy społecznej w Polsce, który uczy ludzi, że nie opłaca się pójść do pracy, bo wtedy stracą zasiłki i ich sytuacja będzie jeszcze gorsza (FGI1-R6).*
- *Mamy służby społeczne, mamy MOPS-y, które niby coś sprawdzają, mamy różne ciała społeczne utrzymywane z naszych podatków i w sumie ich funkcja sprowadza się do rozdawnictwa, rozdzielnictwa świadczeń na koniec miesiąca, albo zajrzenia raz czy drugi do jakiejś rodziny, niekoniecznie wtedy gdy jest awantura, co mnie nie dziwi, bo wszyscy unikamy takich sytuacji i myślę, że pracownicy społeczni też. nierozwiązana pozostaje kwestia ludzi, mieszkań zastępczych, braku mieszkań a jednocześnie tworzenia nowych mieszkań (FGI1-R2).*

- *Myślę, że ostatnio za dużo funduszy europejskich wpompowano w te urzędy pracy. One trochę zaczęły działać pod kątem misji, takiej czy innej i zapomnieli, że główną ich misją jest kojarzenie bezrobotnego z pracodawcą. Niby te projekty unijne mają dawać im jakiegoś różnego rodzaju narzędzia, czy szkolenia, ale to jest robione czasami na podstawie bardzo sztucznych badań i tak jak mówię, naprawdę, brak jest tego rozliczania, brak rozliczania za efekty (FGI2-R1).*
- *Jeden prawie pozytywny przykład, mówię prawie pozytywny, bo oczywiście nic z tego nie wyszło, ale jakiś czas temu mieliśmy pomysł, żeby z urzędem pracy zrobić coś takiego: my wyszukujemy pracodawcę, który szuka na przykład 50 osób z jakimiś konkretnymi kwalifikacjami, wybieramy 50 osób z urzędu, przeszkalamy i kierujemy na płatne staże czy dofinansowane miejsca pracy do pracodawcy. Świetny pomysł, ale po tygodniu czy dwóch spotykamy się z dyrektorem i mówi, że tego nie da się zrobić, bo na wszystko musiałby być osobny przetarg (FGI2-R4).*
- *Z jednej strony to jest funkcjonowanie, o którym mówicie, takie typowo urzędnicze. Z drugiej strony, co robią doradcy? Doradcy robią to, na co mają czas. Jeżeli na jednego doradcę w Polsce przypada około 50 000 bezrobotnych, a standard w Unii to jest 25-50 osób, to o czym w ogóle rozmawiamy? Drugą kwestią jest to, że oni rzeczywiście myślą dosyć schematycznie. Trzecią jest to, że od wielu lat próbujemy reformować ten system. Jacek Męcina, nasz człowiek Lewiatana, próbuje ten system remontować, dobre słowo w gruncie rzeczy, ale wydaje mi się, że każdy kto wchodzi do tego bagna, bo tak to trzeba nazwać, widzi, że zmiany są tak strasznie trudne (FGI2-R5).*

Warto podkreślić, że w wypowiedziach respondentów pojawiło się wiele pomysłów na poprawę funkcjonowania instytucji rynku pracy i pomocy społecznej w odniesieniu do osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, a co za tym idzie na poprawę szans na integrację społeczną w tych grupach osób. Co więcej, uzyskane opinie dotyczyły również sposobów na usprawnienie działania samych instytucji, jak również na poprawę ich współpracy z pracodawcami.

- *Część z rekomendacji w tym obszarze związana była z poglądem sugerującym sprywatyzowanie systemu: Komercjalizacja, naprawdę wolny rynek. Ja wiem, że to ostatnio wyciera się tym wszystkie brudy, ale słuchajcie, niewidzialna ręka rynku to jest świetna rzecz. Jeżeli jest wolny rynek to wolny rynek ustali sobie zasady jak chce pracować. Opinie pojawiające się w tym nurcie sugerowały, iż tego typu instytucje powinny się rozliczać z realnych efektów swojej działalności, co usprawni ich funkcjonowanie: Jeżeli*

będzie jasny rachunek zysków i strat, dałeś mi pracownika, ja go zatrudniłem, ty zarobisz. Nie dałeś nie zarobisz (FGI2-R5).

- Kolejna pula rekomendacji związana była z wprowadzeniem nowych usług bądź zmiany wagi alokacji środków finansowych w odniesieniu do poszczególnych instrumentów aktywnej polityki rynku pracy. Pojawiają się również pomysły polegające na wprowadzeniu nowych usług: *Pewne rozwiązania jak monitoring bezrobotnego jest od dawna stosowany w krajach Europy Zachodniej i udowodniono, że przynosi pozytywny efekt zatrudnieniowy. (...) Można wprowadzić wspólny monitoring postaw klientów pomocy społecznej, jak się np. zachowują w sytuacji przedstawiania oferty pracy, czy też zgłaszania się na te wizyty obowiązkowe (FGI1-R2).*

5.3. Pracownicy instytucji rynku pracy i pomocy społecznej

5.3.1. Profil klienta

W ramach badań jakościowych przeprowadzanych z pracownikami instytucji rynku pracy i pomocy społecznej najczęściej rozmawiano z pracownikami socjalnymi oraz pośrednikami pracy. Jako osoby, które na co dzień stykają się z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym, zostali oni poproszeni o nakreślenie sylwetki klienta instytucji, z którym stykają się najczęściej. Generalnie do tego typu placówek trafiały wszystkie ze wskazanych wcześniej grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W opinii części badanych najrzadziej przychodzi im pracować z cudzoziemcami:

- *Z tych kategorii, które tutaj są wymienione to właściwie wszystkie, bo i długotrwale bezrobotni, i niepełnosprawni, i samotne matki... No może najmniej jest cudzoziemców, bo wiadomo tych osób najmniej się rejestruje. A jeszcze mniej trafia do doradcy, bo ja akurat jestem doradcą. Może akurat lepiej by się tu pośrednik wypowiedział, ale generalnie cudzoziemców aż tyle nie jest zarejestrowanych. Jeżeli chodzi o przemoc w rodzinie to nie mamy takich informacji, bo nikt się tym nie chwali. Bezdomni – u nas są zarejestrowane te osoby w trzech dzielnicach i ewentualnie bez stałego zameldowania. Ale są też np. takie osoby, które mieszkają w schroniskach. Nie za często, ale zdarzają się. Sieroctwo to bardziej dotyczy tych osób do 18 roku życia. Powyżej to już nie sierota, a my rejestrujemy tylko powyżej 18. Ubóstwo – to są często osoby biedne, które nie pracują. To wiadomo, że ten problem się pojawia. Z zakładu karnego też się osoby pojawiają. Alkoholików to jest sporo. Co do narkomanów to jest trudno wyczuć, bo to jest schorzenie i choroba taka, której od*

razu nie widać, chyba, że akurat ktoś przyjdzie w stanie po wzięciu takich środków. Ale to się rzadko zdarza (IDI16-PUP).

- *Naszymi klientami są głównie osoby bezrobotne, czyli takie, które nie mają stałego zatrudnienia. W danej chwili poszukują pracy, bądź pozostają bez pracy z innych powodów, rodzinnych, osobistych (IDI23-PUP).*
- *Najwięcej jest osób bezrobotnych. Mamy same osoby bezrobotne. Nikt inny nie może się zarejestrować. Na pewno wśród nich jest spora liczba niepełnosprawnych. U nas ta liczba jest niewielka i wynosi siedemset osób na osiem i pół tysiąca bezrobotnych w rejestrze. Są tutaj też matki samotnie wychowujące dzieci, kobiety wracające na rynek pracy po macierzyńskim. Przede wszystkim mamy do czynienia z osobami, które chcą podjąć pracę (IDI9-PUP).*
- *Przede wszystkim jest to związane z dużym bezrobociem, czyli bezrobotni. Osoby oczywiście, które są uzależnione od alkoholu, narkotyków. Dużą liczbę osób stanowią też niepełnosprawni. Korzystający z zasiłków stałych, gdyż nie nabyli uprawnień emerytalno-rentowych. Matki samotne, mamy również takie osoby, które korzystają z pomocy. Przeważnie zwracają się do nas rodziny, gdzie dotyczy ubóstwo związane z brakiem pracy. I rzeczywiście rynek pracy na naszym terenie jest bardzo trudny (IDI9-OPS).*
- *Bardzo różne osoby. Jest to cały zakres i przekrój. Najmniej mamy cudzoziemców, a najwięcej bezrobotnych. Dużo jest też ludzi z problemami alkoholowymi, nałogami oraz samotnych rodziców. Bardzo dużo jest też osób chorych długotrwale, przewlekle osób dotkniętych chorobą nowotworową. Coraz więcej jest też osób starszych (IDI13-OPS).*
- *Głównie są to samotne matki z dziećmi, osoby bezrobotne i niepełnosprawne. Są też wyjątki, np. spłonęło mieszkanie itd., ale głównie są to matki samotnie wychowujące dzieci (IDI19-OPS).*
- *Na pewno korzystają osoby uzależnione od alkoholu i bezrobotne. Właściwie to chyba jest wszystkiego po trochu. Nie wiem jaka grupa dominuje. Trochę osób z chorobami, matek samotnych. Chyba jednak bezrobocie, osoby chore, też psychicznie, samotne matki, trochę emerytów. To nie są osoby w wieku poprodukcyjnym. W wieku produkcyjnym, głównie w rodzinie – schemat 2+2, zamieszkujące na wsi. Zazwyczaj mieszkają w domach jednorodzinnych, są to osoby słabo wykształcone, często poziom podstawowy, zawodowy. Rzadko ze średnim, a wyższe to już sporadycznie (IDI6-OPS).*
- *To są klienci, którzy korzystają ze świadczeń opieki społecznej, ale też osoby egzystujące samodzielnie. Są to ludzie chętni, gotowi do podjęcia pracy. Rejestrują się po to, żeby móc*

z nich korzystać. Pobierają skierowania do pracy i kontaktują się z pracodawcami. Zaryzykowałabym jednak stwierdzenie, że są to również osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, niezaradne życiowo, które liczą na posiadanie ubezpieczenia zdrowotnego i żeby nic dalej za tym nie szło (IDI9-PUP).

- *Zdecydowana większość to osoby niepełnosprawne i usamodzielniani wychowankowie rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych. Z wszystkimi dysfunkcjami. Ruchowo, psychiczne, neurologiczne (IDI4-OPS).*

5.3.2. Diagnoza przyczyn wykluczenia społecznego

Pracownicy instytucji rynku pracy i pomocy społecznej wskazywali na główne oraz potencjalne przyczyny wykluczenia społecznego w odniesieniu do poszczególnych grup. W nawiązaniu do przyczyn ubóstwa, najczęściej pojawiały się kwestie związane z bezrobociem. Kolejną z przyczyn ubóstwa w opiniach respondentów był alkohol, a także zła sytuacja gospodarcza regionu. Pojawiały się również wątki związane z chorobami czy niepełnosprawnością:

- *To różnego rodzaju patologie. Alkoholizm, narkomania, kradzieże. Bardzo często te osoby trafiają do aresztu. W tych rodzinach zazwyczaj jest dużo dzieci i to też nie sprzyja poprawieniu sytuacji finansowej (IDI9-PUP).*
- *No jakie mamy w powiecie zakłady pracy? Prawie żadnych. Jeżeli w ogóle pracują, to na czarno, bo nikt ich nie zatrudni (IDI2-OPS).*
- *Przyczyną jest sytuacja gospodarcza, która występuje na tle całego kraju. Jest tworzonych coraz mniej miejsc pracy. Pracodawcy ponoszą zbyt duże koszty zatrudnienia pracownika, więc rozwija się szara strefa. Widać, że ten problem narasta (IDI23-PUP).*
- *Z dużych kosztów życia, funkcjonowania. Nie mają pracy(...)(IDI16-PUP).*
- *Przyczyną jest bezrobocie, alkoholizm i czasami sieroctwo, bezradność. Skutkiem będzie wykluczenie, bezradność, zniechęcenie, alkoholizm, choroby (IDI13-OPS).*
- *Przyczyną ubóstwa jest bezrobocie, które wynika z nałogów. Jakby ktoś chciał znaleźć pracę to by znalazł, większość jest na własne życzenie. Im jest tak dobrze. Tak się nauczyli. To im odpowiada. Tak są przyzwyczajeni, może nie widzieli innego świata. Są osoby, które z tego wychodzą i nie chcą dalej brnąć. Jednak większość osób, które korzysta z tego około 20 lat to są osoby, które się nie zmienią (IDI19-OPS).*

- *Ubóstwo to się bierze z tego, że jest bezrobocie, że ludzie nie mają pracy. To generuje biedę. Poza tym zarobki są mniejsze. My mamy mniejsze zarobki niż w Warszawie czy Krakowie czy gdziekolwiek indziej. Ogólnie poziom zarobków jest niższy tutaj u nas (IDI16-PUP).*
- *Ubóstwo występuje jako skutek bezrobocia i chorób, niepełnosprawności. Ubóstwo może też być skutkiem alkoholizmu, a czasem wynika też z niskich dochodów (...). Te świadczenia z KRUS-u to jest emerytura 700-800-900zł. To są takie emerytury. Jak dojdzie choroba, wydatki na leki, to nie jest tego wiele (IDI6-OPS).*

Jeżeli chodzi o bezdomność, respondenci w większości wśród jej przyczyn upatrywali choroby alkoholowej. W ich opinii trudno jest znaleźć osobę niepijącą w grupie bezdomnych. Zdarzały się również komentarze wiążące przyczyny problemu z trudną sytuacją na rynku pracy i niekorzystnymi rozwiązaniami legislacyjnymi związanymi z tzw. „umowami śmieciowymi”. Jako przykład podawano:

- *W wielu tych aspektach przyczyną jest brak pracy. Mając zatrudnienie, jest organizacja dnia i starania o utrzymanie pracy. Nie ma wtedy bezdomności i innych problemów. Trzeba mieć do czego dążyć. Brak pracy jest największym problemem, który rodzi kolejne problemy. Dzisiaj niestety pracodawcy bardzo często proponują umowy śmieciowe, które nie wystarczają na życie i nie odpłacają się im (IDI4-OPS).*
- *(...) to też jest ważny problem. Począwszy od tego, że kiedy taka osoba do nas przychodzi to jest to człowiek bardzo zaniedbany. Jest to widoczne. Pomóc w tym wypadku, powinno się od podstaw, czyli od przysłowiowego doprowadzenia człowieka do porządku. Nie ma nawet łazni publicznej, z której ktoś mógłby skorzystać. Mówiąc szczerze, taka osoba nie zostanie wysłana do pracy, bo jest duże prawdopodobieństwo, że jej nie dostanie. Musi zacząć od siebie (IDI15-OPS).*
- *(...) ponieważ coraz więcej osób zalega ze spłatami czynszów. W miarę naszych środków staramy się tym ludziom pomagać w spłatach czynszów. Czasem jest to tak duże, że aż wręcz niemożliwe (IDI13-OPS).*
- *Tryb życia, jaki prowadzili całe życie. U nas są to osoby z problemami alkoholowymi. Ja nie znam w Skierniewicach osoby bezdomnej, bo spłonął mu dom czy coś tam. To są osoby z problemami alkoholowymi. Coś się u nich w życiu zadziało i to się całe życie ciągnie. Zadłużyli się. Często na początku popijali, stracili pracę, i to się pogłębiało, aż do momentu kiedy zostaną bezdomni (IDI19-OPS).*

- *Wiadomo, żeby iść do schroniska to trzeba być trzeźwym. A tu niestety w tym przypadku często bywa tak, że te osoby mają problem z alkoholem więc gdzieś tam się szwendają u kolegów, na korytarzach. Gdzieś tam śpią w jakiś pustostanach (IDI16-PUP).*
- *Przede wszystkim do bezdomności te osoby doprowadzają się przez swoją chorobę alkoholową (IDI11-OPS).*

W przypadku osób długotrwale bezrobotnych, wypowiedzi respondentów, co do przyczyn ich sytuacji były nieco bardziej zróżnicowane. Generalnie, opinie można podzielić na dwie grupy. W ramach pierwszej z nich przyczyn długotrwałego bezrobocia należy upatrywać w kryzysie gospodarczym i wcześniejszej transformacji ustrojowej. W ramach drugiej, respondenci wskazywali na deficyty psychologiczne i społeczne u osób w tej grupie. Bezrobotni długookresowo cierpią często na brak motywacji, obniżoną samoocenę, brak wiary we własne możliwości, czy tzw. syndrom wyuczonej bezradności:

- *Duże zakłady państwowe zostały sprywatyzowane a zatrudnienie spadło w nich o jedną trzecią (IDI14-PUP).*
- *Na pewno przyczyną jest brak zakładów pracy. Wiele zakładów z Tomaszowa, które były państwowe, upadły w latach 90-tych. Mamy sporo osób bezrobotnych od tego czasu. Nie umieją się odnaleźć na współczesnym rynku pracy. Nie umieją szukać pracy i są coraz starsze (IDI13-OPS).*
- *Przyczyn może być bardzo wiele. Od przyczyn od klienta niezależnych, jak wiek, stan zdrowia (ograniczenia niestwierdzone przez lekarza), miejsce zamieszkania – osoby z terenów wiejskich bez środków lokomocji. Są również czynniki, na które osoby bezrobotne mogą mieć wpływ, jak wykształcenie, kwalifikacje, liczba zawodów, jakie wcześniej wykonywały. Z mojej obserwacji, skutkami przede wszystkim są kwestie psychologiczne, jak stagnacja, stracenie poczucia własnej wartości. Są takie osoby, które wręcz wstydzą się prosić o pomoc (IDI23-PUP).*
- *Ludzie na skutek długotrwałego bezrobocia są zdemotywowani. Prace wypadaloby rozpocząć u podstaw, czyli od przekonania takiej osoby, że warto wyjść z domu, poszukać pracy i zmienić nastawienie (IDI16-PUP).*
- *Na pewno czynniki psychologiczne mogą odgrywać dużą rolę – bezradność życiowa, nieumiejętność poradzenia sobie czy wyobrażenia, jak można szukać pracy. Do tego brak motywacji i zamknięcie na wprowadzenie zmian. To z jednej strony. Z drugiej to też nie do*

końca jest tak, bo są osoby, które pracują w szarej sferze. Są zarejestrowane dla ubezpieczenia zdrowotnego (IDI16-PUP).

- *To są osoby, które nadużywają alkoholu, z rodzin patologicznych z pokolenia na pokolenie (IDI19-OPS).*
- *(...) dla nich nie ma pracy, bo wypadły z rynku. Nie mają doświadczenia zawodowego, czasem kwalifikacji, z motywacją też bywa różnie. To jest na pewno problem (IDI6-OPS).*

W opinii pracowników instytucji rynku pracy i pomocy społecznej przemoc w rodzinie jest zjawiskiem rzadkim, choć respondenci przyznają również, że nie zawsze można rozpoznać osobę doświadczającą tej patologii. Jako przyczyny badani wskazywali na: pewne deficyty psychologiczne związane z brakiem zaspokojenia potrzeb oraz alkohol:

- *Na pewno pojawia się tutaj nieumiejętność radzenia sobie z problemami. To są różne powody. Są przecież tacy, którzy mają wykształcenie i dobrą pracę lub swoją firmę i też stosują przemoc. Czasem jest to spadek efektywności firmy i stres. Często odbija się to na najbliższych. W ekstremalnych przypadkach dotyczy to osób z patologii, gdzie przemoc stosowana była już od dawna. Taki model przenosi się przez pokolenia. Naprawdę to się dzieje w różnych środowiskach (IDI4-OPS).*
- *No alkohol. Oczywiście. Dzisiaj mamy jeden skutek – młoda dziewczyna, z dwójką dzieci, cały dorobek życia w garażu w PCPR, ona nie ma gdzie wrócić, bo mieszkanie, w którym mieszkali było partnera (IDI13-OPS).*
- *Na skutek niezaspokojenia jakichś potrzeb, tego, że pewne zasoby są ograniczone, choćby finansowe. Wtedy cały system rodzinny zaczyna mocno kuleć (IDI16-PUP).*
- *W rodzinach patologicznych alkohol, zdrady. W rodzinach normalnych nie wiem. Trudno mi określić. Bez sensu będzie jak powiem, że brak zajęcia, bo pracują. Może stres, jego odreagowanie. Znudzenie się sobą (IDI19-OPS).*

Komentarze odnoszące się do osób niepełnosprawnych dotyczą z kolei ich szczególnie trudnej sytuacji na rynku pracy, a także skorelowanych z niepełnosprawnością innych deficytów, zwłaszcza zdrowotnych oraz bardzo trudnej sytuacji materialnej:

- *[przyczyną ich trudnej sytuacji jest] ograniczony dostęp do ofert pracy. W naszym rejonie jest stosunkowo mało zakładów pracy chronionych, które umożliwiają takim osobom, podjęcie pracy. Również to co w innych grupach występuje, obniża się poczucie własnej wartości (IDI23-OPS).*
- *Niepełnosprawni mają też problemy różnego rodzaju. Poczwszy od uzależnień, po problemy kardiologiczne, neurologiczne, psychiczne (IDI16-PUP).*

- *Na pewno ubóstwo i problemy dotyczące wszystkich członków rodziny. Czasem jest to nawet rozpad rodziny. Jeśli choroba dotyka kobiet i dzieci, to naprawdę bardzo często zostają one z tym problemem same. To pociąga za sobą depresje i załamania psychiczne (IDI13-OPS).*

Osoby opuszczające zakłady karne znajdują się, w opinii badanych pracowników, w trudnej sytuacji na rynku pracy. Przeszkodą w reintegracji społecznej są w ich przypadku problemy w ewentualnym podjęciu zatrudnienia, gdyż pracodawcy często wymagają tzw. „zaświadczeń o niekaralności”. Po długim okresie przebywania w zakładzie karnym, bardzo trudno wrócić do społecznej rzeczywistości, co więcej od osób takich odwracają się często najbliżsi, co może skutkować powrotem do dawnych wzorców zachowań i recydywą:

- *Te osoby się ciężko adaptują w nowej rzeczywistości, ponieważ długo siedziały w zakładzie karnym. My prowadzimy zajęcia w areszcie, informujemy o nowościach na rynku i o tym, jak sobie poradzić po wyjściu z więzienia. Czy te osoby to wykorzystają, to już jest ich kwestia (IDI19-OPS).*
- *Na pewno mają trudniej, ponieważ w ich dokumentach taka informacja figuruje. Trudno jest odzyskać zaufanie w oczach osób, z którymi będą mieli do czynienia. Jedynie długa i rzetelna praca jest w stanie dać jakiś efekt (IDI23-PUP).*
- *Są pracodawcy, którzy żądają zaświadczeń z sądu o tym, że osoba nie była wcześniej karana. Jest grono panów, które chciałoby zdobyć pracę w ochronie, a po wyroku ta droga jest niemożliwa (IDI16-PUP).*
- *Trochę takich panów jest. Nie wszyscy spotykają się ze zrozumieniem rodzin i ich przyjęciem z powrotem (IDI4-OPS).*
- *(...) te osoby wracają do swojej wcześniejszej profesji, bądź nadużywają alkoholu. Ponownie idą do zakładu karnego, ponownie wracają. Do pracy nie są za bardzo skłonni (IDI19-OPS).*

Alkoholizm był dość rozpowszechnionym problemem w grupach klientów zarówno instytucji rynku pracy jak i pomocy społecznej. Respondenci podkreślają fakt złożoności i różnorodności przyczyn choroby alkoholowej. Przewijają się wypowiedzi podkreślające rolę wszelkiego rodzaju problemów życiowych w genezie uzależnienia od alkoholu; zauważono wątki mówiące o nawykach, powielaniu zachowań i wzorców otoczenia, a także o modzie na spożywanie alkoholu wśród młodych ludzi. Zauważono również, że w pierwszej kolejności konieczne jest leczenie, gdyż osoba chora nie jest w stanie samodzielnie podjąć i utrzymać zatrudnienia:

- *Bardzo często jest to moda wśród młodych osób. U osób starszych wynika to z nieradzenia sobie w życiu. Gdy coś nas przytłacza, najłatwiej jest uciec w nałogi. Dużo trudniej stawić*

problemowi czoła, niż sięgnąć po używki. Z obserwacji widzę, że wiele młodych, wykształconych kobiet po pracy sięga po drogie wino i wpada w uzależnienie. W ten sposób ludzie odreagowują stres, pracę, problemy (IDI4-OPS).

- *Przyczyny mogą być różne. Po prostu z domu tak wynoszą, że nie ma pracy, bieda, to że siedzą w domu. Ludzie pogłębiają się w marazmie, w którym żyją (IDI6-PUP).*
- *Przyczyny są różnorakie, myślę że począwszy od problemów osobistych po zawodowe. Te problemy odbijają się na rodzinie, pracy i całym życiu zawodowym (IDI23-PUP).*
- *Konsekwencją może być wycofanie się, izolacja społeczna, a nawet samobójstwo (IDI16-PUP).*
- *Myślę, że brak wsparcia, środków finansowych, problemy emocjonalne. Alkoholizm to choroba polegająca na zapijaniu problemów (IDI16-PUP).*
- *Pewne wzorce wynosi się z domu. Niektórzy szukają zrozumienia w kieliszku lub narkotykach albo w hazardzie (IDI13-OPS).*
- *Oni mówią, że [przyczyną jest] bezrobocie, a u nich bezrobocie wynika z tego, że piją, więc są zwalniani z pracy (IDI19-OPS).*
- *To się widzi, czuje i to jest to naprawdę duży problem, który powinien być rozwiązany w pierwszej kolejności, żeby coś dalej ruszyć z szukaniem pracy. Jeżeli ktoś jest alkoholikiem to po prostu rzutuje na wszystko (IDI16-PUP).*

Niewiele wypowiedzi dotyczyło ludności pochodzenia romskiego. Pracownicy instytucji wskazywali raczej, że zakres oddziaływania problemów związanych z osobami tej narodowości może być co najwyżej marginalny. Wspomniano jednakże o przyczynach utrudniających inkluzję społeczną Romów, w tym m.in. o brakach edukacyjnych oraz zachowaniach wynikających z odmiennej kultury. Podsumowuje to wypowiedź pracowniczki urzędu pracy: *Do doradcy nie przychodzą. Chyba jeszcze nie miałam nikogo na aktywizacji pochodzenia romskiego. Natomiast do pośrednika przychodzą, widzi się je na korytarzu. Co do chęci ich podjęcia pracy to trudno mi powiedzieć, ale myślę, że może być problem. Te osoby są często niewykształcone, nawet nie potrafią dobrze pisać – krzyżykami się na karcie podpisują. Poza tym, nie są aż tak chętne (IDI12-PUP).*

Formy wsparcia świadczone przez instytucje rynku pracy i pomocy społecznej są tożsame z obowiązkami wynikającymi z ustaw (ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy¹⁴⁴ oraz ustawa o pomocy społecznej¹⁴⁵). I tak w przypadku ośrodków pomocy społecznej były to najczęściej zasiłki pieniężne (celowe i okresowe) oraz różne formy pomocy materialnej. W przypadku urzędów pracy do działań tych zaliczono pośrednictwo pracy, doradztwo zawodowe, szkolenia, staże u pracodawców, prace interwencyjne i tzw. Kluby Pracy. Warto zauważyć, iż spora liczba wypowiedzi, zwłaszcza pracowników ośrodków pomocy społecznej, dotyczyła pomocy realizowanej poprzez projekty systemowe finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Wsparcie realizowane w ramach projektów unijnych było bardziej kompleksowe, obejmowało większą liczbę instrumentów, które mogły być jednocześnie wykorzystywane w pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym (np. doradztwo zawodowe, psychologiczne, szkolenia). Ponadto z racji mniejszej liczebności uczestników poszczególnych projektów dofinansowanych z EFS, czas poświęcany beneficjentom można było wydłużyć, co przekładało się na wzrost efektywności zatrudnieniowej tego typu wsparcia:

- *Są to działania, które umożliwia nam ustawa. Usługi świadczone dla bezrobotnych jak doradztwo zawodowe, klub pracy, w którym prowadzimy zajęcia aktywizacyjne. Jeżeli chodzi o typowe formy aktywizacji, mogą z nich korzystać wszystkie osoby bezrobotne. Są to staże, prace społeczno-użyteczne, osoby korzystające z pomocy w GOPS, często z nich korzystają (IDI23-PUP).*
- *Główne działania aktywujące te osoby. To są szkolenia i zajęcia aktywizacyjne z naszymi doradcami zawodowymi. Mamy też refundowane formy zatrudnienia, które są korzystne dla pracodawców i pracowników (IDI9-PUP).*
- *Prowadzimy projekt unijny skierowany do osób wykluczonych społecznie. W ramach tego projektu uczestnicy otrzymują różnego rodzaju wsparcie – od doradztwa psychologicznego, doradcy zawodowego, pedagoga, po turnusy rehabilitacyjne i różnego rodzaju spotkania integracyjne, które mają na celu, aby ludzie wyszli do ludzi i nie siedzieli w domach. Są to spotkania promocyjno-integracyjne na terenie naszego powiatu organizowane w OSP, aby wspierać wsie lokalne. Uczestnicy bardzo chętnie korzystają z tego typu wsparcia – spotkań, imprez. Z psychologa też (IDI2-OPS).*

¹⁴⁴ Dz.U. 2004 Nr 99 poz. 1001.

¹⁴⁵ Dz.U. 2004 Nr 64 poz. 593.

- *Różne formy aktywizacji zawodowej oraz usługi z zakresu doradztwa i te świadczone w Klubie Pracy. Bezrobotni korzystają głównie z prac społeczno-użytecznych, z których korzystają zarówno osoby zarejestrowane, jak i gminy. Osoby wykonują pracę na rzecz gminy, maksymalnie do 10 godzin tygodniowo, otrzymują wynagrodzenie częściowo refundowane przez urząd. Są to również staże zawodowe, gdzie osoba ma możliwość zdobycie doświadczenia, przysługuje jej za to stypendium z Urzędu Pracy. Mowa również o pracach interwencyjnych, czy robotach publicznych (IDI23-PUP).*
- *Na pewno staramy się pozyskiwać środki unijne z Europejskiego Funduszu Społecznego. Osoba odpowiadająca za pisanie takich programów baczy na to, żeby to były osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, czy osoby niepełnosprawne, czy osoby młode do 25-30 roku życia, bądź powyżej 50-ki, czy osoby korzystające z pomocy Opieki Społecznej. Mamy spektrum działań, które proponujemy takim klientom. To są często staże kilkumiesięczne, które kończą się podjęciem pracy, zatrudnieniem. Są to też warsztaty umiejętności psychospołecznych, spotkania z doradcą zawodowym w ramach indywidualnej porady (IDI16-PUP).*
- *Udzielamy pomocy finansowej oraz pomocy w naturze, jak wspomniane już obiady. Mamy też gorące posiłki dwudaniowe dla osób dorosłych, które nie są w stanie sobie tego same zapewnić. Bardzo dużym zainteresowaniem cieszą się u nas także paczki ze środkami czystości. Mamy wsparcie dla osób bezdomnych i nadużywających alkoholu. Jest to ogrzewalnia działająca w okresie zimowym. Cały czas my się tym zajmowaliśmy, a od tego roku przejęło to towarzystwo. Niemniej jest to nasze dziecko. Współpracujemy ze schroniskiem i z PCK, które wydaje pomoc rzeczową (IDI13-OPS).*
- *My generalnie wykonujemy te wszystkie działania, instrumenty i usługi, które wynikają z naszej ustawy. Takim podstawowym narzędziem tutaj, które ma z bezrobociem walczyć to jest pośrednictwo pracy po prostu (IDI16-PUP).*
- *Tak jak ustawa wskazuje – jest pomoc materialna, finansowa i niematerialna. Jeśli chodzi o aktywne formy walki z bezrobociem, to właśnie realizujemy program z POKL „Droga do aktywności zawodowej”. To jest już 3-4 rok. W tym momencie mamy 14 osób bezrobotnych, wykluczonych społecznie. Organizujemy dla nich kursy zawodowe, możliwości poszukiwania pracy trening interpersonalny, doradztwo zawodowe. Część osób zdobywa prawo jazdy, żeby dojazd ze wsi był łatwiejszy (IDI6-OPS).*

- *Robimy bardzo fajną rzecz – projekty socjalne. Rzeczywiście w tym roku było to Praca Edukacja Szansą Lepszego Życia, część osób podnosiła swoje kwalifikacje i zdobywała zawody, był bardzo fajny projekt aktywności lokalnej.*

5.3.4. Ocena wsparcia: instytucje rynku pracy i pomocy społecznej

Badani pracownicy stosunkowo wysoko oceniali jakość oferowanego przez siebie wsparcia. Nieliczne są głosy punktujące słabe strony realizowanych usług. Nietrudno zauważyć, iż opinie te były sprzeczne w stosunku do głosów pracodawców, którzy wypowiadali się skrajnie krytycznie na ten temat. Pracownicy instytucji byli też dość oszczędni w słowach i niezbyt chętnie formułowali dłuższe komentarze. Zebrane wypowiedzi dotyczą zazwyczaj oceny jednego z wykorzystywanych instrumentów (np. dotacje, szkolenia). Jedną z opinii pracowniczkę ośrodka pomocy społecznej świadczy o niskiej jakości usług pośrednictwa pracy realizowanej przez urzędy pracy. Wypowiedzi dotyczące powyższych kwestii wyszczególniono poniżej:

- *Są skuteczne, ponieważ osoba w trudnej sytuacji jest aktywizowana. Sam fakt, że wyjdzie z domu i uczestniczy w zajęciach, czasem otrzymując z tego tytułu środki – już jest dla niej i dla nas skuteczne. Natomiast sama skuteczność w pojęciu ustawowym oznacza zatrudnienie po okresie refundacji przez daną firmę. Z tym bywa różnie, bo nie wszyscy pracodawcy mają możliwość zatrudnia ludzi po stażu (IDI23-PUP).*
- *Z mojego punktu widzenia wygląda to bardzo słabo. Mam takie osoby, które chodzą do Urzędu Pracy kilka razy w tygodniu i nie dostają ofert. Słyszałam też, jak mówiono bezrobotnym, że Urząd nie jest od szukania pracy tylko od prowadzenia ewidencji osób bezrobotnych. Osoby, które podjęły pracę w zasadzie znalazły ją sobie same. Oferty z Urzędu zazwyczaj są bardzo słabe, mało płatne, z rotacją pracowników (IDI13-OPS).*
- *Myślę, że duża efektywność jest po dotacjach. Największa generalnie. Może też po indywidualnych szkoleniach zawodowych, bo trzeba mieć promesę od pracodawcy, że po szkoleniu jest praca. Wtedy się wyrejestrowują, żeby iść do pracy. Po szkoleniach grupowych myślę, że też, ale nie wiem jaka duża grupa.*
- *Myślę, że jeśli chodzi o bezrobocie to pośredniak jest właściwą instytucją. Problem jest, bo było 17%, teraz jest 13-14% (IDI6-OPS).*
- *Skuteczne, na pewno. Oczywiście nie we wszystkich przypadkach, nie ma tak. Ale są uważam skuteczne (IDI2).*

- *Myślę, że są skuteczne. Z drugiej strony w ludziach zawsze będzie takie poczucie niedosytu, a my nie jesteśmy w stanie spełnić wszystkich oczekiwań i potrzeb z racji na finanse (IDI13-OPS).*
- *Mamy takie nieformalne umowy o współpracy. Jest też projekt, który ma bardziej powiązać opiekę z instytucjami rynku pracy. Taka platforma wymiany informacji będzie u nas wprowadzona w przyszłym roku. Ta współpraca jest. My dostajemy pisma na temat niektórych osób gotowych do podjęcia pracy. Podobnie jest z osobami zwalnianymi z aresztów. Całkiem niezłe to działa (IDI9-PUP).*

5.3.5. Działania na rzecz zwiększenia efektywności wsparcia

Pomimo stosunkowo wysokiej oceny efektywności realizowanego przez siebie wsparcia, badani przedstawiciele instytucji chętnie wskazywali na pewne obszary, w których warto byłoby podejmować działania służące podniesieniu jakości świadczonej pomocy. Często poruszaną kwestią było współdziałanie urzędów pracy i ośrodków pomocy społecznej, które na chwilę obecną jest realizowane na nieodpowiednim poziomie. Kolejny wątek dotyczył monitoringu osoby korzystającej z usług wsparcia instytucjonalnego, tak aby przyznanie pomocy opierało się na kwestiach merytorycznych, związanych chociażby z rzeczywistą aktywnością w poszukiwaniu zatrudnienia. Wskazano również na wydłużenie okresu wsparcia realizowanego w ramach projektów unijnych, jako, że długofalowe działania w odniesieniu do grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym są zdecydowanie bardziej skuteczne. Pojawiały się również wypowiedzi dotyczące zwiększenia finansowania aktywnych programów rynku pracy oraz wprowadzenia zachęt finansowych dla pracodawców, a także większej indywidualizacji wsparcia. Opinie związane z zebranymi powyżej problemami przedstawiono poniżej:

- *Trzeba dotrzeć do większej grupy osób, zwłaszcza tych z ościennych rejonów. Dla osób nowo rejestrujących się prowadzimy spotkania informacyjne dotyczące pomocy. Trzeba poszerzyć zakres tych działań i skonkretyzować przekazywane informacje (IDI9-PUP).*
- *(...) na takie spotkania i projekty delegowane są zawsze osoby z najniższego szczebla, a nie te decyzyjne. Chyba lepiej byłoby, gdyby spotkali się kierownicy lub dyrektorzy i wspólnie opracowali front działania na rzecz tych osób. My i tak musimy wszystko konsultować. To trzeba zmienić (IDI9-PUP).*
- *Im więcej będziemy pracowali z tymi ludźmi, tym efekt będzie lepszy, ale na to są potrzebne pieniądze (...) Długotrwałość tych działań. Projekt się kończy i dziękuję, a dla nich to za*

mało. To trwa za krótko. W styczniu się zaczyna, a w grudniu się kończy. W marcu jest dopiero rekrutacja, w kwietniu przychodzą do projektu, a w grudniu odchodzą. Jest to bardzo krótkotrwałe. Czyli przedłużenie tych działań, długofalowość (IDI2).

- *Moim zdaniem powinna być większa współpraca pomiędzy urzędem a opieką społeczną (IDI16-PUP).*
- *Z perspektywy pracownika Urzędu Pracy myślę, że należy nawiązać współpracę z innymi jednostkami. Aby ta współpraca była bardziej ugruntowana, bo póki co to nie opiera się nawet na porozumieniu, w na wymianie informacji. Myślę, że zakres działań każdej instytucji jest różny, więc chyba nie byłoby dobrze, gdyby odpowiedzialność spoczywała na jednej instytucji (IDI23-PUP)*
- *Mamy w planach taki system komputerowy, gdzie przepływ informacji byłby szybszy (IDI23-PUP).*
- *Myślę sobie, że być może podjęcie współpracy z pracodawcami, zaoferowanie im bardziej preferencyjnych warunków. Gdybyśmy mieli więcej pieniędzy na ten cel i staże mogłyby być przedłużane, bądź gdyby pracodawcy mieli w pewnym stopniu refundowane koszty zatrudnienia, na pewno byłoby to pomocne (IDI16-PUP).*
- *Myślę o jeszcze bardziej zindywidualizowanym podejściu do potrzeb klienta, szerszej współpracy i integracji z innymi instytucjami, pomostowym wspieraniu finansowym, zwrocie kosztów dojazdu za uczestnictwo w zajęciach czy organizowanie opieki dla dzieci czy chorych rodziców, którymi te osoby się zajmują (IDI16-PUP).*
- *Wydaje mi się, że dobrze byłoby gdyby ta pomoc finansowa szła za pewnymi działaniami tych osób. Chodzi o to, by te osoby się czymś wykazywały, były aktywne (IDI13-OPS).*
- *Powinno być więcej prac interwencyjnych. Nie powinno być tak, że jak ktoś się kwalifikuje do pomocy społecznej, otrzymuje pomoc za nic. Powinien coś wykonać – posprzątać ulicę. Powinien się wykazać, a nie dostaje pieniądze niezależnie czy coś zrobi czy nie (IDI19-OPS).*
- *Ja osobiście chciałabym, żeby więcej środków przeznaczyć na prace społeczno-użyteczne i roboty publiczne (IDI13-OPS).*
- *Skuteczność zwiększyłyby to, gdyby w urzędzie były zarejestrowane faktycznie te osoby, które szukają pracy i wtedy można by dostosować konkretne instrumenty czy formy pomocy do danych osób i faktycznie objąć pomocą te osoby, które faktycznie tej pomocy oczekują, potrzebują i coś im da po prostu (IDI16-PUP).*

W podsumowaniu analizy danych jakościowych warto przede wszystkim zwrócić uwagę na bardzo szerokie spektrum grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W konsekwencji, czasami opisywana jest skrajnie różna rzeczywistość, tak jak skrajnie różne poglądy prezentować może emeryt, matka powracająca po urlopie wychowawczym na rynek pracy, narkoman czy alkoholik. Ograniczona objętość niniejszego raportu uniemożliwia głębsze wniknięcie w te odmienne rzeczywistości. Warto jednak zalecić kontynuację badań, które pogłębiałyby analizę zjawiska wykluczenia społecznego zarówno w odniesieniu do poszczególnych grup, jak i powiatów. Wyjątkowo cenne w tego typu studium mogłoby być zejście do poziomu gmin, co umożliwiłoby rzeczywistą diagnozę wykluczenia społecznego w społecznościach lokalnych.

Pomimo różnych problemów, opinii i przemyśleń, daje się jednak zaobserwować pewien wspólny element analizowanych wypowiedzi, który jest ściśle związany z bieżącą sytuacją na rynku pracy (zjawiskiem bezrobocia i brakiem perspektyw na podjęcie zatrudnienia), a także jej implikacjami, najczęściej w postaci problemów materialnych. Z kolei do cech różnicujących badane grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym można zaliczyć m.in.: stan zdrowia, poziom motywacji do podjęcia zatrudnienia, sytuację rodzinną, sytuację społeczną, czynniki o charakterze psychologicznym.

Rozwijając nieco ten wątek należy wskazać, iż pewne grupy badanych osób często cechują się wyjątkowo dużymi deficytami zdrowotnymi (np. bezdomni, alkoholicy), podczas gdy inne (np. wspomniane matki powracające na rynek pracy po urlopach wychowawczych) tak znacznych deficytów na ogół nie mają. Romowie, część osób długotrwale bezrobotnych oraz bezdomnych to z kolei grupy relatywnie słabo zmotywowane do podjęcia zatrudnienia. Sytuacja rodzinna samotnych matek czy osób doświadczających przemocy domowej jest skrajnie różna od sytuacji rodzinnej większości osób długotrwale bezrobotnych. Jednocześnie wymienione grupy osób często nie posiadają podstawowych umiejętności miękkich niezbędnych w poruszaniu się po rynku pracy (np. sztuki autoprezentacji, znajomości metod poszukiwania zatrudnienia i sporządzania dokumentów aplikacyjnych).

W ramach drugiego segmentu badań jakościowych, który dotyczył pracodawców, wypowiedzi skupiały się głównie na brakach kadrowych, niedopasowaniu podaży pracy do popytu na nią, a także problemach przedsiębiorców funkcjonujących w ramach kapitalistycznej gospodarki (np. duża konkurencja, konieczność inwestycji czy podnoszenia kwalifikacji). Po analizie treści wywiadów, nie sposób oprzeć się wrażeniu diametralnych różnic w poglądach na funkcjonowanie

rynku pracy wyrażanych przez pracodawców i osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. W konsekwencji, szanse na zatrudnienie osób w trudnej życiowej sytuacji spadają do minimum i ograniczają się zaledwie do kilku ze wskazanych grup. Szczególnie atrakcyjni w opiniach pracodawców są emeryci oraz osoby niepełnosprawne, do czego w dużej mierze przyczyniają się niższe koszty związane z ich zatrudnianiem. W ramach logiki maksymalizacji zysku nie ma miejsca na zatrudnianie niewydajnych pracowników, co jest zresztą całkowitą normą i zasadą przetrwania firmy na wolnym rynku. Konieczna zatem jest interwencja państwa umożliwiająca ponowną inkluzję osób znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji. Jest ona zadaniem Publicznych Służb Zatrudnienia oraz instytucji pomocy społecznej. Niestety, pracodawcy postrzegają ogólnie te instytucje jako nieefektywną, skostniałą, biurokratyczną strukturę funkcjonującą obok pozostałych aktorów rynku pracy - nie przeszkadzającą, ale też nie pomagającą im w żaden sposób.

Badani pracownicy wspomnianych instytucji (trzeci segment badań jakościowych) wskazują, choć niechętnie, na pewne braki instytucjonalne, które związane są głównie z niewystarczającą współpracą pomiędzy instytucjami, jak i z niewielkimi środkami finansowymi, którymi one dysponują. Warto tutaj wspomnieć również o niedostatecznym rozwoju sektora ekonomii społecznej, który stanowić może rynek przejściowy pomiędzy sferą nieaktywności a otwartym rynkiem pracy. Istotną funkcję w badanych instytucjach spełniają środki unijne, które wykorzystywane są w dużej mierze na kompleksowe wsparcie wspomnianych grup osób (niestety tylko lokalnie).

6. Wyniki badań ilościowych

Kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, jak wykazano w poprzednich rozdziałach jest bardzo szeroka, a zarazem niejednorodna. Na tego rodzaju okoliczność wskazuje także chociażby struktura próby badawczej tej kategorii osób ze względu na przynależność do grupy wykluczenia – przeważnie bowiem z bezrobociem czy długotrwałym bezrobociem i ubóstwem współwystępują inne cechy w różnych konfiguracjach. W tabeli 14 przedstawiono rozkład procentowy poszczególnych kategorii; struktura ta stanowi jeden z ważniejszych elementów analizy, będący punktem wyjścia do interpretacji wyników badań¹⁴⁶.

Tabela 14. Struktura próby badawczej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – grupa wykluczenia

Grupa wykluczenia	Odpowiedzi		Procent obserwacji
	N	Procent	
długotrwale bezrobotny	829	38,8	78,3
ubogi	645	30,2	60,9
niepełnosprawny	177	8,3	16,7
bezdolny	153	7,2	14,4
samotna matka	89	4,2	8,4
alkoholik	78	3,7	7,4
emeryt	37	1,7	3,5
ofiara przemocy w rodzinie	30	1,4	2,8
inna grupa	30	1,4	2,8
zwolniony z zakładu karnego	23	1,1	2,2
narkoman	22	1,0	2,1
Rom	21	1,0	2,0
Ogółem	2134	100,0	201,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań. Kategoryzacja wielokrotna. N=1060.

W próbie badawczej rozkład płci dzielił zbiorowość niemal w równych proporcjach – kobiety stanowiły 50,3%. Ze względu na wykształcenie przeważały liczebnie osoby z wykształceniem zawodowym (32,6%), a w dalszej kolejności podstawowym (22,5%) czy podstawowym/gimnazjalnym – ogółem 25,8%. Zagrożeń wykluczeniem społecznym z wykształceniem średnim zawodowym stanowili 16,2%, średnim ogólnym 12,5%,

¹⁴⁶ Należy jednocześnie mieć na uwadze fakt, że prezentowane wyniki nie mają charakteru probabilistycznego, uprawniającego do generalizowania wniosków w sensie ściśle statystycznym z określonym błędem szacunku na poziomie ufności 95%.

a policealnym/pomaturalnym niespełna 4%. Absolwenci szkół wyższych stanowi zaledwie 9% badanej populacji (w tym 6,1% magistrów). Respondenci stanowili zatem relatywnie słabo wykształconą grupę na tle ogółu społeczeństwa. Należy jednocześnie mieć na uwadze fakt, że samo posiadanie kwalifikacji zawodowych (tytuł robotnika wykwalifikowanego lub rzemieślnika) często nie przekłada się na wzmocnienie pozycji na rynku pracy z uwagi na ich dezaktualizację oraz długotrwałe przerwy w wykonywaniu wyuczonego zawodu czy nieadekwatność profilu wykształcenia do aktualnego popytu na siłę roboczą wśród pracodawców na lokalnych (powiatowych) rynkach pracy w województwie łódzkim.

Tabela 15. Struktura próby badawczej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – wykształcenie

Wyszczególnienie		Częstość	Procent ważnych	Procent skumulowany
Wykształcenie	podstawowe	238	22,5	22,5
	gimnazjalne	35	3,3	25,8
	zasadnicze zawodowe	345	32,6	58,5
	średnie zawodowe	171	16,2	74,6
	średnie ogólne	132	12,5	87,1
	policealne	20	1,9	89,0
	pomaturalne	21	2,0	91,0
	wyższe I stopnia (licencjat, inż.)	31	2,9	93,9
	wyższe II stopnia (mgr)	64	6,1	100,0
	Ogółem	1057	100,0	
Braki danych	Odmowa odpowiedzi	3		
Ogółem		1060		

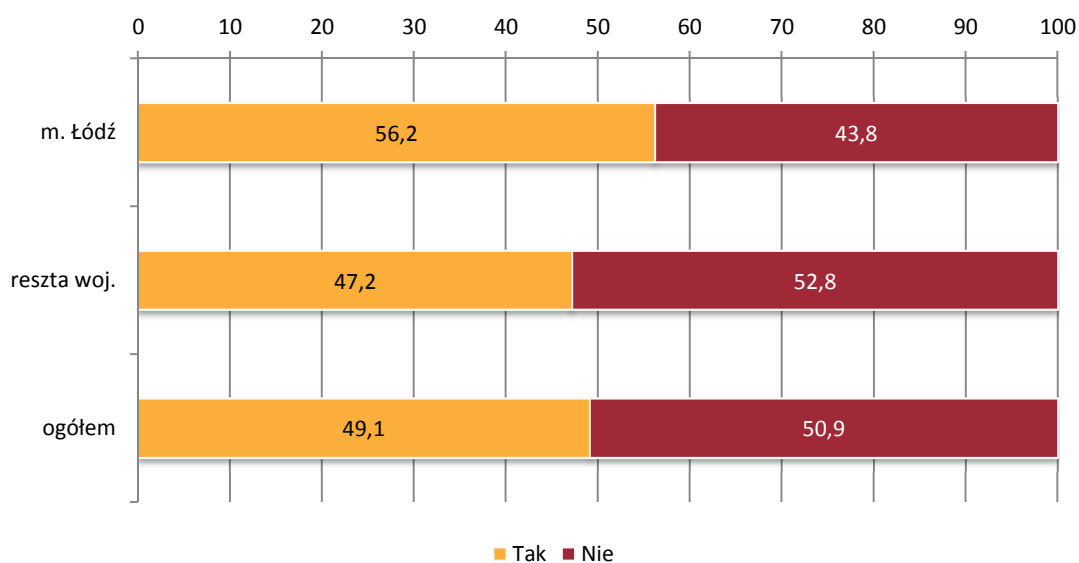
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań. N=1060.

Przed prezentacją pozostałych wyników badań ilościowych należy wspomnieć, że część z nich, dotycząca osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, będzie prezentowana dla ogółu województwa oraz z wyszczególnionym miastem Łódź i pozostałym obszarem województwa. Zestawienie tego rodzaju ma cel bardziej poglądowy niż porównawczy sensu stricto (zwłaszcza w sensie statystycznym). W istocie badanie zjawiska biedy i wykluczenia społecznego w samym mieście Łódź z uwagi na jego specyfikę powinno wiązać się z kilkukrotnie większą próbą i warstwowaniem zakładającym nie tyle nawet podział według dzielnic, ile wręcz według

określonych kwartałów ulic odznaczających się szczególną koncentracją analizowanych zjawisk¹⁴⁷. Z kolei rozbieżność wyników badań na poszczególne powiaty byłaby bezzasadna i z uwagi na specyfikę doboru próby mogłoby prowadzić do uzyskania artefaktów badawczych. W badaniu ilościowym wzięło również udział 226 pracodawców, którzy byli rekrutowani na terenie całego województwa.

Wśród ogółu badanych niespełna połowa korzystała ze wsparcia instytucji pomocy społecznej (49,1%). W przypadku miasta Łodzi odsetek ten był wyższy i przekroczył 56%, co przedstawia rysunek 44. Zdecydowana większość respondentów figurowała natomiast w rejestrach bezrobotnych PUP (79,7%) (rysunek 45)

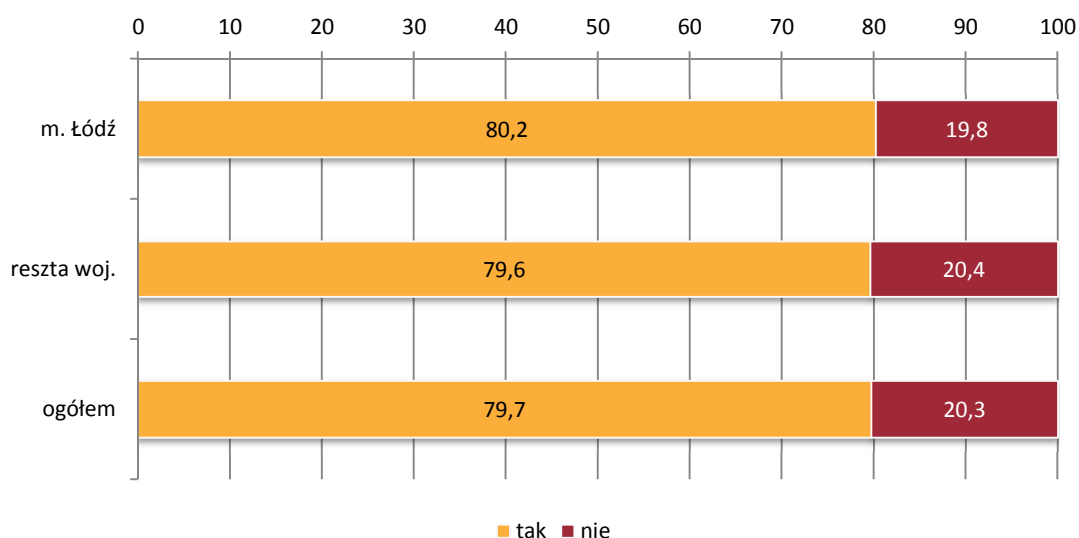
Rysunek 44. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy jest P. klientem instytucji pomocy społecznej?” (%)

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

¹⁴⁷ Por. założenia metodologiczne badań w ramach Projektu pn. WZLOT – wzmocnić szansę i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców województwa łódzkiego, B. Jankowski, W. Warzywoda-Kruszyńska. *Mieszkańcy łódzkich enklaw biedy 10 lat później*, Łódź 2008.

Rysunek 45. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy jest P. klientem instytucji rynku pracy?” (%)

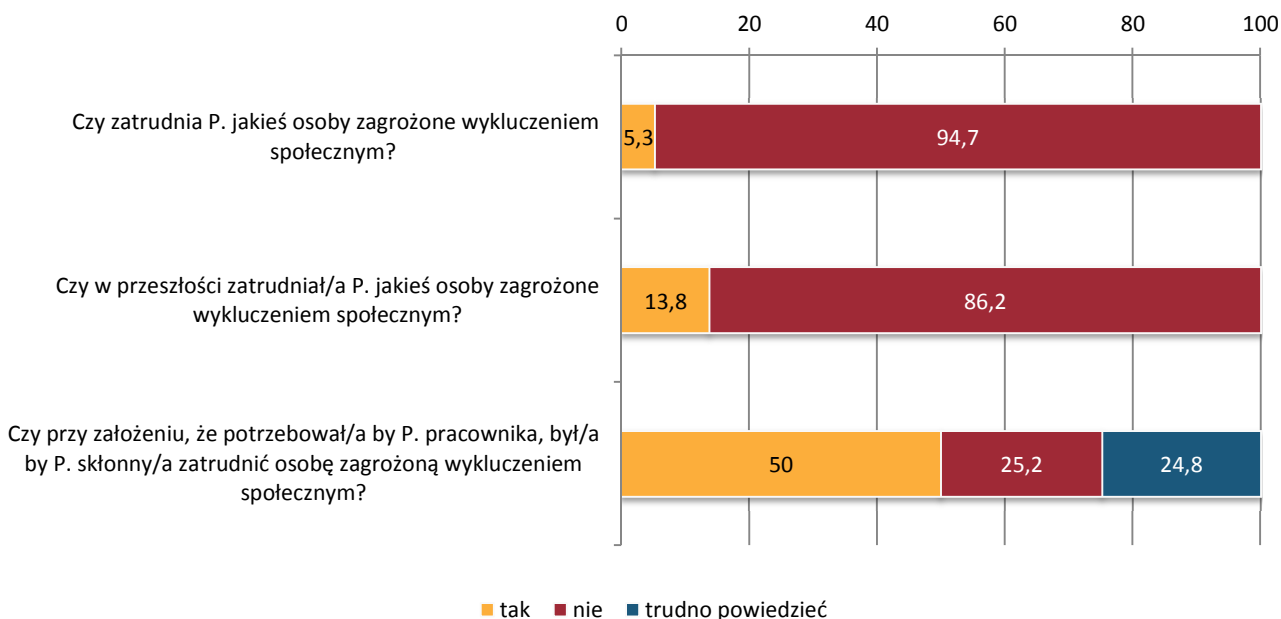

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Za czynnik, który dodatkowo różnicuje wspomniane położenie i ryzyko znalezienia się w kategorii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, można uznać pozycję względem rynku pracy. Analizując w pierwszej kolejności obecne zatrudnienie w badanych przedsiębiorstwach zauważymy, iż jedynie 5,3% pracodawców-respondentów przyznało się do zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (z kategorii zaprezentowanych w badaniu). Stanowi to marginalny odsetek wskazań w próbie. Tym niemniej, na pytanie, czy w przeszłości zatrudniali osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, twierdząco odpowiedziało 13,8% pracodawców (czyli ponad dwukrotnie więcej).

Określenie stanu zatrudnienia osób z kategorii zagrożonych wykluczeniem społecznym w badanych przedsiębiorstwach teraz i w przeszłości bardzo kontrastowało z deklarowaną gotowością do ich zatrudnienia w przyszłości (przy założeniu, że firma potrzebowałaby pracownika). Połowa badanych, w przeciwieństwie do 25,2%, na poziomie deklaracji udzieliła pozytywnych wskazań. Co czwarty respondent nie potrafił dokonać jednoznacznej oceny (rysunek 46).

Rysunek 46. Zatrudnienie osób wykluczonych społecznie w przedsiębiorstwach (%)

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

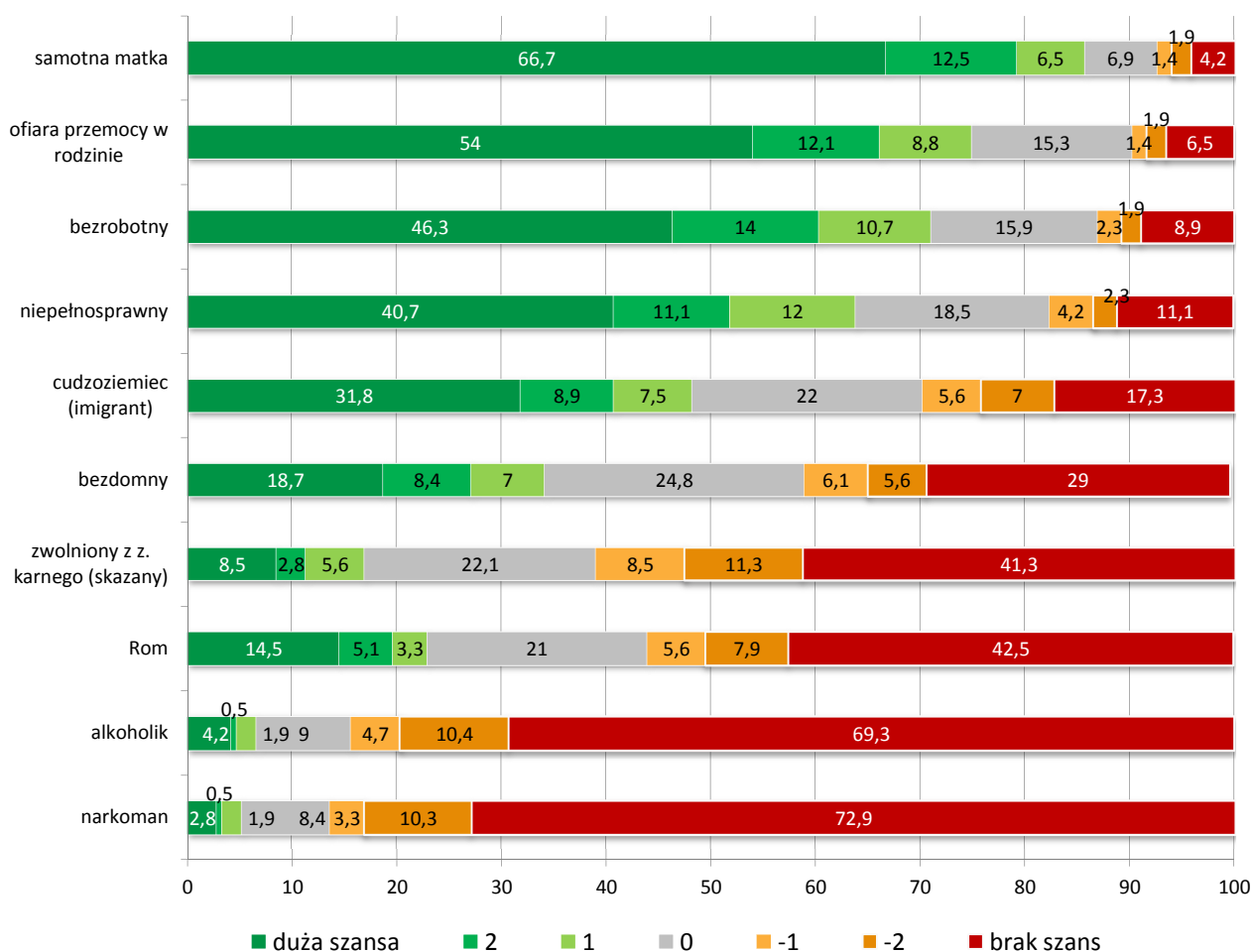
Ogółem zatem połowa badanych pracodawców dałaby osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym szanse - szanse te rozumiane były jako deklarowany stopień gotowości pracodawców do zatrudniania takich osób, z zastrzeżeniem jednak charakterystycznego podziału w świadomości tej kategorii badanych, skutkującego w praktyce podziałem potencjalnych pracowników (spośród osób w „trudnej sytuacji życiowej”) na dwie kategorie. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że oś podziału przebiegała na linii: osoby w trudnej sytuacji życiowej oraz po drugiej stronie – osoby znajdujące się na marginesie społeczeństwa, de facto wykluczone; w opiniach badanych często z własnej winy, przynajmniej częściowo (rysunek 47).

Według pracodawców, w grupie „rokującej”, nie budzącej większych sprzeciwów co do uznania ich szans do zatrudnienia, znalazły się przede wszystkim: samotne matki, ofiary przemocy w rodzinie, bezrobotni, niepełnosprawni oraz cudzoziemcy. W tej kategorii szanse na zatrudnienie wskazało w mniejszym bądź większym stopniu 48,2-85,7% badanych pracodawców (zgrupowane wskazania pozytywne na skali 1 do 3).

Do grupy „nierokującej” należałoby z kolei zaliczyć bezdomnych, byłych więźniów, Romów, alkoholików oraz narkomanów. Większość pracodawców nie ma do nich zaufania i nie chce mieć z nimi do czynienia na stopie zawodowej, wskazując na ogromne deficyty motywacyjne wynikające z uzależnień, zły stan zdrowia, kryminalną przeszłość bądź przynależność etniczną do grupy

postrzeganej jako nieatrakcyjna dla pracodawców (Romowie). W odniesieniu do tych kategorii proporcje wskazań pracodawców się odwracają – definitywny brak szans na zatrudnienie wskazało 29-73% badanych pracodawców. Ogólne wskazania negatywne co do szans na zatrudnienie w grupach osób zagrożonych wykluczeniem społecznym wahały się w granicach 40,7-86,5%.

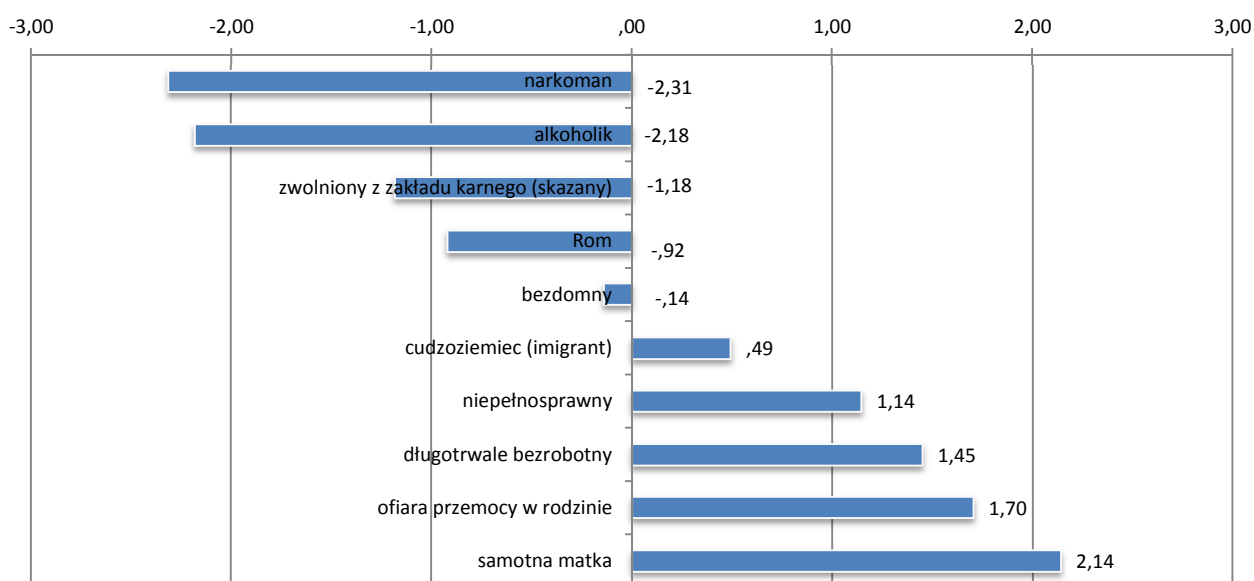
Rysunek 47. Szanse na zatrudnienie osoby wykluczonej społecznie według wybranych kategorii. Zakres odpowiedzi: (3) -duża szansa na zatrudnienie; (-3) -brak szans na zatrudnienie (%)

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

Także analiza uśrednionych ocen szans na zatrudnienie przedstawicieli poszczególnych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym dokonanych przez badanych pracodawców, ujawnia stwierdzony wyżej dwubiegunowy rozkład uzyskanych wyników (por. rysunek 48).

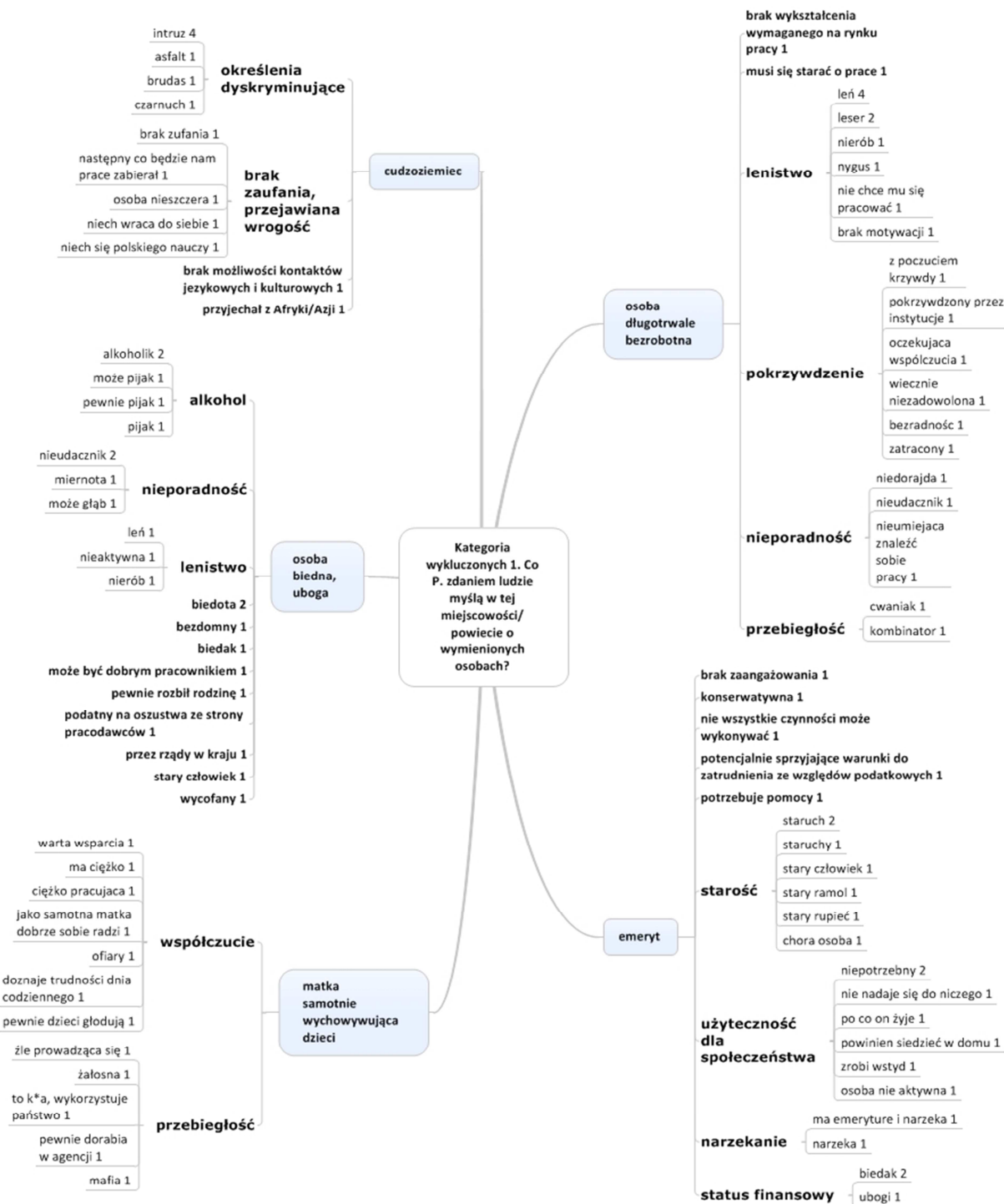
Rysunek 48. Uśrednione oceny szans uzyskania zatrudnienia (bez względu na rzeczywisty zamiar zatrudniania nowych pracowników) dla analizowanych kategorii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym; według badanych pracodawców [zakres ocen: (3) -duża szansa na zatrudnienie; (-3) -brak szans na zatrudnienie].

Źródło: opracowanie własne, N=214. Pracodawcy.

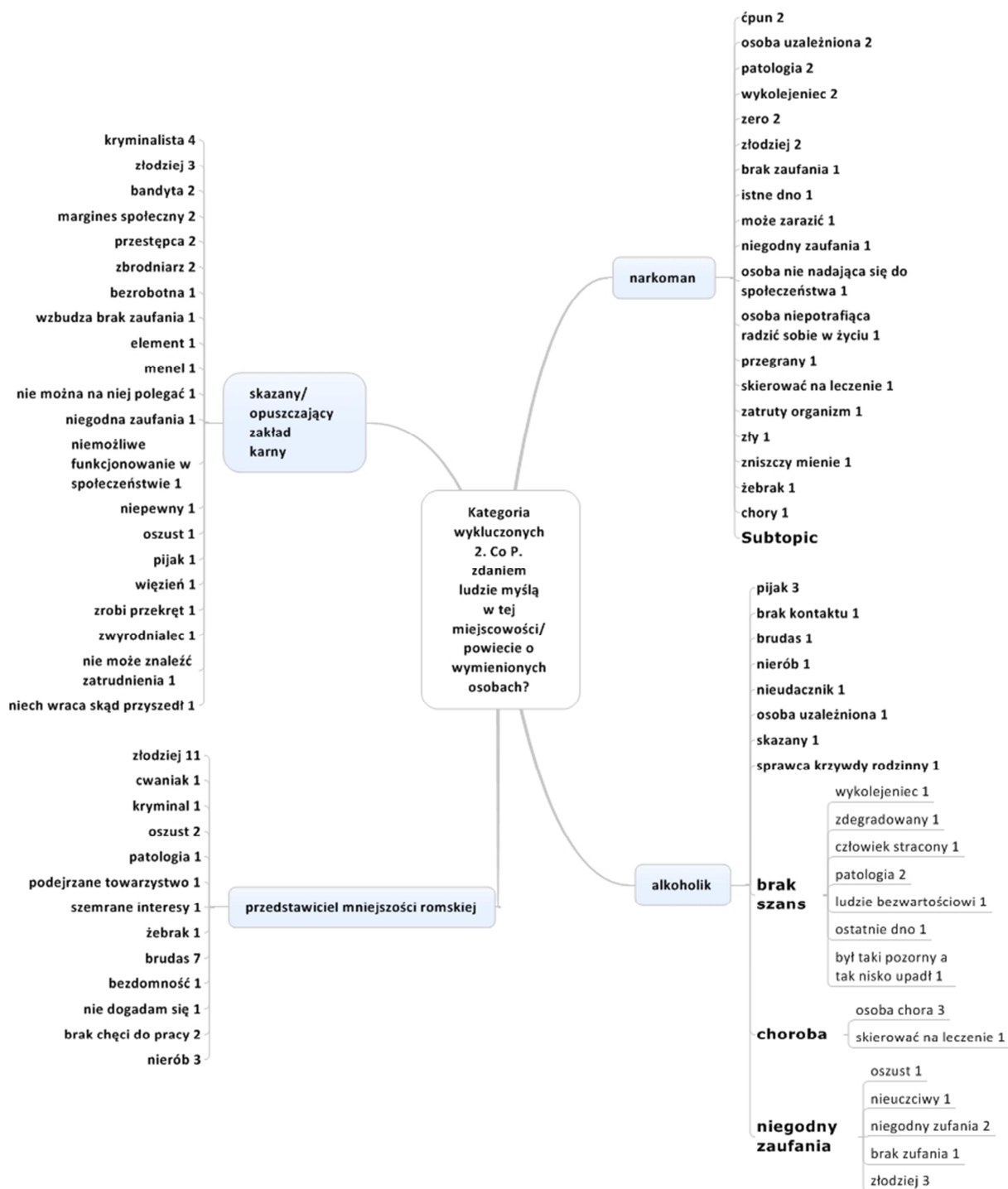
Wszystko to przemawia za zasadnością tezy, że osoby z pewnych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym nie mają szansy na podjęcie zatrudnienia. Mimo że prezentowany rozdział odnosi się do badań ilościowych, to warto w tym miejscu przywołać pewne obserwacje z badań jakościowych. Badani przywoływali w trakcie wywiadów IDI liczne przykłady i uzasadnienia swoich stanowisk. Szczególnie jednak interesujący wydaje się wynik analizy wskazań na kartach pomocniczych do badań fokusowych, na które pracodawcy oraz pracownicy instytucji rynku pracy i pomocy społecznej nanosili przekonania dotyczące osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, z którymi stykają się na co dzień w miejscach swojego zamieszkania. Dwa kolejne rysunki przedstawiają bogate spektrum określeń, głównie stereotypowych, negatywnych, niekiedy krzywdzących czy nawet obraźliwych. Dla lepszego rozeznania, obok poszczególnych stwierdzeń umieszczono informację o częstotliwości ich występowania w arkuszu wielokrotnego wyboru. Wyniki prezentowane są z podziałem na zidentyfikowane w badaniu kategorie: 1 – „rokującą” i 2 – „nierokującą” względem szans na rynku pracy w przeświadczeniu pracodawców (rysunek 49-50).

Rysunek 49. Przyporządkowanie trzech powszechnych zdaniem respondentów opinii w ich miejscowości/powiecie na temat osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym 1 – „rokujący” szanse na zatrudnienie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. Karty pomocnicze do FGI z pracodawcami i przedstawicielami instytucji rynku pracy i pomocy społecznej. N=30.

Rysunek 50. Przyporządkowanie trzech powszechnych zdaniem respondentów opinii w ich miejscowości/powiecie na temat osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym 2 – „nierokujący” szans na zatrudnienie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań. Karty pomocnicze do FGI z pracodawcami oraz pracodawcami i przedstawicielami instytucji rynku pracy i pomocy społecznej. N=30.

Problemy z inkluzją społeczną osób zagrożonych wykluczeniem społecznym bardzo często wiążą się z ich stereotypowym postrzeganiem i negatywnymi konotacjami w tym obszarze. Sondowanie spontanicznych skojarzeń z pojęciem wykluczenia społecznego¹⁴⁸ miało także miejsce w trakcie badań sondażowych z pracodawcami, których celem było określenie natężenia występowania określonych przekonań. 65% respondentów zadeklarowało tutaj, że wie, co oznacza pojęcie wykluczenia społecznego, a 45,6% że zna osobiście osobę, którą można zaliczyć do tej kategorii¹⁴⁹.

Pracodawcy odwoływali się głównie do pojęć konotujących ogólnie rozumiane wykluczenie poza nawias społeczeństwa i jego norm (15,2%) – w ramach tej bardzo pojemnej kategorii często padały ponadto dosadniejsze stwierdzenia, typu „patologia”, „menelstwo”. Niewiele mniejsze odsetki wskazań badanych pracodawców dotyczyły rozmaitych osobowych desygnatów pojęcia wykluczenia społecznego, takich jak: osoby nadużywające alkoholu (13,9%), bezdomni (12,0%) czy bezrobotni (11,0%) oraz – w dalszej kolejności – byłych więźniów (8,8%), osób biednych (7,5%) oraz uzależnionych od narkotyków (7,2%). Zostało to zobrazowane w tabeli 16.

Szczególnie istotne znaczenie ma analiza oczekiwań pracodawców względem instytucji rynku pracy i pomocy społecznej. W toku badań ilościowych zapytano ich o to, jakie działania powinny podejmować takie instytucje, aby zredukować wśród pracodawców obawy przed zatrudnianiem osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (tabela 17). Aż 24,9% wskazań manifestowało nieumiejętność odpowiedzi na postawione pytanie. Kolejne 21,5% dotyczyło działań na rzecz podnoszenia kwalifikacji tego rodzaju osób poprzez szkolenia i przygotowanie do pracy. Względnie liczna kategoria wskazań (12,5%) dotyczyła także wsparcia bardziej pracodawców poprzez wsparcie finansowe (np. w formie dotacji) na rzecz pokrycia części kosztów zatrudnienia pracownika.

¹⁴⁸ W prezentowanym zestawieniu odsetki wskazań sumują się do 100%, choć pytanie miało charakter wielokrotnego wyboru. Celem zastosowania takiego ujęcia prezentowania danych było dokładne odtworzenie struktury skojarzeniowej i proporcji w niej związanej z pojęciem wykluczenia społecznego, gdzie jednostką analizy były zebrane wskazania ogółem, a nie odsetek pracodawców udzielający określone wskazania. Tym niemniej kolejność kategorii w tabeli ustalona według poziomu natężenia w obydwu przypadkach byłaby identyczna.

¹⁴⁹ Osobom deklaruującym nieznaną koncepcję wykluczenia społecznego ankieterzy udzielali wyjaśnień przed zadaniem tego pytania.

Tabela 16. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jakie są P. pierwsze skojarzenia z wykluczeniem społecznym?” (%)

osoba poza normami społecznymi ("patologia", "menelstwo"), nieakceptowana przez innych	15,2
osoba nadużywająca alkoholu	13,9
osoba bezdomna	12,0
osoba bezrobotna	11,0
recydywista, skazany	8,8
Biedny	7,5
Narkoman	7,2
nie wiem, brak skojarzeń	4,5
niepełnosprawny	3,5
osoba nie radząca sobie z życiem	2,4
ktos bez rodziny, wsparcia od innych	1,9
osoba pozbawiona praw obywatelskich	1,6
osoba chora psychicznie (niepoczytalny, depresja)	1,4
cudzoziemiec	1,1
brak chęci do pracy	1,0
osoby starsze	0,8
nieprzystosowanie do warunków rynkowych	0,8
Chory	0,8
wycofanie z życia społecznego	0,8
dewiacyjne skłonności seksualne	0,5
samotna matka	0,5
osoba korzystająca z pomocy państwa	0,5
osoba zagrożona eksmisją	0,3
prostytutka	0,3
osoba, której trzeba współczuć	0,3
osoba o innych poglądach politycznych, niż moje	0,3
Wandalizm	0,3
brak kwalifikacji zawodowych	0,3
bez perspektyw	0,3
bez wykształcenia	0,3

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

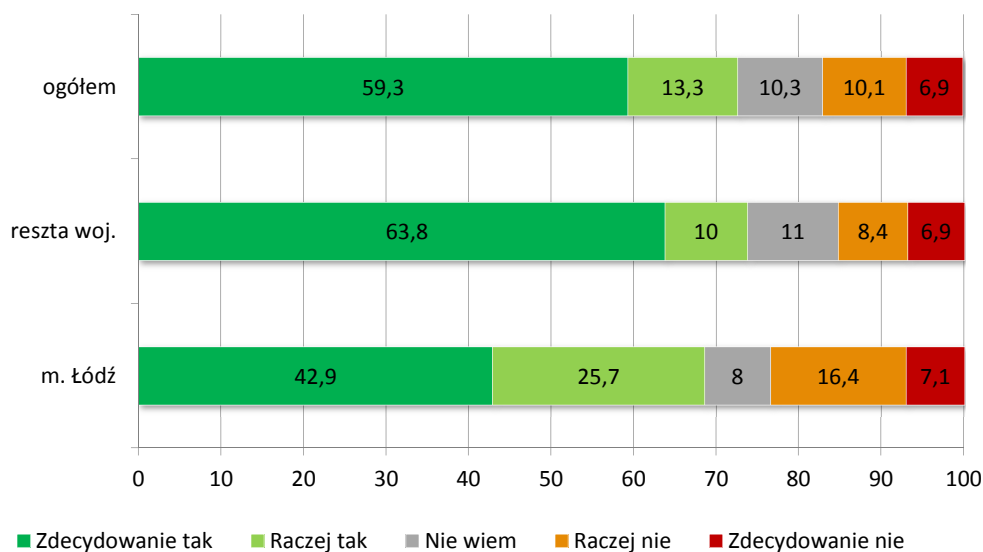
Tabela 17. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jakie działania P. zdaniem powinny podejmować instytucje działające na rzecz aktywizacji zawodowej, aby pracodawcy tacy jak P. nie mieli obaw przed zatrudnieniem takich osób?” (%)

trudno powiedzieć	24,9
szkolenia/podniesienie ich kwalifikacji/ przygotowanie do pracy	21,5
dotacje/pomoc finansowa/pokrycie kosztów pracownika	12,5
udostępnienie życiorysów i opinii o danej osobie pracodawcom/rozmowa polecająca	6,3
większa kontrola nad wykluczonymi	4,4
spotkania z tymi osobami przed zatrudnieniem	3,6
zdobycie zaufania pracodawców	3,6
wywiad środowiskowy na temat danej osoby	3,1
wziąć za nich odpowiedzialność/zagwarantować za nią	3,1
ulepszenie komunikacji między pracodawcami a urzędem pracy	2,7
okres próbny bez zobowiązań finansowych	1,8
wymiana personelu urzędów, naprawa pracy PUP	1,8
pomoc dla b. więźniów, ich resocjalizacja	1,3
dać pracę	1,3
grupy wsparcia z psychologami	1,3
uproszczenie procedur	0,9
zmiany na rynku, większa swoboda działalności gospodarczej	0,9
kampanie reklamowe/ kampanie społeczne	0,9
badania psychologiczne	0,9
zlikwidować MOPS	0,4
nie dawać zasiłków	0,4
nagłaśniać problem	0,4
targi pracy	0,4
prowadzenie statystyk	0,4
opiekun z urzędu dla każdej osoby	0,4
spółdzielnie socjalne	0,4
nie dyskryminować ich	0,4

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

Warto również w tym kontekście przytoczyć rozkłady odpowiedzi na pytanie, które zadano samym osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym w trakcie wywiadów kwestionariuszowych, a będące w istocie wskaźnikiem doświadczanej dyskryminacji na rynku pracy z powodu sytuacji życiowej/statusu społecznego. Negatywne doświadczenia na tym polu miało aż ponad 70% badanych, w przypadku których można mówić, zgodnie z ich deklaracjami, o poczuciu bycia dyskryminowanym na rynku pracy (rysunek 51).

Rysunek 51. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy P. sytuacja życiowa stanowiła kiedykolwiek problem dla pracodawcy w zatrudnieniu P.?” (%)

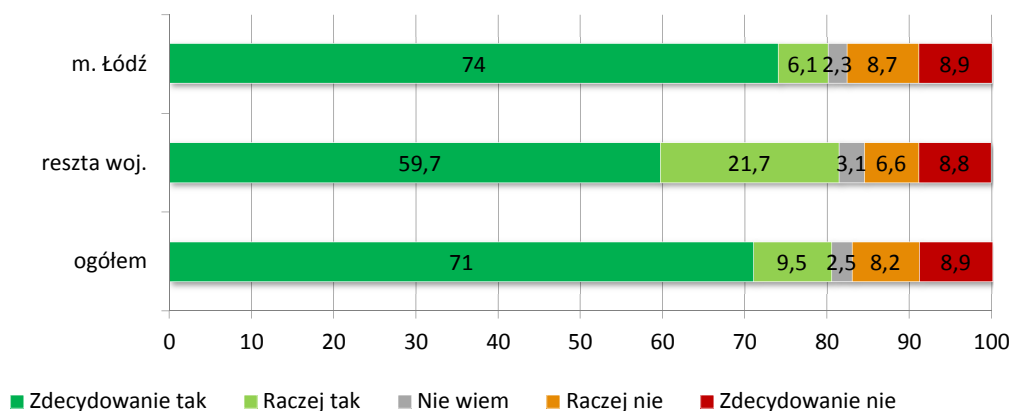

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Wynik ten zdaje się zatem potwierdzać istotny problem w województwie łódzkim, który dotyczy nie tylko samego natężenia zjawiska wykluczenia społecznego, ale także percepcji tego problemu w świadomości społecznej – a zwłaszcza osób, których on dotyka. Okazuje się bowiem, że język używany do opisu osób w trudnej sytuacji życiowej wskazuje na częste przypisywanie im lenistwa, złych intencji czy w najlepszym razie nieporadności życiowej, wpisując się w obraz stereotypowy i zniekształcony.

Prezentowane do tej pory ujęcie z perspektywy szans na zatrudnienie w opiniach pracodawców warto skonfrontować z opiniami samych respondentów o statusie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Gotowych do podjęcia bądź zmiany pracy było ogółem 80,5% badanych, w tym 71% w sposób zdecydowany (rysunek 52).

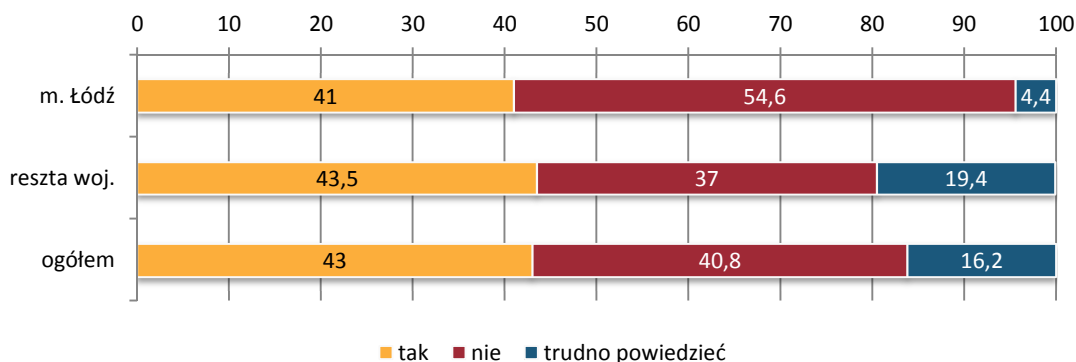
Rysunek 52. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy chciał/aby P. podjąć lub zmienić pracę?” (%)

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Wyniki te wydają się o tyle istotne, że odsetek osób deklarujących gotowość do podjęcia czy zmiany pracy jest wyższy, niż odsetek wskazujący na fatalną sytuację materialną, która uniemożliwia systematyczne regulowanie zobowiązań finansowych (rysunek 53). Wśród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym biorących udział w badaniach ilościowych, 43% deklarowało problemy z regulowaniem rachunków w terminie; 40,8% natomiast takich problemów nie odczuwało.

Rysunek 53. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy ma P. trudności z opłaceniem rachunków w terminie?” (%)

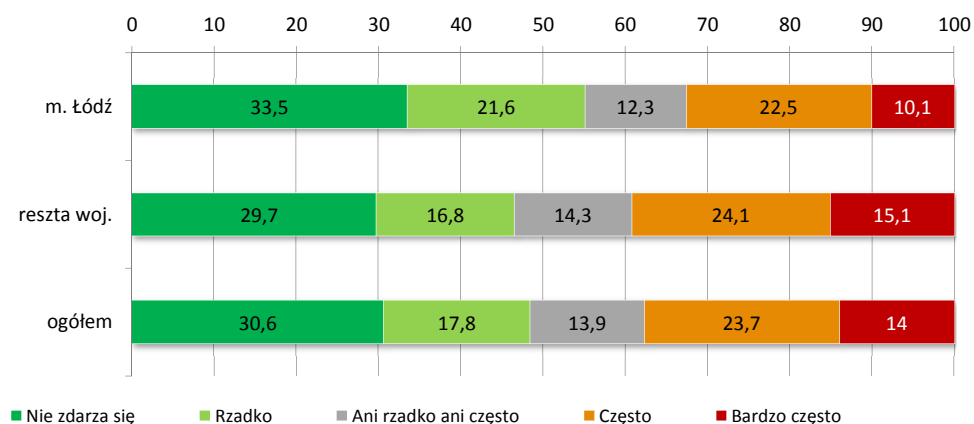

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Z drugiej strony, jak wykazało badanie, respondenci dosyć często skłonni byli pożyczać niewielkie sumy pieniędzy (10-50 zł) od osób najbliższych celem „domknięcia” miesięcznych budżetów domowych (rysunek 54). Tego rodzaju sytuacje jako częste określało 23,7% badanych,

a jako bardzo częste 14,0% badanych. Całkowity brak potrzeby zaciągania takich drobnych pożyczek deklarowało z kolei 30,6% badanych.

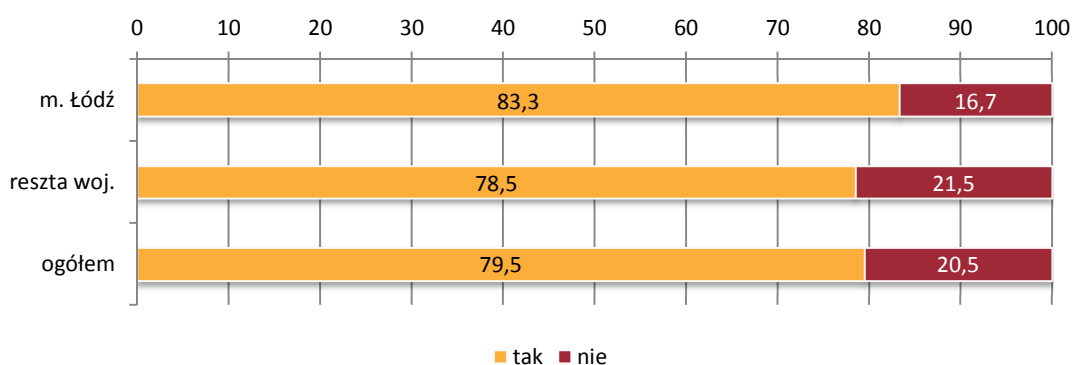
Rysunek 54. Czy często zdarza się, że musi P, pożyczać małe kwoty (od 10 do 50 zł) od rodziny lub znajomych, żeby "związać koniec z końcem"?

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Niespełna 80% respondentów badań ilościowych z województwa łódzkiego wskazywało, że podejmuje aktualnie działania zmierzające do poprawy swojej sytuacji życiowej (rysunek 55). Warto jednocześnie zaznaczyć, że 20,5% badanych przejawiało bierność w tej kwestii. Można więc stwierdzić że, przynajmniej na poziomie deklaratywnym, chęć do realizacji celów i aspiracji pozostaje stosunkowo wysoka.

Rysunek 55. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy podejmuje P. jakieś samodzielne działania w celu poprawy swojej sytuacji życiowej/zawodowej?” (%)

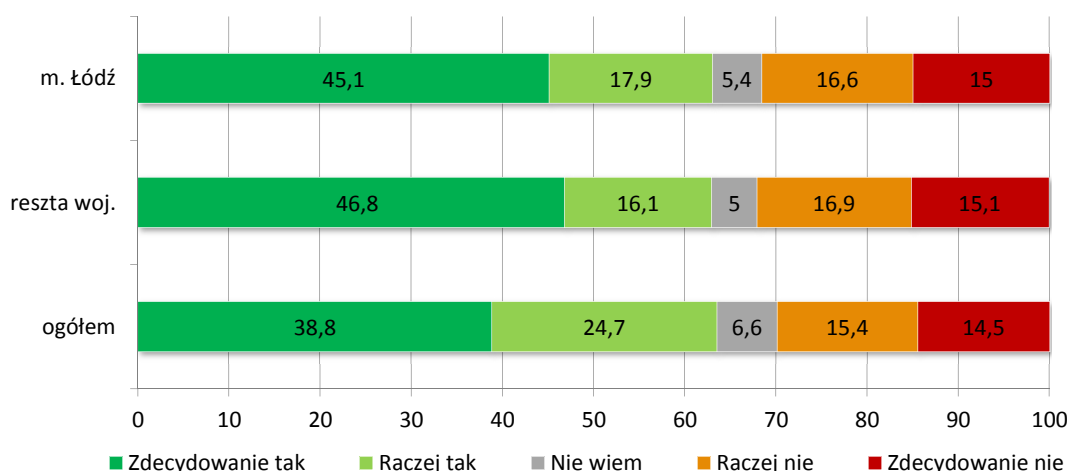
Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Spośród tych „aktywnych” zdecydowana większość zadeklarowała (w osobnym pytaniu otwartym) samodzielne szukanie pracy; ok. 12% przeglądało oferty pracy w prasie i Internecie,

podobnie jak podejmowało się wszelkich, nawet drobnych prac dorywczych. Wsparcie znajomych i rodziny dla celów związanych z poszukiwaniem pracy uzyskiwało z kolei ok. 6% badanych.

Większość respondentów (ogółem 63,5%) wyrażała chęć poczynienia konkretnych kroków w stronę zwiększenia swoich szans na rynku pracy. Pytanie objęło takie możliwości, jak zmiana, uzupełnienie, podniesienie poziomu wykształcenia, umiejętności, kwalifikacji. Deklaracje badanych należy jednakże traktować raczej wskaźnikowo, jako umożliwiające wstępne wysondowanie poziomu motywacji do zmian czy gotowości podjęcia wysiłku w tym kierunku.

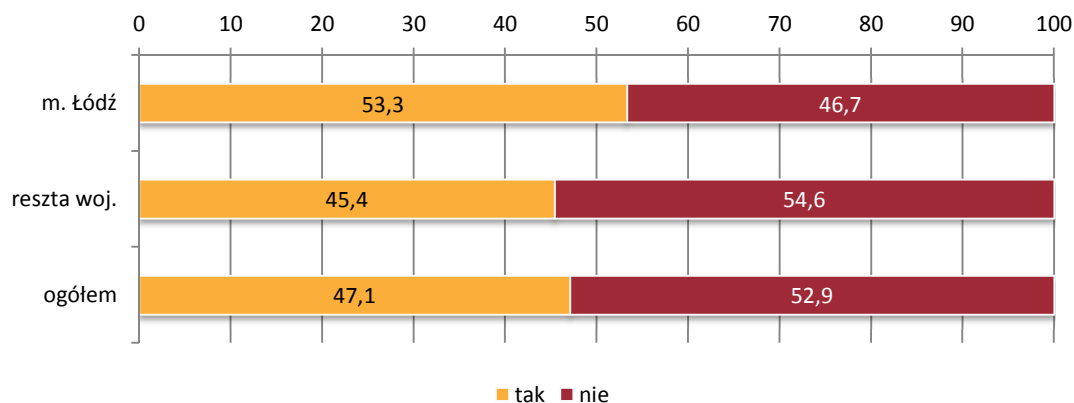
Rysunek 56. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy chciał/aby P. zmienić/uzupełnić/podnieść swój poziom wykształcenia/ umiejętności/ kwalifikacji?” (%)

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Ogółem niespełna połowa (47,1%) osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w województwie łódzkim dostrzega obiektywne ich zdaniem bariery, które uniemożliwiają im podniesienie poziomu wykształcenia bądź uzyskania nowych kwalifikacji (rysunek 57).

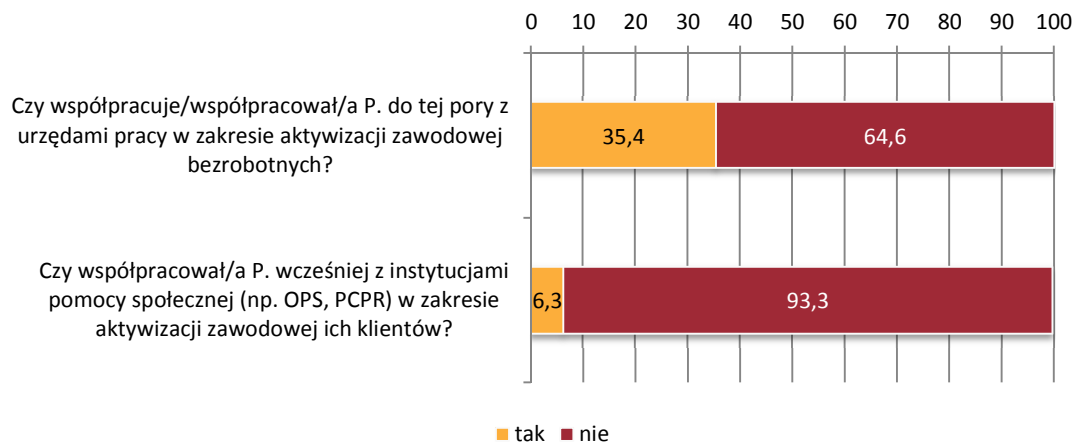
Rysunek 57. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy są jakieś przeszkody, które nie pozwalają P. w podnoszeniu poziomu wykształcenia/uzyskania nowych kwalifikacji?” (%)

Źródło: opracowanie własne, N=1060 (n Łódź=227). Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym.

Szczególnie istotnym zagadnieniem w kontekście możliwości absorpcji osób zagrożonych wykluczeniem społecznym na rynku pracy wydaje się jakość współpracy instytucji publicznych zajmujących się ich aktywizacją z pracodawcami. Badania ilościowe pokazały, że 35,4% badanych pracodawców miało za sobą doświadczenia współpracy z urzędami pracy w zakresie aktywizacji zawodowej bezrobotnych. O wiele już mniejszy ich odsetek (6,3%) miał okazję współpracować z instytucjami opieki społecznej, jak np. OPS czy PCPR (rysunek 58).

Rysunek 58. Współpraca z urzędami pracy i instytucjami pomocy społecznej (%)

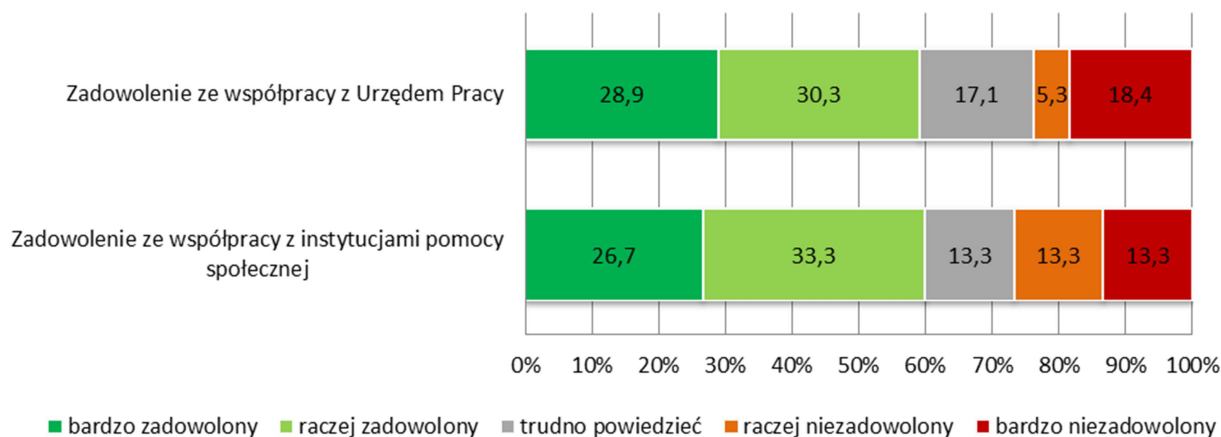

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

Godnym podkreślenia w tym kontekście jest to, że uzyskane w badaniu ilościowym pracodawców oceny zadowolenia płynącego ze współpracy zarówno z instytucjami rynku pracy, jak i instytucjami pomocy społecznej były ogólnie pozytywne – ogółem niemal 60% respondentów

oceniało taką współpracę pozytywnie (rysunek 59). Wyraźnie kontrastuje to ze skrajnie negatywnym wydźwiękiem opinii przedstawicieli tej samej grupy respondentów uzyskiwanych podczas wywiadów jakościowych.

Rysunek 59. Ocena współpracy z Urzędem Pracy oraz instytucjami pomocy społecznej (%)

Źródło: opracowanie własne, N=226. Pracodawcy.

6.1. Podsumowanie i wnioski z badań ilościowych

Struktura osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, które znalazły się w próbie badawczej sugeruje, że centralnymi problemami dotyczącymi tę kategorię osób są bezrobocie (78,3% badanych) obok ubóstwo (60,9% badanych). Niepełnosprawność, uzależnienia, doznawanie przemocy, samotne rodzicielstwo, niski kapitał społeczny i deficyty kwalifikacji adekwatnych do potrzeb lokalnych rynków pracy, jak również inne podobne cechy lokują się, w kontekście sytuacji badanych, przeważnie po stronie przyczyn braku zatrudnienia (bądź godnej płacy za pracę) i wpadania w stan ubóstwa materialnego – a te należą do najważniejszych przesłanek właściwie rozumianego wykluczenia z życia społecznego.

Osoby zagrożone wykluczeniem społecznym to w większości osoby z najniższym wykształceniem (podstawowe/gimnazjalne) oraz zawodowym (łącznie ponad połowa badanej populacji). Sytuacja osób z wykształceniem zawodowym jest o tyle trudna, że przeważnie ich kwalifikacje należy uznać już za zdezaktualizowane bądź nieadekwatne do aktualnych potrzeb przedsiębiorstw. Nadto, osoby takie nierzadko nigdy nie pracowały w wyuczonym zawodzie bądź pracowały w nim jedynie przez krótki czas.

Skutki długotrwałego bezrobocia opisane w początkowych rozdziałach opracowania są wyraźnie dostrzegalne w badanej populacji: duży problem stanowią deficyty motywacyjne,

poczucie beznadziei i bezradności. W sporej części przypadków bez skutecznej aktywizacji zawodowej, a w pierwszej kolejności społecznej, powrót na otwarty rynek pracy tego rodzaju beneficjentów publicznych służb zatrudnienia i instytucji pomocy społecznej może okazać się niezwykle trudny, a nierzadko w ogóle niemożliwy.

W tym kontekście niezwykle interesującą propozycję stanowić mogą działania aktywizacyjne wykraczające poza standardową ofertę np. klubów pracy czy stosunkowo rzadko oferowanych grupowych zajęć z psychologiem. Mowa tu o trendzie zawiązywania się, szczególnie na terenie Łodzi, coraz liczniejszych inicjatyw oddolnych o charakterze kulturalno-artystycznym czy związanych z szeroko rozumianą rewitalizacją społeczną. Dotyczy to w szczególności grupy wiekowej 20-30-latków i przekłada się na coraz liczniej zakładane inicjatywy społeczne, spółdzielnie, start-upy (początkujące firmy o charakterze innowacyjnym)¹⁵⁰. W kontekście omawianego zagadnienia, część pracodawców biorących udział w badaniach (zwłaszcza jakościowych) i zaangażowanych w podobne inicjatywy, zgłaszała konkretne propozycje zaproszenia do udziału w nich osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Funkcje aktywizacyjne mogłyby spełniać, ich zdaniem, np. warsztaty o charakterze otwartym typu „zrób to sam” (DIY – ang. *do it yourself*), organizowane przez organizacje pozarządowe i inicjatywy, niekiedy we współpracy z artystami czy przedsiębiorcami¹⁵¹. Mowa tu o zajęciach np. z zakresu projektowania, grafiki komputerowej, obsługi maszyn, rękodzieła, gotowania, uprawy roślin, a nawet specjalistycznych robót budowlanych. Osiągnięcie przez uczestników pewnego stopnia biegłości w danej dziedzinie może wiązać się nie tylko z możliwością wykonania „czegoś” na własne potrzeby, ale i nawiązania kontaktów, znajomości czy nawet podjęcia prac zleconych. Oczywiście taka forma aktywizacji społecznej nie może być pełnoprawną alternatywą dla np. kursów czy szkoleń zawodowych (wskazywanych przez ok. 20% pracodawców uczestniczących w badaniu ilościowym jako zwiększające szanse na zatrudnienie), ale może w interesujący sposób uzupełniać ofertę kierowaną do pewnych kategorii osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Określenie konkretnych kategorii potencjalnych beneficjentów tego rodzaju wsparcia mogłoby być następstwem porozumienia między przedstawicielami instytucji pomocy społecznej, zaangażowanych społecznie NGO-sów czy pracodawców.

Z drugiej wszakże strony, tego rodzaju konsensus może okazać się trudny z uwagi na odmienne cele i odmienną logikę funkcjonowania urzędników oraz sektora prywatnego. Zadania

¹⁵⁰ L. Jażdżewski, *Łódź. Miasto obiecań*, Polityka nr 50 (2937), 11.12-17.12.2013.

¹⁵¹ Np. Modelarnia Łódzka, FABLAB Łódź.

z pewnością nie ułatwiałyby tutaj zidentyfikowany w badaniach jakościowych silny i dość często występujący wzajemny antagonizm, zbudowany na niezrozumieniu, niekiedy negatywnych doświadczeniach z przeszłości i uprzedzeniach czy wręcz stereotypach. Przełamanie wymienionych barier może stwarzać realną możliwość odniesienia sukcesu w postaci działań aktywizujących o charakterze niekoniecznie systemowym, lecz raczej zawierających się w metodyce małych kroków.

Kwestia aktywizacji zawodowej i wyposażenia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w narzędzia do w miarę pewnego poruszania się po rynku pracy wydaje się szczególnie istotna w obliczu marginalnego odsetka pracodawców zatrudniających tego rodzaju pracowników (ok. 5% w badanej próbie). Na podstawie uzyskanych wyników badań można sądzić, że w przeszłości ten odsetek był 2-3 razy większy, ale negatywne doświadczenia, zwłaszcza z osobami uzależnionymi jako pracownikami, rzutują niejednokrotnie na postrzeganie beneficjentów pomocy społecznej i PUP właśnie przez ten pryzmat. Stąd zrozumieliśmy wydaje się, że ok. 50% badanych pracodawców zgłosiło gotowość zatrudnienia „osoby w trudnej sytuacji życiowej”, pod warunkiem, że nie będzie to osoba uzależniona, bezdomna, były więzień bądź Rom. W uzasadnieniach tego rodzaju postaw, odwoływano się często do pojęcia zaufania, a także wskazywano na stopień ryzyka ponoszonego przez przedsiębiorcę przy zatrudnianiu nowego pracownika.

Jak można było się tego spodziewać, badani pracodawcy nie postrzegają siebie jako podmioty gotowe wykorzystywać swą pozycję do wypracowania dominacji nad pracownikami. Jednocześnie niektóre ich wypowiedzi wskazywać mogą na dość szeroko rozpowszechniony pogląd, że osoby zagrożone wykluczeniem społecznym mają tendencję do nadużywania możliwości stwarzanych im przez system społeczny; są w pewnym sensie przebiegłe – co w widoczny sposób odróżnia ich od pracodawców: „harujących, płacących podatki i walczących z kłódami, które państwo rzuca im pod nogi”. Zarazem jednak ok. 70% respondentów wywodzących się z grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przyznawało się, że doznawało form dyskryminacji w miejscu pracy z uwagi na swoje położenie społeczne.

Tak wyraźne skonstrastowanie prezentowanych opinii potwierdza potrzebę inicjowania działań wizerunkowych zmierzających do uwrażliwienia opinii publicznej na problem społecznej ekskluzji określonych grup bądź też deprywacji ich potrzeb. Różne tego rodzaju kampanie były w Polsce podejmowane, jednak dotychczasowy zasięg ich oddziaływania trudno uznać za wystarczający. Przykładem mogą być działania na rzecz społecznej rehabilitacji osób niepełnosprawnych. Choć znalazły one wsparcie ze strony państwa przejawiające się m. in. w postaci rozwiązań legislacyjnych mających zapewnić wsparcie pracodawcom zatrudniającym takie osoby, to jednak ich rzeczywiste efekty pozostawiają jeszcze wiele do życzenia. Zatrudnianie

osób niepełnosprawnych nadal prowadzi nierzadko do sytuacji patologicznych, takich jak generowanie fikcyjnych zatrudnień dla uzyskania korzyści podatkowych. Dochodzą do tego obawy, nie do końca werbalizowane a nawet uświadamiane u części pracodawców, przed kontaktem z „innym”, co jest na ogół wynikiem braku bezpośrednich doświadczeń z takimi osobami czy też lęku przed antycypowanymi problemami w kształtowaniu relacji pracodawca-pracownik w tych specyficznych okolicznościach.

Około 40% badanych osób zagrożonych wykluczeniem społecznym przyznawało się do tego, że regularnie zaciąga niskokwotowe pożyczki od członków rodziny bądź znajomych dla celów domknięcia swego budżetu. Z uwagi na brak wiarygodności finansowej, ta właśnie część badanej populacji najczęściej korzysta też z pożyczek parabanków: zwłaszcza w celu pokrycia nieprzewidzianych wydatków na zdrowie bądź też spłaty poprzednich zobowiązań finansowych. Generuje to zwykle dodatkową spiralę zadłużeń i ostatecznie pogarsza sytuację materialną takich osób. W województwie łódzkim i Łodzi problem ten wydaje się być znaczący, o czym świadczą choćby doniesienia medialne na temat różnych spektakularnych przypadków tego rodzaju czy też stopień rozpowszechnienia ofert tzw. chwilówek. Alarmującym jest przy tym, że taki styl życia, nierozzerwalnie związany z ubóstwem, bywa dziedziczony przez kolejne pokolenia¹⁵². Sposobem na przynajmniej częściowe ograniczenie działalności instytucji o charakterze parabankowym mogą być odpowiednie rozwiązania prawne i ustanowienie większego nadzoru ze strony państwa. Z podobnym problemem przyszło zmierzyć się w ostatnim czasie także rządowi brytyjskiemu. Wnioski, jakie tam wyciągnięto po częściowym uregulowaniu tego rynku były jednak tylko w części optymistyczne. W przypadku grup osób balansujących na granicy wykluczenia społecznego, ochrona interesów konsumentów oznacza bowiem często ich ochronę przed nimi samymi, a w omawianym przypadku – ograniczenie możliwości stosunkowo łatwego zadłużania się poprzez zaostrzenie kryteriów kredytowych oraz wymogów sprawozdawczych. Jednocześnie działania legislacyjne podejmowane w tym celu przez instytucje państwa, choć zasadne, nie rozwiązują ostatecznie problemów społecznych będących źródłem wykluczenia czy ubóstwa, a jedynie ograniczają szanse popadnięcia osób zagrożonych wykluczeniem w spiralę zadłużenia w instytucjach finansowych.

¹⁵² Por. B. Jankowski, W. Warzywoda-Kruszyńska. *Mieszkańcy łódzkich enklaw biedy 10 lat później*. Raport z badań w ramach Projektu pn. WZLOT – wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców województwa łódzkiego, Łódź 2008.

Poniżej przedstawiono najważniejsze wnioski i rekomendacje, które są rezultatem analizy materiałów z badań własnych oraz analizy danych zastanych. Warto zauważyć, że część omówionych dysfunkcji, zwłaszcza dotyczących instytucji rynku pracy, jest w literaturze znana i odnotowywana od wielu lat (np. Kabaj 2001, 2005). Tym bardziej zwraca uwagę fakt, że diagnoza słabych punktów usług realizowanych przez instytucje rynku pracy dokonana w 2001 oraz w 2005 roku, skutkowałą wyszczególnieniem zbiorów problemów w większości wobec siebie tożsamych. Respondenci wciąż stykali się z brakiem zrozumienia, nieaktualnymi ofertami pracy, zbyt rzadko wyznaczanymi terminami wizyt czy niewystarczającą ilością czasu poświęcanego bezrobotnemu; urząd pracy jest w ich opinii miejscem, *gdzie załatwić można wiele, ale na pewno nie pracę*. Badania wskazują również na nasilanie się pewnych negatywnych zjawisk społecznych (zwłaszcza biedy, przestępczości, bezrobocia, wyludniania się regionu) na terenie województwa łódzkiego. Szczególnie silna ich kumulacja jest widoczna w centrum regionu, o czym mówione było szerzej w rozdziale prezentującym wyniki zastosowania techniki analizy skupień. Należy natomiast bardzo wyraźnie podkreślić, że w odniesieniu do zdecydowanej większości osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, kategorią analityczną o istotnej mocy wyjaśniającej w kontekście ich obecnej sytuacji społecznej, jest status na rynku pracy. To zasadniczy wymiar, w którym upatrywać należy przyczyn, a niekiedy (np. w przypadku osób uzależnionych) także i skutków społecznego wykluczenia.

Uczestniczący w badaniu pracodawcy wskazywali z kolei na występowanie – choć może to brzmieć paradoksalne w omawianym kontekście – trudności w zapełnianiu istniejących wakatów, jak również na zewnętrzne bariery utrudniające prowadzenie działalności gospodarczej. Te ostatnie dostrzegalne są, zdaniem respondentów, choćby w takich obszarach, jak polityka fiskalna państwa, nadmiernie obciążająca pracodawców i summa summarum przyczyniająca się do wzrostu bezrobocia. Istotnymi wskazywanymi problemami były również: niewydolny system edukacji, trudny rynek pracy województwa łódzkiego oraz niewydolność instytucji rynku pracy i pomocy społecznej, które w dodatku utrwalają patologiczne wzorce wśród swoich klientów.

Zarówno badania jakościowe, jak i ilościowe potwierdziły utrzymywanie się w społecznej świadomości trwałego wzorca postrzegania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, opartego na charakterystycznym, dwubiegunowym modelu ich segmentacji. Z jednej zatem strony, do kategorii tej zalicza się osoby postrzegane jako przypadkowe i niezawinione ofiary okoliczności zewnętrznych, wymagające jednakowoż wsparcia ze strony osób indywidualnych oraz instytucji i,

co najistotniejsze, na wsparcie takie w pełni zasługujące. Za dobry przykład mogą tutaj służyć samotne matki i emeryci. Osobną grupę stanowią osoby postrzegane generalnie jako margines społeczny; z założenia nienadające się do społecznej reintegracji i z tego powodu niegodne zaufania. Zaliczano tu Romów, alkoholików, narkomanów, bezdomnych oraz byłych więźniów.

Próbując zrekapitulować wyniki przeprowadzonych badań przy uwzględnieniu podziału na poszczególne grupy respondentów można odnieść wrażenie, iż każda z nich (pracodawcy, pracownicy instytucji, osoby zagrożone wykluczeniem społecznym) dostrzega badane problemy jedynie ze swojej specyficznej perspektywy. Kwestia ewentualnego współdziałania pojawiała się wprawdzie w warstwie deklaratywnej, tym niemniej wydaje się, że nie była ona przez respondentów traktowana jako priorytetowa, czy nawet realnie istotna. Może to wskazywać na niską jakość kapitału społecznego w regionie¹⁵³, choć tego typu diagnozę traktować należy raczej jako przyczynek do dalszych badań niż prawomocny werdykt oparty o empirycznie uzasadnioną generalizację.

W tabeli 18 zebrano najważniejsze wnioski i rekomendacje sformułowane na podstawie wyników przeprowadzonych badań; wskazano ich adresatów, a także zaproponowano sposoby, metody i instrumenty ewentualnego ich wdrożenia.

¹⁵³ Brak współpracy międzysektorowej to przesłanka niskiej jakości kapitału społecznego. Ten deficyt jest cechą charakterystyczną całego społeczeństwa polskiego i wszystkich województw (por. *Więzi społeczne i przemiany gospodarcze*, red. Golinowska i in., IPISS 2009).

Tabela 18. Wnioski i rekomendacje

<p>1. W odniesieniu do zdecydowanej większości osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, kategorią analityczną o istotnej mocy wyjaśniającej w kontekście ich obecnej sytuacji społecznej, jest status na rynku pracy. To zasadniczy wymiar, w którym upatrywać należy przyczyn, a niekiedy (np. w przypadku osób uzależnionych) także i skutków społecznego wykluczenia. W tym kontekście podstawowe usługi realizowane przez powiatowe urzędy pracy, tj. pośrednictwo pracy i doradztwo zawodowe okazują się nieefektywne. Prowadzenie niektórych działań aktywizacyjnych przez instytucje rynku pracy (zwłaszcza w zakresie poradnictwa zawodowego czy wsparcia</p>	<p>Podjęcie działań służących podtrzymaniu aktywności zawodowej tych spośród osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, które posiadają pracę. Jej utrata stanowi bowiem najczęściej główną przyczynę wykluczenia społecznego.</p> <p>Odejście od dużych, zbiurokratyzowanych urzędów, na rzecz mniejszych, rozmieszczonych w poszczególnych dzielnicach/gminach, biur pośrednictwa pracy. Pośrednictwo pracy świadczone lokalnie w oparciu o oferty pracy pozyskane bezpośrednio od pracodawców może być znacznie bardziej efektywne zatrudnieniowo. Pracownicy instytucji powinni być ponadto rozliczani z efektów swojej pracy (np. pośrednicy pracy za liczbę pozyskanych ofert pracy). Doradztwo zawodowe powinno z kolei stać się ważnym etapem na drodze do zdobycia wiedzy i rozwoju dla każdej osoby bezrobotnej, a nie tylko pełnić rolę jednej z koniecznych do wypełnienia administracyjnych procedur.</p>	<p>Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, instytucje rynku pracy w woj. łódzkim (w szczególności publiczne służby zatrudnienia), jednostki samorządu terytorialnego (w szczególności samorządy powiatów).</p>	<p>Reforma publicznych służb zatrudnienia.</p> <p>Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego.</p> <p>Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.</p> <p>Bardziej pogłębione, zindywidualizowane i innowacyjne metody wsparcia bezrobotnych oferowane przez publiczne służby zatrudnienia. Zwiększenie liczby doradców zawodowych w urzędach pracy.</p> <p>W kontekście planowanej przez MPiPS reformy funkcjonowania urzędów pracy zakładającej m.in. kategoryzację bezrobotnych i oferowanie zindywidualizowanego wsparcia poprzez funkcję doradcy klienta, szczególnie użyteczne powinny okazać się takie narzędzia, jak np. Indywidualny Plan Działań, EEG Biofeedback¹⁵⁴ czy Jobcoaching¹⁵⁵).</p>
--	---	--	---

¹⁵⁴ Jest to grupa oddziaływań terapeutycznych wykorzystujących narzędzia elektroniczne lub elektromechaniczne do dokładnego pomiaru procesów fizjologicznych, w celu przekazania pacjentowi i jego terapeutce informacji zwrotnych, które mają służyć wzrostowi świadomości własnej aktywności nerwowo-mięśniowej i aktywności układu autonomicznego, co dokonuje się w formie analogowych lub binarnych słuchowych i/lub optycznych sygnałów zwrotnych. Przeprowadzony profesjonalnie biofeedback ma pomóc pacjentowi rozwinąć większą świadomość i kontrolę nad procesami fizjologicznymi, które normalnie są poza świadomością i poza kontrolą (np. koncentracji, poprawy pamięci,

psychologicznego) jest mało efektywne, głównie z uwagi na niewystarczającą liczbę doradców zawodowych w stosunku do skali zapotrzebowania – zarówno pod względem ilości porad, pogłębienia wsparcia, dopasowania do sytuacji czy możliwości danej osoby bezrobotnej, jak i czasu poświęcanego na spotkanie z klientem.

Utworzenie systemu wczesnej identyfikacji bezrobotnego (tzw. profilingu) w urzędach pracy, tak aby osoba bezpośrednio po rejestracji była kierowana do uzyskania odpowiednich form wsparcia. Zróżnicowanie form wsparcia w zależności od cech indywidualnych pozwoliłoby objąć najbardziej intensywną pomocą i motywacją osoby najmniej rokujące na podjęcie zatrudnienia.

wsparcia procesu uczenia się i zapamiętywania). Metoda EEG Biofeedback znajduje zastosowanie m.in. w psychologii i psychoterapii, w fizjoterapii, sporcie czy biznesie. Metoda ta umożliwia np. doradcom zawodowym wykorzystanie narzędzi, które – dzięki rozwojowi neuropsychologii, elektroniki i informatyki – wspierają nie tylko proces analizy i diagnozowania, ale także utrwalają pozytywne zmiany zachodzące w procesie doradczym mającym na celu aktywizację zawodową. Źródło: N.M. Schwartz, M.S. Schwartz, F. Andrasik, *Definitions of Biofeedback and Applied Psychophysiology*. w: M.S. Schwartz, F. Andrasik (red.), *Biofeedback. A Practitioner's Guide*, The Guilford Press, New York, London 2003, s. 35 (tłum. I. Kozak)

¹⁵⁵ „Jobcoaching jest jedną z metod coachingu. Głównym zadaniem job coachingu jest pomoc jednostkom w dostosowaniu się do środowiska pracy, udzielenie wsparcia w trakcie przyswajania umiejętności niezbędnych do podjęcia konkretnej pracy, a także motywowanie, udzielenie pomocy i porady w sytuacji, gdy jednostka wykazuje chęć dokonania zmian w życiu (zatem nie tylko pomoc w uzyskaniu zatrudnienia, ale również wsparcie podczas adaptacji w nowym miejscu pracy). Metoda job coaching bierze pod uwagę wszelkie indywidualne kwestie związane z osobą, takie jak: jej zachowania i przekonania, a przede wszystkim istotne czynniki środowiskowe oraz indywidualne umiejętności jednostki. Dzięki temu znacznie łatwiej udzielić wsparcia i pomocy osobie nieprzystosowanej w próbie zaadaptowania się w środowisku pracy”. Por. *Rozwiązania job coaching i ich efektywność w Europie i USA, oraz Raport końcowy z badań przeprowadzonych w ramach projektu pt. Job coaching jako narzędzie aktywizujące osoby 45+ na terenie województwa wielkopolskiego*, 1/POKL/6/D.1.1/10 realizowanego przez Centrum Doradztwa Unijnego i Doradztwo Społeczne i Gospodarcze [za: M. Wojtkowiak, *Mocne i słabe strony oraz potencjał osób 50+ w kontekście potrzeb regionalnego rynku pracy*, w: K. Bondyra, H. Dolata, W. Jagodziński, D. Postaremczak (red.), 2013, *Radość z pracy. Innowacyjne formy wspierania aktywności zawodowej osób 50+*, M-Druk, Poznań].

2. Osoby, które tracą zatrudnienie (szczególnie te z najniższymi kwalifikacjami oraz powyżej 50 roku życia) są szczególnie zagrożone długotrwałym bezrobociem, które stanowi jedną z głównych przyczyn wykluczenia społecznego. Długotrwałe bezrobocie, oprócz skutków społecznych i psychologicznych, rodzi również problemy ekonomiczne oraz powoduje wzrost obciążeń finansowych sektora publicznego z tytułu konieczności zapewnienia opieki socjalnej.	Podjęcie działań służących podtrzymaniu aktywności zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Należy również przesunąć część środków finansowych będących w dyspozycji instytucji rynku pracy z mało popularnych i mało skutecznych metod aktywizacji, np. szkoleń grupowych, na te najbardziej skuteczne - staże, doposażenie nowego stanowiska pracy, szkolenia indywidualne. Zwiększyć należy ilość projektów o charakterze modułowym – szkoleń połączonych ze stażem i doradztwem zawodowym uwzględniającym także pomoc psychologiczną.	Parlament RP, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, jednostki samorządu terytorialnego, instytucje rynku pracy w woj. łódzkim (w szczególności publiczne służby zatrudnienia), instytucje pomocy społecznej, organizacje pozarządowe.	Kursy, szkolenia dostosowane do potrzeb rynku pracy oraz uwzględniające stopień przyswajania wiedzy osób o niskich kwalifikacjach, szkolenia indywidualne, staże zawodowe. Bardziej pogłębione, zindywidualizowane i innowacyjne metody wsparcia bezrobotnych oferowane przez publiczne służby zatrudnienia (np. EEG Biofeedback, Jobcoaching). Zwiększenie liczby doradców zawodowych w urzędach pracy.
3. Skala ubóstwa w regionie łódzkim w porównaniu do innych regionów kraju jest znaczna – aż 11 z 24 powiatów cechuje się ponadprzeciętnym nasileniem zjawiska biedy mierzonego wskaźnikiem Local Human Development Index - Wealth.	Wdrożenie/kontynuowanie programów o charakterze prewencyjnym, ale i stworzenie bodźców dla rozwoju gospodarczego w regionie (np. zachęty podatkowe dla pracodawców, poszerzenie Specjalnej Strefy Ekonomicznej, tak aby objęła najbiedniejsze powiaty stymulując wzrost zatrudnienia). Działania w ramach tego obszaru powinny być w dużej mierze nakierowane na dzieci i młodzież oraz powinny wiązać się z dopasowaniem kształcenia do realnych potrzeb	Jednostki samorządu terytorialnego w województwie łódzkim, Ministerstwo Gospodarki, instytucje pomocy społecznej (szczebla regionalnego, powiatowego i gminnego), organizacje pozarządowe, organizacje zrzeszające pracodawców oraz szkoły.	Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego. Wprowadzenie systemu zachęt/programów dla pracodawców opartych na minimalizowaniu kosztów pracowniczych przy zatrudnianiu osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Partnerstwa międzysektorowe. Specjalne Strefy Ekonomiczne. Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego.

regionalnego rynku pracy (np. rozwój kształcenia zawodowego i technicznego w regionie, działania z zakresu preorientacji zawodowej oraz doradztwa zawodowego już na etapie gimnazjów i szkół podstawowych).

4. Największe zagrożenie wykluczeniem społecznym jest widoczne w czterech powiatach, skupionych w centralnej części województwa: łódzi, powiatach pabianickim, zduńskowolskim i sieradzkim. Pogłębiona analiza wskazuje także na wewnętrzne zróżnicowanie zjawiska wykluczenia społecznego i każde spojrzenie oddzielnie na Łódź, która w szczególny sposób odróżnia się od reszty powiatów województwa. Region łódzki jest stosunkowo silnie zróżnicowany jeśli chodzi o natężenie zjawiska wykluczenia społecznego. Jednakże wewnętrzna heterogeniczność województwa współwystępuje z dużym podobieństwem pewnych powiatów, które w ramach przeprowadzonej

Koncentracja interwencji publicznej i skierowanie najintensywniejszych działań służących przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu na teren czterech wymienionych powiatów.

W przyszłym okresie programowania środków unijnych przeznaczonych na przeciwdziałanie marginalizacji i wykluczeniu społecznemu szczególnego wsparcia wymaga miasto Łódź, w którym powinna być realizowana największa liczba interwencji.

Zakrojone na szeroką skalę działania, ukierunkowane na wszystkie grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Działania te powinny być kompleksowe, długofalowe i powszechne tak, aby objąć wsparciem całe rodziny i dzielnice/wsie w wymienionych powiatach.

Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego i powiatowego na wskazanym obszarze, instytucje pomocy społecznej szczebla powiatowego i gminnego), organizacje pozarządowe.

Świetlice środowiskowe dla dzieci i młodzieży, opieka psychologiczna dla rodzin, praca socjalna oraz asystowanie w poszukiwaniu zatrudnienia, np. z wykorzystaniem metody jobcoachingu. Bardziej pogłębione, zindywidualizowane i innowacyjne metody wsparcia (m.in. o charakterze terapeutycznym) osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, które znajdują się w szczególnie niekorzystnej sytuacji.

Samorządowe programy współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego.

Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.

analizy skupień zostały zakwalifikowane do trzech kategorii. Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu w ramach podobnych do siebie zgrupowań powinno się zatem opierać na podobnym zestawie działań i priorytetów.

5. Brak ewaluacji netto instrumentów polityki rynku pracy w odniesieniu do wszystkich grup bezrobotnych. Dostępne analizy efektywności instrumentów polityki rynku pracy skupiają się najczęściej na zestawieniu liczby osób, które podjęły zatrudnienie po uczestnictwie w danym programie, do liczby osób uczestniczących w programie. Ponadto efektywność zatrudnieniowa jest mierzona w oparciu o zaledwie trzymiesięczny okres po zakończeniu projektu. Tego typu walidacja nie uwzględnia szeregu ukrytych kanałów, poprzez które instrumenty polityki rynku pracy oddziałują na parametry gospodarki (np. na płace realne, na osoby pracujące, na przepływy w

Wypracowanie metodyki ewaluacji efektów netto aktywnych i pasywnych instrumentów polityki rynku pracy.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi.

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój i/lub Regionalnego Programu Operacyjnego.

trakcie zatrudnienia, czy też na możliwość uzyskania zatrudnienia w okresie dłuższym niż 3 miesiące od zakończenia udziału w projekcie lub jego utratę po tym okresie).

6. Brak współpracy urzędów pracy z pracodawcami. Ograniczenia w zakresie współpracy pomiędzy sektorami i brak skutecznych instrumentów do jej realizowania przy jednocześnie niskim poziomie kapitału społecznego i nadmiernej biurokracji. Wśród pracodawców uczestniczących w badaniach jakościowych nie odnotowano ani jednej pozytywnej opinii dotyczącej usług świadczonych przez publiczne służby zatrudnienia i instytucje pomocy społecznej. Niezadowolenie pracodawców wynika z nieskutecznej i nieefektywnej ich zdaniem jakości usług pośrednictwa pracy, nadmiernej biurokracji, co utrudnia komunikację, wydłuża procedury i uniemożliwia realną współpracę (choćby w pozyskaniu stażystów do

Komercjalizacja i prywatyzacja usług pośrednictwa pracy; wprowadzenie premii za wyniki. Przebudowa strukturalna urzędów pracy: zmiana struktury zatrudnienia tak, aby większość urzędników stanowili pracownicy merytoryczni, a nie administracyjni.

Realizacja (w ramach nowego okresu programowania 2014-2020) programów i projektów wspierających rozwój współpracy międzysektorowej oraz budujących kapitał społeczny między organizacjami pracodawców, instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi.

Parlament RP, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi oraz pozostałe publiczne instytucje rynku pracy w regionie.

Organizacje zrzeszające pracodawców.

Reforma publicznych służb zatrudnienia.

Partnerstwa międzysektorowe.

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój.

firm). Pracodawcy zaznaczają, że ośrodki pomocy społecznej zajmują się jedynie rozdawnictwem pieniędzy i zasiłków, które zamiast motywować, przyczyniają się do podtrzymywania kultury bezrobocia i nie rozwiązują istotnych problemów społecznych.

7. Brak dodatkowej, kompleksowej i bardziej pogłębionej oferty instytucjonalnej dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, która opierałaby się na indywidualnym wsparciu terapeutycznym i psychologicznym. Stosunkowo niewielki zakres zadań z zakresu pomocy i integracji społecznej przekazywanych przez samorządy organizacjom pozarządowym.

Osoby zagrożone wykluczeniem cechują się szeregiem deficytów o charakterze zdrowotnym, psychologicznym i społecznym. Stąd konieczne jest stworzenie instytucji świadczących regularną pomoc i terapię psychologiczną, wsparcie trenerów pracy, lekarzy i doradców zawodowych tak, aby osoby zagrożone wykluczeniem społecznym mogły otrzymywać kompleksowe wsparcie.

Deinstytucjonalizacja pomocy społecznej w celu zwiększenia skuteczności i efektywności oferowanego wsparcia. Zwiększenie udziału organizacji pozarządowych w powstawaniu i funkcjonowaniu programów rynku pracy oraz rozwój ekonomii społecznej. Zwiększenie udziału społeczności lokalnych w programach ALMP.

Interesującą propozycją stanowią formy aktywizacji wykraczające poza standardową ofertę instytucji rynku pracy i instytucji pomocy społecznej czy stosunkowo rzadko oferowanych grupowych zajęć z psychologiem. Mowa tu o trendzie zawiązywania się szczególnie na terenie

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, jednostki samorządu terytorialnego w regionie, instytucje pomocy społecznej na szczeblu powiatowym i gminnym, organizacje pozarządowe.

Samorządowe programy współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego.

Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.

Rozwój podmiotów ekonomii społecznej.

Łodzi coraz liczniejszych inicjatyw oddolnych o charakterze kulturalno-artystycznym czy związanym z szeroko rozumianą rewitalizacją społeczną.

8. Szczególnie trudna jest w regionie łódzkim sytuacja alkoholików, bezdomnych, osób opuszczających zakłady karne, Romów oraz narkomanów. W praktyce nie mają oni szans na zatrudnienie.

Należy się skupić na deficytach, które uniemożliwiają podjęcie i utrzymanie zatrudnienia w tych grupach osób (np. choroba alkoholowa, uzależnienia, bariery kulturowe). Wsparcie powinno być w pierwszej kolejności ukierunkowane na dotarcie do takich osób i wyeliminowanie wspomnianych barier. W dalszej kolejności rozwiązaniem mogą być instytucje ekonomii społecznej, które można postrzegać jako strefę buforową między obszarami wykluczenia a otwartym rynkiem pracy. Zarówno liczbę, jak i zakres funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych w regionie należy uznać za niewystarczające¹⁵⁶, stąd zaleca się podejmowanie działań na rzecz rozwoju ekonomii społecznej.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, jednostki samorządu terytorialnego w regionie, instytucje pomocy społecznej na szczeblu powiatowym i gminnym, organizacje pozarządowe.

Tworzenie i wspieranie podmiotów ekonomii społecznej.

Praca socjalna oraz asystowanie w poszukiwaniu zatrudnienia, np. z wykorzystaniem metody jobcoachingu. Pogłębione, zindywidualizowane i innowacyjne metody wsparcia o charakterze terapeutycznym.

Samorządowe programy współpracy z organizacjami pozarządowymi. Samorządowe programy profilaktyczne (przeciwdziałania alkoholizmowi, narkomanii).

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój.

Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.

¹⁵⁶ J. Krzyszkowski, 2012, *Diagnoza sytuacji sektora ekonomii społecznej w województwie łódzkim*, RCPS, Łódź.

9. Dokładna identyfikacja zjawiska wykluczenia społecznego oraz określenie jego przyczyn, przejawów i skali na terenie województwa, powiatu i gminy (inny zakres zadań i różnice w grupach docelowych) pozwala na bardziej trafne i adekwatne do potrzeb formułowanie celów polityki społecznej na poszczególnych poziomach agregacji administracyjnej i geograficznej, co wpływa nie tylko na ekonomiczną, ale i społeczną efektywność podejmowanych działań. Należy zwrócić uwagę na potrzebę dalszych badań, w szczególności spójnych metodologicznie studiów wykluczenia społecznego na całym terytorium kraju, które dostarczą porównywalnego materiału empirycznego i mogłyby bazować na zastosowanej w badaniu „Społeczne i przestrzenne zróżnicowanie wykluczenia społecznego...” analizie skupień.	Prowadzenie badań społecznych i analiz porównawczych w zakresie identyfikacji wykluczenia społecznego w poszczególnych jednostkach samorządu terytorialnego oraz monitorowanie skuteczności i efektywności polityk publicznych z zakresu pomocy społecznej i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Upowszechnianie wyników tych badań i analiz.	Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, jednostki samorządu terytorialnego w regionie.	Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój oraz Regionalnego Programu Operacyjnego. Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.

- 1 Brak skutecznej wymiany
0. informacji pomiędzy instytucjami rynku pracy i instytucjami pomocy społecznej na temat sytuacji beneficjentów, którzy bardzo często korzystają ze wsparcia obu typów instytucji jednocześnie.

Zasiłki pieniężne świadczone w ramach ośrodków pomocy społecznej są powszechne, jednak ich wysokość jest zdecydowanie za niska.

Integracja instytucji rynku pracy i pomocy społecznej oraz ich ścisła współpraca. Pozwoli to przeciwdziałać patologicznym sytuacjom, w których osobom bezrobotnym o wiele bardziej opłaca się być nieaktywnymi zawodowo, mimo że zarówno kwalifikacje, jak i stan zdrowia umożliwiają im podjęcie zatrudnienia. W tym kontekście niezbędna jest także reforma systemu świadczeń socjalnych i zasiłków dla bezrobotnych oraz indywidualizacja kryteriów przyznania pomocy przez powiązanie ich z instrumentami aktywnego przeciwdziałania bezrobociu. Zatrzymanie na rynku pracy większej liczby pracowników, a co za tym idzie zwiększenie wskaźnika zatrudnienia, wymaga zatem nie tylko aktywniejszej polityki zatrudnienia, ale także unowocześnienia systemów zabezpieczenia społecznego.

Poprawa komunikacji i wymiany informacji o beneficjentach między instytucjami rynku pracy i instytucjami pomocy społecznej szczebla gminnego i powiatowego.

Osoby, którym udziela się wsparcia, powinny być szczegółowo monitorowane i rozliczane z podejmowanych działań. Wysokość świadczeń powinna być uzależniona od aktywności osoby objętej pomocą tak, aby uszczelnić system i objąć wyższymi zasiłkami osoby, które realnie potrzebują pomocy.

- 1 Braki kadrowe w zakresie liczby
1 zatrudnionych pracowników

Zwiększenie liczby pracowników socjalnych.
Zmniejszenie wymiaru pracy pracowników

Parlament RP,
Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej,
jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego i powiatowego,
instytucje rynku pracy w woj. łódzkim (w szczególności publiczne służby zatrudnienia),
instytucje pomocy społecznej.

Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej,

Zmiana obowiązujących przepisów prawnych z zakresu pomocy społecznej oraz promocji zatrudnienia i instytucji rynku pracy (m.in. reforma PUP proponowana przez MPiPS). Strategia na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu osób w woj. łódzkim. Programy aktywizujące zawodowo dedykowane osobom zagrożonym długotrwałym bezrobociem.

Potencjalne, już zainicjowane, działania w kierunku stworzenia wspólnej bazy danych w ramach której pracownicy obu instytucji mogliby uzyskiwać informacje o swoich klientach. Rekomenduje się utworzenie w tej formie również monitoringu działań osób bezrobotnych, tak aby można było oceniać realne postępy danej osoby jeśli chodzi np. o poszukiwanie zatrudnienia.

Fundusze unijne w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój

socjalnych występują niemal we wszystkich powiatach. Braki kadrowe na tym strategicznym stanowisku przyczyniają się do obniżenia jakości świadczonych usług, zwłaszcza pracy socjalnej. Pracownik socjalny nie ma wystarczającej ilości czasu, aby pracować z klientem, czy też całą rodziną.

socjalnych poświęcanego na działania o charakterze administracyjnym i zwiększenie akcentu na indywidualną pracę z klientami.

jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego, instytucje pomocy społecznej.

oraz Regionalnego Programu Operacyjnego.

Budżet państwa oraz środki budżetowe jednostek samorządu terytorialnego.

Źródło : opracowanie własne.

Abucewicz-Szcześniak M., *Bezdomność we współczesnej literaturze przedmiotu*, dostępny: www.ipsir.uw.edu.pl.

Allman D., 2013, Sage Open January-March 2013 vol. 3 no. 1 [dostępny:<http://sgo.sagepub.com/>].

Bauman Z., 2006, *Życie na przemiał*, Kraków, PWN.

Bolonek, 2010 R., *Kierunki zmian w regionalnych i wojewódzkich strukturach zatrudnienia jako podłoże technologicznej modernizacji polskiej gospodarki*, Uniwersytet Rzeszowski.

Chambers R., 2006, 'What is poverty? Who asks? Who answers?' In *Poverty in focus: What is poverty? Concepts and Measures*. UNDP, International Poverty Centre.

Chun N., Rana H., Ulubasoglu M. A., *The Role of the Middle Class in Economic Development: What Do Cross-Country Data Show?* (January 1, 2011). Asian Development Bank Economics Working Paper Series No. 245.

Card D., J. Kluve, A. Weber, 2010, *Active Labor Market Policy Evaluations: A Meta-Analysis*, NBER Working Paper No. 16173.

CMSIKO, 2012, *Ocena skuteczności działań w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym na Dolnym Śląsku*, Wrocław.

CMSIKO, 2012, *Ocena skuteczności działań w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym na Dolnym Śląsku*, Wrocław.

Diagnoza sytuacji osób defaworyzowanych na rynku pracy. Raport podsumowujący badania realizowane przez Pentor Research International Wrocław dla Dolnośląskiego Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Wałbrzychu, 2010, Wałbrzych.

Ding Ch., He X., 2004, *K-means Clustering via Principal Component Analysis*, Berkley.

Eurostat, 2010, *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union 2010*, Belgium.

Everitt B. S., 1993, *Cluster Analysis*. 3rd ed. London: Arnold.

Everitt B. S., S. Landau, Leese M., and Stahl D., 2011, *Cluster Analysis*. 5th ed. Chichester, UK: Wiley.

Frąckiewicz L., 2005, *Wykluczenie społeczne w skali makro i mikroregionalnej*, [w:] red. L. Frąckiewicz, *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adameckiego w Katowicach, Katowice.

- Gazon J., 2008, *Ani bezrobocie, ani opieka społeczna. Od wyboru etycznego do ekonomicznej realizacji*, Warszawa, PWN.
- Giddens A., 2008, *Konsekwencje nowoczesności*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gordo A., Perronnin F., 2011, *Asymmetric distances for binary embeddings*. CVPR.
- Gordon A. D., 1999, *Classification*. 2nd ed. Boca Raton, FL: Chapman & Hall/CRC.
- GUS, 2013, *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce*, Warszawa.
- GUS, 2013, *Raport o sytuacji społeczno-gospodarczej województwa łódzkiego*, Łódź.
- GUS, 2013, *Sytuacja społeczno-gospodarcza Łodzi II kwartał 2013*, Warszawa.
- Kaufman L., and P. J. Rousseeuw, 1990, *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*. New York: Wiley.
- Kabaj M., 2005, *Badanie bezrobocia długotrwałego*, IPISS, Warszawa.
- Kabaj M., 2007, *Encyklika „Laborem exercens a polityka społeczna [w:] Praca kluczem polityki społecznej*, red. Jan Mazur, Lublin.
- Kastoryano S., Bas van der Klaauw, 2011, *Dynamic Evaluation of Job Search Assistance*, IZA Discussion Paper, Bonn.
- Kaufman, L., P. J. Rousseeuw, 1990, *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*, New York: Wiley.
- Kluve J., 2006, *The Effectiveness of European Active Labor Market Policy*, IZA Discussion Papers, Bonn.
- Kolind T., J. Demant, G. Hunt, 2013, *Studies in youth, drug and alcohol consumption at the Centre for Alcohol and Drug Research*, *Drugs: Education, Prevention, and Policy*, 2013, Vol. 20, No. 6 : pp. 457-464.
- Kot J., D. Stawasz, 2004, *Stan obecny i priorytetowe formy aktywności i kierunki rozwoju gospodarki regionu*, Raport z badań, Łódź.
- Kołodko G. W., 2007, *Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość*, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego w Warszawie, Warszawa.
- Krislock N., H. Wolkowicz, *Euclidean Distance Matrices and Applications*, *International Series in Operations Research & Management Science Volume 166*, 2012, s. 879-914.

- Kryńska E., 2009, *Flexicurity w Polsce. Diagnoza i rekomendacje*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
Departament Rynku Pracy
- Krzyszkowski J., Skrzyński M., Kutyló Ł., 2006, *Analiza efektywności form wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym*, ASM, Kutno.
- Krzyszkowski J., 2012, *Diagnoza sytuacji sektora ekonomii społecznej w województwie łódzkim*, RCPS, Łódź.
- Krzyszkowski, 2011, *Analiza struktury zatrudnienia w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej z terenu województwa wraz z badaniem potrzeb kształcenia i zatrudnienia*, Łódź.
- Lance G. N., and Williams W.T., 1967, *A general theory of classificatory sorting strategies: 1. Hierarchical systems*. *Computer Journal* 9: 373–380.
- Levitas R., 1996, *The concept of social exclusion and the new Durkheimian hegemony*, *Critical Social Policy*, vol. 16 no. 46, pp. 5-20.
- Machin S., A. Manning, , 1999, *The causes and consequences of longterm unemployment in Europe*," *Handbook of Labor Economics*, in: O. Ashenfelter, D. Card (ed.), *Handbook of Labor Economics*, edition 1, volume 3, chapter 47, pages 3085-3139 Elsevier.
- Mellibruda J., *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, dostęp: www.niebieskalinia.pl.
- Moskalewicz J., J. Sierosławski, K. Dąbrowska, 2006, *Ocena systemu leczenia i rehabilitacji osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych w Polsce*, *Alkoholizm i Narkomania* 2006, tom 19.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2013, *Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu 2020. Nowy wymiar aktywnej integracji*, Warszawa.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Informacja o realizacji usługi poradnictwo zawodowe i informacja zawodowa w urzędach pracy w 2011 rok*, Warszawa.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2012, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej*, Warszawa.
- Norouzi M., Fleet D.J., *Cartesian k-means*, Department of Computer Science University of Toronto; online: <http://www.cs.toronto.edu/~norouzi/research/papers/ckmeans.pdf>.
- Nevile A., Sen A. K, 2007, *Social Exclusion, Development in Practice*, Vol. 17, No. 2.
- Ogólna charakterystyka województwa łódzkiego*, [dostępny na: <http://www.wios.lodz.pl/>]
- Pracownia badań społecznych, *Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie łódzkim*, Warszawa – Sopot 2006.
- Ray S., R. H. Turi, *Determination of Number of Clusters in K-Means Clustering and Application in Colour Image Segmentation*, School of Computer Science and Software Engineering Monash

- University, Wellington Road, Clayton, Victoria, 3168, Australia [dostępny: <http://www.csse.monash.edu.au/~roset/papers/cal99.pdf>].
- Regionalne Centrum Polityki Społecznej, 2011, *Wojewódzki program profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych*, Łódź.
- Regionalne Centrum Polityki Społecznej, 2012, *Sytuacja osób opuszczających zakłady karne na terenie województwa łódzkiego*, Łódź.
- Regionalne Centrum Pomocy Społecznej, 2013, *Plan przeciwdziałania depopulacji w województwie łódzkim*, Łódź.
- Rencher A. C., 2002, *Methods of Multivariate Analysis*. 2nd ed. New York: Wiley.
- Seligman M., 1996, *Optymizmu można się nauczyć*, Media Rodzina of Poznań, Poznań.
- Sen A., 2000, *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*, Social Development Papers No. 1, Office of Environment and Social Development, Asian Development Bank.
- Sieniawska A., Charmast J., 2011, *Raport Rzecznika Praw Osób Uzależnionych*, Warszawa.
- Stiglitz J. E., 2007, *Globalizacja*, Warszawa, PWN.
- Stata User Guide. Release 2013, A Stata Press Publication StataCorp LP, College Station, Texas.
- Sfera gospodarcza województwa łódzkiego [dostępny: <http://www.lptw.lodzkie.pl/>].
- TNS OBOP, 2007, *Polacy wobec zjawiska przemocy w rodzinie oraz opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie*, Warszawa.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Jankowski B., 2010, *Mieszkańcy enklaw biedy 10 lat później*, Łódź, Wydawnictwo „Biblioteka”.
- Wedel K., Kamakura M., 2000, *Market Segmentation. Conceptual and Methodological Foundations* Series: International Series in Quantitative Marketing, Vol. 8, Springer.
- Woźniak B., 2008, *Bezrobocie równowagi i nierównowagi a polityka państwa wobec rynku pracy*, Poznań, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Woźniak M., 2010, *Oblicza bezrobocia długotrwałego*, Polityka Społeczna, IPiSS, Warszawa.
- Woźniak M., 2011, *Alternatywna droga reintegracji długotrwanie bezrobotnych*, Polityka Społeczna, IPiSS, Warszawa.
- Woźniak M., 2013, *Equilibrium search model with endogenous job destruction. Fitting to Polish labor market*, Working Paper.

Woźniak M., 2013, *Walidacja aktywnych programów rynku pracy w dwóch odstępach. Szacunki makroekonomiczne dla Polski z wykorzystaniem danych regionalnych*, *Ekonomista* (w druku).

Źródła internetowe

www.sse.lodz.pl.

www.obserwatorium.cmsiko.pl

ec.europa.eu

Spis rysunków

Rysunek 1. 12 wymiarów ubóstwa według Roberta Chambersa	13
Rysunek 2. Zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym w wybranych państwach Europy	15
Rysunek 3. Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca w cenach bieżących w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005-2012 (w zł)	28
Rysunek 4. Produkt krajowy brutto na jednego mieszkańca (ceny bieżące) w poszczególnych województwach w latach 2005, 2008 i 2011 (w zł).....	29
Rysunek 5. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005-2012 (w zł)	30
Rysunek 6. Saldo migracji w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012	32
Rysunek 7. Mężczyźni według dużych grup wieku w województwie łódzkim w latach 2005-2012	33
Rysunek 8. Kobiety według dużych grup wieku w województwie łódzkim w latach 2005-2012	34
Rysunek 9. Współczynnik obciążenia demograficznego (w %)	35
Rysunek 10. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce i województwie łódzkim w latach 2004-2012 (w %)	36
Rysunek 11. Stopa bezrobocia rejestrowanego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008 i 2012.....	37
Rysunek 12. Liczba bezrobotnych w przeliczeniu na jeden wakat w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2005, 2008, 2012	39
Rysunek 13. Zatrudnieni według sektorów w województwie łódzkim w latach 2005-2012 (w tys.) ...	41
Rysunek 14. Stopa bezrobocia długotrwałego w Polsce i województwie łódzkim w latach 2006-2012.....	44
Rysunek 15. Stopa bezrobocia długotrwałego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego.....	45
Rysunek 16. Liczba osób bezdomnych według przebywania w województwie łódzkim w nocy z 7 na 8 lutego 2013 roku.....	47
Rysunek 17. Bezdomni korzystający ze wsparcia w województwie łódzkim w latach 2010-2012	48
Rysunek 18. Osoby niepełnosprawne na terenie województwa łódzkiego w 2008 roku	49
Rysunek 19. Odsetek niepełnosprawnych aktywnych zawodowo w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005, 2008 i 2012	49
Rysunek 20. System świadczeń pomocy społecznej w Polsce.....	51
Rysunek 21. Liczba osób korzystających z pomocy społecznej w przeliczeniu na 10 tys. ludności w Polsce i województwie łódzkim w latach 2005-2012	54
Rysunek 22. Liczba osób objętych zasiłkami okresowymi w województwie łódzkim w latach 2010-2012	55
Rysunek 23. Liczba osób objętych zasiłkami stałymi w województwie łódzkim w latach 2010-2012 ..	55
Rysunek 24. Udział dzieci do 17 roku życia, na które przyznano świadczenia rodzinne wśród ogółu rówieśników w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku (w %).....	57
Rysunek 25. Liczba zarejestrowanych w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, uzależnionych od alkoholu w województwie łódzkim w latach 2005-2011	60
Rysunek 26. Przyjęci do leczenia stacjonarnego w 2010 roku z powodu zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania spowodowanych używaniem substancji psychoaktywnych na 100 tys. mieszkańców według miejsca zamieszkania pacjenta	61
Rysunek 27. Liczba pokrzywdzonych w wyniku przemocy domowej w województwie łódzkim w 2009 roku	65
Rysunek 28. Odsetek romskiej mniejszości etnicznej zamieszkującej w Polsce w 2002 roku według województw.....	67

Rysunek 29. Liczba bezrobotnych przypadająca na jednego pośrednika pracy w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku.....	74
Rysunek 30. Liczba bezrobotnych przypadająca na jednego doradcę zawodowego w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2012 roku	75
Rysunek 31. Wydatki z Funduszu Pracy na aktywne programy rynku pracy w województwie łódzkim (w mln zł w latach 2005, 2009 i 2010).....	76
Rysunek 32. Wymogi ustawowe a faktyczna liczba zatrudnionych pracowników socjalnych w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w 2010 roku.....	77
Rysunek 33. Struktura stanowisk w instytucjach pomocy społecznej w województwie łódzkim w 2011 r. ...	78
Rysunek 34. Liczba mieszkańców poszczególnych powiatów przypadająca na jedną instytucję opieki i integracji społecznej w województwie łódzkim w 2012 r.	80
Rysunek 35. Skumulowane wydatki na pomoc społeczną w województwie łódzkim w latach 2010-2014 oraz linia trendu	81
Rysunek 36. Szczegółowa struktura środków przeznaczonych na pomoc społeczną w województwie łódzkim w 2012 roku.....	82
Rysunek 37. Liczba mieszkańców poszczególnych powiatów przypadająca na jedną organizację pozarządową działającą w obszarze wsparcia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym w województwie łódzkim w 2012 r.	83
Rysunek 38. Etapy procedury badawczej w ramach analizy skupień	94
Rysunek 39. Macierz wykorzystanych danych	97
Rysunek 40. Mapa wykluczenia społecznego dla województwa łódzkiego	100
Rysunek 41. Dendrogram dla hierarchicznej metody całkowitego połączenia.....	101
Rysunek 42. Dendrogram dla hierarchicznej metody Warda.....	102
Rysunek 43. Problemy i pragnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.....	125
Rysunek 44. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy jest P. klientem instytucji pomocy społecznej?” (%) ...	155
Rysunek 45. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy jest P. klientem instytucji rynku pracy?” (%).....	156
Rysunek 46. Zatrudnienie osób wykluczonych społecznie w przedsiębiorstwach (%).....	157
Rysunek 47. Szanse na zatrudnienie osoby wykluczonej społecznie według wybranych kategorii. Zakres odpowiedzi: 1-duża szansa na zatrudnienie – 5 brak szans na zatrudnienie (%).....	158
Rysunek 48. Ocena szans zatrudnienia (bez względu na rzeczywisty zamiar zatrudniania nowych pracowników) następujących kategorii osób:	159
Rysunek 49. Przyporządkowanie trzech powszechnych zdaniem respondentów opinii w ich miejscowości/powiecie na temat osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym 1 – „rokujący” szanse na zatrudnienie	160
Rysunek 50. Przyporządkowanie trzech powszechnych zdaniem respondentów opinii w ich miejscowości/powiecie na temat osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Kategoria osób zagrożonych wykluczeniem społecznym 2 – „nierokujący” szans na zatrudnienie	161
Rysunek 51. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy P. sytuacja życiowa stanowiła kiedykolwiek problem dla pracodawcy w zatrudnieniu P.?” (%).....	164
Rysunek 52. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy chciał/aby P. podjąć lub zmienić pracę?” (%).....	165
Rysunek 53. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy ma P. trudności z opłaceniem rachunków w terminie?” (%).....	165
Rysunek 54. Czy często zdarza się, że musi P. pożyczać małe kwoty (od 10 do 50 zł) od rodziny lub znajomych, żeby "związać koniec z końcem"?	166
Rysunek 55. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy podejmuje P. jakieś samodzielne działania w celu poprawy swojej sytuacji życiowej/zawodowej?” (%).....	166

Rysunek 56. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy chciał/aby P. zmienić/uzupełnić/podnieść swój poziom wykształcenia/ umiejętności/ kwalifikacji?” (%)	167
Rysunek 57. Struktura odpowiedzi na pytanie „Czy są jakieś przeszkody, które nie pozwalają P. w podnoszeniu poziomu wykształcenia/uzyskania nowych kwalifikacji?” (%).....	168
Rysunek 58. Współpraca z urzędami pracy i instytucjami pomocy społecznej (%).....	168
Rysunek 59. Ocena współpracy z Urzędem Pracy oraz instytucjami pomocy społecznej (%).....	169

Tabela 1. Różnice pomiędzy ubóstwem a wykluczeniem społecznym	13
Tabela 2. Średnie roczne spożycie w litrach 100% alkoholu i struktura konsumpcji napojów alkoholowych (w litrach) w województwie łódzkim i w Polsce w 2006 roku	62
Tabela 3. Liczba osób przebywających w jednostkach penitencjarnych w województwie łódzkim w 2011 roku.....	70
Tabela 4. Liczba osób zwalnianych z zakładów penitencjarnych w skali miesiąca w województwie łódzkim w latach 2009-2011.....	70
Tabela 5. Wyniki oceny efektywności szkoleń i stażu dla bezrobotnych przy pomocy tzw. funkcji dopasowań dla Polski w latach 2005-2012	87
Tabela 6. Podział metod grupowania	89
Tabela 7. Wartości parametrów równania w zależności od zastosowanej metody	92
Tabela 8. Wielowymiarowy wskaźnik wykluczenia społecznego	93
Tabela 9. Statystyka opisowa wykorzystanych danych.....	96
Tabela 10. Liczebność obiektów w ramach wyodrębnionych skupień.....	98
Tabela 11. Wewnątrzgrupowa statystyka wykorzystanych zmiennych	98
Tabela 12. Przyporządkowanie pytań badawczych poszczególnym obszarom.....	105
Tabela 13. Podział próby badawczej ze względu na liczbę osób w wieku produkcyjnym w gospodarstwach domowych korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w ogólnej liczbie osób w tym wieku	108
Tabela 14. Struktura próby badawczej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – grupa wykluczenia.....	153
Tabela 15. Struktura próby badawczej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – wykształcenie	154
Tabela 16. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jakie są P. pierwsze skojarzenia z wykluczeniem społecznym?” (%).....	163
Tabela 17. Struktura odpowiedzi na pytanie „Jakie działania P. zdaniem powinny podejmować instytucje działające na rzecz aktywizacji zawodowej, aby pracodawcy tacy jak P. nie mieli obaw przed zatrudnieniem takich osób?” (%).....	163
Tabela 18. Wnioski i rekomendacje.....	175

Dzień dobry, spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Nasza rozmowa dotyczyć będzie problemów społecznych w Pana/i miejscowości i powiecie. Nasza rozmowa jest anonimowa, dlatego też proszę odpowiadać szczerze, co myśli Pan/i na dany temat. Rozmowa potrwa około 60 minut..

Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego

1. Proszę powiedzieć jak się Panu/i żyje w Pana/i miejscowości/miejscu zamieszkania. Jakie trudności/problemy napotyka P. na co dzień? A jakie problemy mają osoby w P. otoczeniu?
2. Jak P. myśli, dlaczego niektóre osoby w woj. łódzkim znajdują się trudnej sytuacji życiowej? Z czego to wynika? A jak by P. określił swoją sytuację życiową?
3. Czy ma Pan/i możliwość zaspokojenia podstawowych życiowych potrzeb? Jeśli nie, to jakich potrzeb najczęściej nie jest Pan/i w stanie zaspokoić? Dlaczego?
4. Czy posiada Pan/i jakieś źródła dochodu? Jeśli tak, to jakie (np. wynagrodzenie za pracę, zasiłki, pozostawanie na utrzymaniu członka rodziny)?
5. Większości ludzi trudno jest „związać koniec z końcem” i muszą korzystać z pożyczek (tzw. chwilówek). Czy Panu/i także zdarza się sięgać po tego typu pomoc? W jakich sytuacjach? Jak często? Na co przeznaczają Pan/i te pieniądze? Czy jest Pan/i zadłużony/a (np. niespłacone kredyty, pożyczki – także od rodziny i znajomych, zaległości w opłacaniu rachunków, czynszu, dług w sklepie)? Czy Pan/i zaległości wynikające z kredytów, pożyczek itp. są duże? Jak Pan/i myśli, czy jest szansa, żeby je Pan/i bez problemu spłacił? Dlaczego?
6. Jak P. myśli, jakie skutki dla Pana/i osobiście ma sytuacja życiowa, w której się Pan/i znajduje? Proszę pomyśleć o swoich planach, marzeniach. Czy jest coś, co chciałby/aby Pan/i zrealizować, ale nie może? Co to takiego?

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego

7. Czy w swoim życiu prywatnym, zawodowym, rodzinnym spotyka Pan/i jakieś bariery, które uniemożliwiają Panu/i funkcjonowanie w takim zakresie, w jakim Pan/i chciałby/aby?
8. Jeżeli tak, to gdzie/w jakich obszarach napotyka Pan/i bariery (np. w życiu zawodowym, w dostępie do opieki zdrowotnej, do edukacji, do kultury itp.)? Jakie to są bariery? Proszę podać konkretne przykłady.
9. Czy kiedykolwiek spotkał/a się Pan/i z gorszym traktowaniem ze względu na Pana/i sytuację życiową? A osoby z Pana/i otoczenia?
10. Jeżeli tak, jakie to były sytuacje? Proszę podać konkretne przykłady.
11. Czy Pana/i rodzice/dzieci korzystali/ją ze wsparcia ośrodków pomocy społecznej? Jeżeli tak, z jakich powodów? Jak długo korzystają z usług tych instytucji?
12. Czy Pana/i zdaniem osób borykających się z takimi jak Pan/i problemami jest w gminie dużo czy mało? Dlaczego?

Postawy pracodawców wobec zatrudnienia osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

Doświadczenia na rynku pracy

13. Proszę powiedzieć, jakie są Pana/i doświadczenia zawodowe. Gdzie Pan/i pracował/a? Na jakich stanowiskach?

14. W jaki sposób szukał/a Pan/i pracy? W jaki sposób ją znalazł/a? Jaka była forma umowy? Czy był/a Pani zadowolony/a z tej pracy? Dlaczego? Czy można się było z tej pracy utrzymać (utrzymać rodzinę)?
15. Proszę powiedzieć, jaka była Pana/i ostatnio wykonywana praca? Na czym polegała? Czy dało się z niej utrzymać? Dlaczego? (jeśli respondent już nie pracuje spytać o przyczyny)
16. Czy zdarzało się Panu/i pracować bez umowy tj. „na czarno”? Z czego to wynikało? (tj. z wyboru/przymusu)
17. A teraz patrząc wstecz na Pana/i doświadczenia zawodowe, prace, jakie Pan/i wykonywał/a, czy coś by P. zmienił/a w swojej przeszłości, coś zrobił/a inaczej? Co? Dlaczego?
18. Proszę powiedzieć, ze swojego doświadczenia, czy pracodawcy chcą zatrudniać osoby w trudnej sytuacji życiowej, borykające się z problemami? Dlaczego? Jak takie osoby traktowane są na rynku pracy? Proszę podać przykłady. A Pan/i jakie ma dobre/złe doświadczenia w tej kwestii?
19. Co Pana/i zdaniem można byłoby zrobić, aby zachęcić pracodawców do zatrudniania osób w trudnej sytuacji życiowej np. z tym samym jak Pan/i problemem? Jakie to powinny być działania?

Działania realizowane przez instytucje pomocy i integracji społecznej oraz instytucje rynku pracy z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym

20. Proszę przypomnieć sobie, kiedy i z jakiego powodu po raz pierwszy skorzystał Pan/i z pomocy ośrodka pomocy społecznej? Co było tego przyczyną?
21. Jak często korzystał/a Pan/i z pomocy społecznej od tego czasu? Czy ciągle, czy też z jakimiś przerwami (jakimi? z czego wynikały?) Czy cały czas korzysta Pan z pomocy ośrodka z tego samego powodu?
22. Czy poza ośrodkiem pomocy społecznej zwracał/a się Pan/i z prośbą o wsparcie także do innych instytucji? Jeżeli nie, to dlaczego?
23. Jeżeli tak, jakie to były instytucje (np. urzędy pracy, instytucje charytatywne, stowarzyszenia, Kościół, pracodawcy itp.)? Czy otrzymał/a Pan/i wsparcie, o które Pan/i prosił/a? Jeżeli nie, to dlaczego?
24. Jak ocenia Pan/i działalność ośrodków pomocy społecznej? Dlaczego?
25. Z jakiej pomocy korzystał/a Pan/i w ośrodku pomocy społecznej? Jak ocenia Pan/i jej skuteczność? Dlaczego?
26. Jakiej pomocy oczekiwali by P. od ośrodka pomocy społecznej? Dlaczego?
27. Jak ocenia Pan/i działalność urzędów pracy? Dlaczego?
28. Z jakiego wsparcia korzystał/a Pan/i w urzędzie pracy? Jak ocenia Pan/i ich skuteczność? Dlaczego?
29. Jakiego wsparcia oczekiwali by/aby Pan/i od urzędów pracy? Dlaczego?
30. Czy chciałby/aby Pan/i zmienić/ uzupełnić/ podnieść poziom swojego wykształcenia (np. w szkołach dla dorosłych, na kursach i szkoleniach)? Jeżeli tak, to co chciałby/aby Pan/i robić (np. zdać maturę, nauczyć się zawodu, zdobyć uprawnienia do wykonywania określonych prac)?
31. Czy Pana/i zdaniem istnieją jakieś bariery, które uniemożliwią Panu/i realizację tego celu? Jeżeli tak, jakie to są bariery?
32. Czy chciałby/aby Pan/i podjąć lub zmienić pracę? Jeżeli tak, to co chciałby/aby Pan/i robić?
33. Czy Pana/i zdaniem istnieją jakieś bariery, które uniemożliwią Panu/i realizację tego celu? Jeżeli tak, jakie to są bariery?

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Wykształcenie
4. Gmina/ Powiat realizacji wywiadu

Dzień dobry, spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Celem badania jest określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Nasza rozmowa jest anonimowa, dlatego też proszę odpowiadać szczerze, co myśli Pan/i na dany temat. Całość potrwa około 60 minut.

Identyfikacja i skala wykluczenia społecznego w województwie łódzkim

1. Jak nakreślił/aby Pan/i profil klientów instytucji, w której Pan/i pracuje? Jakie są główne powody dla których klienci się tu zgłaszają?
2. Które grup społecznych zagrożonych wykluczeniem społecznym/wykluczonych społecznie najczęściej korzystają z pomocy Państwa instytucji?
3. Jak Pan/myśli, czy ten powiat jakoś wyróżnia się na tle innych powiatów województwa łódzkiego, jeśli chodzi o profil klientów instytucji pomocy społecznej/ rynku pracy? Proszę pomyśleć o takich aspektach, jak natężenie pewnych problemów społecznych (np. bezdomność, bezrobocie, alkoholizm itp.).
4. Jakie działania podejmuje Państwo, jako instytucja, na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu? Czy w Pana/i opinii są one skuteczne? Jak można by zwiększyć ich skuteczność?
5. A jakie jest nastawienie klientów Państwa instytucji do pomocy, którą otrzymują? Czy są oni zadowoleni z otrzymanego wsparcia? Czy zapobiega ono w jakiś sposób dalszemu wykluczeniu/dyskryminacji?
6. Jak Pana/i zdaniem można by lepiej pomagać osobom wykluczonym społecznie? Co należałoby zrobić? Kto powinien być za to odpowiedzialny?

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego

7. Proszę się zastanowić nad każdą z wymienionych sytuacji: jakie są jej przyczyny i skutki? Jakie jest natężenie tych problemów w powiecie?

[Uwaga dla badacza: dopilnować, aby poruszono kwestie wszystkich grup zagrożonych wykluczeniem społecznym wymienionych w Załączniku]

- ubóstwo;
- sieroctwo;
- bezdomność;
- długotrwałe bezrobocie;
- niepełnosprawność lub długotrwała i ciężka choroba;
- przemoc w rodzinie;
- samotne macierzyństwo;
- integracja cudzoziemców lub mniejszości etnicznych;
- przystosowanie do życia po zwolnieniu z zakładu karnego;
- alkoholizm, narkomania lub inne uzależnienia;
- samotność/ bieda ludzi starych.

7a. W odniesieniu do których z wymienionych grup można P. zdaniem powiedzieć, że ich zagrożenie wykluczeniem jest problemem na terenie całego województwa łódzkiego? Proszę je wskazać na karcie pomocniczej i zaznaczyć znakiem X.

8. Jakie skutki wykluczenia społecznego są Pana/i zdaniem najbardziej dotkliwe? (np. niemożność znalezienia pracy, dziedziczenie ubóstwa, nałogi)
9. Czy Pana/i zdaniem osoby wykluczone społecznie lub zagrożone wykluczeniem społecznym spotykają się z dyskryminacją/gorszym traktowaniem ze strony mieszkańców powiatu? Jeżeli tak, to na czy polega ta dyskryminacja? Czy był Pan/i świadkiem takich zachowań?
10. Jakie kategorie osób wykluczonych społecznie i zagrożonych wykluczeniem społecznym Pana/i zdaniem najbardziej są narażone na dyskryminację? Dlaczego?
11. Jak Pana/i zdaniem wygląda „dziedziczenie wykluczenia społecznego”? Czy kolejne pokolenie jest zagrożone wykluczeniem społecznym, z powodu problemów rodziców (korzystania ze świadczeń, długotrwałego bezrobocia, niepełnosprawności, itd.)? Jakie kategorie osób wykluczonych społecznie i zagrożonych wykluczeniem społecznym najbardziej są narażone na możliwość „dziedziczenia wykluczenia społecznego”? Dlaczego?
12. Czy w Pana/i ocenie są w powiecie osoby, dla których korzystanie z pomocy społecznej stało się „sposobem na życie”? Z czego to wynika? Czy mógłby/mogłaby Pan/i opisać te osoby? Kto to jest?

Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego

13. Jak ocenia Pan/i ogólną sytuację pod względem zagrożenia wykluczeniem społecznym w województwie łódzkim w porównaniu z innymi regionami kraju?
14. Jak ocenia Pan/i ogólną sytuację na rynku pracy i pod względem zagrożenia wykluczeniem społecznym w powiecie w porównaniu z innymi powiatami województwa?
15. Jak liczna jest grupa mieszkańców powiatu korzystających ze świadczeń opieki społecznej? Jak to zjawisko zmieniło się w czasie?
16. Czy Pana/i zdaniem osoby wykluczone społecznie i zagrożone wykluczeniem społecznym mają możliwość zaspokojenia podstawowych życiowych potrzeb? Jeśli nie, to jakich potrzeb najczęściej nie są w stanie zaspokoić? Dlaczego?
17. Czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym posiadają jakieś źródła dochodu? Jeśli tak, to jakie (np. wynagrodzenie za pracę, zasiłki, pozostawanie na utrzymaniu członka rodziny)?
18. Czy osoby wykluczone społecznie i zagrożone wykluczeniem społecznym są zadłużone (posiadają niespłacone kredyty, pożyczki – także od rodziny i znajomych, zaległości w opłaceniu rachunków, czynszu, długi w sklepie)?

Działania realizowane przez instytucje rynku pracy i instytucje pomocy i integracji społecznej z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym

19. Jakie działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu są podejmowane przez instytucje rynku pracy w powiecie (np. urzędy pracy)? Jaki jest katalog działań?
 20. Jak przedstawia się aktywność zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Jakie problemy i uwarunkowania jej towarzyszą?
 21. Jakie działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu są podejmowane przez instytucje opieki i integracji społecznej w poszczególnych gminach i Pana/i powiecie (np. OPS-y, PCPR-y)? Które z nich są podejmowane najczęściej?
 22. Jak oceniają Państwo te formy, z których korzystają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym? Co należałoby Pana/i zdaniem zrobić, aby efektywność podejmowanych działań była wyższa?
- Jak ocenia Pan/i poziom zaufania osób wykluczonych społecznie i zagrożonych wykluczeniem społecznym do instytucji opieki społecznej (np. OPS, PCPR) i instytucji rynku pracy (np. PUP)?
23. Czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym korzystają z jakiegokolwiek pomocy instytucji państwa lub instytucji samorządu (gmina, powiat)?
 24. Jeżeli tak, to z jakiej??

25. Czy między instytucjami pomocy społecznej a instytucjami rynku pracy istnieje współpraca w zakresie aktywizacji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Czy Pan/i jest zaangażowana w tę współpracę? Na czym polegają Pana/i zadania?
26. Jak ocenia Pan/i tę współpracę?
27. Co należałoby jeszcze zmienić, by podnieść skuteczność tej współpracy?
28. Czy między instytucjami pomocy społecznej a organizacjami pozarządowymi istnieje współpraca w zakresie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Czy Pan/i jest zaangażowana w tę współpracę? Na czym polegają Pana/i zadania?
29. Jak ocenia Pan/i tę współpracę?
30. Co należałoby jeszcze zmienić, by podnieść skuteczność tej współpracy?

Postawy pracodawców wobec zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym

31. Jakich pracowników Pana/i zdaniem poszukują pracodawcy z terenu województwa łódzkiego (z jakim wykształceniem, jakimi kwalifikacjami, umiejętnościami, o jakich cechach społeczno-demograficznych)?
32. Jaka jest Pana/i zdaniem gotowość przedsiębiorców województwa łódzkiego do podjęcia współpracy z instytucjami rynku pracy (np. PUP) w zakresie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
33. Jak ocenia Pan/i skłonność pracodawców województwa łódzkiego do zatrudniania osób posiadających cechy kwalifikujące ich do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym? Dlaczego?
34. Jakie działania Pana/i zdaniem zachęciłyby pracodawców z województwa łódzkiego do zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Wykształcenie
4. Staż pracy (ogółem)
5. Instytucja
6. Gmina/ Powiat realizacji wywiadu

Scenariusz FGI z pracodawcami

Dzień dobry, dziękuję bardzo za przybycie. Spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Celem badania jest określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Nasza rozmowa jest anonimowa, nigdzie nie będą pojawiać się Państwa imiona ani nazwiska, dlatego też proszę odpowiadać szczerze, co myślą Państwo na dany temat. Całość potrwa około 60 minut.

Rozgrzewka – 5 minut

- Przedstawienie się respondentów (w jakim sektorze pracują, czy wcześniej współpracowali z instytucjami rynku pracy/pomocy społecznej)
- Omówienia zasad rozmowy
- Uzyskanie zgody na nagrywanie

1. Jakie są Państwa zdaniem największe problemy społeczne w województwie łódzkim? Zastanówmy się przez chwilę nad problemami, które dotyczą różnych grup społecznych w P. gminie/mieście, powiecie i województwie. Czego dotyczą te problemy? Czym są spowodowane?
2. Czy te problemy są większe w województwie łódzkim niż w innych regionach kraju, czy porównywalne?
3. Rozdam teraz Państwu kartki i proszę o uzupełnienie wykropkowanych miejsc. Proszę wpisać, co generalnie ludzie tutaj, w miejscowości/powiecie myślą o wymienionych grupach osób. Proszę wpisać po trzy opinie o każdej z nich (załącznik 1).
 - ubogi;
 - bezdomny;
 - długotrwale bezrobotny;
 - niepełnosprawny;
 - ofiara przemocy w rodzinie;
 - samotna matka;
 - cudzoziemiec (imigrant);
 - Rom;
 - zwolniony z zakładu karnego (skazany);
 - alkoholik;
 - narkoman;
 - emeryt.

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego – 10 minut

4. Czy Państwa zdaniem osoby wskazane na kartkach są dyskryminowane/gorzej traktowane na rynku pracy? W jaki sposób? Dlaczego? Czy byli Państwo świadkami takich sytuacji? Proszę je przytoczyć.

Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego -15 minut

5. Jak oceniają Państwo ogólną sytuację na rynku pracy w województwie łódzkim w porównaniu z innymi regionami kraju z punktu widzenia pracodawców i pracowników?
6. Jak oceniają Państwo ogólną sytuację na rynku pracy w powiecie w porównaniu z innymi powiatami województwa z punktu widzenia pracodawców i pracowników?

**Postawy pracodawców wobec zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym
– 15 minut**

7. Czy aktualnie poszukują Państwo pracowników do zatrudnienia? Jeśli tak, to jakich (o jakich kwalifikacjach, z jakim wykształceniem, z jakimi umiejętnościami)?
8. Proszę o uzupełnienie pustych pól na rozdanych kartkach. Znajdują się tu dwie rubryki. W pierwszej wpisują Państwo chęć zatrudnienia osoby z danej grupy (od 1 do 6), gdzie 1 oznacza ma bardzo duże szanse na zatrudnienie, a 6 oznacza brak szans na zatrudnienie. W drugiej rubryce proszę wpisać ewentualne zadania, które dana osoba mogłaby wykonywać. Drugą rubrykę wypełniają Państwo tylko w przypadku, gdy dana osoba uzyskała ocenę od 1 do 3.
 - ubogi;
 - bezdomny;
 - długotrwale bezrobotny;
 - niepełnosprawny;

- ofiara przemocy w rodzinie;
 - samotna matka;
 - cudzoziemiec (imigrant);
 - Rom;
 - zwolniony z zakładu karnego (skazany);
 - alkoholik;
 - narkoman;
 - emeryt.
9. Czy obecnie zatrudniają Państwo lub zatrudniali kiedykolwiek w przeszłości osoby wymienione w tym zadaniu? Jakiej mają Państwo doświadczenia z tym związane?
10. Co zachęciłoby Państwa do zatrudnienia którejkolwiek z wymienionych w zadaniu osób?

Działania realizowane przez instytucje pomocy i integracji społecznej oraz instytucje rynku pracy z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – 15 minut

11. Czy mają Państwo jakieś doświadczenia współpracy z ośrodkami pomocy społecznej?
Moderator - dopytać: czy zatrudnili państwo klienta ośrodka? Na czym jeszcze polegała ta współpraca? Czego byli Państwo zadowoleni a z czego nie?
12. Czy mają Państwo jakieś doświadczenia we współpracy z urzędami pracy?
Moderator - dopytać: czy zatrudnili Państwo klienta urzędu pracy?; na czym jeszcze polegała ta współpraca? Z czego byli Państwo zadowoleni a z czego nie?
13. Proszę powiedzieć jak Państwa zdaniem miałyby wyglądać idealna współpraca pomiędzy pracodawcami a urzędami pracy i ośrodkami pomocy społecznej.
14. W jakie działania na rzecz osób wykluczonych społecznie, będące w Państwa kompetencjach, byłoby Państwo gotowi się zaangażować?
15. Czy chcieliby Państwo coś jeszcze dodać?

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Wykształcenie
4. Liczba zatrudnionych
5. Branża
6. Fakt zatrudniania osób z kategorii wykluczonych społecznie
7. Gmina/ Powiat przeprowadzenia wywiadu

Załącznik 1

Proszę wpisać trzy powszechne w Państwa miejscowości/powiecie opinie o osobach z poniższych grup:

Przedstawiciel mniejszości romskiej	1.
	2.
	3.
Osoba skazana, opuszczająca zakład karny	1.
	2.
	3.
Alkoholik	1.
	2.
	3.
Narkoman	1.
	2.
	3.
Emeryt	1.
	2.
	3.
Osoba uboga, biedna	1.
	2.
	3.
Osoba bezdomna	1.
	2.
	3.
Osoba długotrwale bezrobotna	1.
	2.
	3.
Osoba niepełnosprawna	1.
	2.
	3.
Ofiara przemocy w rodzinie	1.
	2.
	3.
Samotna matka	1.
	2.
	3.
Cudzoziemiec, imigrant	1.
	2.
	3.

Załącznik 2

1. Proszę przypisać liczby od 1 do 6 każdej z osób przedstawionych na ilustracjach. Liczby te odzwierciedlać będą Pana/i skłonność do zatrudnienia w swojej firmie daną osobę, bez względu na aktualny zamiar zatrudniania nowych pracowników (1 oznacza bardzo dużą szansę zatrudnienia, 6 - brak szansy na zatrudnienie).

2. Proszę wpisać, jakie zadania w Pana/i firmie mogłyby wykonywać wskazane osoby (lub jakie stanowiska mogłyby zajmować):

	Ocena 1-6	Zadania do wykonywania w pracy
Przedstawiciel mniejszości romskiej		
Osoba skazana, opuszczająca zakład karny		
Alkoholik		
Narkoman		
Emeryt		
Osoba uboga, biedna		
Osoba bezdomna		
Osoba długotrwale bezrobotna		
Osoba niepełnosprawna		
Ofiara przemocy w rodzinie		
Samotna matka		
Cudzoziemiec, imigrant		

Dzień dobry, dziękuję bardzo za przybycie. Spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Celem badania jest określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Nasza rozmowa jest anonimowa, nigdzie nie będą pojawiać się Państwa imiona ani nazwiska, dlatego też proszę odpowiadać szczerze, co myślą Państwo na dany temat. Całość potrwa około 60 minut.

Rozgrzewka – 5 minut

- Przedstawienie się respondentów (czym się zajmują na co dzień, szczególnie w kontekście osób zagrożonych wykluczeniem społecznym)
- Omówienia zasad rozmowy
- Uzyskanie zgody na nagrywanie

Identyfikacja i skala wykluczenia społecznego w województwie łódzkim- 15 minut

1. Zaczniemy od nakreślenia profilu typowego klienta instytucji pomocy społecznej oraz instytucji rynku pracy w Państwa powiecie. Jaki jest profil klientów obu typów instytucji?
2. Jakie są główne powody dla których klienci zgłaszają się do obu instytucji? Czy te powody są różne czy podobne?
3. Rozdam teraz Państwu kartki i proszę o uzupełnienie wykropkowanych miejsc. Proszę wpisać, co generalnie ludzie tutaj, w miejscowości/powiecie myślą o takich osobach. Proszę wpisać po trzy opinie do każdej osoby.
 - ubogi;
 - bezdomny;
 - długotrwale bezrobotny;
 - niepełnosprawny;
 - ofiara przemocy w rodzinie;
 - samotna matka;
 - cudzoziemiec (imigrant);
 - Rom;
 - zwolniony z zakładu karnego (skazany);
 - alkoholik;
 - narkoman;
 - emeryt.
4. Które z powyższych grup społecznych zagrożonych wykluczeniem społecznym/wykluczonych społecznie najczęściej korzystają z pomocy Państwa instytucji?
5. Czy ten powiat jakoś wyróżnia się na tle innych powiatów województwa łódzkiego, jeśli chodzi o profil klientów instytucji pomocy społecznej? Proszę pomyśleć o takich aspektach, jak natężenie pewnych problemów społecznych (np. bezdomność, bezrobocie, alkoholizm itp.).
6. Czy ten powiat jakoś wyróżnia się na tle innych powiatów województwa łódzkiego, jeśli chodzi o profil klientów instytucji rynku pracy? Jakie są główne przyczyny bezrobocia w powiecie?

7. A czy powiat, w którym jesteśmy wyróżnia się jakoś na tle innych powiatów województwa łódzkiego pod względem natężenia problemów społecznych/ zagrożenia wykluczeniem społecznym?
8. Jakie kategorie osób są Państwa zdaniem najbardziej zagrożone marginalizacją społeczną lub wykluczeniem społecznym i dlaczego?

Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego- 10 minut

9. Czy liczba mieszkańców korzystających ze wsparcia opieki społecznej rośnie czy maleje? Co jest przyczyną zmian?
10. Czy Państwa zdaniem osoby zagrożone wykluczeniem społecznym mają możliwość zaspokojenia podstawowych życiowych potrzeb? Jeśli nie, to jakich potrzeb najczęściej nie są w stanie zaspokoić? Dlaczego?
11. Czy osoby wykluczone społecznie i zagrożone wykluczeniem społecznym posiadają jakieś źródła dochodu? Z czego utrzymują się najczęściej?
12. Czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym są zadłużone (posiadają niespłacone kredyty, pożyczki – także od rodziny i znajomych, zaległości w opłaceniu rachunków, czynszu, długi w sklepie)?

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego – 15 minut

13. Spójrzmy teraz na karty rozdane do Zadania 1. Wymieniono na nich kategorie osób w trudnych życiowych sytuacjach. Chciałbym abyśmy się zastanowili nad przyczynami każdej z tych sytuacji.

Uwaga: dopilnować, aby poruszono kwestie wszystkich grup zagrożonych wykluczeniem społecznym wymienionych w Załączniku 1!

14. Jakie skutki wykluczenia społecznego są Państwa zdaniem najbardziej dotkliwe dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i dlaczego?
15. Czy Państwa zdaniem osoby zagrożone wykluczeniem społecznym spotykają się z dyskryminacją/gorszym traktowaniem ze strony mieszkańców gminy? Jeżeli tak, to na czym polega ta dyskryminacja/gorsze traktowanie?
16. Jakie kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym Państwa zdaniem są najbardziej narażone na dyskryminację? Dlaczego?
17. Jak Państwa zdaniem wygląda „dziedziczenie wykluczenia społecznego”? Jakie kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym są najbardziej narażone na możliwość „dziedziczenia wykluczenia społecznego”? Dlaczego?
18. Czy spotykają Państwo w swojej pracy osoby, dla których pewna nieporadność, uzależnienie od pomocy społecznej jest „sposobem na życie”? Z czego to wynika? Czy można to jakoś zmienić? Jak pomóc takim osobom?

Działania realizowane przez instytucje rynku pracy i instytucje pomocy społecznej z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – 15 minut

19. Jakie działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu są podejmowane przez instytucje rynku pracy w powiecie (np. urzędy pracy)? Jaki jest katalog działań?
20. Jak przedstawia się aktywność zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Jakie problemy i uwarunkowania jej towarzyszą?
21. Jakie działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu są podejmowane przez instytucje opieki i integracji społecznej w poszczególnych gminach i powiecie (np. OPS-y, PCPR-y)? Które z nich są podejmowane najczęściej?

22. Z jakich form wsparcia Państwa zdaniem najczęściej korzystają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym? Dlaczego?
23. Jak oceniają Państwo efektywność poszczególnych form wsparcia? Jakie działania są najbardziej efektywne, a jakie najmniej? Dlaczego?
24. Co należałoby zrobić, aby efektywność podejmowanych działań była wyższa?
25. Jak oceniają Państwo poziom zaufania osób wykluczonych społecznie i zagrożonych wykluczeniem społecznym do instytucji opieki społecznej (np. OPS, PCPR) i instytucji rynku pracy (np. PUP)?
26. Czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym chętnie korzystają ze wsparcia oferowanego przez instytucje opieki społecznej (np. OPS, PCPR)? Czy też pojawiają się na tym polu problemy? Jakie? W jaki sposób można by je rozwiązać?
27. Czy osoby zagrożone wykluczeniem społecznym chętnie korzystają ze wsparcia oferowanego przez instytucje rynku pracy (np. PUP)? Czy też pojawiają się na tym polu problemy? Jakie? W jaki sposób można by je rozwiązać?
28. Czy między instytucjami pomocy społecznej a instytucjami rynku pracy istnieje współpraca w zakresie aktywizacji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Czy Państwo są zaangażowani w tę współpracę? Na czym polegają Państwa zadania?
29. Jak oceniają Państwo tę współpracę?
30. Co należałoby jeszcze zmienić, by podnieść skuteczność tej współpracy?
31. Czy między instytucjami pomocy społecznej a organizacjami pozarządowymi istnieje współpraca w zakresie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Czy Państwo są zaangażowani w tę współpracę? Na czym polegają Państwa zadania?
32. Jak oceniają Państwo tę współpracę?
33. Co należałoby jeszcze zmienić, by podnieść skuteczność tej współpracy?

Postawy pracodawców wobec zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – 10 minut

34. Jaka Państwa zdaniem jest rola pracodawców w walce z wykluczeniem społecznym? Czy powinni coś w tej kwestii robić? Dlaczego? Jeśli tak, to na czym powinno polegać ich zaangażowanie?
35. Jak oceniają Państwo realne zaangażowanie pracodawców w walkę z wykluczeniem społecznym w powiecie? Czy chętnie zatrudniają osoby zagrożone wykluczeniem? Z czego to wynika?
36. A jak z Państwa doświadczenia wygląda współpraca instytucji rynku pracy i instytucji pomocy społecznej z pracodawcami? Mają Państwo jakieś dobre/złe doświadczenia z takiej współpracy? Jakie?
37. W jaki sposób można by poprawić jakość i skuteczność współpracy instytucji rynku pracy/ pomocy społecznej z pracodawcami? Jakie byłyby Państwa oczekiwania w tym zakresie? A co realnie dałoby się zrobić?
38. Jakie działania Państwa zdaniem zachęciłyby pracodawców z województwa łódzkiego do zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
39. Czy chcieliby jeszcze Państwo coś dodać?

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Wykształcenie
4. Staż pracy (ogółem)
5. Instytucja
6. Stanowisko
7. Gmina/ Powiat realizacji wywiadu

Załącznik

Proszę wpisać trzy powszechne w Państwa miejscowości/powiecie opinie o osobach z poniższych grup:

Przedstawiciel mniejszości romskiej	1.
	2.
	3.
Osoba skazana, opuszczająca zakład karny	1.
	2.
	3.
Alkoholik	1.
	2.
	3.
Narkoman	1.
	2.
	3.
Emeryt	1.
	2.
	3.
Osoba uboga, biedna	1.
	2.
	3.
Osoba bezdomna	1.
	2.
	3.
Osoba długotrwale bezrobotna	1.
	2.
	3.
Osoba niepełnosprawna	1.
	2.
	3.
Ofiara przemocy w rodzinie	1.
	2.
	3.
Samotna matka	1.
	2.
	3.
Cudzoziemiec, imigrant	1.
	2.
	3.

Dzień dobry, dziękuję bardzo za przybycie. Spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Nasza rozmowa dotyczyć będzie problemów społecznych tutaj w Państwa miejscowości i powiecie. Rozmowa jest anonimowa, nigdzie nie będą pojawiać się Państwa imiona ani nazwiska, proszę więc odpowiadać szczerze, co Państwo myślą na dany temat. To jest dla mnie najbardziej interesujące. Ja nie jestem stąd, dlatego to Państwo są dla mnie ekspertami w tym temacie. Rozmowa zajmie około 60 minut.

Rozgrzewka – 5 minut

- Przedstawienie się respondentów
 - Przedstawienie się moderatora
 - Omówienia zasad rozmowy
 - Uzyskanie zgody na nagrywanie
 - Oswojenie respondentów z formą rozmowy poprzez pytanie wprowadzające:
1. Proszę powiedzieć, jak się Państwu żyje tutaj w tym powiecie/miejscowości? Co się Państwu podoba, z czego są zadowoleni, a z czego nie. Proszę odpowiadać po kolei, jednak potem już nie będę Państwa tak odpytywać i będziemy sobie po prostu swobodnie rozmawiać.

Identyfikacja i skala wykluczenia społecznego w województwie łódzkim – 10 minut

2. Chciał(a)bym się dowiedzieć od Państwa, co ludzie tutaj, w miejscowości, okolicy, myślą o pewnych grupach osób. Rozdam teraz Państwu kartki i proszę o uzupełnienie wykropkowanych miejsc. Proszę wpisać po trzy słowa/określenia, które najlepiej oddają, co ludzie tutaj myślą o tych osobach (załącznik 1).
- ubogi;
 - bezdomny;
 - długotrwale bezrobotny;
 - niepełnosprawny;
 - ofiara przemocy w rodzinie;
 - samotna matka;
 - cudzoziemiec (imigrant);
 - Rom;
 - zwolniony z zakładu karnego (skazany);
 - alkoholik;
 - narkoman;
 - emeryt.

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego – 15 minut

Spójrzmy na karty rozdane do Zadania 1. Wymieniono na nich kategorie osób w trudnych życiowych sytuacjach. Jakie są Państwa zdaniem ich przyczyny? Proszę wskazać elementy wspólne dla przyczyn trudnej sytuacji życiowej wymienionych osób.

[Uwaga dla badacza: dopilnować, aby poruszono kwestie wszystkich grup zagrożonych wykluczeniem społecznym wymienionych w Załączniku 1]

3. Jak Państwo myślą, jakie są największe problemy osób, które były wymienione na kartkach? Co jest dla nich w codziennym życiu najbardziej dotkliwe?
4. Czy Państwa zdaniem osoby wskazane na kartkach, które Państwo otrzymali spotykają się w Państwa powiecie/miejscowości z gorszym traktowaniem? Czy znają Państwo przykłady takiego gorszego traktowania „z życia”, ze swojego otoczenia? Proszę opowiedzieć na czym to polegało. Jak Państwo to oceniają?
5. A czy któraś z grup osób, które mieliśmy na kartkach jest szczególnie narażona na takie gorsze traktowanie? Która? Dlaczego?

Diagnoza ubóstwa mieszkańców województwa łódzkiego – 15 minut

6. Chciał(a)bym żebyśmy zastanowili się, jak wygląda taka przeciętna osoba, będąca w trudnej sytuacji życiowej mieszkająca tutaj w miejscowości/powiecie. Zastanówmy się czym się martwi na co dzień, jakie są jej potrzeby, a jakie problemy, a także co by chciała zrobić, o czym marzy, a czego być może nie może mieć/osiągnąć. Proponuję, żebyśmy zrobili taki plakat. Ja będę zapisywać Państwa pomysły.

Działania realizowane przez instytucje pomocy i integracji społecznej oraz instytucje rynku pracy z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – 15 minut

7. Chciał(a)bym się dowiedzieć czegoś o Państwa doświadczeniach z instytucjami pomocy społecznej (np. OPS, PCPR) i urzędami pracy. Na początek proszę powiedzieć, czy i jak często bywają Państwo w takich instytucjach i w jakim celu.
8. Czy są Państwo zadowoleni z pomocy, którą otrzymali Państwo od tych instytucji? Co się Państwu podoba, a co nie? Jakie są Państwa oczekiwania, co można by zrobić lepiej? (czy są one możliwe do spełnienia – jak Państwo myślą?)
9. Jak Państwa zdaniem powinna wyglądać taka idealna instytucja pomocy społecznej/ urząd pracy? Jaka powinna być ich rola, jak powinny pomagać?
10. Jeśliby to Państwo mogli decydować o tym, w jaki sposób instytucje pomocy społecznej oraz urzędy pracy pomagają osobom w trudnej sytuacji życiowej, to co by Państwo zmienili?

Postawy pracodawców wobec zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym – 15 minut

11. Proszę powiedzieć, jakie są Państwa doświadczenia na rynku pracy, gdzie Państwo wcześniej pracowali? Na jakich stanowiskach? W jaki sposób znaleźli Państwo pracę? Czy byli Państwo zadowoleni z tej pracy? (dopytać, dlaczego obecnie nie pracują)
12. A zdarzało się Państwu pracować bez umowy tj. „na czarno”? Z czego to wynikało (wybór/przymus)? Co Państwo sądzą o takiej formie pracy?

13. Teraz chciał(a)bym, żebyśmy zastanowili się, czy osoby takie, jak te, które mieliśmy wcześniej zapisane na kartkach, są chętnie zatrudniane przez pracodawców tutaj w powiecie/ miejscowości. Jakie jest Państwa zdanie? Z czego to wynika? Które grupy mają najtrudniej?
14. Czy mają Państwo jakiś pomysł, jak można by zachęcić pracodawców, żeby zatrudniały osoby w trudnej sytuacji życiowej, jak np. te na kartkach? Jaki?
15. Dziękuję Państwu za rozmowę. Jeśli mają Państwo do mnie jakieś pytania, to chętnie odpowiem.

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Wykształcenie
4. Gmina/ Powiat przeprowadzenia wywiadu

Załącznik

Proszę wpisać trzy słowa, które będą określały osoby przedstawione na ilustracji:

[mogą to być cechy charakteru, wykonywany zawód, status społeczny, cechy demograficzne itp.]

	1.
Przedstawiciel mniejszości romskiej	2.
	3.
	1.
Osoba skazana, opuszczająca zakład karny	2.
	3.
	1.
Alkoholik	2.
	3.
	1.
Narkoman	2.
	3.
	1.
Emeryt	2.
	3.
	1.
Osoba uboga, biedna	2.
	3.
	1.
Osoba bezdomna	2.
	3.
	1.
Osoba długotrwale bezrobotna	2.
	3.
	1.
Osoba niepełnosprawna	2.
	3.
	1.
Ofiara przemocy w rodzinie	2.
	3.
	1.
Samotna matka	2.
	3.
	1.
Cudzoziemiec, imigrant	2.
	3.

Dzień dobry, dziękuję bardzo za przybycie. Spotykamy się w ramach badania realizowanego na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi. Celem badania jest określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Nasza rozmowa jest anonimowa, nigdzie nie będą pojawiać się Państwa imiona ani nazwiska, dlatego też proszę odpowiadać szczerze, co myślą Państwo na dany temat. Całość potrwa około 60 minut.

Rozgrzewka 5 minut

- Przedstawienie się respondentów (poznanie imion oraz instytucji, które reprezentują)
- Przedstawienie się moderatora
- Omówienia zasad rozmowy
- Uzyskanie zgody na nagrywanie
- Ośmielenie badanych z formą i tematyką badania

Spotykamy się dzisiaj w bardzo ciekawym gronie, mamy między nami zarówno przedstawiciele instytucji rynku pracy i pomocy społecznej, jak i pracodawców. Chciał(a)bym, żebyśmy jak najlepiej wykorzystali to spotkanie głównie do skonfrontowania potrzeb i oczekiwań obu grup, a następnie spróbowali pomyśleć, w jaki sposób możliwa byłaby ich współpraca w zakresie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

1. Na początek proszę powiedzieć , jakie Państwa zadaniem są największe problemy społeczne tutaj w miejscowości, powiecie, jak Państwo sądzą?

Identyfikacja i skala wykluczenia społecznego w województwie łódzkim- 15 minut

1. Rozdam teraz Państwu kartki i proszę o uzupełnienie wykropkowanych miejsc. Proszę wpisać, co generalnie ludzie tutaj, w miejscowości/powiecie myślą o wymienionych osobach. Proszę wpisać po trzy opinie do każdej osoby: (załącznik 1)

- ubogi;
- bezdomny;
- długotrwale bezrobotny;
- niepełnosprawny;
- ofiara przemocy w rodzinie;
- samotna matka;
- cudzoziemiec (imigrant);
- Rom;
- zwolniony z zakładu karnego (skazany);
- alkoholik;
- narkoman;
- emeryt.

2. Która z grup osób, które mieliśmy na kartkach jest Państwa zdaniem najbardziej zagrożona wykluczeniem społecznym tutaj w Państwa powiecie/ miejscowości? Dlaczego właśnie ta?

Czynniki wpływające na wykluczenie społeczne i przejawy wykluczenia społecznego- 10 minut

3. Spójrzmy na karty rozdane do Zadania 1. Wymieniono na nich kategorie osób w trudnych życiowych sytuacjach. Jakie Państwa zdaniem są ich przyczyny?

Uwaga: dopilnować, aby poruszono kwestie wszystkich grup zagrożonych wykluczeniem społecznym wymienionych w Załączniku 1!

4. Czy Państwa zdaniem osoby zagrożone wykluczeniem społecznym spotykają się z dyskryminacją/gorszym traktowaniem na rynku pracy? Jeżeli tak, to na czy polega ta dyskryminacja? Czy mogą podać Państwo jakieś przykłady?
5. Jakie kategorie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (np. te z kartek) Państwa zdaniem są najbardziej narażone na dyskryminację na rynku pracy? Dlaczego?

Postawy pracodawców wobec zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym- 10 minut

6. Proszę powiedzieć, czy pracodawcy, generalnie rzecz biorąc, zatrudniają osoby zagrożone wykluczeniem społecznym. Dlaczego? Z czego to wynika?
7. Pomyślmy teraz o wszystkich kategoriach osób, które wcześniej wymienione były na kartce. Chciał(a)bym teraz, żebyśmy postarali się wspólnie wskazać powody, dla których pracodawcy mogą nie chcieć zatrudniać osób z tych grup.

Działania realizowane przez instytucje rynku pracy i instytucje pomocy i integracji społecznej z terenu województwa łódzkiego w zakresie aktywizacji zawodowej osób i grup zagrożonych wykluczeniem społecznym- 15 minut

8. Proszę powiedzieć, jaka, Państwa zdaniem, powinna być rola pracodawców w aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym? Proszę najpierw o odpowiedź osoby pracujące w instytucjach pomocy społecznej i rynku pracy. Jakie mają Państwo oczekiwania w tym zakresie?
9. Teraz proszę o komentarz pracodawców. Czy te oczekiwania są dla Państwa do spełnienia? Co Państwo o nich sądzą? Jak Państwo widzieliby swoją rolę w aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
10. A teraz trochę odwróćmy role. Proszę teraz pracodawców o powiedzenie czego oczekiwaliby od instytucji pomocy społecznej i instytucji rynku pracy w zakresie ewentualnej współpracy. Jakie działania tych instytucji mogłyby zachęcić pracodawców do zatrudniania osób zagrożonych wykluczeniem społecznym?
11. Teraz proszę o komentarz przedstawicieli instytucji pomocy społecznej i rynku pracy. Czy oczekiwania pracodawców są Państwa zdaniem możliwe do spełnienia. Co Państwo o nich sądzą?
12. Jak Państwo sądzą jak powinna przebiegać współpraca pomiędzy pracodawcami a instytucjami pomocy społecznej i rynku pracy, tak, aby jak najbardziej skutecznie przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu? Jakie mają Państwo pomysły?
13. Czy Państwo osobiście byliby skłonni zaangażować się w taką współpracę? W jakim stopniu? Dlaczego?
14. Czy chcieliby Państwo jeszcze coś dodać?

Metryczka

1. Płeć
2. Wiek
3. Staż pracy (ogółem)
4. Liczba zatrudnianych pracowników
5. Instytucja
6. Stanowisko
7. Gmina/ Powiat realizacji wywiadu

Załącznik

Proszę wpisać trzy powszechne w Państwa miejscowości/powiecie opinie o osobach z poniższych grup:

Przedstawiciel mniejszości romskiej	1.
	2.
	3.
Osoba skazana, opuszczająca zakład karny	1.
	2.
	3.
Alkoholik	1.
	2.
	3.
Narkoman	1.
	2.
	3.
Emeryt	1.
	2.
	3.
Osoba uboga, biedna	1.
	2.
	3.
Osoba bezdomna	1.
	2.
	3.
Osoba długotrwale bezrobotna	1.
	2.
	3.
Osoba niepełnosprawna	1.
	2.
	3.
Ofiara przemocy w rodzinie	1.
	2.
	3.
Samotna matka	1.
	2.
	3.
Cudzoziemiec, imigrant	1.
	2.
	3.

Kwestionariusz PAPI z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym

Dzień dobry nazywam się ... i na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi przeprowadzam badanie mające na celu określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Wszelkie udzielane przez P. odpowiedzi są poufne i nie będą nigdzie rozpowszechniane, a jedynie poddane zbiorczej analizie. Zapiszę tylko P. tylko numer telefonu w celu umożliwienia kontroli mojej pracy. Całość zajmie około 15 minut.

Pytania REKRUTACYJNE

R1. Czy jest Pan/i klientem/tką instytucji pomocy społecznej (np. OPS, PCPR)?

1. TAK 2. NIE

R2. Czy jest Pan/i klientem/tką instytucji rynku pracy (np. Powiatowy Urząd Pracy)?

1. TAK 2. NIE

Sytuacja społeczna

P1. Czy chciałby/aby Pan/i podjąć lub zmienić pracę?

1. Zdecydowanie NIE	2. Raczej NIE	3. Nie wiem	4. Raczej TAK	5. Zdecydowanie TAK
☐	☐	☐	☐	☐

P2. Jeżeli TAK, to co chciałby/aby Pan/i robić? Jeśli NIE, dlaczego?

P3. Co jest główną przeszkodą w znalezieniu pracy/zmianie pracy?

P4. Czy podejmuje P. jakieś samodzielne działania w celu poprawy swojej sytuacji życiowej/zawodowej?

1. TAK 2. NIE

P5. Jakie to działania (jeśli TAK)? Jeśli NIE, dlaczego?

P6. Czy P. zdaniem pracodawcy z [miejsowość, w której jest przeprowadzany wywiad] byłoby skłonni zatrudnić takiego pracownika jak P.?

1. Zdecydowanie NIE	2. Raczej NIE	3. Nie wiem	4. Raczej TAK	5. Zdecydowanie TAK
☐	☐	☐	☐	☐

P7. Co P. zdaniem można byłoby zrobić, aby zachęcić pracodawców do zatrudniania takich jak P. osób?

P8. Czy chciałby/aby P. zmienić/ uzupełnić/ podnieść poziom swojego wykształcenia/ umiejętności, kwalifikacji zawodowych (np. w szkołach dla dorosłych, na kursach i szkoleniach)

1. Zdecydowanie NIE	2. Raczej NIE	3. Nie wiem	4. Raczej TAK	5. Zdecydowanie TAK
☐	☐	☐	☐	☐

P9. Czy są jakieś przeszkody, które nie pozwalają P. w podnoszeniu poziomu wykształcenia/uzyskania nowych kwalifikacji?

1. TAK 2. NIE

P10. Jeśli TAK, co przeszkadza? / Jeśli NIE – Dlaczego nie próbuje P. podnieść poziomu wykształcenia/umiejętności, kwalifikacji zawodowych?

P11. Jak ocenia P. przydatność wsparcia, które otrzymał/a P. od instytucji wymienionych poniżej? Proszę ocenić na skali 1-5, gdzie 1 oznacza bardzo nieprzydatne, a 5 bardzo przydatne. (Ankieter: zaznaczyć w tabeli) Proszę wskazać wszystkie, z których pomocy P. korzystał/a

P13a		P13b					P13c
Proszę zaznaczyć te, z których wsparcia respondent korzystał		1 bardzo nieprzydatne	2	3	4	5 bardzo przydatne	Okres korzystania (w miesiącach)
☐	powiatowe centra pomocy rodzinie (PCPR)						
☐	ośrodki pomocy społecznej (MOPS, GOPS)						
☐	domy pomocy społecznej						
☐	placówki specjalistycznego poradnictwa, w tym rodzinnego						
☐	ośrodki wsparcia						
☐	ośrodki interwencji kryzysowej						
☐	powiatowy urząd pracy						
☐	ochotniczy hufiec pracy (OHP)						
☐	instytucje charytatywne						
☐	organizacje pozarządowe						
☐	Kościół						
☐	Inne, jakie?.....						

P12. Czy korzystanie przez P. z usług instytucji pomocy społecznej (np. GOPS/MOPS, PCPR) było związane z którąś z sytuacji życiowych, które za chwilę przeczytam: Można wskazać więcej niż jedną odpowiedź.

1. ubóstwo;
 2. bezdomność;
 3. długotrwałe bezrobocie;
 4. niepełnosprawność lub długotrwała i ciężka choroba;
 5. przemoc w rodzinie;
 6. samotne macierzyństwo;
 7. integracja cudzoziemców lub mniejszości etnicznych;
 8. trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego;
 9. alkoholizm, narkomania lub inne uzależnienia;
 10. samotność (osoba starsza);
 11. zagrożenie eksmisją.

P13. Czy któryś z członków P. rodziny też korzysta z pomocy którejsz z tych instytucji?

1. TAK, instytucji rynku pracy (np. urzędu pracy) TAK, instytucji pomocy społecznej (np. OPS, PCPR) TAK, organizacji charytatywnych/ kościoła 2. NIE

P14. Jakiego typu wsparcia oczekuje P. przede wszystkim ze strony instytucji pomocy społecznej (PCPR, GOPS, MOPS)?

P15. Jakiego typu wsparcia oczekuje P. przede wszystkim ze strony instytucji rynku pracy (PUP)?

P16. Jakie źródła dochodu P. posiada?

- 1. Pensja z pracy (umowa o pracę)
- 2. Dochód z tytułu umów cywilnoprawnych (umowa o dzieło, umowa zlecenia)
- 3. Prace dorywcze
- 4. Zbieranie surowców wtórnych
- 5. Darowizny, datki, jałmużna itp.
- 6. Zasiłek/renta
- 7. Inne, jakie _____

P17. Czy ma Pan/i trudności z opłaceniem rachunków w terminie?

- 1. TAK
- 2. NIE
- 3. Trudno powiedzieć

P18. Czy często zdarza się, że musi P. pożyczać małe kwoty (od 10 do 50 zł) od rodziny lub znajomych, żeby „związać koniec z końcem”?

- 1. Nie zdarza się
- 2. Rzadko
- 3. Ani rzadko, ani często
- 4. Często
- 5. Bardzo często

METRYCZKA

M1. Płeć:

- 1. KOBIETA
- 2. MĘŻCZYŻNA

M2. Wiek.....

M3. Wykształcenie

- 1. PODSTAWOWE
- 2. GIMNAZJALNE
- 3. ZASADNICZE ZAWODOWE
- 4. ŚREDNIE ZAWODOWE
- 5. ŚREDNIE OGÓLNE
- 6. POLICEALNE
- 7. POMATURALNE
- 8. WYŻSZE I STOPNIA (LICENCJAT)
- 9. WYŻSZE II STOPNIA (MGR)
- 10. STOPIEŃ NAUKOWY (DR lub WYŻSZE)

M4. Miejscowość.....

M5. Gmina.....

M6. Powiat.....

Kod kontrolny (wypełnia koordynator)	Numer telefonu respondenta (w wyjątkowych sytuacjach miejsce przeprowadzenia wywiadu)

Kwestionariusz PAPI z pracodawcami

Dzień dobry nazywam się ... i w imieniu Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi przeprowadzam badanie mające na celu określenie społecznego i przestrzennego zróżnicowania zjawiska wykluczenia społecznego w województwie łódzkim. Wszelkie udzielane przez P. odpowiedzi są poufne i nie będą nigdzie rozpowszechniane, a jedynie poddane zbiorczej analizie. Zapiszę tylko P. tylko numer telefonu w celu umożliwienia kontroli mojej pracy. Całość zajmie około 15 minut.

Pytanie REKRUTACYJNE

R1. Czy prowadzi P. działalność gospodarczą na terenie województwa łódzkiego?

1. TAK 2. NIE → proszę podziękować i ZAKOŃCZYĆ ANKIETĘ

P1. Czy spotkał/a się P. kiedyś z pojęciem „osoba wykluczona społecznie”?

1. TAK 2. NIE → proszę wyjaśnić Respondentce/towi (tabela pod pytaniem 3)

P2. Czy wie P. co oznacza to pojęcie?

1. TAK 2. NIE → proszę wyjaśnić Respondentce/towi

Pytania do pracodawcy

P3. Jakie są P. pierwsze skojarzenia z wykluczeniem społecznym?

PO OPISANIU PRZEZ RESPONDENTKĘ/TA POJĘCIA, PROSZĘ PRZECZYTAĆ PONIŻSZĄ DEFINICJĘ

Według *Wojewódzkiej Strategii w Zakresie Polityki Społecznej na lata 2007- 2020* „Osoby wykluczone lub zagrożone wykluczeniem społecznym to takie, które nie są w stanie samodzielnie zaspokoić podstawowych potrzeb życiowych z różnych powodów np.: bezdomności, alkoholizmu, przestępczości, represji politycznych, itp.”¹⁵⁷.

P4. Czy zna P. osobiście jakąś osobę, którą można by określić jako „wykluczoną społecznie”, albo „zagrożoną wykluczeniem społecznym”?

1. TAK 2. NIE

P5. Czy zatrudnia P. jakieś osoby zagrożone wykluczeniem społecznym?

1. TAK 2. NIE

P6. Czy w przeszłości zatrudniał/a P. jakieś osoby zagrożone wykluczeniem społecznym?

1. TAK 2. NIE → proszę przejść do P8

P7. Czy zatrudniane przez P. osoby borykały się z któryś z problemów, które zaraz przeczytam? (można zaznaczyć więcej niż 1 odpowiedź)

- 1. ubóstwo;
- 2. bezdomność;
- 3. długotrwałe bezrobocie (więcej niż 2 lata);
- 4. niepełnosprawność lub długotrwała i ciężka choroba;
- 5. przemoc w rodzinie;
- 6. samotne macierzyństwo;
- 7. integracja cudzoziemców lub mniejszości etnicznych;
- 8. trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego;
- 9. alkoholizm, narkomania lub inne uzależnienia;
- 10. samotność (osoba starsza);
- 11. zagrożenie eksmisją.

P8. Czy przy założeniu, że potrzebował/a by P. pracownika, był/a by P. skłonny/a zatrudnić osobę zagrożoną wykluczeniem społecznym?

1. TAK 2. NIE 3. NIE WIEM, TRUDNO POWIEDZIEĆ

¹⁵⁷ SEJMIK WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO, WOJEWÓDZKA STRATEGIA W ZAKRESIE POLITYKI SPOŁECZNEJ NA LATA 2007-2020, Łódź 2007, s.99.

P9. Jeżeli TAK to, z której z wymienionych grup i dlaczego właśnie z tej. Jeżeli NIE, to dlaczego?

P10. Proszę ocenić na skali od -3 do 3 (-3 to brak szans, a 3 to duża szansa) szansę zatrudnienia (bez względu na rzeczywisty zamiar zatrudniania nowych pracowników) następujących kategorii osób:

		-3	-2	-1	0	1	2	3
☐	1. Bezdomny							
☐	2. długotrwale bezrobotny							
☐	3. niepełnosprawny							
☐	4. ofiara przemocy w rodzinie							
☐	5. samotna matka							
☐	6. cudzoziemiec (imigrant)							
☐	7. Rom							
☐	8. zwolniony z zakładu karnego (skazany)							
☐	9. Alkoholik							
☐	10. Narkoman							

P11. Czy współpracuje/współpracował/a P. do tej pory z urzędami pracy w zakresie aktywizacji zawodowej bezrobotnych?

1. TAK 2. NIE → P.13

P12. Czy jest P. zadowolony/a z tej współpracy? Proszę ocenić na skali 1-5, gdzie 1 oznacza bardzo niezadowolony, a 5 bardzo zadowolony:

1 bardzo niezadowolony	2	3	4	5 bardzo zadowolony	Trudno powiedzieć
------------------------	---	---	---	---------------------	-------------------

P13. Czy współpracował/a P. wcześniej z instytucjami pomocy społecznej (np. OPS, PCPR) w zakresie aktywizacji zawodowej ich klientów?

1. TAK 2. NIE → P.16

P14. Czy jest P. zadowolony/a z tej współpracy? Proszę ocenić na skali 1-5, gdzie 1 oznacza bardzo niezadowolony, a 5 bardzo zadowolony:

1 bardzo niezadowolony	2	3	4	5 bardzo zadowolony	Trudno powiedzieć
------------------------	---	---	---	---------------------	-------------------

P15. Jakie działania P. zdaniem powinny podejmować instytucje działające na rzecz aktywizacji zawodowej osób wykluczonych społecznie (np. PUP, OHP) lub zagrożonych wykluczeniem społecznym, aby osoby te mogły znaleźć pracę?

P16. Jakie działania P. zdaniem powinny podejmować instytucje działające na rzecz aktywizacji zawodowej osób wykluczonych społecznie (np. PUP, OHP) lub zagrożonych wykluczeniem społecznym, aby pracodawcy tacy jak P. nie mieli obaw przed zatrudnieniem takich osób?

METRYCZKA

M1. Płeć

1. KOBIETA 2. MĘŻCZYŻNA

M2. Wiek _____

M3. Wykształcenie

1. PODSTAWOWE

- 2. GIMNAZJALNE
- 3. ZASADNICZE ZAWODOWE
- 4. ŚREDNIE ZAWODOWE
- 5. ŚREDNIE OGÓLNE
- 6. POLICEALNE
- 7. POMATURALNE
- 8. WYŻSZE I STOPNIA (LICENCJAT)
- 9. WYŻSZE II STOPNIA (MGR)
- 10. WYŻSZE III STOPNIA (DR lub WYŻSZE)

M4. Staż pracy w latach _____

M5. Branża _____

M6. Miejsce przeprowadzenia wywiadu
 (powiat) _____ (miasto) _____

Kod kontrolny (wypełnia koordynator)	Pieczętka firmy/instytucji(adres i telefon kontaktowy), w której przeprowadzono wywiad

Poniżej przedstawiono źródła danych w odniesieniu do poszczególnych grup osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, z których zaczerpnięte zostaną wartości wskaźników opisane w tabeli 6. Każda z grup zostanie ponadto krótko scharakteryzowana w analizie danych zastanych w oparciu o inne dokumenty, jak i raporty z badań.

Długotrwale bezrobotni:

- powiatowe urzędy pracy,
- Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi.

Bezdomni:

- Bezdomność w Polsce. Diagnoza na dzień 31 stycznia 2010 r., MPiPS, Warszawa 2010,
- Bank Danych Lokalnych GUS (wskaźnik – pomoc niepieniężna: schronienie).

Niepełnosprawni:

- Narodowy Spis Powszechny 2011,
- Raport o stanie zatrudnienia osób niepełnosprawnych w Polsce, POPON, Warszawa 2010,
- Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w województwie łódzkim. Raport, Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi 2011.

Odbiorcy pomocy społecznej:

- Bank Danych Lokalnych GUS (sekcja: pomoc społeczna),
- Statystyki Ministerstwa Pracy i Pomocy Społecznej .

Samotni rodzice:

- Statystyki Łódzkiego Urzędu Wojewódzkiego,
- Bank Danych Lokalnych GUS.

Uzależnieni od substancji psychoaktywnych:

- statystyki Polskiej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych,
- raport „Diagnoza Społeczna 2011”.
- Bank Danych Lokalnych GUS (wskaźnik: Zarejestrowani w poradniach dla osób z zaburzeniami psychicznymi, uzależnionych od alkoholu).

Ofiary przemocy domowej:

- Wojewódzki Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2011 – 2015,
- Statystyki Komendy Wojewódzkiej Policji w Łodzi.

Ludność romska:

- Narodowy Spis Powszechny 2011.

Opuszczający zakłady karne:

- Statystyki Służby Więziennej,
- Sytuacja osób opuszczających zakłady karne na terenie województwa łódzkiego. Raport, Regionalne Centrum Pomocy Społecznej w Łodzi 2012.